

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra fundamentální a systematické teologie

Mgr. Bc. Veronika Řeháková

Buditel, historik, apologeta
Matěj Procházka (1811–1889)

Disertační práce

Vedoucí práce: Prof. Ctirad V. Pospíšil, ThD.

Praha 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně a použila jsem přitom jen uvedené prameny a literaturu.

Tato práce je původní a nebyla využita pro získání jiného titulu.

Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Brně dne 12. května 2019

Handwritten signature of Veronika Řeháková in black ink.

Mgr. Bc. Veronika Řeháková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat všem, kteří větším či menším dílem přispěli k výsledkům předkládané práce. Na prvním místě děkuji svému školiteli prof. Ctiradu V. Pospíšilovi, ThD. za návrh tématu a za všechny odborné rady a podněty, které mi během našich konzultací poskytl. Velké poděkování patří mým přátelům: Mgr. Magdaleně Čoupkové z Okresního archivu Uherské Hradiště za odborné připomínky a korektury textu, Mgr. Miroslavu Heroldovi za historické rozpravy k danému tématu, Mgr. Vojtěchu Maškovi, PhD. za inspirativní podněty nejen k sociálnímu učení církve a Mgr. Jitce Šebkové za jazykové korektury. Z řady odborníků, kteří mi pomohli svými radami, podněty a připomínkami, jmenovitě uvedu Mgr. Marii Plevovou, PhD. z Diecézního archivu Biskupství brněnského a PhDr. Vlastimila Svěráka z jihlavského okresního archivu, historika doc. PhDr. Tomáše Petráčka, Ph.D., Th.D. a liturgika Ing. S.L.D. Pavla Kopečka, Th.D. Velmi děkuji svému otci Ing. Vojtěchu Řehákovi za pročtení textu a komentáře k němu. V neposlední řadě chci vyjádřit velkou vděčnost své komunitě a své rodině za podporu a trpělivost.

Bibliografická citace

Budítel, historik, apologeta Matěj Procházka (1811–1889) : disertační práce / Veronika Řeháková. -- Praha, 2019. – 265 s.

Anotace

Předkládaná práce se věnuje Matěji Procházkovi (1811–1889), významné postavě náboženského a vlasteneckého života na Moravě ve druhé polovině 19. století a členovi tzv. Sušilovy družiny. Podrobný životopis je výsledkem historického bádání, v němž byl využit pramenný materiál z několika různých archivů na Moravě. Procházkův život je zde rozdělen do tří období. Dětství a studentská léta strávil postupně v rodné Brtnici, v Jihlavě a v Brně. Po vysvěcení na kněze sloužil šestnáct let v různých farnostech brněnské diecéze. Poté, bezmála čtyřicet let, žil v Brně, kde působil jako gymnaziální učitel a katecheta a angažoval se v činnosti národně buditelské, spolkové, vzdělávací a především publikační. Tato práce dále mapuje význam osobnosti Matěje Procházky z pohledu jeho současníků a následujících generací až po tu dnešní a podává celkovou charakteristiku tohoto muže. Součástí práce je nová a výrazně obohacená bibliografie tohoto spisovatele, žurnalisty, překladatele, recenzenta, básníka a autora vědeckých pojednání. Tematicky se jeho díla týkala církevní historie a hagiografie, jazykovědy, přírodních věd a filozofie, apologetiky, morálky, sociálního učení a několika dalších oborů. Všechna uvedená témata jsou analyticky a kriticky zpracována. Zajímavá je hlubší myšlenková souvislost mezi učitelem Matějem Procházkou a bývalým studentem Tomášem Garrigue Masarykem.

Klíčová slova

Matěj Procházka, česká katolická teologie, dějiny teologie, 19. století, Brno, české národní obrození, dějiny české historiografie, evoluce, sociální učení, morální teologie, Tomáš Garrigue Masaryk

Abstract

Revivalist, historian, apologist Matěj Procházka (1811–1889).

The following work is about Matěj Procházka (1811–1889), an important figure of national and ecclesiastical life in Moravia in 19th century and a member of the circle around Professor František Sušil, the-so-called Sušilova družina. The detailed biography presented here is the result of historical research into resource materials from several different archives in Moravia. This work examines three main periods of Procházka's life. He spent his childhood and student years, firstly, in his native town of Brtnice, then in Jihlava and Brno. After ordination, he served as a priest for sixteen years in different parishes of Brno diocese. Then he lived in Brno for nearly forty years while working as a secondary grammar school teacher and catechist and being involved in different activities, such as the Czech national revival, Catholic associations, education, and especially, publishing. This work maps the importance of the personage of Matěj

Procházka as seen by his contemporaries and by following generations up to the present. It also brings out the overall characteristics of this priest. A part of this study is a new and enlarged bibliography of Procházka's works, as writer, journalist, translator, reviewer, poet, and author of scientific and scholarly treatises. In his works, he covered a wide range of subjects including Church history and hagiography, linguistics, natural sciences and philosophy, apologetics, Christian ethics, social teaching and other fields. All these above mentioned themes are analysed and critically researched, evaluated and examined. An interesting point that was found is the deeper intellectual affinity between Matěj Procházka, the teacher, and Tomáš Garrigue Masaryk, his former student.

Keywords

Matěj Procházka, Czech Catholic theology, history of theology, 19th century, Brno, Czech national revival, history of Czech historiography, evolution, social teaching, moral theology, Tomáš Garrigue Masaryk

Rozsah práce

činí 687 822 znaků (včetně mezer)

Obsah

Úvod	9
Část první ŽIVOT MATĚJE PROCHÁZKY	12
I. Dětství a studentská léta 1811–1833	13
I.1. Brtnice 1811–1819.....	13
I.2. Jihlava 1819–1827	17
I.3. Brno 1827–1833	21
I.3.1. Filozofické studium 1827–1829.....	22
I.3.2. Teologické studium 1829–1833	24
II. Pastorační činnost ve farnostech 1833–1850	29
II.1. Stálky 1833–1834.....	30
II.2. Čejkovice 1834–1835.....	31
II.3. Brno – sv. Tomáš 1835–1837.....	32
II.4. Komárov u Brna 1837–1840	33
II.5. Zábrdovice 1840–1850.....	35
II.5.1. České národní probuzení a kořeny sociální otázky	36
II.5.2. Žádosti o kaplanství	38
II.5.3. Nové výzvy s příchodem revolučního roku 1848/49.....	40
III. Činnost pedagogická, vlastenecká a spolková v Brně 1850–1889.....	44
III.1. Přátelství s Františkem Sušilem	47
III.2. Brněnské německé gymnázium 1850–1881	50
III.2.1. Učitelská kariéra.....	52
III.2.2. Učitel, katecheta a vychovatel.....	54
III.3. Činnost vlastenecká a spolková	61
III.4. Ocenění církevní a akademické	66
III.5. Léta v penzi 1881–1889	69
Část druhá LITERÁRNÍ DÍLO MATĚJE PROCHÁZKY.....	73
IV. Literární činnost – obsah, forma a prostředky.....	74
IV.1. Publikační činnost v periodikách.....	75
IV.2. Český jazyk a literatura, básně a překlady.....	77
V. Církevní dějiny a náznaky teologie dějin (spásy)	83
V.1. Česká historiografie v Procházkově době	83
V.2. Východiska Procházkovy historické práce	85

V.3. Obecné, zvláště církevní dějiny	88
V.4. České církevní dějiny a hagiografie	90
V.4.1. Jan Sarkander a olomoucké osobnosti	90
V.4.2. Cyrilometodějské téma	94
V.4.3. Ostatní historiografická produkce	98
V.5. Procházkova teologie dějin (spásy) a interpretace dějin českých.....	100
V.6. Obraz Židů a otázka židovská	105
VI. Víra proti nevíře a fundamentální eklesiologie.....	110
VI.1. Stav soudobé apologetiky a východiska Procházkovy apologetické práce.....	110
VI.2. Obhajoba proti nevěreckým názorům	113
VI.3. Obhajoba proti ostatním, nekatolickým církvím.....	114
VI.4. Unionistické snahy	116
VI.5. Primát sv. Petra a vztah církve ke světské moci.....	118
VI.6. Obraz církve a obraz světa	120
VII. Výzvy dobové přírodovědy a filozofie z hlediska víry	123
VII.1. Kontext myšlení a metodologické úskalí, východiska Procházkovy práce	125
VII.2. Materialismus jako světonázor	126
VII.3. Vesmír v zorném úhlu astronomie, teologie a materialismu, spor o účelnost ...	127
VII.3.1. Mimoszemský život.....	129
VII.4. Vývoj živé přírody	130
VII.4.1. Evoluční a jiné teorie do Darwina	131
VII.4.2. Charles Darwin.....	132
VII.4.3. Darwinismus.....	134
VII.5. Paleoantropologie	135
VII.5.1. Stáří lidského rodu a jeho počátky	136
VII.5.2. Teorie vzniku člověka a lidská odlišnost	136
VII.5.3. Role člověka ve stvoření	139
VIII. Morální teologie a asketika	142
VIII.1. Asketické spisy	144
VIII.1.1. <i>Bud'me strídmí</i>	145
VIII.1.2. <i>Slovo studující mládeži</i>	146
VIII.2. Pojetí morálky a obraz Boha jako morální autority.....	148
IX. Dělnická otázka	151
IX.1. Sociální a dělnická otázka do vydání Procházkova spisu	151

IX.1.1. Evropští socialisté před Matějem Procházkou	152
IX.1.2. Křesťanský socialismus v českých zemích do sepsání <i>Otázky dělnické</i>	155
IX.2. Povaha spisu <i>Otázka dělnická</i> a východiska pro jeho hodnocení ve světle současné sociální nauky církve	157
IX.2.1. Struktura díla <i>Otázka dělnická</i>	159
IX.2.2. <i>Otázka dělnická</i> ve srovnání s encyklikou <i>Rerum novarum</i>	161
IX.2.3. Východiska současné sociální nauky církve a <i>Otázka dělnická</i>	162
IX.3. Hlavní témata, východiska, cíle a prostředky v díle <i>Otázka dělnická</i>	164
IX.3.1. Boží záměr pro člověka a lidstvo	164
IX.3.2. Základní pojmy dělnické otázky	168
IX.3.3. Křesťanská morálka a ctnosti jako způsob řešení dělnické otázky	170
IX.3.4. Role církve	172
IX.3.5. Práva ženy	175
IX.4. Procházkův vliv na další generace křesťanských socialistů	176
Část třetí DRUHÝ ŽIVOT MATĚJE PROCHÁZKY	179
X. Od glorifikace k pozapomnění.....	180
X.1. Pohled současníků za Procházkova života	181
X.2. Pohled současníků po Procházkově smrti	183
X.3. Pohled následujících generací	186
X.4. Portrét a povahopis.....	191
Exkurz 1. Matěj Procházka a Tomáš Garrigue Masaryk.....	196
Celkový závěr: přínosy k poznání Matěje Procházky.....	202
Seznam použitých zkratk	210
A. Bibliografie Matěje Procházky	211
B. Archivní prameny	227
C. Tištěné prameny k životu Matěje Procházky	232
D. Spisy Procházkových současníků	236
E. Ostatní použitá literatura	239
F. Internetové zdroje	248
Obrazová příloha	249

Úvod

Otec Matěj Procházka je bezesporu pozoruhodnou, zároveň však dodnes opomíjenou a nedoceněnou postavou náboženského a vlasteneckého života na Moravě druhé poloviny 19. století. Své poslání kněze, gymnaziálního učitele a katechety propojil s činností národně buditelskou, spolkovou, vzdělávací a především publikační. V těchto oblastech se angažoval podobně jako další členové neformálního uskupení tzv. Sušilovy družiny.

Matěj Procházka byl jak za života, tak po smrti právem stavěn po bok knězi Františku Sušilovi. Ve svém nerozlučném přátelství sdíleli lásku k Bohu, k církvi a k národu a společně „*se přičiňovali na roli Páně*“. Po smrti obou se jejich přátelé, kolegové a žáci postarali, aby jejich těla spočinula ve společném hrobě. Pater Procházka byl vnímán jako Sušilův „alter ego“, někdo ve stínu jeho velké osobnosti.

Hlavní cíle předkládané disertační práce jsou následující: doplnit mezeru jak v historiografickém bádání k dějinám moravské církve a národního obrození druhé poloviny 19. století, tak v teologickém vyhodnocení Procházkových přínosů. Nyní navazuji na práci soubornou, obhájenou v lednu 2018, která přinesla životopis Matěje Procházky, zhodnocení pohledu na jeho osobu ze strany současníků a následujících generací a nakonec nový, výrazně obohacený soupis jeho děl. Současné zpracování navíc připojuje podrobný rozbor bohatého literárního díla brněnského kněze. Předchozí opus je pochopitelně vkomponován do tohoto díla, ovšem s řadou upravných úprav.

Za čtyři roky, co se věnuji zmíněnému tématu, se mi stal Matěj Procházka blízkým. Navštívila jsem místa spojená s jeho dětstvím a mládím. Jelikož žiji v Brně, téměř každodenně procházím kolem budov, v nichž dotyčný kněz žil a působil. V našem farním kostele v Brně-Lišni mi jej připomíná obraz Madony pasovského typu, jenž se podobá mariánskému obrazu z kostela v Procházkově rodné Brtnici. Navíc podobně jako on vyučuji náboženskou výchovu a dějepis na gymnáziu, přednáším dospělým věřícím a naslouchám lidem při duchovním doprovázení. Skrze svá pojednání mne otec Procházka vtáhl do světa předminulého století s jeho výzvami, otázkami i limity. Stal se mi inspirací v tom, jak dokázal komunikovat o víře a jak ji propojoval s praktickou angažovaností ve společnosti. Umocnil ve mně lásku k vlastnímu jazyku a národu, k jeho historii. Otevřel mi oči pro nové možnosti dialogu mezi vírou a ostatními oblastmi vědění i mezi různými teologickými disciplínami. Jeho slova, myšlenky a představy na mne působí jako zrcadlo, v němž mohu lépe vidět sama sebe, realitu současné církve a světa, zrcadlo, které mi klade otázky po hlubší identitě, po obrazu Boha a povzbuzuje touhy po opravdovosti a službě pro Boží království.

Vzhledem k tomu, že dílo tohoto typu nemůže být výlučně dílem jednotlivce, dále budeme hovořit v první osobě množného čísla.

Předkládaná disertace obsahuje tři části. V první z nich hodláme na základě historických pramenů rekonstruovat životní příběh Matěje Procházky od počátku až do jeho konce, provést čtenáře po místech, kde žil a pracoval, a seznámit ho s jeho rodinnými

příslušníky, přáteli, spolupracovníky a s některými dalšími osobami, s nimiž přicházel do styku. V základních črtách představíme svět, v němž se hlavní aktér příběhu pohyboval. Zmíníme se o školských a církevních institucích, o společenském, politickém a hospodářském pozadí turbulentního 19. století v habsburské monarchii se zvláštním zřetelem k Brnu. Uvedená partie je rozdělena do tří kapitol. Dlužno podtrhnout, že kritický životopis dotyčné osobnosti v naší odborné literatuře zcela absentuje.

Druhá část práce přináší první komplexní a podrobné představení a zhodnocení literárního díla brněnského kněze. Vzhledem k těžišti našeho teologického zájmu jsme identifikovali pět nejvýznamnějších tematických okruhů, jimž se autor věnoval. Začneme úvodem o spisovatelské činnosti brtnického rodáka co do její šíře, obsahu a formy. V dalších kapitolách se zaměříme na konkrétní témata: církevní dějiny a náznaky teologie dějin (spásy), obranu víry proti nevěře a fundamentální eklesiologii, dále na výzvy dobové přírodovědy a filozofie, oblast morálky a asketiky a nakonec na dělnickou otázku. Mnohostranný záběr brněnského teologa jednak klade na autorku značné nároky, neboť se musí orientovat v odlišných oborech, jednak jí dává možnost vnímat širší souvislosti a následně ji vybízí k hledání toho, co hlubinně celé Procháztkovo dílo propojuje. Nutnost objevování společných souřadnic, souvislostí a styčných bodů ji chrání před čirou popisností. Takový způsob práce je typický právě v dogmatické, potažmo fundamentální teologii. Aníž bychom chtěli předjímat závěry, již nyní je třeba zdůraznit, že spojujícím bodem všech teologických disciplín je obraz Boha, jenž je jako úběžník, ležící mimo viditelný obraz. Co platí obecně, to platí pro patera Matěje povýtce.

Ve třetí části, obsahující jen jednu kapitolu, se budeme zabývat tzv. druhým životem Matěje Procházky. I zde předložíme zcela nové závěry, které vzešly z našeho bádání. Budeme si všímat toho, jak jmenovanou osobnost vnímali jeho současníci a následující generace, jaká epiteta, přirovnání a role mu v průběhu jednoho a půl století přisuzovali a jak se jejich zájem proměňoval. Na závěr se hodláme nově, očima člověka počátku 21. století, a uceleně podívat na osobnost otce Procházky s jeho povahovými rysy, schopnostmi a dary, jež uplatňoval ve vztazích s lidmi a ve své mnohotvárné činnosti.

V souvislosti s předkládanou prací, byť i nad její rámec, připojujeme krátký exkurz, jímž chceme upozornit na podivuhodné souzvučky mezi dvěma osobnostmi naší historie, Matějem Procházkou a Tomášem Garrigue Masarykem. Jakkoli krátký byl bezprostřední kontakt mezi gymnazijním profesorem a jeho žákem, nelze se nepozastavit nad četnými podobnostmi mezi jejich životními příběhy a myšlenkovými odkazy.

Nový a výrazně obohacený soupis děl Matěje Procházky představuje nedílnou součást badatelského přínosu. Bibliografie je rozdělena do devíti skupin podle vědních oborů, případně podle témat a zahrnuje Procháztkova vlastní díla, jeho příspěvky v podobě recenzí i jeho překlady. Množství položek v soupisu svědčí o autorově literární plodnosti a značné šíři jeho záběru, který překračuje oněch pět témat či oborů, jež jsme si zvolili pro analýzu ve druhé části disertační práce. Brtnický rodák se podepsal pod příspěvky z oblasti církevní historie a hagiografie, jazykovědy, přírodních věd a filozofie, apologetiky, morálky, sociálního učení a několika dalších oborů. Na posledních stranách

této disertace čtenář nalezne obrazovou přílohu, která dokresluje životní příběh a osobnost brněnského kněze.

Jak bylo naznačeno hned v prvním souvětí tohoto úvodu, postava Matěje Procházky a jeho dílo jsou dodnes výrazně opomíjeny a hrubě nedoceňovány¹ také proto, že širší odborná veřejnost zatím neměla k dispozici monografické zpracování dané tematiky. Pevně doufáme, že tato práce učiní zadost spravedlnosti, protože zmíněná osobnost si jistě zaslouží mnohem více pozornosti a úcty, než jaké se dočkala v posledních zhruba devadesáti letech. Zároveň tak obohatíme pohled na dějiny českého obrození i české katolické teologie. Hlubší povědomí o těchto kořenech naší přítomnosti nás může inspirovat a posilovat v zápasech současnosti.

¹ Pochopitelně dvojice mužů Procházka a Sušil nefiguruje v monografii z dob komunistického režimu: URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982. Nicméně v následující reprezentativní publikaci je uveden pouze František Sušil, avšak Matěj Procházka ani jednou: CERMAN, Ivo (ed.). *Habsburkové: 1740–1918 : vznikání občanské společnosti*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016.

Část první

ŽIVOT MATĚJE PROCHÁZKY

Struktura životopisu Matěje Procházky sleduje chronologický běh. Dělí se na tři kapitoly. První nás zavede do jeho dětství a studentských let a je rozčleněna do tří oddílů podle míst jeho bydliště – do rodné Brtnice a do měst Jihlavy a Brna. Následující kapitola se věnuje Procházkově duchovenské činnosti ve farní správě a jednotlivé části pak kopírují místa jeho působení. Třetí kapitola zahrnuje nejdelsí etapu Procházkova života, během níž se – ať už jako pedagog na brněnském gymnáziu, nebo později ve výslužbě – angažoval v nejrůznějších oblastech života, víry a vědy. První z pěti oddílů této kapitoly přibližuje vztah gymnaziálního katechety Procházky s profesorem biblistiky Františkem Sušilem. Další oddíly mají postihnout Procházkovu pedagogickou, vlasteneckou a spolkovou činnost, přičemž jsou zasazeny do časového sledu životopisu. Poslední partie probírané kapitoly pojednává o závěrečných letech života brtnického rodáka a o jeho rodinných vztazích.

I. Dětství a studentská léta 1811–1833

Matěj Procházka prožil většinu svého života v relativně malém geografickém prostoru brněnské diecéze. Tuto první část jeho biografie rozdělíme na tři oddíly podle míst, kde prožíval dětství, kde dospíval a studoval. Z celkem 22 let žil osm v Brtnici u Jihlavy, osm v Jihlavě a šest let strávil na studiích v Brně.

Jeho rodné městečko zůstane až do konce života součástí jeho identity. Pod některá literární díla se bude podepisovat pseudonymem „Brtnický“, do rodného kraje nejednou zavítá a dostane se mu ještě za života čestného občanství.² Místní učitel Alois Josef Pátek neváhá věnovat svou historickou a topografickou knihu o Brtnici „na důkaz neobmezené úcty veledůstojnému pánovi Matěji Procházkovi, ... slovutnému čestnému členu [této] rodné obce.“³ S Jihlavou jej později propojí sepisování historické práce o jihlavském rodákovi, jezuitském misionáři Augustinu Strobachovi. A Brno se mu stane domovem po nejdelší období života.

Z jakých pramenů a literatury čerpáme a co z nich lze vytěžit? Zdroj základních informací o Matějově rodině a o něm samotném představují matriční záznamy⁴ a dokumenty školních institucí, jichž byl dotyčný žákem a studentem. O dalších údajích a okolnostech nás zpravují obecní a městské úřední záznamy, diecézní katalogy kléru,⁵ kartografické pomůcky⁶ a církevní topografie Moravy od Řehoře Volného.⁷ Použitá literatura přináší poznatky k životu v 19. století a k dějinám jednotlivých lokalit a institucí.

I.1. Brtnice 1811–1819

Procházka rodina nesla v 19. století název Trhová Brtnice a těšila se statutu městečka. Brtnické panství patřilo od roku 1623 hraběcímu rodu z Collalta a ze San Salvatore, který pocházel z oblasti kolem severoitalského města Treviso. Na počátku předminulého století byl majitelem panství Eduard III., jenž pracoval v habsburských službách na různých místech severní Itálie.⁸ Za svou malebnost vděčila Brtnice říčce

² SOKA Jihlava, fond Archiv obce Brtnice, inv. č. 18A – Pamětní kniha obce Brtnice, s. 90; HOFFMANN, Alois Karel. *Městys Brtnice na Moravě*. Brtnice: Josef Birnbaum, 1925, s. 56.

V jedné básni Procházka použije obraz lípy z rodné vsi své matky, aby přiblížil průběh cyrilometodějské slavnosti pořádané v Brně v srpnu 1863. Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Lípa u Kněžic v Jihlavsku. *Moravan* 1866, roč. 15, s. 140–142.

³ PÁTEK, Alois Josef. *Brtnice Trhová a zboží brtnické*. Velké Meziříčí: Náklad vlastní, 1887, s. 3.

⁴ U citace z matrik uvádíme za lomítkem stranu digitalizovaného dokumentu, který je dostupný na internetu.

⁵ V brněnské diecézi vycházel každoročně latinský *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Brunensis*, který uvádí mj. jména vyučujících na filozofickém a teologickém učilišti a jména alumnů.

⁶ Indikační skici jsou součástí tzv. stabilního katastru a zachycují údaje o veškerém půdním fondu. Lokality, relevantní pro naše téma, byly zachyceny na příručních mapách v období od poloviny dvacátých až poloviny třicátých let 19. století. Předpokládám, že se zobrazený stav dá použít s prospekci a retrospekci jednoho desetiletí. Tento pramen je dostupný na internetu: <<http://www.mza.cz/indikacniskici/index.php#>>.

⁷ Dílo benediktina Řehoře Volného řadíme k pramenům, protože zachycuje jen s odstupem pár desetiletí stav sakrálních a jiných nemovitostí v jednotlivých farnostech a dále mobiliář kostelů. Údaje týkající se personálního obsazení farností představují také cenný, bohužel však ne vždy přesný zdroj. V některých případech se nám informace podařilo ověřit a opravit na základě dokumentů z Diecézního archivu Biskupství brněnského.

⁸ Eduard III. z Collalta a San Salvatore se narodil roku 1747 v severoitalském Trevisu. Roku 1780 se stal dědicem panství Brtnice, Uherčice a Písečná. Z pověření vládnoucích Habsburků zastával různé politické

Brtničce a jejímu zaklínění do Brtnické vrchoviny. Necelé tři hodiny chůze ji dělily od města Jihlavy, tehdejšího správního centra Českomoravské vrchoviny, a přesně opačným směrem se za pět šest dní dalo dojít do hlavního města habsburské monarchie. Z Vídně řídil rakouský císař František I. a jeho dvůr svou mnohonárodnostní říši a odtud ovlivňoval politickou, válečnou a hospodářskou situaci v Evropě. V březnu 1810 se ve vídeňském augustiniánském kostele provdala císařova dcera Marie Louisa za tehdy nejmocnějšího muže Evropy – francouzského císaře Napoleona I. Tento sňatek, uzavřený z francouzské strany v zastoupení, stvrdil půl roku staré příměří mezi zmíněnými císařstvími. Předchozí válečné konflikty však způsobily vyčerpání lidských a materiálních zdrojů ve všech evropských zúčastněných zemích. Habsburský stát se ocitl v hospodářské krizi, jež vyústila v březnu 1811 ve vyhlášení státního bankrotu. Kdo držel papírové oběživo, přišel o čtyři pětiny jeho hodnoty. Takto vypadaly širší souvislosti v době narození Matěje, druhorozeného syna manželů Procházkových.

Matějovi rodiče byli katolického vyznání. Před sňatkem si jako poddaní museli u vrchnosti opatřit povolení.⁹ Matějův otec Erasmus Procházka pocházel z Brtnice, kde se narodil roku 1774 v rodině pekaře¹⁰ Jana Procházky a jeho manželky Marie Anny.¹¹ Vyučil se pekařem a brtnický cech pekařů jej povýšil do stavu mistrovského. Až do svých 34 let zůstal svobodným. Matějova matka, Anna Kružíková,¹² vyrůstala v Kněžicích, v tehdy ještě přífařené obci, která byla vzdálená na jih hodinu chůze. Erasmus a Anna přijali svátost manželství v pondělí 14. listopadu 1808 v brtnickém farním kostele sv. Jakuba Většího. Po obřadu následovala mše svatá, během níž kněz novomanželům udělil slavnostní požehnání.¹³ Nevěstin otec, krejčí Jakub Kružík, byl již po smrti, a proto svou jednadvacetiletou dceru k oltáři nedoprovodil. Role svědků se ujali dva krejčovští mistři z Brtnice. Mezi přítomnými jistě nechyběla nevěstina matka Kateřina a příbuzní Procházkovi a Kružíkovi, jichž několik žilo v městečku a v okolních vesnicích. Novomanželé se usadili v domě č. p. 121.¹⁴ Z ekonomického hlediska patřili spíše ke střední vrstvě.

Manželé Procházkovi se dočkali během čtrnáctiletého manželství celkem sedmi dětí. Šest se narodilo v Brtnici, jedno pak v Jihlavě. Prvorozený František přišel na svět 7. září 1809. Rodina změnila v Brtnici své bydliště dvakrát. Nejdéle dobu bydlela v domě

a vojenské funkce v severní Itálii. Za jeho službu jej roku 1822 císař František I. povýšil do knížecího stavu. Eduard zemřel v roce 1833 na svém sídle v Brtnici.

Srov. KONEČNÝ, Michal – KALÁBOVÁ, Lenka. *Uherčice, zámek - Odoardo III. Collalto e San Salvatore (1747 – 1833)* [2016-05-16]. <<http://ftp.npu.cz/pro-navstevniky/temata-sezony/temata-minulych-let/romanticky-sen/morava/vypis/detail/32/>>.

⁹ Povinnost snoubenců opatřit si povolení vrchnosti byla právně zrušena Josefem II., faráři jej však vyžadovali i nadále. Srov. LENDEROVÁ, Milena a kol. (eds.). *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005, s. 56.

¹⁰ Povolání „pistor“ může znamenat i mlynář nebo krupař.

¹¹ Pokřtěn 2. června 1774, bydliště Brtnice č. p. 39. MZA, fond E 67 Sbíрка matrik, sign. 6276 – Matrika pokřtěných, oddaných a zemřelých Brtnice 1760–1784, s. 176/dig. 90.

¹² Narodena a pokřtěna 25. července 1787, bydliště v obci Kněžice č. p. 71. MZA, fond E 67 Sbíрка matrik, sign. 10515 – Matrika pokřtěných Kněžice 1769–1815, s. 102/dig. 53.

¹³ Srov. FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Liturgika*. 2. dopl. vyd. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936, s. 229.

¹⁴ MZA, fond E 67 Sbíрка matrik, sign. 6291 – Matrika oddaných Brtnice 1804–1837, s. 12/dig. 9.

č. p. 290, který byl roku 1812 přechíslován na č. p. 100.¹⁵ V tomto domě se za asistence místní porodní báby Rózy Potočkové narodil v únoru 1811 Matěj, za necelé dva roky, tedy na začátku prosince 1812 Barbora a v únoru 1815 další dcera Josefa. Dvojčata Josef a Marie spatřila světlo světa na konci března 1818 již v domě č. p. 242.¹⁶ Chlapec Josef se však dožil pouhých devatenácti dní. Podle matričního záznamu byla příčinou úmrtí slabost.¹⁷ Josefa pokřtil i pochoval kooperátor Euseb Eyselt, s nímž se ještě budeme mít tu čest potkat.¹⁸

Životopis druhorozeného Matěje začněme tedy řádně od počátku a nahlédněme do brtnické matriky narozených a pokřtěných. Ke jménu „Matthias Prochaska“¹⁹ nenechává ruka neznámého badatele či životopisce předběhla čas a připojila slova „*kněz a buditel český*“. Chlapec přišel na svět v pondělí 4. února 1811. Následujícího, mrazivého dne se s dítětem vypravili otec a kmotří Martin Kremláček, povoláním krupař,²⁰ a jeho dcera Terezie do nedalekého farního kostela. Farář Michael Král²¹ pokřtil dítě nad pamětihodnou křtitelnicí, vzácným to darem od dřívějších majitelů panství, českých bratří Hynka Brtnického z Valdštejna a jeho ženy.

První léta dětství prožil Matěj v užším řadovém domě, k němuž patřila předzahrádka u brtnické říčky a asi třicet metrů dlouhá zahrada zdvihající se směrem k zámecké zdi s bastionem. Oba sousední domy obývali Kružíkovi, snad příbuzní z matčiny strany. Další, již třetí dům, do něhož se rodina Procházkova přestěhovala před jarem roku 1818, se nacházel na druhé straně potoka, kousek od náměstí u hlavní silnice od Jihlavy. Ačkoli sám dům byl prostornější než předchozí, nepatřila k němu zahrádka.²² Hned za domem se zdvihal kopec, na němž se vyjímal tzv. Kaplička, bývalá poutní kaple Panny Marie Pomocné. Když za josefinských reforem pozbyla svého sakrálního účelu, byl votivní obraz Panny Marie Pasovské přenesen do farního kostela. Zde na bočním oltáři jej měl Matěj před očima a je pravděpodobné, že se u něj modlival.²³

Městečko a jeho okolí poskytovalo zvláště dvěma nejstarším bratrům Procházkovým, Františkovi a Matějovi, nejrůznější podněty. Brtnice čítala v té době jistě

¹⁵ SOkA Jihlava, fond Archiv obce Brtnice, inv. č. 132 – Úřední spisy 1812.

¹⁶ MZA, fond E 67 Sbirka matrik, sign. 6280 – Matrika narozených a pokřtěných Brtnice 1804–1852, s. 49/dig. 26 (František), s. 74/dig. 39 (Barbara narozena 4. prosince 1812), s. 90/dig. 47 (Josefa narozena 25. února 1815), s. 114/dig. 59 (Josef a Marie narození 23. března 1818).

¹⁷ MZA, fond E 67 Sbirka matrik, sign. 6301 – Matrika zemřelých Brtnice 1804–1856, s. 73/dig. 37.

¹⁸ Viz oddíl II.1. Euseb je německá varianta jména Eusebius.

¹⁹ MZA, fond E 67 Sbirka matrik, sign. 6280 – Matrika narozených a pokřtěných Brtnice 1804–1852, s. 58/dig. 31.

Německé jméno Matthias lze přeložit dvojím způsobem: jako Matěj, což učinil i farář při opisu matričního záznamu v roce 1881, nebo Matyáš, kteréžto jméno nese osobní složka v Archivu Biskupství brněnského: DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881.

²⁰ *Mehlhändler*, česky krupař, obchodoval s obilnými produkty (mouka, kroupy apod.).

²¹ Michael Král (1752–1832) pocházel z Brtnice. Na kněze byl vysvěcen roku 1777. V březnu 1803 byl ustanoven brtnickým farářem a současně s tím také jihlavským děkanem. Později se mu dostalo jmenování arciknězem a brněnským čestným kanovníkem.

²² Při topografickém popisu městečka a jednotlivých domů vycházíme z indikační skici z roku 1835.

MZA, fond D 9 Stabilní katastr-indikační skici, sign. 0231 – Brtnice 1835.

²³ Historické údaje, mobiliář a topografické údaje sakrálních objektů apod. srov. WOLNÝ, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. II. Abt., Brünnener Diocese, 3. Bd.* Brünn: Selbstverlag, 1860, s. 29–31; dále PÁTEK, A. J. *Brtnice Trhová*, s. 35, 52–54.

přes čtyři tisíce obyvatel, kteří hovořili převážně česky.²⁴ Vedle většinových katolíků zde žilo asi čtyři desítky obyvatel helvetského vyznání a 61 židovských rodin. Do starého židovského města, které leželo v severní části městečka, stačilo překonat říčku přes větší kamenný most. Místní komunita byla přínosná řemeslem a obchodem, měla rabína a využívala synagogu, vlastní školu a hřbitov.²⁵ V blízkosti Matějova rodného domu se nacházely vrchnostenské pozemky – na sever od zámku rybník obklopený lesnatým porostem a na jihu zámecký park. V jeho sousedství se rozkládala budova bývalého paulánského kláštera s odsvěceným kostelem. Jeho prostory začala roku 1800 využívat fabrika s manufakturní výrobou jemných bavlněných tkanin. Tato kartounka přinesla do klidného městečka rozruch a rozšířila obzory místním obyvatelům. Brtničtí mohli potkávat desítky úředníků, tovaryšů a mistrů nejrůznějších profesí, kteří pocházeli i ze vzdálených zemí. Právě v době Matějových raných dětských let se tento podnik stal jednou z největších bavlnářských manufaktur v habsburské monarchii. Velmi záhy se však na jejím chodu projevil důsledek hospodářské krize spojené s kontinentální blokádou a roku 1818 byla výroba zastavena.²⁶

Pro život malého Matěje měla mnohem větší význam stavba, která s fabrikou sousedila. Na parcele po zbořené kapli sv. Jana Nepomuckého vyrostla roku 1892 nová školní budova. Brtnická triviální farní škola byla dvoutrídni a společně se v ní vzdělávali chlapci a dívky. Matěj školu navštěvoval od svých šesti do osmi let. Jedním z jeho učitelů byl Josef Novák. Rakouský císař František I. jej roku 1827 vyznamenal za mnoholetou a horlivou službu zlatou čestnou medailí s ouškem a pentlí.²⁷ Učitel Novák jistě představoval pro své žáky mravní autoritu, byl laskavý, vlídný a současně přísný, jak to odpovídalo dobovým požadavkům kladeným na pedagogy.²⁸ Vyučování náboženství zajišťoval několikrát týdně kooperátor a katecheta Euseb Eyselt.²⁹

Někdy během roku 1819 se rodina Procházkových přestěhovala do nedalekého města Jihlavy. Proč se otec rozhodl k tak zásadnímu kroku, který musel mít dopad jak na

²⁴ Pro tato léta se nedochovaly přesné součty obyvatel. V roce 1830 se uvádí celkem 4 156 obyvatel, z toho 3 684 katolíků. Je pravděpodobné, že o dvacet let dřív žilo v Brtnici stejně nebo spíše více obyvatel.

Vycházíme z faktu, že hospodářská krize a uzavření místní textilní manufaktury způsobily odchod některých obyvatel. V následujících desetiletích klesající tendence počtu obyvatel pokračovala. *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Brunensis*. Brunae: [s.n.], 1830, (neustr.).

²⁵ K obyvatelstvu srov. WOLNÝ, G. *Kirchliche Topographie von Mähren. II. Abt., Brünnner Diöcese, 3. Bd.*, s. 29; HOFFMANN, A. K. *Městys Brtnice na Moravě*, s. 63; VILÍMEK, Ladislav. *Židé v Brtnici*. In *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska : sborník k výstavě*. 1. vyd. Jihlava: Muzeum Vysočiny, 1998, s. 67–69; *Brtnice* [2017-08-05]. <<https://cs.wikipedia.org/wiki/Brtnice>>.

²⁶ ZAORALOVÁ, Marie – JANÁK, Jan. *Přechod od feudalismu ke kapitalismu*. In JANÁK, Jan (ed.). *Dějiny Brtnice a připojených obcí*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1988, s. 199–200.

²⁷ Josef Novák působil v Brtnici již roku 1788 a jeho pomocníkem mu byl Matěj Čajzl. K dějinám brtnické školy srov. PÁTEK, A. J. *Brtnice Trhová*, s. 57–60; HOFFMANN, A. K. *Městys Brtnice na Moravě*, s. 54.

²⁸ Srov. LENDEROVÁ, M. a kol. (eds.). *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*, s. 40.

²⁹ Podpisy v Knize ctěné zanechal první učitel Novák a katecheta Eyselt. SOkA Jihlava, fond Národní škola Brtnice, inv. č. 841 – Kniha ctěná 1819–1889. Frekvence hodin náboženství asi záležela na konkrétní škole. O několik let později, roku 1828, se v brtnické škole vyučovalo náboženství denně. SOkA Jihlava, fond Národní škola Brtnice, inv. č. 829 – Protokol o vyučovací látce v 1. třídě brtnické triviální a farní školy 1828–1859.

V literatuře se píše o všeobecných požadavcích, že katecheta má být ve škole dvakrát týdně. Srov. GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského a) z uplynulých století b) z 18. a 19. století*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1891, s. 35.

jeho živnost, tak na všechny členy rodiny? Trhová Brtnice mohla mít v té době šest pekařů.³⁰ Jedním z důvodů přestěhování mohla být hospodářská krize, která mimo jiné zapříčinila i uzavření kartounky, čímž nastal pokles obyvatel a odliv kupní síly. Do městečka se mohla donést zpráva, že na jihlavském předměstí je volné místo pro pekařského mistra. Další motivací otce rodiny mohlo být přání poskytnout lepší vzdělání svým dvěma nejstarším synům.

I.2. Jihlava 1819–1827

Královské město Jihlava představovalo na počátku 19. století řemeslnické a správní středisko Českomoravské vrchoviny. Město se svými třemi předměstími se dělilo do dvou farních obvodů, v nichž žilo kolem sedmnácti tisíc obyvatel.³¹ Po jazykové stránce si Jihlava držela převážně německý ráz. V roce 1827, když se Matěj Procházka loučil se svým druhým domovem a odcházel na studia do Brna, dosáhla soukenická výroba v Jihlavě a v nedalekých vesnicích svého vrcholu. V dalších dvou desetiletích i přes nastupující krizi tamních podniků se stále honosila titulem druhého největšího soukenického a vlnářského centra na Moravě.³²

Rodina Procházkových se usadila na severním jihlavském předměstí, nazvaném Špitálské. Dům se zahradou č. p. 32 stál po levé ruce na hlavní ulici asi dvě tři minuty chůze od Špitálské městské brány. Od domu pak ulicí přesně na sever se do deseti minut dalo dojít k toku řeky Jihlavy. Kousek odtud na východní straně katastru tohoto předměstí se Jihlava potkávala se svým přítokem, říčkou Jihlávku, jejíž voda byla umělým kanálem přiváděna do budov, kde ji soukeníci využívali pro zpracování vlny.³³ Pekařský mistr Erasmus Procházka nabízel své výrobky jihlavským obyvatelům i těm, kteří docházeli pracovat do místních fabrik. Je pravděpodobné, že byl jediným mistrem bílého pečiva na severním předměstí, zatímco ve městě jich bylo o tři desetiletí později jedenáct.³⁴

³⁰ Cechovní knihy pro druhé desetiletí 19. století se nedochovaly. Roku 1843 zde bylo šest pekařů.

Srov. ZAORALOVÁ, M. – JANÁK, J. *Přechod od feudalismu ke kapitalismu*, s. 202.

³¹ Kostel sv. Jakuba spravovali strahovští premonstráti a kostel Nanebevzetí Panny Marie pak provincie bratří františkánů. Počty duší srov. *Catalogus venerabilis cleri* 1830, (nestr.).

³² Prvenství patřilo Brnu a jeho okolí. Jedním z důvodů úpadku zmíněných odvětví na Jihlavsku bylo, že tamní výroba se zastavila ve stádiu manufaktury, tj. sdružovala řemeslníky různých typů činností, a nezaváděla do výroby větší počet strojů. K vlnářství na Jihlavsku srov. JANÁK, Jan. *Dějiny Moravy*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1999, s. 31–34; *Vlnářská centra Evropy: Brno – Jihlava : od počátků do 20. století*. Brno: Archiv města Brna, 2008.

³³ MZA, fond D 9 Stabilní katastr-indikační skici, sign. 0845 – Jihlava 1835.

³⁴ Procházkova žádost, ani povolení k provozování řemesla se nedochovaly. Farní matrika k narození dcery Alžběty uvádí otcovo zaměstnání a místo provozování „zde“ (*allhier*). MZA, fond E 67 Sběrka matrik, sign. 6411 – Matrika narozených a pokřtěných Jihlava-sv. Jakub 1817–1826, s. 152/dig. 92.

Údaje o počtu pekařů na Špitálském předměstí a ve městě jsme si dovolili odvodit v retrospekci. V žádosti magistrátu ze dne 18. června 1841 ohledně povolení prodeje pečiva ve městě pro Františka Procházku (syna Erasma Procházky) stojí, že ve městě je jedenáct pekařských mistrů, na Špitálském předměstí sám František Procházka. SOKA Jihlava, fond Cech pekařů Jihlava, II. spisy, inv. č. 8 – Spisy týkající se udělování mistrovského práva 1810–1858.

Když v říjnu 1819 začal nový školní rok, nastoupily tři nejstarší děti – František, Matěj a Barbora – do některé z jihlavských německých triviálních škol.³⁵ Následujícího měsíce přišla na svět poslední dcera z rodu Procházek – Alžběta.³⁶ Bude to právě ona a nejstarší František, které roku 1882 Matěj Procházka ustanoví svými hlavními dědici a kteří jej nakonec i přežijí. O tomto raném školním období se zmiňuje pouze jeden neznámý Procházekův životopisec, jenž neváhá zdůraznit žákovu nechuť chodit do německých škol – triviální a hlavní – a „papouškovat“ německý katechismus.³⁷

V říjnu 1821 se otec vypravil do rodné Brtnice, aby získal opis z farní matriky o narození a křtu svých dvou synů.³⁸ Důvodem bylo jejich zapsání na jihlavské latinské a německé gymnázium.³⁹ Školu založili jezuité roku 1625. V první polovině 18. století pro ni vystavěli novou budovu v jezuitském komplexu, který se nacházel v severozápadním rohu jihlavského Horního náměstí. Gymnázium, do něž bratři Procházekovi začali pravidelně docházet, mělo tři podlaží a vcházelo se do něj z ulice U Bekyň (*Nonnengasse*). Přiléhala ke kostelu sv. Ignáce, jenž byl filiálním k farnímu kostelu sv. Jakuba Většího.⁴⁰ Tento vzdělávací institut se mohl pochlubit nejen dlouhou tradicí, ale i značným zájmem a oceněním ze strany veřejnosti. Právě ve dvacátých letech 19. století, za Matějových studií, jsou v matrice žáků zaznamenány jejich nejvyšší počty v historii gymnázia, s rekordem 366 hochů ve školním roce 1824/25.⁴¹ Stejně jako na všech školách, včetně triviálních, se i zde platilo školné. Pekařský mistr si jistě mohl tyto výlohy dovolit.

System gymnaziálního vzdělávání procházel v průběhu první poloviny 19. století nejrůznějšími proměnami, které nařizovaly nejvyšší státní úřady, konkrétně zemská a dvorská studijní komise. Ve dvacátých letech se studovalo v šesti ročnících – ve čtyřech nižších, tzv. gramatikálních, a ve dvou navazujících vyšších ročnících, tzv. humanitních. Veškeré vyučování v jednotlivých třídách zajišťovali třídní profesori. Pouze výuka náboženství byla svěřena jinému vyučujícímu, knězi a katechetovi v jedné osobě. Během prvních desetiletí 19. století se postupně měnilo i složení učitelského sboru. Vedle vyučujících z řad diecézního kléru nastupovalo na jihlavském gymnáziu – i v průběhu zmiňovaných dvacátých let – stále více světských profesorů. Zatímco zástupcem ředitele (*vice-director*) byl z titulu svého úřadu farář svatojakubský, tedy člen strahovské komunity

³⁵ Kvůli absenci archivních dokumentů nelze zjistit, kam děti chodily do školy. Je jisté, že šlo o základní školy německé, které až mnohem později, v šedesátých letech 19. století doznaly organizace podle městských obvodů. Čistě česká škola vznikla v Jihlavě až v osmdesátých letech téhož století.

K dějinám jednotlivých základních škol srov. KOZLOVÁ, Věra. *III. německá obecná škola chlapecká: inventář*. Jihlava: SOkA, 1974; KOZLOVÁ, Věra. *4. národní škola Jihlava: inventář*. Jihlava: SOkA, 1974.

³⁶ Narodena 13. listopadu 1819. MZA, fond E 67 Sbirka matrik, sign. 6411 – Matrika narozených a pokřtěných Jihlava-sv. Jakub 1817–1826, s. 152/dig. 92.

³⁷ Srov. Matěj Procházka: nástin životopisný. *Besídka: ilustrované listy věnované zábavě, nauce a literatuře* 1866, roč. 5, s. 153; Matěj Procházka, c. k. profesor na gymnasiu v Brně: nástin životopisný. *Nejnovější moravsko-slezský domácí přítel: všeužitečný občanský kalendář* 1867, roč. 26, s. 57. Oba životopisy jsou totožné.

³⁸ Farář Michael Král vydal opis 16. října 1821. SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 49/a – Dva křestní listy 1821–1881.

³⁹ K dějinám gymnázia srov. KŘESADLO, Karel. *Historie školy*. In KOZLOVÁ, Věra. *Latinské a německé gymnasium Jihlava 1626–1939/1945/: inventář*. Jihlava: SOkA, 1977, s. 1–12.

⁴⁰ Viz obrazová příloha.

⁴¹ SOkA Jihlava, fond Latinské a německé gymnázium Jihlava, I. úřední knihy, inv. č. 11 – Matrika žáků 1776–1849.

premonstrátů,⁴² skutečného organizátora chodu školy představoval prefekt. Jím byl toho času jihlavský rodák, kněz František Ullmann.

Do školního roku 1821/22 nastoupili oba bratři Procházkové společně s dalšími 78 žáky, z nichž ještě jeden pocházel z Brtnice, a to Wilhelm, syn úředníka Sarkandra Bargerera. Z gymnaziální matriky se dozvídáme, že dvanáctiletý František a hlavně desetiletý Matěj studovali většinou se staršími frekventanty.⁴³ Dva nejstarší dosáhli již věku 23 let. Naopak nejmladší jejich spolužák, jediný mladší než Matěj, se narodil roku 1812. Podle původu tvořili polovinu ročníku žáci jihlavští, dále zde byly více než dvě desítky studentů pocházejících z různých částí Moravy a čtrnáct z Čech. Podle náboženství se od většiny katolíků odlišovali dva spolužáci židovského⁴⁴ a jeden helvetského vyznání. Katalogy žáků za první a druhý semestr podávají přesné údaje jak o osobě a prospěchu žáka, tak souhrnné informace o prospěchu třídy. Známkovací škálu tvořilo pět stupňů: *eminens, ad eminens, prima, secunda, tertia classe*, což bychom mohli přeložit „s vyznamenáním“, „téměř s vyznamenáním“, „první, druhá a třetí třída“.⁴⁵ Přesto i žáci s dvojkami museli své zkoušky opakovat. Františkovi se ve studiu nedařilo tak dobře jak jeho mladšímu bratrovi. Ve druhém školním roce nastoupil jako repetent opět do prvního ročníku. Nevytrval v něm však dlouho. Jeho gymnaziální kariéře učinil konec však jiný důvod než studijní neúspěchy. Mladou rodinu postihla tragická událost. Několik dnů po Matějových narozeninách, v neděli 9. února 1823, zemřel ve svých 48 letech Erasmus Procházka. Do domu přišel tělo zesnulého ohledat premonstrát Anselm Serchen, který pak bude po jeden semestr suplovat náboženství v Matějově posledním ročníku gymnázia. Poznamenaná příčina úmrtí – zavodněné plíce – naznačuje, že nemoc trápila otce již delší čas. O dva dny později se s ním naposledy rozloučila pětatřicetiletá vdova Anna a jejich šest nedospělých dětí.⁴⁶

O další změnu v životě rodiny se přičinili členové pekařského cechu, jejichž povinností bylo mimo jiné poskytnout podporu v obtížných situacích. Pět měsíců po smrti otce přibyla do domácnosti Procházkových nová osoba. Anna rozená Kružiková se 22. července 1823 provdala podruhé. Jihlavský měšťan stavu svobodného, Karel Hladič byl o dva roky mladší než jeho nová manželka. Jako otčím musel zastoupit bývalého manžela v roli otcovské, jako pekař jej nahradil i v jeho zaměstnání.⁴⁷ Brzy po svatbě Anna Hladičová otěhotněla a v květnu 1824 porodila děvče Janu Nepomucenu. Než Matěj dostudoval poslední ročník gymnázia, narodil se mu ještě v únoru 1827 bratr Karel

⁴² Za Matěje Procházky to byl Martin Ignác Weber.

⁴³ SOkA Jihlava, fond Latinské a německé gymnázium Jihlava, I. úřední knihy, inv. č. 11 – Matrika žáků 1776–1849. Obsahuje údaje o jednotlivých žácích. Bratři Procházkovi mají uveden původ (*patria*) Brtnice, ale číslo domu na jihlavském Špitálském předměstí.

⁴⁴ O několik let dříve se na gymnáziu objevili první židovští studenti. Ve městě jsou v této době židé výjimkou. Srov. JAROŠ, Zdeněk. Židé a Jihlava v době od 15. do poloviny 19. století. In *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska : sborník k výstavě*. 1. vyd. Jihlava: Muzeum Vysočiny, 1998, s. 27.

⁴⁵ Katalog studijních výsledků žáků obsahoval německy nadepsané rubriky, do nichž učitelé zapisovali známky latinskými zkratkami pro výše zmíněná latinská slova.

⁴⁶ Matrika uvádí nesprávně stáří zemřelého na 46 let. MZA, fond E 67 Sbíрка matrik, sign. 6515 – Matrika zemřelých Jihlava-sv. Jakub 1815–1833, s. 203/dig. 104.

⁴⁷ Karel Hladič, pekařský mistr, syn zemřelého Jana Hladiče, hospodského v Moravských Budějovicích a Anny Hauerové. MZA, fond E 67 Sbíрка matrik, sign. 6477 – Matrika oddaných Jihlava-sv. Jakub 1817–1834, s. 88/dig. 89.

Boromejský. Sestra Anna, třetí z Hladičových sourozenců, přišla na svět o další tři roky později.⁴⁸

Prvorozený František tedy nedokončil studium druhého, respektive prvního opakovaného gramatikálního ročníku a byl dán do učení praktickému řemeslu. Zde předběhneme čas a vydáme se po jeho stopách v dospělém věku. „Franz Prochaska“ obdržel od městského magistrátu mistrovské právo v září 1836, ve svých 27 letech, a byl následně zapsán do cechovní knihy mistrů bílého pečiva.⁴⁹ Pokračoval tedy v řemesle svého otce a otčima a o něco později (jistě roku 1841) žil v domě na Špitálském předměstí, který původně vlastnila rodina Procházkova. V květnu 1841 požádal s podporou pekařského cechu o povolení ke zřízení nové prodejny bílého pečiva ve vnitřním městě. Až po opakované žádosti se mu v červenci následujícího roku dostalo kladného vyřízení.⁵⁰ Když tyto údaje zasadíme do širšího obrazu, nacházíme se ve třetím nejlidnatějším městě v českých zemích.⁵¹

Vraťme se zpátky k druhorozenému Matějovi, který se pilně činil v gymnaziálním studiu. Po čtyři roky gramatikálního stupně byl jeho třídním profesorem Antonín Jaroš a katechetou jihlavský rodák Karel Abelle. Vedle mravů a píle se známkovalo ve čtyřech předmětech: v náboženství, v latinském jazyce a stylistice, dále v zeměpise a dějepise a nakonec v matematice a aritmetice. Od třetího ročníku přibyla řečtina, která byla také vyučována latinsky. Z týdenního součtu osmnácti hodin se latinsky učilo devět až jedenáct hodin.⁵² Všechny ostatní předměty byly vyučovány podle německých učebnic. Matějovy školní výsledky v obou semestrech se vždy pohybovaly na stupních *eminens*, *ad eminens* či *prima classe*, s převahou prvních dvou stupňů. Nesmíme zapomínat, že byl hodnocen spolu s dalšími, většinou staršími spolužáky. Nejlepší hodnocení neslo vysvědčení na konci čtvrtého ročníku – všechny položky s vyznamenáním. Ve svých čtrnácti letech ukončil nižší, gramatikální stupeň studia. V tomto roce mohl být se studijními výsledky z dějepisu a zeměpisu nanejvýš spokojen. Bavilo jej už tehdy zabývat se českou a světovou historií? Nebylo do mladíkova srdce zasazeno semínko budoucího zájmu o obor, který umožní jemu a jeho spoluobčanům nacházet národní a křesťanské kořeny?⁵³

První humanitní ročník zahájil Matěj v listopadu 1825 spolu se 27 spolužáky a pod vedením nového třídního profesora Matyáše Eduarda Sturma. Vyučující náboženství se mu během druhého humanitního ročníku dosti měnili. Po jednapadesátiletém katechetovi Karlu Abelle přišel na zástup nejdříve mladý premonstrát Josef Anselm Serchen a nakonec

⁴⁸ MZA, fond E 67 Sbirka matrik, sign. 6411 – Matrika narozených a pokřtěných Jihlava-sv. Jakub 1817–1826, s. 408/dig. 250; MZA, fond E 67 Sbirka matrik, sign. 6412 – Matrika narozených a pokřtěných Jihlava-sv. Jakub 1827–1833, s. 10/dig. 6 a s. 301/dig. 171.

⁴⁹ SOkA Jihlava, fond Cech pekařů Jihlava, II. spisy, inv. č. 7 – Mistrovské listy 1821–1838.

⁵⁰ SOkA Jihlava, fond Cech pekařů Jihlava, II. spisy, inv. č. 8 – Spisy týkající se udělování mistrovského práva 1810–1858.

⁵¹ V roce 1846 čítala Jihlava 18 691 obyvatel.

⁵² Srov. LENDEROVÁ, M. a kol. (eds.). *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*, s. 44.

⁵³ Vysvědčení a jména učitelů: SOkA Jihlava, fond Latinské a německé gymnázium Jihlava, I. úřední knihy, inv. č. 39 – Třídní výkaz, gramatikální, I. tř., 1. pol. 1820–1821; inv. č. 41 – Třídní výkaz, gramatikální, I. tř., 2. pol. 1820–1821; inv. č. 67 – Třídní výkaz, gramatikální, II. tř., 1. pol. 1821–1822; inv. č. 69 – Třídní výkaz, gramatikální, II. tř., 2. pol. 1821–1822; inv. č. 94 – Třídní výkaz, gramatikální, III. tř., 1. pol. 1822–1823; inv. č. 96 – Třídní výkaz, gramatikální, III. tř., 2. pol. 1822–1823; inv. č. 119 – Třídní výkaz, gramatikální, IV. tř., 1. pol. 1824–1825; inv. č. 121 – Třídní výkaz, gramatikální, IV. tř., 2. pol. 1824–1825.

jej v této funkci nahradil Albert Weiß. Cesty tohoto šestatřicetiletého kněze, původem ze Starého Šaldorfu u Znojma, a Matěje Procházky se v budoucnu zkrří. Z bývalého učitele a žáka budou kolegové. V posledním semestru gymnaziálního studia byl Matěj osvobozen od placení školného a ročník dokončil spolu s dalšími 21 studenty.⁵⁴

Dospívající Matěj nestrávil svých šest gymnaziálních let jen ve školním prostředí a v rodině, případně se svými kamarády. Nedílnou součástí života byla účast na životě církve. Dospěl do věku, kdy měl být biřmován. Kniha biřmovanců svatojakubské farnosti se bohužel nedochovala. Brněnský biskup Václav Urban Stuffler⁵⁵ vizitoval jihlavský děkanát po mnoha letech roku 1827. Je tedy pravděpodobné, že uvedenou svátost náš mladík přijal právě z jeho rukou v létě onoho roku, tedy několik měsíců před svým odchodem do Brna.⁵⁶ V neposlední řadě je nutné zdůraznit, že se v této době rodilo i Matějovo kněžské povolání a že si zvolil studium bohosloví.⁵⁷ Co jej k této cestě podnítilo? Byla tam nějaká hlubší vnitřní motivace nebo se rozhodl pragmaticky podle dané situace v rodině, kdy se jeho prvorozený bratr František již připravoval na převzetí živnosti otčima?

I.3. Brno 1827–1833

Na podzim roku 1827 se šestnáctiletému mladíkovi z Jihlavy otevřel nový svět. Moravská metropole si stále uchovávala charakter pevnosti, uvnitř jejíchž hradeb bydlelo ve třech městských farnostech jedenáct tisíc obyvatel. Kolem městského jádra a hradu Špilberka se rozprostírala předměstí, jejichž tvářnost se rychle měnila vlivem industrializace. Roku 1828 fungovalo v blízkém okolí Brna na 21 textilních podniků a žilo zde asi 24 tisíc obyvatel.⁵⁸ S životem moravského Manchesteru, jak se brněnské aglomeraci říkalo, měl student Matěj Procházka pravděpodobně menší kontakt, než jak tomu bude při jeho pozdějším působení v Brně a v přilehlých farnostech.

Matějova brněnská studia trvala šest let a dělila se na dvě etapy. První dva akademické roky „*se velmi pilně účastnil přednášek*“⁵⁹ na tzv. filozofickém učilišti, které sloužilo jako příprava pro vyšší, univerzitní studium. Ve čtyřech následujících letech se vzdělával pod vedením profesorského sboru tzv. biskupského teologického učiliště. Obě zmíněná učiliště byla zřízena roku 1807 z iniciativy brněnského biskupa Vincence Josefa hraběte Schrattenbacha.⁶⁰ Filozofické učiliště však začalo řádně naplňovat své poslání až ve školním roce 1808/09, kdy byly k výuce pronajaty prostory v konventu minoritů ve

⁵⁴ SOKA Jihlava, fond Latinské a německé gymnázium Jihlava, I. úřední knihy, I. úřední knihy, inv. č. 148 – Třídní výkaz, humanitní, I. tř., 1. pol. 1825–1826; inv. č. 150 – Třídní výkaz, humanitní, I. tř., 2. pol. 1825–1826; inv. č. 166 – Třídní výkaz, humanitní, II. tř., 1. pol. 1826–1827; inv. č. 167 – Třídní výkaz, humanitní, II. tř., 2. pol. 1826–1827.

⁵⁵ Tuto funkci zastával v letech 1817 až 1831.

⁵⁶ Přesné datum biskupovy návštěvy není uvedeno ani v knize biřmovanců vedlejší farnosti, tj. od jihlavského kostela Nanebevzetí Panny Marie. Pravděpodobné jsou měsíce květen až červenec. Pro možnost Matějova biřmování v Brně nemluví knihy biřmovanců brněnských farností u sv. Janů a na Petrově.

⁵⁷ Důkaz přineseme v následující kapitole.

⁵⁸ Srov. PEŠA, Václav – DŘÍMAL, Jaroslav (eds.). *Dějiny města Brna I*. 1. vyd. Brno: Blok, 1969, s. 192, 198.

⁵⁹ Vysvědčení ze všech předmětů dosvědčují hodnocení píle *sehr fleissig* a *eminens*.

⁶⁰ Brněnskou diecézi spravoval v letech 1800 až 1816.

vnitřním městě.⁶¹ Po jedenáct let zajišťovali chod školy brněnští piaristé. Od konce roku 1820 byla výuka svěřena šesti profesorům, kteří až na jednoho pocházeli ze tří významných klášterů v diecézi – ze Starého Brna, z Rajhradu a z Nové Říše. Ačkoli v čele učiliště stál biskupský komisař a ekonomicky je vydržovalo biskupství, převládající vliv na jeho vnitřní fungování a organizaci vyučování uplatňovaly státní úřady. Roku 1826 stát také převzal ekonomické zabezpečení filozofického učiliště plně do svých rukou a studenti začali platit školné.⁶²

Poslední údaj nás vrátí k mladému Procházkovi a k otázce, kdy se rozhodl nasměrovat svůj život ke kněžskému povolání. S předstihem, ještě v průběhu posledního semestru svého gymnaziálního studia v Jihlavě, dne 9. června 1827, obdržel osvobození od placení školného na filozofickém učilišti. Stejně výjimky se dostalo i osmi Matějovým spolužákům, kteří spolu s ním později došli ke kněžskému svěcení.⁶³

Druhá fáze Matějova studia probíhala na teologickém učilišti, které sídlilo na opačné straně vnitřního města než filozofická příprava. Mezi Brněnskou branou a kostelem sv. Michala stála budova bývalého kláštera dominikánů, kterou se rozhodl v roce 1807 zmíněný brněnský biskup využít pro nové teologické učiliště a kněžský seminář. Již od počátku však zvolené prostory nedostačovaly pro účely obou těchto institucí. První byla do roku 1833 oficiálně nazývána *Institutum theologicum episcopale Brunae* a měla zajišťovat vzdělání budoucích kněží. Druhá instituce *Seminarium episcopale Brunense*, více známá jako alumnát, se pak starala o jejich duchovní a lidskou formaci. Teologické učiliště bylo sice právně samostatným církevním zařízením, ale jako článek v systému rakouského školství podléhalo přísné státní kontrole. Brněnský biskup jmenoval z katedrálních kanovníků svého komisaře, který dohlížel na chod učiliště a který byl současně vrchním ředitelem alumnátu. Pod vysvědčeními Matěje Procházky se za tento úřad podepsal Jan rytíř Zelinka.⁶⁴

I.3.1. Filozofické studium 1827–1829

Brněnské filozofické učiliště nabízelo ve dvacátých letech 19. století vedle filozofického a filologického základu také předměty hospodářské, přírodovědné a pedagogické. Ačkoli většině zájemců mělo doplnit objem studia šestiletého gymnázia a připravit je na další studium vysokoškolské, na některé předměty se zapisovali také studenti z návazného teologického učiliště a klerici⁶⁵ a kněží z řeholních institutů. O velkém zájmu svědčí vysoké počty studujících. Do prvního ročníku filozofického studia v roce 1827/28 nastoupilo spolu s Matějem Procházkou 217 posluchačů, ve druhém semestru se dva další

⁶¹ Sami minorité využívali filozofické studium pro své kleriky a kněze.

⁶² Srov. WOLNÝ, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. II. Abt., Brünnener Diöcese, 1. Bd.* Brünn: Selbstverlag, 1856, s. 52–53; PEŠA, V. – DŘÍMAL, J. (eds.). *Dějiny města Brna I*, s. 210.

⁶³ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 4848 – Hlavní katalog posluchačů filozofického učiliště 1823–38, s. 271.

⁶⁴ Zelinka byl vrchním ředitelem alumnátu v letech 1829 až 1849.

Informace k teologickému učilišti srov. CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Brněnský alumnát: výchova a vzdělávání duchovenstva v Brně v letech 1807–1950 : vydáno k 200. výročí založení Biskupského alumnátu v Brně.* Brno: Biskupství brněnské, 2007, s. 23, 36.

⁶⁵ Muži v řeholní formaci před kněžským svěcením.

připojili.⁶⁶ V průběhu akademického roku 1828/29 bylo v hlavním katalogu posluchačů zapsáno 131 studentů.⁶⁷ Vyučující hodnotili ve svém předmětu prospěch, píli a mravy⁶⁸ a do příslušných kolonek doplňovali výsledky ve škále *eminens*, „za jedna“, „za dva“, případně „za tři“.

Filozofické studium sestávalo ze čtyř základních předmětů v prvním i ve druhém ročníku. Náboženství zaujímal první položku na vysvědčení i v katalogu posluchačů a vyučoval jej v obou ročnících jeden z rajhradských benediktinů. Čistou elementární matematiku a filozofii, která se do dvou akademických let rozdělila na teoretickou a praktickou, přednášeli augustiniáni ze Starého Brna. Do tajů fyziky uváděl posluchače premonstrát z Nové Říše, užívaje k tomu odborné přístroje. Z domu na Petrově, který vlastnila rajhradská komunita, docházel na ulici Minoritskou tehdy čtyřiatřicetiletý profesor Řehoř Volný,⁶⁹ jenž během dvouletého studia ve studentech utvrzoval znalosti latinské a řecké filologie. Mimo hlavní učební plán vyučoval tento benediktin ještě dva další předměty.⁷⁰ Student Procházka u něj ve druhém ročníku absolvoval logiku a všeobecné dějiny, pokaždé s výslednou známkou za jedna. V prvním ročníku obdržel ještě zvláštní vysvědčení z přírodopisu. Zkouškové období padlo v zásadě na březen po prvním a na srpen po druhém semestru. Matěj Procházka prokázal ve výsledcích z předmětů povinných i nepovinných téměř naprostou stabilitu. V prospěchu dostával téměř vždy jedničku, jeho mravy byly viděny jako „*dokonale shodné s akademickými předpisy*“ a v účasti na přednáškách byl vždy velmi pilný, což svědčí o jeho minimální absenci. Během posledních zkoušek počátkem srpna 1829 jej postihla blíže neurčená nemoc, která jej donutila k sepsání písemné omluvy absence.⁷¹

Posluchači si hledali ubytování ve městě a v jeho nejbližším okolí. Mnoho jich docházelo do učeben v minoritském konventu z ulice Pekařské za Brněnskou branou. Matěj bydlel jen o kousek dál, pod kopcem na ulici Křížové. Dlouhý dům se zahradou s č. p. 8 patřil paní Anně Wittrich. Z něj přes ulici bylo vidět na Svratecký náhon.⁷²

⁶⁶ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 4848 – Hlavní katalog posluchačů filozofického učiliště 1823–1838, s. 199–224.

⁶⁷ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 4848 – Hlavní katalog posluchačů filozofického učiliště 1823–1838, s. 263–276.

⁶⁸ Hodnocení mravů platilo pro studenty, kteří ještě nedosáhli „mužného věku“.

⁶⁹ Řehoř Tomáš Josef Volný (1793–1871) pocházel z Příboru. Vstoupil do benediktinského kláštera v Rajhradě. V letech 1819 až 1840 vyučoval na brněnském německém gymnáziu. Patřil mezi české dějepisce, ačkoli psal většinou německy. Věnoval se zejména moravským církevním dějinám, dějinám benediktinů a rajhradského kláštera. Byl členem různých vědeckých spolků (i v zahraničí) a obdržel čestný doktorát Karlovy univerzity.

⁷⁰ Jména profesorů uvádí např. *Catalogus venerabilis cleri* 1828, s. 52.

⁷¹ Vysvědčení si Matěj Procházka uschoval a dnes se nachází v jeho pozůstalosti. SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 50 – Studijní vysvědčení 1828–1853. Také školní katalogy obsahují jeho studijní výsledky. AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 4848 – Hlavní katalog posluchačů filozofického učiliště 1823–1838, inv. č. 4849 – Příruční katalog posluchačů filozofického učiliště 1826–1837 (sešity 1827/28 a 1828/29), inv. č. 4851 – Hlavní katalog posluchačů přírodovědy na filozofickém učilišti 1825/26–1830/31, inv. č. 4863 – Příruční katalog posluchačů dějin 1826/27–1841/42 (sešit 1828/29).

⁷² AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5869 – Matrika posluchačů filozofického učiliště 1809–1831, s. 360; MZA, fond D 9 Stabilní katastr-indikační skici, sign. 1139 – Brno-Křížová 1825.

Jak vedle studia naplňoval svůj čas v Brně? Kromě studijních povinností platila pro posluchače filozofického učiliště nařízení, která je měla zapojit do života církve a dbát o jejich duchovní život. Mnoho z těchto činností absolvovali společně s posluchači teologie. Školní rok na začátku listopadu⁷³ zahajovali učitelé a studenti slavnostní mší svatou se vzýváním Ducha Svatého v alumnátním kostele sv. Michala. O nedělích v desátou hodinu dopolední byl každý student filozofie povinen se dostavit na náboženskou exhortu. V předvečer Božího Těla a svátku sv. Marka se měl účastnit slavnostního procesí. Zkraje pašijového týdne, počínaje na vigílii před Květnou nedělí, se konaly třídní duchovní cvičení a pětkrát během akademického roku byly pak předepsány dny s pobožnostmi, při nichž se přistupovalo ke svátosti pokání a k přijímání. Dny volna a prázdnin korespondovaly s liturgickým slavením. Vánoční prázdniny spadaly na den Kristova narození, umučení sv. Štěpána a pak na několik dní kolem Nového roku. Nejdelší byly prázdniny o Velikonocích a letnicích. Po absolvování zkoušek se posluchači rozjížděli na zářijové a říjnové dny velkých prázdnin ke svým rodinám.⁷⁴

I.3.2. Teologické studium 1829–1833

Odborná příprava a formace ke kněžství trvala v té době čtyři roky. Uvedené pravidlo se týkalo diecézního kléru. Studenti z řad řeholníků, jmenovitě starobrněňští augustiniáni, rajhradští benediktini, minorité a kapucíni docházeli do učiliště na přednášky a skládali zde zkoušky, jejich další formace se však odehrávala v místních komunitách. Zdaleka ne všichni bohoslovci směřující k diecéznímu kněžství bydleli v budově alumnátu na Dolní brněnské ulici. Ze zmíněných kapacitních důvodů zpravidla studenti teologie prvního ročníku a část „druháků“ našla ubytování v soukromém podnájmu. Osmnáctiletý Matěj Procházka byl v prvním roce teologického studia také tzv. externistou. Je nasnadě, že zůstal v domě paní Anny Wittrich, kde bydlel za filozofických studií a odkud měl nyní do školy velmi blízko. V následujícím školním roce, 1830/31, se již dostal spolu s dalšími sedmi teology druhého ročníku pod řádnou formaci alumnátu a stal se tak tzv. alumnem. Kolik bohoslovců celkem studovalo spolu s Procházkou? Pro ona léta neexistují celkové součty studentů. Katalog kléru brněnské diecéze zachytil alespoň pro akademický rok 1832/33 seznamy alumnů i externistů. Celkem napočítáme 101 světských teologů, tedy těch, kteří směřovali k diecéznímu kněžství.⁷⁵

Jak vypadala formace budoucích diecézních kněží⁷⁶ v první polovině 19. století a k čemu byl mladý muž Matěj Procházka připravován? V následujícím krátkém nástinu čerpám ze „Zákonů a pravidel“ pro alumný brněnského semináře a pro všechny osoby

⁷³ Naposledy tomu tak bylo roku 1829. Následujícího roku byly velké prázdniny předsunuty o měsíc a školní rok začínal v polovině října.

⁷⁴ Z doby Matěje Procházky se kronika učiliště nedochovala. Vycházíme z pramenů, které odrážely chod školy o několik let dříve. AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5871 – Kronika posluchačů filozofického učiliště 1808–1821, inv. č. 5903 – Záznam o vyhláškách pro studenty na brněnském filozofickém učilišti 1821/22–1827.

⁷⁵ *Numerus fixus* byl pro brněnskou diecézi 100. *Catalogus venerabilis cleri* 1833, s. 54–57. Počet řeholníků není výslovně uveden.

⁷⁶ Způsob formace bohoslovců vycházel z ustanovení formulovaných na Tridentském koncilu (1545–1563).

angažované v jeho provozu. Biskup Schrattenbach je schválil 2. července 1807.⁷⁷ Ačkoli širší kompetencí dvou představených byla v průběhu let z praktických důvodů upravována, všechny ostatní zákony a pravidla zůstaly zachovány až do jejich nahrazení novými stanovami roku 1842. V původní verzi se odráží jak ideál svatosti, očekávaný od kněze ze strany církve, tak osvícensky pragmatické zapojení církve a jejích služebníků do chodu státu. Trojí prospěch kněžství je shrnut do slov: k větší slávě Boží, vzrůstu náboženství a státu. S prvním prospěchem souzní cíl kněžského povolání a účel, k němuž budou bohoslovci vysvěceni. Kněz má na jedné straně usilovat o spásu a dokonalost vlastní duše, na straně druhé má skrze vyučování slovem a příklad svého mravného a bezúhonného života vést svěřené duše ke spáse. Druhý a třetí prospěch je pak rozvinut ve vyjádření, „aby svaté náboženství mělo v nich ... hodné, horlivé a vzorné správce duchovní, stát pak muže ve vědách vynikající, přesné strážce v plnění zákonů politických a věrné otce vlasti.“⁷⁸

Zodpovědnost za formaci alumnů a chod ústavu spočívala v rukou dvou představených – spirituála a vicerektora.⁷⁹ Spirituál dohlížel na duchovní a mravní život bohoslovců (alumnů i externistů) a měl je různými způsoby podporovat. Mimo jiné předkládal alumnům ranní a večerní rozjímání, dával duchovní cvičení, vybíral vhodná čtení z duchovní literatury, učil je modlitbě breviáře a zpěvu. Dvakrát ročně měl na základě písemných zpráv alumnů-prefektů referovat biskupovi o tom, jak si jeden každý bohoslovec vede. Z takovéto konduční listiny, kterou v červenci 1833 podepsal spirituál Karel Bayer,⁸⁰ se dozvídáme o Matějově příkladné zbožnosti, jeho velké pílí, značné důkladnosti v zachovávání domácího pořádku, o jeho velmi dobrém nadání, živé povaze⁸¹ a o dobrém vychování. Ve čtvrtém ročníku zastával alumnus Procházka funkci třetího prefekta alumnů neboli *prefekta musei* a tento „jemu svěřený dohled splnil s přesností a pečlivostí.“⁸² Dohlížel na pravidelné větrání studovny a dormitáře, na udržování čistoty v místnostech, s ostatními prefekty se střídal ve vedení ranní modlitby v alumnátní oratoři a při požehnání jídla v refektáři, případně zastupoval spirituála při každotýdenním opakování studijní látky. Spirituál totiž vybíral ze dvou nejvyšších ročníků celkem dvanáct schopných alumnů, kterým byly svěřeny nejrůznější úkoly. Kromě výše uvedených sem patřila také asistence při liturgii v katedrále, péče o alumnátní knihovnu a nemocnici.

Druhým představeným alumnátu byl vicerektor, jehož hlavní starostí bylo zajišťovat ekonomické záležitosti a chod domu, knihovny a archivu. Za asistence prefektů dohlížel na čistotu a pořádek ve všech místnostech. Navíc měl být k ruce prvnímu představenému ve formaci bohoslovců. V půli posledního studijního roku Matěje

⁷⁷ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 181 – Instrukce pro alumny, prefekta, knihovníka, magistra (z roku 1807) 1807–1837.

⁷⁸ SAMSOUR, Josef. *Dějiny alumnátu brněnského: k stoletému výročí jeho trvání*. Brno: Náklad vlastní, 1907, s. 35; DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 181 – Instrukce pro alumny, prefekta, knihovníka, magistra 1807, fol. 5v.

⁷⁹ O jejich funkcích více pojednává SAMSOUR, J. *Dějiny alumnátu brněnského*, s. 36–38; CHAROUZ, J. Z. *Brněnský alumnát*, s. 27–28.

⁸⁰ Zmíněnou funkci zastával v letech 1826 až 1833.

⁸¹ Překlad německého *rasch*.

⁸² DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 178 – Konduční listina teologů 1831–1918, fol. 28r–29v.

Procházky došlo ke změně vicerektorů. Vedení domu spolu se všemi úředními knihami a dokumenty převzal od Jiřího Penningera dne 22. února 1833 František Dohnal.⁸³

Po projití inventáře veškerého zařízení alumnátu z roku 1833 si lze představit prostředí, v němž Matěj trávil většinu svého času. Dozvídáme se o tom, v čem alumní spali, co používali ke své hygieně, v jakém nádobí kuchařka připravovala obědy a večeře, jak se zajišťovalo osvětlení místností apod. Rytmus společenství, čítajícího 64 alumnů a dva představené, udávalo zvonění hlavního zvonu pro budíček o páté hodině ranní ve všední dny a zvonění jiných zvonů v době modlitby, jídla a samostatného studia. V prostorách alumnátu platila přísná pravidla ohledně silentia. V týdenním časovém harmonogramu alumnů tvořila druhý základní pilíř jejich duchovní formace. Mladí muži měli předepsány časy na meditaci, svaté čtení, každodenní zpytování svědomí, mše a pravidelnou zpověď. Svůj duchovní život měli pěstovat se svědomitostí a západem, udržovat tělo a duši v nevinnosti a šplhat se za andělskou čistotou. Čas rekreace mohli využít v určených odpoledních časech k procházce po městě, což mělo své podmínky a zákazy. Bohoslovci měli vždy chodit nejméně po dvou, zachovávat vážnost v kroku a ukázněnost v pohledu. Měli dbát na oblékání a upravenost, přičemž se jim připomínalo, že „šaty nedělají řeholníka ani klerika“. Brňané je rozpoznali podle kolárku, taláru a klobouku.

Jak probíhalo studium teologie? Čtyřletý kurz obsahoval povinné penzum vyučované šesti profesory teologického učiliště a několik dalších předmětů zaštitěných filozofickým učilištěm. Vysvědčení vydané na konci teologického kurzu mělo, podobně jako u studia filozofického, pro každý předmět tři položky: jak posluchač zachytil přednášky, jak uspěl při zkoušce a jaké mravy prokázal ve vztahu k zákonům institutu. Bohoslovec Procházka se mohl na konci července 1833 pochlubit vynikajícími výsledky: pokaždé *diligentissime* z účasti na přednáškách, z veřejných zkoušek známkami *prima* v prvním ročníku a *prima eminens* ve třech následujících letech čtyřletého kurzu teologických studií.⁸⁴ Průměrně si během těchto let každý týden odseděl v lavici osmáct hodin. V prvním ročníku se s profesorem Janem Vrbou devět hodin týdně zabýval dějinami církve. Ostatní předměty prvního ročníku se vztahovaly ke Starému zákonu. S biblickou archeologií, hebrejštinou, exegezí Starého zákona a úvodem do starozákonních knih je seznamoval kapucín Ambrož Klimek. Druhý rok alumnům přednášel církevní právo zmíněný vyučující Jan Vrba. Biblické studium Nového zákona v celé jeho šíři probíral profesor Jiří Vrba. Pro zajímavost dodáváme, že posledně jmenovaný kněz to měl jen kousek cesty do vězení na Špilberk, kde mimo jiné duchovně pečoval o italské karbonáře. Vedle toho Procházka absolvoval s vyznamenáním ve dvou semestrálních zkouškách na filozofickém učilišti všeobecnou pedagogiku.⁸⁵ Dvě náročné teologické disciplíny čekaly alumný ve třetím ročníku – dogmatika pod vedením profesora

⁸³ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 184 – Představení alumnátu 1817–1837 (složka obsahující inventář zařízení nalézajícího se na brněnském alumnátu), fol. 56v, 63v, 65v.

⁸⁴ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 50 – Studijní vysvědčení 1828–1853.

⁸⁵ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 50 – Studijní vysvědčení 1828–1853.

Ignáce Becka a teologie morální s Františkem Deabisem, budoucím spirituálem alumnátu.⁸⁶

Měsícem říjnem roku 1832 se před devatenácti alumny otevřel poslední rok studia a formace.⁸⁷ Předměty s nimi absolvovalo devět řeholníků a jeden cizinec.⁸⁸ Karel Nöttig, první *prefekt musei* o pět let starší než Matěj, vynikal určitými kvalitami, které později uplatnil ve vedení alumnátu a pak nakonec jako ordinář brněnské diecéze.⁸⁹ Otec spirituál si u něj poznačil: povahy klidné a pevné, k doporučení „*jak ze strany hlavy a srdce, tak také vnější chování*“, v němž „*se projevilo něco mužného a pevného.*“⁹⁰

Program závěrečného ročníku vyžadoval po bohoslovcích zvýšené nároky i v praktické přípravě na budoucí kněžské působení. Záznamy profesora pastorální teologie Jakuba Sušického ukazují, že studenti si při zkoušce měli poradit s konkrétní situací, která patřila ke službě duším. Alumnus z Brtnice si připravil témata „*vyučování snoubenců před svatbou*“ a „*jednání s nemocnými*“.⁹¹ Druhým předmětem byla katechetika a metodika veřejných škol. Profesor a ředitel hlavní školy v Brně Ferdinand Schüller si kladl za cíl uvést teology čtvrtého ročníku do „*umění vyučovat a předávat pravdy víry, aby byly srozumitelné dětem i dospělým a mohly se tak odrážet v jejich životě.*“⁹² Od dvou zmíněných vyučovaných předmětů byl jen krok k praktickému nacvičování homiletické a katechetické činnosti. Otec spirituál sestavil seznam nedělí a svátků, o nichž se budou v refektáři trénovat cvičná kázání. Podle abecedního pořádku se začínalo na první neděli adventní a toho školního roku se končilo na svátek Zvěstování. Na Matěje padl los kázat o neděli *Septuagesima*⁹³ – shodou okolností na den před jeho narozeninami. Těsně pod jeho jméno spirituál vepsal několik latinských slov, která se však mohla vztahovat i ke studentovi, který po něm v seznamu následoval. Téma kázání znělo „*O překážkách, které se staví do cesty náboženství*“. Dotyčný jej pronesl „*hlasem zvučným a dostatečně silným*“, navíc se „*slibnou gestikulací*“. Ani jedna neděle, ani jeden svátek nezůstali bez cvičení. O neděli velikonoční se navázalo se cvičením katechezí, které je doprovázelo až do posledních dní studia. Procházka si svůj výstup připravil na svátek sv. Petra a Pavla.⁹⁴ Poslední položkou na souhrnném vysvědčení se vztahuje k nauce o zemědělství. Tuto zkoušku absolvoval pod záštitou filozofického učiliště.⁹⁵

⁸⁶ Obsazení profesorských míst uvádí *Catalogus venerabilis cleri* 1830, s. 51; *Catalogus venerabilis cleri* 1833, s. 51; CHAROUZ, J. Z. *Brněnský alumnát*, s. 44–50.

Přehled jednotlivých předmětů a jejich hodinová dotace srov. SAMSOUR, J. *Dějiny alumnátu brněnského*, s. 53.

⁸⁷ Počet alumnů byl o něco nižší než v předchozích třech letech, kdy jich bylo mezi 25 a 30.

⁸⁸ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 170 – Katalogy teologů 1832–1835 (Katalog školního roku 1832/33 o teologiích 4. ročníku z pastorálky), fol. 49r.

⁸⁹ V pořadí sedmým brněnským biskupem byl v letech 1870 až 1882.

⁹⁰ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 178 – Konduitní listina teologů 1831–1918, fol. 28r–29v.

⁹¹ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, Katalogy teologů, inv. č. 170 – Katalogy teologů 1832–1835 (Katalog školního roku 1832/33 o teologiích 4. ročníku z pastorálky), fol. 52v.

⁹² CHAROUZ, J. Z. *Brněnský alumnát*, s. 48.

⁹³ Devátá neděle před Velikonocemi.

⁹⁴ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 181 – Instrukce 1807–1837 (Zaznamenání cvičných kázání, zaznamenání cvičných katechezí), fol. 46v–48v.

⁹⁵ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 4855 – Hlavní katalog posluchačů zemědělství 1824/25–1834/35, inv. č. 4857 – Příruční katalog posluchačů zemědělství 1824/25–1834/35 (sešit 1832/33).

Řádné studium teologie probíhalo v latinském a německém jazyce, jak o tom vypovídají názvy státem předepsaných učebnic.⁹⁶ Znalost „moravské řeči“ byla již od počátků alumnátu mezi bohoslovci hojná. Přesto moravskoslezské zemské gubernium vybízelo brněnské biskupy Schrattenbacha a Stuffera, aby z pastoračních důvodů včlenili češtinu do studia a aby při přijímání kandidátů brali v potaz její znalost. Tito biskupové to však nepovažovali za nutné.⁹⁷ Matěj Procházka, jako většina jeho spolužáků, uměl česky na úrovni mluvené řeči, jak to dokazují spirituálové záznamy pro biskupa.⁹⁸

Podněty pro hlubší znalost českého jazyka a snaha o jeho pěstování na úrovni literární se v alumnátu objevily až ve třicátých letech 19. století s příchodem některých bohoslovců. V akademickém roce 1831/32, když byl Procházka ve třetím ročníku, nastoupil na teologické učiliště František Cyril Kampelík.⁹⁹ Už jako externista inicioval pro své spolužáky společné studium našeho mateřského jazyka. Prý se k němu připojili jen studenti z jeho ročníku. Když se v následujícím roce Kampelík přestěhoval do alumnátu, horlivě podporoval četbu českých knih a inicioval založení společné české knihovny.¹⁰⁰ Jeden Procházkův žák a životopisec uvádí, že právě tehdy byl brtnický rodák získán pro národně probuzenecké zájmy.¹⁰¹ Na jiném místě tento autor upřesňuje, že Procházkův zápal pro český jazyk se rozvíjel již ve druhém ročníku bohosloveckých studií, tj. o rok dříve. Tehdy si dotyčný opatřil český překlad Bible od paulána Faustina Procházky a seznamoval se s českým pojmoslovím. O prázdninách pak mladý bohoslovec Procházka česky dvakrát kázal.¹⁰²

S blížícím se koncem školního roku se zintenzivnila korespondence mezi biskupským ordinariátem a Moravskoslezským zemským guberniem. Biskup František Antonín Gindl žádal, aby byly z náboženského fondu uvolněny finance pro zajištění budoucích světců, konkrétně pro devatenáct teologů čtvrtého ročníku. Kanonického věku nutného pro kněžské svěcení dosáhlo šestnáct kandidátů. Matěj a dva jeho podobně staří spolužáci si prozatím museli počkat do svých triadvacátých narozenin.¹⁰³ Několik dní po úspěšném absolvování posledních zkoušek se při slavnostní mši svaté v alumnátním kostele sv. Michala završilo několikaleté studijní úsilí a formace bohoslovců. Matěje Procházku povýšil biskup ve čtvrtek 1. srpna 1833 k podjáhenskému řádu a tři dny nato mu pak vzkládáním pravice udělil jáhenské svěcení.¹⁰⁴

⁹⁶ SAMSOUR, J. *Dějiny alumnátu brněnského*, s. 53.

⁹⁷ Srov. RUDOLECKÝ, František. Z dějin brněnského alumnátu. *Obzor* 1905, roč. 28, č. 15 a 16, s. 218; CHAROUZ, J. Z. *Brněnský alumnát*, s. 37.

⁹⁸ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 178 – Konduitní listina teologů 1831–1918 (Konduitní listina diecézních teologů, kteří absolvovali roku 1833), fol. 28r–29v.

⁹⁹ František Cyril Kampelík (1805–1872) pocházel z Čech. Z brněnského teologického učiliště roku 1833 odešel a nakonec vystudoval medicínu ve Vídni. Vedle výkonu lékařské praxe se angažoval se v politickém, národním a hospodářském životě.

¹⁰⁰ Srov. RUDOLECKÝ, F. *Z dějin brněnského alumnátu*, s. 219–220.

¹⁰¹ Srov. ŠTASTNÝ, Vladimír. Matěj Procházka. *Obzor* 1881, roč. 4, č. 4, s. 49–50.

¹⁰² Srov. ŠTASTNÝ, Vladimír. Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin. In KOSMÁK, Václav. *Kukátko čili Život v obrázcích. 4. díl*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1890, s. X.

¹⁰³ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 4814, sign. T 10, ev. j. 638 – Chronologicky seřazené spisy 1792–1906, fol. 154v–156r; *Catalogus venerabilis cleri* 1833, s. 54–55.

¹⁰⁴ SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 51 – Církevní dekrety 1833–1878.

II. Pastorační činnost ve farnostech 1833–1850

Ve svých dvaadvaceti letech vykročil Matěj Procházka na cestu služby Bohu, církvi a státu. První půl rok se jako jáhen věnoval jen vybraným úkolům, zvláště vyučování žáků v zapadlé německé vesnici, která přináležela k farnosti Stálky na dolnorakouských hranicích. Jako kněz strávil šestnáct a půl roku na čtyřech místech, kde pokaždé zastával úřad kooperátora.¹⁰⁵ V oné době měl farář hlavní slovo v řízení farnosti a záleželo na něm, jakými funkcemi a úkoly výpomocného kněze pověří. Procházka postupně prošel duchovenskou službou v Čejkovicích u Hodonína a ve třech brněnských předměstských farnostech – u sv. Tomáše, v Komárově a v Zábrdovicích. Žil a sloužil mezi věřícími německého a českého jazyka, na venkově i v příměstských, industrializací zasažených lokalitách. Byl svědkem rozličných životních příběhů svých farníků, dětí a dospělých, poznával, jak prožívali svůj duchovní život, a vnímal jejich omezení vyplývající z nedostatečně kvalitního vzdělání a poddanského způsobu života. Přestože se nám nedostává mnoha informací o jeho aktivitách a zájmech v tomto období, je jisté, že tehdy nabyté zkušenosti a vlastní vzdělávání dokázal zúročit v novém společenském a politickém klimatu po roce 1848.

Etapa Procházkovy pastorační činnosti ve farnostech spadá do funkčního období dvou brněnských biskupů. Již jsme zmínili biskupa Františka Antonína Gindla, který diecézi spravoval v letech 1832 až 1841. Pocházel ze Štýrska z neurozených poměrů. Do moravské metropole přišel z místa duchovního referenta při dvorské radě ve Vídni. Snažil se pochopit potřeby jemu svěřené diecéze. Naučil se česky, od kandidátů na kněžství vyžadoval znalost tohoto jazyka a nebránil rodícímu se národnímu uvědomění, ba dokonce jej podporoval. Dělo se tak v brněnském alumnátu, kde bohoslovec František Cyril Kampelík probudil zájem o češtinu a založil českou knihovnu, která sloužila i širší veřejnosti. Obdobné to bylo na teologickém učilišti, kam roku 1837 povolal na profesorskou stolicí Františka Sušila, jenž zahájil novou éru probuzeného uvědomování si slovanské a české identity. Totéž probíhalo ve farnostech mezi českými věřícími, když biskup přikázal Matěji Procházkovi kázat česky ve svatotomášské farnosti během doby postní. Gindlův nástupce Antonín Arnošt hrabě Schaffgotsche stál v čele diecéze téměř třicet let, mezi léty 1842 až 1870. Byla to léta nelehká: v závěru metternichovského absolutismu, za revolučních let 1848 a 1849 a za absolutismu Bachova. Tento brněnský rodák se zasazoval o prvenství duchovních záležitostí nad politikou a národnostními aktivitami, a proto se různá jeho rozhodnutí ve věci české nejeví v příznivém světle.¹⁰⁶

Farní správa a pastorec zahrnovaly značný objem úkolů, které musel kněz či kněží zvládnout. Jak uvidíme, Procházkovo zdraví nebylo stavěno na takto náročnou práci, která se odehrávala v kostele, ve škole, ve farní kanceláři, na hřbitově a návštěvou nemocných po celém farním obvodu. Přesuny kooperátorů dělal biskup podle potřeby a záleželo na něm, jestli vzal v úvahu případnou žádost kněze.

¹⁰⁵ Postavení kooperátora je odlišné od funkce kaplana.

¹⁰⁶ Srov. CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Pohledy do dějin brněnské diecéze*. Brno: Biskupství brněnské, 2006, s. 14; KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. (Reprint vyd. z r. 1987.) Praha: Zvon, 1991, s. 189–190.

Toto období Procházka života mapuje úřední korespondence a církevní dekry, jež jsou dochovány ve fondu konzistoře Biskupství brněnského a v Procházkově osobní pozůstalosti, dále úřední záznamy v knihách brněnské biskupské konzistoře a zmínky v pramenech memoárového typu.¹⁰⁷ O prostředí konkrétních farností si můžeme učinit představu podle údajů z katalogů kléru brněnské diecéze,¹⁰⁸ z církevní topografie Moravy od Řehoře Volného a z kartografických pomůcek již výše zmíněných. Vhled do života farníků, s nimiž se kooperátor Procházka setkával, umožňují farní matriky. Literatura, která pomohla jednotlivé údaje zasadit do větších souvislostí, se týká vývoje Brna a církevního života na Moravě před polovinou 19. století.

II.1. Stálky 1833–1834

Pravděpodobně během srpna roku 1833 se jáhen Matěj Procházka rozloučil s Brnem – s lidmi, kteří jej po šest let provázeli, a s místy, kde se učil žít samostatně bez svého rodinného zázemí. Těch několik málo věcí, které vlastnil, si vzal s sebou na vytoužené dvouměsíční prázdniny do Jihlavy. Žádné zahálení nepříslušelo tomu, kdo přijetím byť i nižšího stupně svěcení vstoupil do řad duchovních správců, „*aby vyučoval věřící lid slovem a účinně jej povzbuzoval příkladem života.*“¹⁰⁹ Pro zajímavost uvedme, že tehdy působilo v brněnské diecézi pět nositelů jména Procházka z řad kněží a na kněžství se připravovali dva řeholní klerici.¹¹⁰

Již v červnu 1833 zaslal stálecký farář Euseb Vincenz Eyselt¹¹¹ žádost biskupské konzistoři, aby mu dovolila přibrat třetího prefekta alumnátu po ukončení jeho studií k výpomoci ve farnosti.¹¹² Rodinu pekařského mistra Procházky znal z Brtnice, kde dříve působil jako kooperátor a učil katechismus v místní škole. Roku 1825 byl ustanoven lokálním kaplanem¹¹³ v nedalekých Kněžicích, rodné vsi Matějovy matky Anny. Nakonec i jeho poslední působiště, kam se v květnu 1833 přestěhoval, patřilo – stejně jako brtnické panství – pod patronát rodu z Collalto a San Salvatore. Čistě německá farnost Stálky (*Stallek*)¹¹⁴ ležela na území panství Uherčice přímo u dolnorakouských hranic. Tehdy čtyřiačtyřicetiletý duchovní správce Eyselt měl za sebou dvacet let kněžské služby a navíc dlouhodobě trpěl bolestmi na hrudi.

¹⁰⁷ Co zachytil sám Procházka, nebo na co vzpomíná jeho bývalý žák Vincenc Brandl.

¹⁰⁸ Tento každoročně tištěný katalog změnil dvakrát název z důvodu změny jazyka obsahu. *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Brunensis* vycházel v letech 1808 až 1833, *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit des Bisthums in Mähren* pak v letech 1834 až 1868 a pak se opět změnil v latinský *Catalogus venerabilis cleri dioeceseos Brunensis*.

¹⁰⁹ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 181 – Instrukce pro alumny, prefekta, knihovníka, magistra (1807), fol. 5v.

¹¹⁰ *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit des Bisthums in Mähren im Jahre 1834*. Brünn: [s.n.], 1834, s. 177.

¹¹¹ Euseb Vincenz Eyselt, v dobových dokumentech Eyselt (1789–1841) pocházel z Místku na severní Moravě, na kněze byl vysvěcen roku 1813.

¹¹² DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 4.

¹¹³ Lokální kaplan spravoval samostatně tzv. lokálii, která však formálně náležela pod nějakou farnost. V případě Kněžic se jednalo o farnost Brtnice.

¹¹⁴ V některých Procházkových životopisech se uvádí mylný název Křtalek. Poprvé jej užil pravděpodobně DRÁPAL, Jan. Dr. Matěj Procházka. *Náš domov* 1896, roč. 5, sešit 5, s. 82.

Čerstvě vysvěcený jáhen se na stáleckou faru dostavil 10. října 1833. Hlavním jeho posláním bylo pravidelně docházet do *excurrento* školy v přífařené obci Frejštejn.¹¹⁵ Hodinu a čtvrt trvala cesta pěšky přes pole a lesem do severozápadně ležící osady na řece Dyji. V zimním období bylo pravidelné docházení dosti náročné, jak si neodpustil poznamenat i Volný o víc než dvacet let později ve své moravské církevní topografii.¹¹⁶ Protože Matěj Procházka vykonával kvalifikovanou práci katechety, sám měl nárok na jáhenský plat a farář Eyselt měl na něj obdržet příspěvek na bydlení a stravu.¹¹⁷ Tento mladý asistent zastoupil faráře ve vyučování žáků frejštejnské triviálky do poloviny února. V pondělí po první neděli postní, tedy 17. února, se rozloučil se stáleckým duchovním správcem a svým prvním působištěm a zamířil ke své rodině do Jihlavy.¹¹⁸

II.2. Čejkovice 1834–1835

Během své služby ve Stálcích, dne 4. února 1834, právě v den svých třiatvacátých narozenin dosáhl Matěj kanonického věku pro kněžské svěcení. Po krátkém pobytu u rodiny v Jihlavě se koncem měsíce února vypravil do Brna, kde se měl exerciciemi připravit na přijetí kněžského řádu. Biskup František Antonín Gindl na něj při slavnostní mši, v neděli *Oculi*¹¹⁹ v brněnské katedrále slavnostně vložil ruce.¹²⁰ Jmenovací dekret pro novokněze s udělením příslušných fakult na sebe nenechaly dlouho čekat. Nese datum 6. března a jím mu byla svěřena péče o duše, udělování svátostí, rozhřešování penitentů obojího pohlaví a další povinnosti, které měl jako kooperátor čejkovické farnosti.¹²¹ Svou primici, tedy své prvotiny slavil ve svátek sv. Cyrila a Metoděje dne 9. března.¹²² Nevíme však, kde se tak stalo a zda při této důležité události byli přítomni i jeho nejbližší příbuzní – matka, otčím a jeho sourozenci. Čtení první mše svaté totiž provázely plnomocné odpustky pro zúčastněné kněze a pokrevní příbuzné do třetího kolena.¹²³

Procházkovo nové působiště, městečko Čejkovice, se nacházelo v úrodném vinařském kraji a patřilo k hodonínskému děkanátu. Templářský řád, který byl prvním majitelem panství, zanechal svůj rukopis na farním kostele sv. Kunhuty a na zámku, jehož jádro tvořila gotická tvrz, kdysi řádová komenda. Čejkovický farář, tehdy víc než

¹¹⁵ Dnes je to obec Podhradí nad Dyjí.

¹¹⁶ WOLNÝ, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. II. Abt., Brüner Diöcese, 4. Bd.* Brünn: Selbstverlag, 1861, s. 205.

¹¹⁷ Dochovaná korespondence svědčí o úředním postupu při vyřizování podobných záležitostí. V lednu 1834 mladý kněz poslal žádost poprvé, na začátku března ji podpořil jihlavský magistrát a odeslal ji na biskupskou konzistoř. V červnu téhož roku podal žádost farář a v červenci mu byla zemským guberniem přiznána finanční částka. DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 1–3, 8–12, 47.

¹¹⁸ O Procházkově pobytu v Jihlavě svědčí jeho žádost zasláná na biskupskou konzistoř. Viz pozn. výše. DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 1, 47.

¹¹⁹ Třetí neděle postní připadla na 2. března 1834.

¹²⁰ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 51 – Církevní dekrety 1833–1878.

¹²¹ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 51 – Církevní dekrety 1833–1878; DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 13.

¹²² Původní datum svátku svatých věrozvěstů.

¹²³ Srov. FOLTYNOVSKÝ, J. *Liturgika*, s. 178.

šedesátiletý Antonín Schnell, zastával funkci děkana a dohlázele školního okrsku.¹²⁴ Dva duchovní – farář a kooperátor – měli k dispozici faru s pěti místnostmi a zemědělskými budovami. Působili mezi česky mluvícím obyvatelstvem ještě v přiřazených obcích Starém a Novém Poddvorově, z nichž v první zajišťovali vyučování náboženství na tamní škole.¹²⁵ Novokněz Procházka zůstal na jihovýchodním cípu Moravy rok a půl, do poloviny října roku 1835. Gubernium mu přiznalo z náboženského fondu pravidelný roční příjem 100 zlatých.¹²⁶

II.3. Brno – sv. Tomáš 1835–1837

Přesuny kněží se odehrávaly v březnu a v říjnu, jak to dosvědčují i osobní spisy Matěje Procházky. V nich se obvykle vyskytuje několik dat, která se týkají nového působiště: datum prezentace patronem farnosti, datum investitury, datum faktického příchodu do farnosti a datum slavnostní instalace do úřadu. Konkrétně s Procházkovým nástupem k brněnskému kostelu sv. Tomáše to bylo následovně: K udělení fakult došlo biskupským dekretem z 24. září 1835¹²⁷ a ustanovovací dekret, jímž jeho služba započala, nesl datum 15. října 1835.¹²⁸ Kdy potom skutečně kněz do farnosti přišel, bychom těžko zjišťovali.

Matěj Procházka se vracel do města, jehož brány před pouhými dvěma roky opustil. Přestěhoval se na faru, která stála na předměstí a kterou od farního kostela sv. Tomáše, umístěného uvnitř hradeb, dělil bastion s příkopem. Do kostela se ze severního předměstí, které tvořily ulice Švábka, Augustiniánská, Malá Nová, Velká Nová, Červená, dále Příkop, Hráze a Josefov, vcházelo branou zvanou Veselá. Na území farnosti, za Červenou uličkou, ležel i nový hřbitov zřízený po josefínských reformách a sloužící navíc ještě třem městským farnostem, tedy u sv. Petra a Pavla, sv. Jakuba a sv. Janů.¹²⁹ Chod svatotomášské farnosti obstarával farář Antonín Reichart,¹³⁰ jenž byl navíc biskupským komisařem pro vyučování náboženství na brněnském c. k. gymnáziu, a kooperátor František Stára.¹³¹ Roku 1837 zde žilo 8 289 katolíků, kteří hovořili jak česky, tak německy.¹³²

¹²⁴ Anton Schnell (1772–1840) pocházel z Mušova, na kněze byl vysvěcen roku 1797.

¹²⁵ WOLNÝ, G. *Kirchliche Topographie von Mähren. II. Abt., Brünnner Diöcese, 4. Bd.*, s. 34–35.

¹²⁶ DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 14–16.

¹²⁷ SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 51 – Církevní dekrety 1833–1878.

¹²⁸ DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 17–19.

¹²⁹ Na tomto předměstí již v šedesátých letech 18. století vyrostla první textilní manufaktura v brněnském okolí a o dvacet let později vůbec první dělnická kolonie v habsburské monarchii. Za Matěje Procházky továrna již nefungovala a tyto domečky v Červené uličce již zdaleka neobývali jen dělníci. Srov. KUČA, Karel. *Brno: vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. 1. vyd. Praha: Baset, 2000, s. 86, 92; *Vlnářská centra Evropy: Brno – Jihlava*, s. 84.

¹³⁰ Anton Reichart (1779–1844) pocházel z Drnholce na Moravě. Na kněze byl vysvěcen roku 1802 a farářem u sv. Tomáše ustanoven 9. září 1812.

¹³¹ Německá varianta Franz Staara.

¹³² *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit* 1837, s. 26.

Novému kooperátorovi, rodákovi z Brtnice, se dostalo nového úkolu, který nebyl již v této farnosti dlouhá léta vykonáván.¹³³ Sám biskup Antonín Gindl mu nařídil, aby se během doby postní roku 1837 ujal českých kázání.¹³⁴ Pater Procházka si během svého krátkého působení získal srdce a přízeň mnohých svých farníků. Když se dozvěděli o blízkém odchodu mladého kněze, zaslali jeho excelenci biskupovi veřejný dopis. Dne 27. února 1837 označil kuriální úředník přijetí nevšední žádosti s více než padesáti podpisy obyvatel, mužů a žen ze svatotomášské farnosti. Tito chválí poctivého pastýře duší, který oplývá pravými kněžskými ctnostmi a jenž zbožně a s povzbuzením vykonává své duchovní funkce. Zvláště pak „*text a přednes jeho kázání je tak obměkčující a pro každého poslouchajícího tak pochopitelný, že ... se ke kazatelně tlačí, aby dokonce žádné slovo neoslyšel nebo ztratil.*“ Rodiče dětí budou žalet ztrátu tak učeného katechety a chudí pak všestrannou podporu, pozornost a dobrotu tohoto důstojného kněze.¹³⁵ Bohužel si přesunu žádal zdravotní stav mladého kooperátora. Matěji Procházkovi, jenž byl drobné konstituce a křehkého zdraví, nesvědčil pobyt ve městě a náročná duchovní služba v lidnaté svatotomášské farnosti.¹³⁶

Na faře u sv. Tomáše jej během jeho tamního pobytu zastihla smutná zpráva odeslaná z Jihlavy. V půli dubna 1836 podlehla zápalu plic jeho o čtyři roky mladší sestra Josefa. Dva dny nato, o neděli *Misericordia*¹³⁷ doprovodila rodina, členové cechu pekařského a další věřící rakev s jednadvacetiletou ženou na jihlavský hřbitov.¹³⁸ Mohl se v tak krátkém čase vypravit na pohřeb její bratr, když telegrafické spojení ještě tehdy nebylo veřejnosti přístupné a do Jihlavy v této době ještě nesahalo?

II.4. Komárov u Brna 1837–1840

Hned po velikonočních svátcích, prvního dubnového dne roku 1837 nastoupil Matěj Procházka na své nové působiště.¹³⁹ Stačilo přejít město, vyjít Židovskou branou a vydat se na jihovýchod přes katastr Trnitá. Samotný Komárov spolu s přífařenými obcemi Černovice, Horní a Dolní Heršpice si na konci třicátých let 19. století uchovával výrazný venkovský charakter. Jinak tomu bylo u dvou dalších lokalit komárovské farnosti, které ležely blíže k městu Brnu. Obyvatelé Malé Mariacely a ulice Petrohradské byli tehdy mnohem více zapojeni v průmyslové výrobě brněnského regionu. Na území komárovské farnosti se nacházel soutok řek Svratky a Svitavy, které propojoval systém vodních

¹³³ V té době bývalo zvykem konat ve farnostech během postní doby kázání pro lid. Tato postní kázání sice byla zrušena josefínskými reformami, ale opět obnovena císařem Františkem II. po jeho nástupu na trůn roku 1792.

¹³⁴ Srov. ŠTASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XI.

¹³⁵ List je psán německy. Překlad vlastní. DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 13–15.

¹³⁶ Srov. BRANDL, Vincenc. *Matěj Procházka: životopisný nástin. Moravan 1879*, roč. 28, s. 30.

¹³⁷ Druhá neděle po Velikonocích.

¹³⁸ Josefa zemřela 15. a byla pohřbena 17. dubna 1836. MZA, fond E 67 Sbírká matrik, sign. 6516 – Matrika zemřelých. Jihlava-sv. Jakub 1834–1848, s. 112/dig. 56.

¹³⁹ DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 22–24.

kanálů. Právě pro dostupnost vody sem byly umísťovány podniky a specializovaná pracoviště zejména textilního provozu.¹⁴⁰

Komárovská farnost byla na počet duší podstatně menší¹⁴¹ než svatotomášská, a tak se kněžské povinnosti dělily mezi faráře Františka Kurze¹⁴² a jednoho kooperátora. Kněží obstarávali výuku náboženství a dohled nad vyučováním na komárovské škole a v dalších dvou školách v obou Heršpicích. Kromě farního kostela sv. Jiljí v Komárově se ještě na území farnosti nacházely kaple ve zmíněných třech obcích.¹⁴³

Tři a půl roku sloužil Matěj Procházka mezi německy hovořícími farníky. Jako katecheta, při udílení svátostí a na svých pochůzkách k nemocným naslouchal osudům konkrétních lidí. Jejich životní příběhy jsou naznačeny ve strohých záznamech farních matrik. Otec Procházka se velmi často setkával s rodinami, jejichž většina členů byla spojena s textilní výrobou.¹⁴⁴ Oddával je, křtil jim děti a v době časté dětské úmrtnosti pak mnohé kojence či batolata pohřbíval.¹⁴⁵ Kdybychom se s mladým kooperátorem vydali po ulici Petrohradské, mohli bychom navštívit jeho farníky na obou koncích společenského a ekonomického žebříčku.¹⁴⁶ Všech se nějakou měrou týkala chudoba, nedostatek lékařských prostředků a drsné pracovní podmínky.

Získané zkušenosti, které si ještě doplnil v další farnosti, byly pro našeho kněze důležité pro jeho pozdější zájem o řešení problémů spojených s industrializací. Ostatně moravský Manchester stále více nabíral na tempu a rozměrech výroby. Přispívalo tomu zavádění stále většího počtu parních strojů do výroby a využití přepravy surovin a výrobků za pomoci „železného oře“. Když se pater Procházka přestěhoval do Komárova,

¹⁴⁰ Farníci pracovali např. v komárovské octárně, v Offermannově textilce na Trnitě č. p. 1 nebo ve slavné továrně na turecké čepice.

¹⁴¹ Byla asi tři a půl krát menší. Žilo zde něco víc než 2 300 katolíků. *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit* 1835, s. 28.

¹⁴² Kněz Franz Kurz (1790–1846) byl přísedícím brněnské biskupské konzistoře, od roku 1842 pak titulárním konzistoriálním radou a brněnským viceděkanem. Z Komárova odešel roku 1844 na místo faráře ke sv. Tomáši v Brně.

¹⁴³ Srov. KUČA, K. *Brno: vývoj města*, s. 329–333, 337–339, 350–353, 395–397.

¹⁴⁴ Například na ulici Petrohradské v č. p. 16 žila rodina Blažkova. Otec Andreas se živil v soukenickém procesu jako postřihovač a osnovatel. S manželkou Marií měli v době Procházkovy duchovenské činnosti v komárovské farnosti nejméně tři dospělé děti. Z nich Mariana pracovala jako tovární dělnice a Andreas jako tovaryš v potisku sukna. MZA, fond E 67 Sběrka matrik, sign. 17510 – Matrika oddaných Brno-Komárov 1784–1840.

¹⁴⁵ Nelehký příběh se jistě skrývá za údaji Johanny Schafférové, dcery domkaře v Komárově č. p. 25, jež byla dělnicí v továrně a jako svobodná matka porodila v únoru 1839 syna Johanna. Procházka její nemanželské dítě přijal do společenství církve a za dva měsíce na to doprovodil jeho rakvičku na místní hřbitov. MZA, fond E 67 Sběrka matrik, sign. 17517 – Matrika zemřelých Brno-Komárov 1805–1860, s. 46/dig. 24.

Nebo Vincenc Blažek, vedený jako přadlák a posléze obecněji jako tovární dělník, a jeho manželka Katharina se během pěti měsíců v roce 1840 rozloučili se svými dvěma dětmi. Dvouletá Amálie podlehla podle matričního záznamu souchotinám a život dvouměsíčního kojence Vincence ukončil psotník, jak byl označován nějaký typ křeče. MZA, fond E 67 Sběrka matrik, sign. 17517 – Matrika zemřelých Brno-Komárov 1805–1860, s. 47/dig. 257.

¹⁴⁶ Na Petrohradské č. p. 9 žil majitel kartounky Phillipp Dernier se svou manželkou Elisabeth rozenou Grojean. V říjnu 1839 jim Procházka křtil syna Bernarda Laurentia Josepha. Na druhé straně ulice bydleli jeho zaměstnanci – tovaryši potisku na kartoun. Oba sousedé Joseph Langhammer z č. p. 7 a Joseph Pecher z č. p. 6 se následujícího roku v dubnu a v červnu radovali z narození svých dcer. MZA, fond E 67 Sběrka matrik, sign. 17501 – Matrika narozených a pokřtěných Brno-Komárov 1821–1850; MZA, fond D 9 Stabilní katastr-indikační skici, sign. 1780 – Horní Heršpice 1825.

byla stavba Severní Ferdinandovy dráhy v plném proudu a ve farnosti se setkával se zaměstnanci železnice. V listopadu 1838 bylo možné z Komárova zahlédnout zkušební jízdu, jež se uskutečnila z Brna do Rajhradu, a od července následujícího roku byl pravidelně slyšet hukot lokomotivy, která zajišťovala dopravu mezi Vídní a Brnem.¹⁴⁷ Je důležité si uvědomit, jakou revoluci představovala železniční doprava pro společnost, hospodářství i pro vedení války. Vedle nákladní přepravy železnice umožnila mnohem rychlejší a pohodlnější pohyb osob a velmi záhy byla využívána pro rychlejší komunikaci v podobě listovních zásilek a telegrafu.

II.5. Zábřdovice 1840–1850

Na počátku října 1840 se bezmála třicetiletý kooperátor Procházka stěhoval o pár kilometrů na sever proti toku řeky Svitavy do sousední farnosti.¹⁴⁸ Když přecházel most přes řeku Svitavu, aby se ubytoval ve velké, dvouposchodové budově zábřdovické fary, nemohl na hladině neobdivovat odraz majestátného průčelí farního, původně premonstrátského kostela Nanebevzetí Panny Marie. Farnost, která na severní straně sousedila se svatotomášskou, tehdy zahrnovala kromě Zábřdovic ještě obce Židenice, Husovice a Juliánov. Směrem k městu, v prostoru mezi Svitavou a jejím přítokem Ponávkou, se do zábřdovického farního okrsku počítaly předměstské části Radlas, většina Horního Cejlu, Dolní Cejl a něco z brněnského městského katastru. Otec Procházka zůstal v této lidnaté farnosti s většinovým česky hovořícím obyvatelstvem celých deset let. Farářský úřad tehdy zastával Josef Kotulán¹⁴⁹ a poté, co poslední den roku 1844 zemřel, jej nahradil Antonín Sieger.¹⁵⁰ V době Matějova nástupu do služby byly dalšími kooperátory Stephan Bischoff a Valentin Bečvář. Někteří ze čtyř duchovních působících ve zdejší farnosti se angažovali mimo jiné ve vyučování náboženství a dohledu při zkoušení v česko-německé zábřdovické farní škole a ve škole využívající prostory bývalé kaple sv. Anny. Ve farním obvodu, na ulici Cejl, se nacházela provinciální trestnice, jejíž duchovní správu zajišťoval jiný, k tomu vyhrazený duchovní.

Za Procházka působení ve farnosti se do Zábřdovic přestěhovala jeho nevlastní sestra Jana Nepomucena se svým manželem. František Steffel podal v červenci 1846 žádost o provozování pekařského řemesla. O jejím kladném vyřízení svědčí fakt, že roku 1850 manželé Stefflovi bydleli se svými dvěma syny Františkem a Ludvíkem v činžovním domě na ulici Olomoucká č. p. 14.¹⁵¹

¹⁴⁷ Srov. KUČA, K. *Brno: vývoj města*, s. 96.

¹⁴⁸ Kněžské fakulty pro kooperátora v Zábřdovicích mu udělil biskup František Antonín Gindl dne 23. září 1840. SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 51 – Církevní dekrety 1833–1878. Konzistoř dosvědčuje brněnskému děkanátu, že Procházka nastoupil v Zábřdovicích 5. října 1840. DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 26–27.

¹⁴⁹ Josef Kotulán (1781–1844) pocházel z Bukovinky, obci v Moravském krasu. Knězem se stal roku 1805 a do Zábřdovic přišel v roce 1831.

¹⁵⁰ Kněz Anton Sieger (1791–1880) byl do úřadu zábřdovického faráře uveden v březnu 1845. Později se stal členem Dědictví sv. Cyrila a Metoděje a Dědictví Jana Nepomuckého.

¹⁵¹ Žádost je dochována v SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

Roky, které náš kooperátor strávil v zábrdovické farnosti, se kryly s dobou předbřeznovou, v níž se tzv. metternichovský systém vlády dostal do krize jak v samotném habsburském soustátí, tak v mezinárodním politickém a hospodářském kontextu. Tento konzervativní absolutismus osvícenského ražení nebyl schopen řešit sociálně ekonomické a kulturně politické problémy, které přicházely s proměnou společnosti a s jejími novými nároky a požadavky.¹⁵² Procházkovo zábrdovické působení jsme rozčlenili na tři menší oddíly. V prvním pojednáme o Procházkově zkušenosti v organizování života věřících, o dalších krocích v jeho českém národním uvědomování a o podnětech pro sociální otázku. V druhém oddílu se zastavíme u jeho žádostí o farářská místa a kaplanství. Poslední oddíl nás uvede do událostí revolučního roku 1848/49, během nějž se pater Procházka výrazně angažoval ve veřejném životě.

II.5.1. České národní probuzení a kořeny sociální otázky

Ve čtyřicátých letech předminulého století daly některé biskupské konzistoře v českých zemích podnět k zakládání bratrstev živého růžence.¹⁵³ Možná vzal otec Procházka vážně tento apel a chopil se příležitosti, která umožňovala působit mezi věřícími ještě jiným způsobem než skrze vysluhování svátostí. Členové bratrstva živého růžence, kteří byli rozděleni do tzv. růží po patnácti, se v neděli po bohoslužbách scházeli na zábrdovické faře a rozmlouvali s dotyčným knězem o víře.¹⁵⁴ O růžencové neděli roku 1843 pronesl Matěj Procházka dlouhé kázání o chvalitebnosti a užitečnosti modlitby svatého růžence a o způsobu, jakým ji konat. Farníkům se tak líbilo, že se jej kazatel rozhodl vydat tiskem.¹⁵⁵ Proto požádal kněze Františka Sušila, profesora na teologickém učilišti, o jazykové korektury. Setkali se na faře u sv. Maří Magdalény v Brně, u tamního kooperátora Vincence Žáka,¹⁵⁶ jenž se podobně jako Sušil zabýval českou mluvnicí a pravopisem.¹⁵⁷ Z tohoto pracovního seznámení se mezi zábrdovickým knězem a profesorem biblistiky postupně rozvinulo dlouhodobé přátelství. Jeden z životopisců pravděpodobně poněkud nadhodnocuje moment setkání, když tvrdí, že „*od té doby zůstali oba tito vzácní mužové spojeni v upřímném přátelství a sdružení všestranné práce pro náboženskou a národní obnovu našeho lidu.*“¹⁵⁸ Sám Procházka nikde nespécifikuje velikost a intenzitu jejich přátelství pro období před rokem 1850. Co se týká jejich společného zájmu o český jazyk, bude se vždy považovat jen za Sušilova žáka.¹⁵⁹

Bydliště Steffelových uvádí AMB, fond A 1/59 – Sčítání lidu 1850–1910, Sčítací operáty 1850, inv. č. 2690, sv. L–Z, s. 267a, ř. 3 (Olomoucká 14). Ve sčítacích operátech po roce 1857 včetně již tato rodina nefiguruje.

¹⁵² Srov. URBAN, O. *Česká společnost 1848–1918*, s. 10–19.

¹⁵³ Srov. ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin VI. Doba probuzenského katolicismu (1848–1918)*. 1. vyd. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2009, s. 127.

¹⁵⁴ Srov. JANČÍK, J. *Katolické jednoty na Moravě*, č. 7, s. 221.

¹⁵⁵ Kázání vyšlo v témže roce a čítalo 31 stran. Jeho druhé vydání spatřilo světlo světa roku 1847.

¹⁵⁶ Vincenc Pavel Žák nebo Ziak (1797–1867) působil jako kooperátor a učitel na různých místech brněnské diecéze a jako vězeňský kaplan na Špilberku. Velmi se angažoval v národnostní a jazykové otázce, byl literárně činný a překládal zejména z němčiny, francouzštiny a italštiny. Jeho německy psaná učebnice češtiny se těšila velké popularitě. Mezi léty 1842 a 1850 vyšla třikrát v nezměněném a počtvrté v rozšířeném vydání. Žákovy snahy o samostatný moravský jazyk se neseťkaly s pochopením.

¹⁵⁷ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. František Sušil: životopisný nástin. In *Listové sv. Pavla apoštola. Díl II*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1871, s. 414–415.

¹⁵⁸ VYCHODIL, Pavel. Doslov. In PROCHÁZKA, Matěj. *Otázka dělnická*. Praha: Vzdělávací kroužek křesťansko-socialní v Praze, 1898, s. 231.

¹⁵⁹ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. † František Sušil, doktor a profesor theologie. *ČKD* 1868, roč. 9, sv. 4, s. 302.

Zábrdovický kooperátor tehdy také začal pracovat na objemném spisu, do něž chtěl zahrnout rozjímání o mravních ctnostech vykvétajících ze svatého růžence. Rukopis se bohužel ztratil.¹⁶⁰

Procházkův zájem o rodný jazyk je třeba vnímat v širším kontextu probouzejícího se českého národního a slovanského uvědomění. Prakticky jej mohl užívat v českých kázáních a promluvách a v komunikaci se svými česky mluvícími farníky. Hlouběji se o něm mohl zamýšlet v okruhu svých kolegů a přátel kněží a na veřejných akademiích pořádaných v bohosloveckém alumnátě. Zúčastnění duchovní a laici diskutovali česky o nejrůznějších aktuálních otázkách a vyměňovali si poznatky z rozličných oborů.¹⁶¹ Procházkův životopisec zdůraznil, jak tehdy „svatý zápal [vlastenectví], vrozen ovšem duši jeho [Procházkově], mohutněji plápolati a zjevovati se počal“¹⁶² a jak se náš kněz nechal ovlivnit četbou tří významných literárních děl. Prvním z nich byla lyricko-epická báseň Jána Kollára *Slávy dcera* doplněná autorovým výkladem.¹⁶³ Její význam spočíval v literární umělecké formě a v ucelené koncepci slovanství, která byla posilou českého a slovenského vlastenectví.¹⁶⁴ Další dvě díla týkající se české a slovanské minulosti Procházku povzbudila ke studiu našich církevních dějin. První svazek *Geschichte von Böhmen* z pera Františka Palackého vyšel roku 1836¹⁶⁵ a *Starožitnosti Slovanské* od Pavla Josefa Šafaříka roku následujícího. Jejich autoři byli a jsou vskutku nejvýznamnějšími osobnostmi obrozené historiografie první poloviny 19. století.¹⁶⁶

Zatímco se Procházka v komárovské farnosti potkával s jednotlivci zapojenými do průmyslové výroby, v zábrdovické farnosti zažil její negativní dopad v širším měřítku, a to v podobě populačního přetlaku a v násilné reakci na krizi nezaměstnanosti.

Na počátku čtyřicátých let čítala zábrdovická farnost kolem 8 100 usazených katolíků, přes osm desítek nekatolíků a do třiceti židů.¹⁶⁷ Již v této době byl však skutečný počet obyvatel vyšší o osoby, které získaly práci v manufakturách rozmístěných v oblasti mezi říčkou Ponávkou a řekou Svitavou, tedy ve farním okrsku, nebo v blízkých brněnských předměstích. Sezónní nocležníci a podnájemníci přibývali do zdejších pavlačových domů, které doslova praskaly ve švech.¹⁶⁸ Kolik asi z osmi tisíc továrních dělníků z Brna a okolí nacházelo své útočiště, zejména v noci, právě v nich? Je

¹⁶⁰ O setkání a ztraceném rukopise píše ŠŤASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XI.

¹⁶¹ Srov. VYCHODIL, Pavel Julius. *František Sušil: životopisný nástin*. Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1898, s. 186–187.

¹⁶² BRANDL, V. *Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. 30.

¹⁶³ Brandl uvádí, že to byl *Výklad ku Slávy dceři*. Ten však vyšel pod tímto názvem až roku 1862. Každopádně to bylo některé z prvních, postupně doplňovaných vydání tohoto díla.

¹⁶⁴ Srov. KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 252.

¹⁶⁵ Přesná citace: PALACKÝ, František. *Geschichte von Böhmen: Grösstentheils nach Urkunden und Handschriften. Bd 1. Die Urgeschichte und die Zeit der Herzoge in Böhmen bis zum Jahre 1197*. Prag: Kronberger und Weber, 1836.

¹⁶⁶ Srov. KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 219, 232.

¹⁶⁷ *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit 1842*, s. 32.

¹⁶⁸ V roce 1850 stálo na Dolním Cejlu 94 domů. Vybrané činžovní domy pojaly dokonce 110 nebo 202 usedlých a nájemníků. Průměrně na obojím Cejlu by na dům vycházelo asi 32 lidí. AMB, fond A 1/59 Sčítání lidu 1850–1910: Sčítací operáty 1850, inv. č. 2819.

pravděpodobné, že následujícími slovy vyjádřený obrázek, který se v tisku objevil roku 1839, popisuje některého z místních podnájemníků a jednu z místních ulic. „*Kdo je ten onen bledý, vychrtlý muž, který se plouží s dopředu nachýleným tělem kolem zdi a odpovídá děvčeti chvátajícímu kolem něho na pozdrav lesklým okem a zemdleným pohybem ruky? Po kolísavé chůzi, sinalém obličejí a beznadějně náladě poznáte tkalce z továren. ... Každý den pozorujeme lidi, kteří ze všech stran sem proudí, aby nabídli své síly manufaktuře. V každém okamžiku jsme nuceni se vyhnout káře nebo vozu, který veze dlouhé žoky s vlnou nebo přiváží polohotové zboží pro jiné účely.*“¹⁶⁹ Nejen ženy, ale i děti se podílely na textilní výrobě. Na Cejlu se nacházel sirotčinec a při něm opatrovna pro malé děti továrních dělníků, kteří v nekonečné pracovní době vydělávali těžce na obživu rodiny.

Na konci jara 1843 se na území zábrdovické farnosti odehrála série událostí, které se výrazněji zapsaly do dějin brněnského dělnictva a staly se určitým mezníkem v zájmu o sociální otázku v moravském Manchesteru.¹⁷⁰ Když majitelé brněnských továren přišli o své zakázky, zastavili výrobu a asi třetina textilních dělníků, tj. 2 600 osob, se ocitlo bez práce.¹⁷¹ Toulající se nezaměstnaní dělníci namířili svou frustraci na snadno viditelný cíl. Domácí tkalce, respektive přadláky,¹⁷² považovaly za původce všeobecné krize a za uzurpátory práce dělníků. Během května a června došlo k několika napadením a výtržnostem, například na Dolním Cejlu a u hostince Klajdůvka nad Židenicemi. Jinému připravovanému útoku, při němž se shromáždilo před č. p. 7 na Dolním Cejlu několik tisíc dělníků, zabránila policie. Vše se stalo předmětem šetření a továrníci byli nuceni najít práci zvláště pro ženaté muže.¹⁷³ Na jedné straně si incident vynutil praktické řešení důsledků krize a na straně druhé přitáhl pozornost širší veřejnosti, která se jím začala zabývat i jako problémem teoretickým. Právě v brněnském alumnátě se po zmíněných událostech probíraly možnosti řešení negativních důsledků industrializace. Dělo se tak v rámci zmíněných akademií.¹⁷⁴

II.5.2. Žádosti o kaplanství

Než přišel Matěj Procházka do zábrdovické farnosti, po sedm let získával zkušenost v různých prostředích duchovenské správy – mezi německými i českými věřícími, na venkově i v příměstských, průmyslem ovlivněných farnostech, vždy jako výpomocný

¹⁶⁹ FASORA, Lukáš. Brněnské textilní dělnictvo 1765–1914. In BŘEZINOVÁ, Andrea – ZAPLETAL, Tomáš. *Brno – moravský Manchester*. 1. vyd. Brno: Moravská galerie, 2014, s. 37.

¹⁷⁰ Sociální otázka zahrnuje do svého zorného úhlu různé společenské skupiny (rolnictvo, řemeslnictvo a dělnictvo), kterých se dotýkaly problémy vzešlé z procesu industrializace. Srov. FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, s. 26.

¹⁷¹ Širší okolnosti a hlubší důvody bychom mohli hledat v opakovaných neúrodách, které způsobily prudký nárůst cen základních potravin a snížení celkové kupní síly obyvatel. Tento stav opět rozkolísal i tak nestabilní textilní kapitalistický trh a průmyslové podnikání a výrazně zasáhl do tovární výroby.

¹⁷² Tkalci či přadláci z okolí Brna se zapojovali do manufakturního způsobu výroby. Tito řemeslníci si odnášeli předpřipravenou vlnu, doma z ní předli přízi a znovu ji dopravovali do textilních podniků.

¹⁷³ Srov. RADIMSKÝ, Jiří. Dělnické bouře v Brně roku 1843. *Český lid* 1949, roč. 4, č. 1–2, s. 9–13.

¹⁷⁴ Jejich účastníci-bohoslovci je později nazvali prvním sociologickým kurzem, protože se tehdy dali do studia sociálních teorií různých evropských autorů. Srov. VYCHODIL, P. J. *František Sušil*, s. 186–187; MASÁK, Emanuel. Účast brněnského alumnátu na národním a literárním probuzení Moravy. *Museum: časopis bohoslovců československých* 1907, roč. 41, s. 112.

duchovní. Pokud by se chtěl ucházet o úřad faráře nebo lokálního kaplana v jakékoli diecézi dědičných zemí monarchie, měl povinnost se prokázat příslušnou konkurzní zkouškou. Hned následující rok po příchodu do Zábrdovic se v jarním termínu rozhodl absolvovat tzv. generální konkurz neboli farářské zkoušky. Během tří dní, od 4. do 6. května 1841 probíhalo na biskupské konzistoři zkoušení, při němž kněží museli prokázat jak teoretické znalosti, tak praktické dovednosti patřící k pastorači. V pětičlenné komisi zasedal i profesor František Sušil. Z dvaceti uchazečů obstál zábrdovický kooperátor bezkonkurenčně nejlépe. Od všech členů komise získal nejvyšší hodnocení *eminens* ze všech pěti oborů, které byly skládány v latině – z církevního práva, výkladu Písma svatého, morální, dogmatické a pastorální teologie. Praktická část zkoušení proběhla v mateřském jazyce. Za kázání a katechezi, které si připravil v písemné podobě, si opět vysloužil *eminens*. Naopak o stupeň klesly známky za ústní přednes kázání a katecheze. Že by u něj působila nervozita? Vždyť si jej tak chválili farníci od sv. Tomáše a ti zábrdovičtí! A v budoucnu jej čeká učitelský post a povolání mluvit zejména k mladým lidem. Oficiální hodnocení nemusí vždy odrážet talent, který má jednotlivce rozvíjet a jím sloužit. Celkový výsledek byl nadmíru uspokojivý – prospěl s vyznamenáním.¹⁷⁵

Jak dalece je nám známo, Matěj Procházka se ucházel celkem o čtyři místa. Do přihlášky tehdy kněz uváděl své vzdělání, praxi a doklad o platné farářské zkoušce. Poprvé se zábrdovický kooperátor Procházka účastnil konkurzu v roce 1845 na místo lokálního kaplana v Želešicích.¹⁷⁶ Potom zaslal dvě žádosti v rozmezí víc než jednoho roku olomoucké arcibiskupské konzistoři. Pokaždé se jednalo o uvolněné místo lokálního kaplana v boskovickém děkanátu, který až do roku 1863 patřil olomoucké diecézi. Protože jako kněz nebyl v sousední diecézi znám, žádal brněnskou konzistoř, aby uvážila jeho dlouholetou duchovenskou službu a vystavila mu doporučení pro konzistoř v Olomouci. První lokálie,¹⁷⁷ o niž se ucházel v dubnu 1846, byla Žďárná,¹⁷⁸ k níž přináležely ještě čtyři blízké vesnice. Otec Procházka zjevně místo v česky mluvící lokálii nedostal, protože v červnu 1846 tam nastoupil František Švejsa.¹⁷⁹ Obdobně se mu vedlo v konkurzním řízení ohledně obsazení lokálie Visky, k němuž zaslal potřebné dokumenty do Olomouce ke konci června 1847.¹⁸⁰ Do posledního ze čtyř konkurzů se náš kněz přihlásil na sklonku léta 1847, kdy měl zájem o lokální kaplanství v Ochozi u Brna.¹⁸¹ Nové místo však získal Valentin Bečvář, který byl jeho kolegou kooperátorem v Zábrdovicích.

¹⁷⁵ Neboli *classis promeritum*. Výsledky zkoušek uvádí: SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 50 – Studijní vysvědčení 1828–1853; DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 4 – Kniha farářských zkoušek 1829–1911.

¹⁷⁶ DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 5124, sign. G 44, ev. j. 1371, 1381 – Obsazování far 1779–1949.

¹⁷⁷ Lokálie měla samostatnou duchovní správu, tj. svého kaplana, ale formálně spadala pod jinou farnost.

¹⁷⁸ DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 28–29.

¹⁷⁹ Srov. WOLNÝ, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. I. Abt., Olmützer Erzdiöcese, 2. Bd.* Brünn: Selbstverlag, 1857, s. 376–377.

¹⁸⁰ DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 30–33.

¹⁸¹ DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 5124, sign. G 44, ev. j. 1371, 1381 – Obsazování far 1779–1949.

Před dvěma posledními žádostmi prošel v květnu 1847 novými farářskými zkouškami, protože platnost předchozích se tehdy počítala na šest let. Znovu dosáhl vynikajících výsledků, i ve srovnání s ostatními patnácti kandidáty. Přednes kázání a katecheze zábrdovického kooperátora komise ohodnotila opětovně „pouhou“ známkou jedna.¹⁸²

Odpověď na otázku, proč Matěj Procházka žádal právě o tato místa, se zdá být nasnadě. Pravděpodobně chtěl odejít z města do klidnějšího venkovského prostředí, které by lépe prospívalo jeho zdraví. Otazníky ale zůstávají, proč tento výborný kandidát ani v jednom konkurzu neuspěl. Byl to biskup, který jej nevybral do užšího výběru tří nejvhodnějších uchazečů, nebo to byl patron kostela, jenž si z navržených kandidátů našeho kněze nezvolil?¹⁸³ Existovaly nějaké překážky či problémy, jež zabránily jeho kariéernímu postupu, nebo si tohoto vzdělaného kněze připravoval brněnský biskup na jinou pozici? Ale Bůh tomu chtěl, aby jej revoluční události roku 1848 zastihly na strategicky výhodném místě před branami moravské metropole, v Zábrdovicích. Březnové události v Praze a ve Vídni rozhýbaly stojaté vody meternichovského absolutistického režimu. Obyvatelé hlavního moravského města nenechali tento pohyb bez odezvy. Různé společenské skupiny se snažily aktivním způsobem zapojit do politického dění v habsburské monarchii.

II.5.3. Nové výzvy s příchodem revolučního roku 1848/49

V září 1848 se objevil v Brně Anton Scherner, kooperátor při vídeňské farnosti sv. Jana a spoluzakladatel Katolické jednoty v hlavním městě habsburské říše,¹⁸⁴ a byl nasměrován na zábrdovického kooperátora. Navečer 24. září svolal pater Procházka na svou faru členy růžencového bratrstva a další horlivé katolíky. Za hojně účasti farníků měli oba kněží proslov a iniciovali tak založení Katolické jednoty, jež sdružila německy hovořící členy. Předsedou byl zvolen Karel Petin, obchodník z Cejlu. Druhý den vídeňský kooperátor hovořil před shromážděním v prostorách brněnského minoritského konventu. Při odchodu byl však napaden skupinou Brňanů, kteří se minoritům navíc odplatili vytloučenými okny a pokusili se o to samé na faře v Zábrdovicích.¹⁸⁵ Českou větev Katolické jednoty se podařilo založit 15. října 1848 v domě Karla Petina. V prozatímním výboru předsedal tovární dělník František Liška a jednatelem byl zvolen kooperátor Matěj Procházka. Minoritský provinciál Bonaventura Zdura vyhověl žádosti české Katolické jednoty, aby se i nadále mohli její členové scházet v jejich brněnském konventu.¹⁸⁶

Zpočátku vystupovaly obě větve navenek společně a přináležely jako filiální k Ústřední katolické jednotě ve Vídni. Jednota si vytyčila trojí účel: za prvé nábožný, chtěl zachovat svobodu vyznání katolického a vykonávání náboženských obřadů, za druhé politický, měl hájit práva křesťanství a církve, a za třetí lidumilný, jímž se mínilo

¹⁸² DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 4 – Kniha farářských zkoušek 1829–1911.

¹⁸³ Takový byl postup při obsazování far a lokálií.

¹⁸⁴ Je zajímavé, že Anton Scherner (1806–1888) se narodil na Moravě v Budišově nad Budišovkou.

¹⁸⁵ Jančík nevysvětluje důvod těchto násilností. Zřejmě šlo o proticírkevní projevy v kontextu revolučních událostí.

¹⁸⁶ Srov. JANČÍK, J. *Katolické jednoty na Moravě*, č. 7, s. 221–222.

praktické působení. Šíře činnosti zahrnovala oblast vzdělávací, charitativní a sociální. Do všech se promítal úmysl obnovit a posílit katolické uvědomění v dobách revolučních nejistot a výkyvů a dbát o mravní růst mládeže a pečovat o sirotky. Katolické jednoty si měly uchovat laický charakter a stát se mostem mezi klérem a ostatním věřícím lidem. Porad se mohli účastnit pouze muži. Brněnský biskup Antonín Arnošt hrabě Schaffgotsche počátkem roku 1849 vyslovil jednotě své ano a rozeslal podporující list do farností celé diecéze. A tak filiálních jednot přibývalo na celé Moravě, nejvíce v brněnském okolí. Pod tlakem událostí se brzy musel vypustit politický cíl jednoty.¹⁸⁷

Obě jazykové větve Jednoty katolické začaly vydávat své tiskoviny. První číslo českého periodika připravil zábrdovický kooperátor Matěj Procházka k vydání na 6. ledna 1849. O záměru týdeníku svědčí jeho plný název *Hlas Jednoty katolické pro víru, svobodu a mravní ušlechtilost*, jehož titulní strana nesla vyobrazení kříže jako symbolu víry, věnce růží jako obrazu ctnostného života a poutního praporu jako znamení svobody. Německá jednota vydávala týdeník *Weckstimme zum gottseligen Leben in der katholischen Kirche und zur Vertheidigung derselben wider die Angriffe ihrer Gegner in Wahrheit und Liebe*, do nějž v letech 1849 a 1850¹⁸⁸ Procházka přispíval svými filozoficko-teologickými statěmi a pravděpodobně i básněmi s duchovním obsahem pod iniciálami „M.P.“. Zásahu, že založil periodikum *Hlas* a stal se jeho prvním redaktorem, přičetl svému příteli a blízkému spolupracovníkovi Františku Sušilovi.¹⁸⁹

Sedmatřicetiletý kooperátor Procházka zblízka pozoroval, jak se z revolučního kvasu zrodil v Brně ještě jiný spolek. Osobně znal některé jeho zakládající členy z řad katolického duchovenstva, například Bedřicha hraběte Sylva-Taroucu,¹⁹⁰ který ke schůzím vznikajícího spolku propůjčoval prostory svého bytu na Zelném trhu č. p. 318, Jana Evangelistu Bílého¹⁹¹ a Františka Matouše Klácela.¹⁹² Tito spolu s dalšími osobami

¹⁸⁷ Srov. JANČÍK, J. *Katolické jednoty na Moravě*, č. 7, s. 222–228.

¹⁸⁸ Tento druhý ročník již vycházel pod názvem *Brünner Diöcesan-Blatt zur Förderung kirchlichen Lebens*, ale bohužel podobně jako Jančíkovi se mi jej nepodařilo v žádné knihovně nalézt.

¹⁸⁹ Srov. PROCHÁZKA, M. *František Sušil: životopisný nástin*, s. 415.

¹⁹⁰ Bedřich hrabě Sylva-Tarouca nebo Silva-Tarouca (1816–1881) byl knězem brněnské diecéze. Patřil k předním organizátorům českého národního života na Moravě a finančně podporoval nejrůznější činnosti s tím spojené. Procházka byl se Sylvou-Taroucou v kontaktu až do jeho smrti a sepsal jeho životopis v němčině: Friedrich Graf von Sylva-Tarouca: zur mähr.-schles. Biographie 155. *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* 1881, Jhg. 61, Nro. 9, s. 65–68.

¹⁹¹ Jan Evangelista Bílý (1819–1888) byl knězem brněnské diecéze. Psal knihy k církevním dějinám a příspěvky do katolických časopisů. V porevolučních letech se aktivně účastnil českého národního života a zastával i politické funkce. S Procházkou se osobně znali a i po odchodu Bílého z Brna udržovali přátelské kontakty. Výčet jeho spisů církevnědějinných a hagiografických uvedeme v oddíle V.2.

Život a dílo jmenovaného kněze nejnověji hodnotí: ŠKODOVÁ, Milada. *Životní pouť Jana Evangelisty Bílého (1819–1888) a christologická analýza jeho spisu „Život Pána našeho Ježíše Krista“*. Olomouc, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta; ŠKODOVÁ, Milada – POSPÍŠIL, Ctirad Václav. Náčrt životního příběhu Jan Evangelisty Bílého (1819–1888) a připomínka jeho tvorby. *Studia theologica* 2014 jaro, roč. 16, č. 1, s. 88–102.

¹⁹² František Klácel (1808–1882) byl Procházkův spolužák z teologických studií v Brně. Jako augustinián přijal řeholní jméno Matouš a vyučoval filozofii na brněnském filozofickém učilišti. Zapojil se aktivně do porevolučního dění. Postupně se rozešel s oficiálními církevními názory. Na příslušném místě disertační práce se zmíníme o jeho *Listech příteli k přítelkyni o původu socialismu a komunismu*, adresovaných Boženě Němcové. Viz pododíl IX.1.2.

laického stavu se angažovali nejprve v založení prvního českého spolku Moravské jednoty sv. Cyrila a Metoděje, který vznikl dne 6. června 1848 a záhy se zapojil do příprav voleb do vídeňského parlamentu. Následujícího dne jednota vydala provolání k brněnské veřejnosti, jež podepsali i další její sympatizanti, například František Sušil a Vintřít Kalivoda. Kvůli následné změně politického klimatu se její členové museli odříct politických ambicí, zúžili svou činnost na oblast vědeckou a kulturní a v dubnu 1849 změnili název na Národní jednotu sv. Cyrila a Metoděje. Velice záhy se ukázala nejen různorodost, ba dokonce protichůdnost názorů členů jednoty. Spor o charakter v budoucnu vydávaných děl vyvrcholil na valné hromadě v půli dubna 1850, kdy podle jedné z verzí jejího průběhu liberální strana vyjádřila strach z přílišného vlivu katolických duchovních. Ačkoli se strany pokoušely dojednat kompromis a snížily počet kněží ve výboru jednoty, nesouhlas mezi nimi se stále více prohluboval.¹⁹³

Duchovní, kteří z jednoty vystoupili, se rozhodli uplatnit své kulturně-vlastenecké úsilí na jiné platformě. Tak se v polovině června 1850 sešlo v bytě u Bedřicha hraběte Sylva-Taroucy celkem osmnáct kněží, mezi nimi František Sušil, rajhradští benediktini Beda Dudík a Vintřít Kalivoda a samozřejmě Matěj Procházka. V sobotu na den sv. Víta schválili a podepsali stanovy nového spolku, jemuž dali název Dědictví sv. Cyrila a Metoděje,¹⁹⁴ a rozeslali provolání adresované „*ctěným vlastencům a katolíkům moravským*“. *Konečně byl i na Moravě ustanoven posvátný tábor, který podle vzoru bratří Makabejských povede duchovní boj proti soudobému pohanství. Bude nejen vydávat knihy náboženské, ale i pracovat ve všech vědách a předmětech, do nich vlévat ducha a uvádět je do služby pravdy katolické a blaha národního. Jako kdysi ústa slovanských blahověstí, tak i podepsaní kněží chtějí upevnit lid v katolické víře a přivést slovanské křesťany na východě do jednoty s matkou církví.*¹⁹⁵ Původci této myšlenky doufali v podobné úspěchy, jakých v Čechách dosáhlo Dědictví sv. Jana Nepomuckého, které začalo v polovině třicátých let vydávat a šířit laciné, česky psané knihy se vzdělávacím obsahem. Když se stanovám Dědictví sv. Cyrila a Metoděje dostalo biskupského schválení, hodlala zakládající skupina oslovit další duchovní brněnské diecéze. Učinila tak po skončení kněžských exercicií, jež se konávaly každoročně v polovině srpna. Nevíme, kolik exercitantů ze 138 se dostavilo do sálu minoritského konventu na první informační schůzi. Každopádně se 23. srpen 1850 stal oficiálním dnem zrodu tohoto nového podniku, jenž byl potvrzen posvěcením základního kamene.¹⁹⁶

Uprostřed bouřlivých událostí vzešlých z revolučního kvasu se desetiletá služba kooperátora v Zábrdovicích nachýlila ke svému závěru. Úřední korespondenci, kterou si

Ke Klácelovu životu srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Průkopníci a jejich odpůrci: světová katolická teologie 1871–1910 a evoluční vznik-stvoření člověka*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018, s. 75–76. Jedinou soudobou monografií k této osobnosti je: DVOŘÁKOVÁ, Zora. *František Matouš Klácel: studie s ukázkami z díla*. Praha: Melantrich, 1976.

¹⁹³ Srov. MASÁK, Emanuel. *Dějiny Dědictví sv. Cyrila a Metoděje v Brně 1850–1930*. Brno: Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, 1932, s. 16, 27–37; KABELÍK, Jan. *Moravská Národní Jednota. Časopis Matice moravské* 1909, roč. 33, s. 325; PEŠA, V. – DRÍMAL, J. (eds.). *Dějiny města Brna I*, s. 223.

¹⁹⁴ Podle tehdejšího pravopisu *Dědictví sv. Cyrilla a Methodia*.

¹⁹⁵ Parafraze provolání z 15. června 1850. Otištěno v *Hlasu jednoty katolické* v září 1850 jako příloha k č. 39. Uvádí je také MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 40–41.

¹⁹⁶ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 38–46.

v krátkém čase vyměnily všechny zainteresované strany, jistě předcházely ústní rozhovory. Zemské místodržitelství vydalo 7. října 1850 výnos o novém umístění Matěje Procházky.¹⁹⁷ Den nato podepsal biskup Schaffgotsche ve své rezidenci na Petrově přes jednu stránku dlouhý list adresovaný zábrdovickému knězi. Vysvětlil v něm situaci na brněnském c. k. německém gymnáziu ohledně uvolněného místa učitele náboženství. Pak se s pochvalou vyjádřil o Procházkově šestnáctileté duchovenské službě, v níž shledal věrnost povolání, církevní smýšlení, klerikální chování, neposkvrněnou morálku a dobré zásady, a připojil údaj o jeho vynikajících výsledcích z katechetiky a metodiky při konkurzní zkoušce. Jmenování tedy znělo: provizorní suplent¹⁹⁸ náboženské nauky na zmíněné škole. Biskup jej povzbudil, aby učil s láskou a byl svým žákům příkladem. Na závěr pak doplnil několik praktických informací: datum začátku školního roku a odkaz na domluvu o povinnostech s ředitelem gymnázia.¹⁹⁹ Ve stejný den adresoval provizorní ředitel, starobrněnský augustinián Filip Gabriel, čerstvému vyučujícímu list s údaji o novém zaměstnání a s přiloženým rozvrhem.²⁰⁰ Dva dny na to zamířily dopisy k vyšším státním úřadům a k jinému zainteresovanému knězi. Přesun a změna nesou datum 10. října 1850. Pokoj na zábrdovické faře přenechal otec Procházka novému kooperátorovi Bernhardu Pátkovi.²⁰¹

V Zábrdovicích se během deseti let, co zde náš kněz žil a pracoval, změnilo mnoho. Uvedme jednu zajímavost po stránce stavební. Trať Severní Ferdinandovy dráhy se protáhla na Českou Třebovou, a proto několik stovek metrů za farním kostelem, mezi Cejlem a Křenovou, vyrostl železniční viadukt.²⁰² Touto cestou odjížděly po vzrůstu nezaměstnanosti a za hladových bouří po jarních událostech revolučního roku lidé do svých domovských obcí. Je otázkou, zda měl odcházející kooperátor čas rozloučit se s farníky a ohlížet se za svým působením. Zbývalo mu sotva pět dní na to, aby se připravil na první školní den. Nový rok 1850/51 začínal 15. října a pro duchovního, který doposud působil v pastorační správě farností, to byl počátek nové služby, jejíž běh měl být od nynějška udáván rytmem školního roku.

¹⁹⁷ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 21.

¹⁹⁸ Označení pro kandidáta na učitelské místo.

¹⁹⁹ SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884; DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 35.

²⁰⁰ SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

²⁰¹ DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 37–38.

²⁰² Stavba probíhala v letech 1843 až 1849. Srov. KUČA, K. *Brno: vývoj města*, s. 97–98.

III. Činnost pedagogická, vlastenecká a spolková v Brně 1850–1889

Ocitáme se přesně v půli života brtnického rodáka a kněze brněnské diecéze. Ve věku 39 let opouští Matěj Procházka kněžskou činnost určenou rámcem života farnosti a ujímá se role gymnaziálního učitele a katechety. Na následujících 39 let se zabydlí v malém bytě v centru Brna, odkud má blízko k udržování přátelských a pracovních vztahů zvláště s kolegy kněžími a kde se může věnovat vedle zaměstnání na gymnáziu i dalším činnostem. Ty by však nebyly uskutečnitelné bez vnějších, tzn. politických a společenských změn. Proto nejprve zmíníme důležité události, které se odehrály na politické scéně monarchie, přiblížíme kontext politického, společenského, církevního a národně probuzeneckého života v Brně a pojednáme o hospodářských a sociálních poměrech moravského Manchesteru.

Revoluční rok 1848/49 zahýbal „tektonickými deskami“ státních struktur a zřízení snad ve všech zemích starého kontinentu. V habsburské monarchii se společnost, doposud udržovaná v jakémsi umělém spánku, probudila a pohleděla do tváře novým možnostem ve všech oblastech života. Z poddaných se stali občané, jejichž svobody byly ukotveny roku 1849 v březnové ústavě a následných doplňujících zákonech. V Brně jsme byli svědky prvních kroků organizování veřejného života – vzniku prvního českého spolku Moravské jednoty sv. Cyrila a Metoděje v červnu 1848, dále zrození české a německé větve Katolické jednoty na podzim téhož roku a nakonec vzniku literárního Dědictví sv. Cyrila a Metoděje v létě 1850. Velice záhy však Bachův absolutismus zmrazil mnohé z aktivit uvedených spolků. Navzdory tomu Katolická jednota české větve zažila mohutné šíření po celé Moravě, dokázala uspořádat čtyři velké sjezdy v moravském hlavním městě a věnovala se mnoha ze svých cílů, jak ještě bude zmíněno. Dělníci, kteří byli jejími členy, se v továrnách společně modlili a četli náboženskou literaturu. V roce 1850 došlo k zavedení českých bohoslužeb²⁰³ ve vnitřním Brně. Katolická jednota se roku 1852 zasadila o pořádání prvních lidových misí, a to v češtině a němčině. Od následujícího roku se přidaly i české roráty a májové pobožnosti.²⁰⁴ Také konkordát uzavřený v roce 1855 mezi papežem a rakouským císařstvím přinesl posílení vlivu katolické církve; například se jí dostalo opětného dozoru nad školstvím.

Na přelomu padesátých a šedesátých let dospěl ke svému konci Bachův absolutismus a nová ústavní a zákonná nařízení opět umožnila rozprouzení společenského a politického života. V něm se víc a více dostávala ke slovu národnostní identita. Brno bylo většinou německé a fungovalo v blízkém kontaktu s Vídní. Německá liberální strana stanula roku 1861 v čele místní samosprávy a jako mluvčí liberálních Němců si svou pozici udržela až do konce první světové války. Na počátku šedesátých let zde také vykryštovalo jádro moravské národní strany, která byla až do počátku devadesátých let 19. století hlavním reprezentantem českého národního hnutí na Moravě. Pod její hlavičkou se sdružovali politici z různých názorových proudů – od křídla liberálního až po

²⁰³ Jednalo se o kázání a nějakou formu bohoslužby v pozdějších denních hodinách.

²⁰⁴ Srov. JANČÍK, J. *Katolické jednoty na Moravě*, č. 10, s. 327–329.

konzervativní katolické – a v jejím čele po oněch dlouhých třicet let figuroval doktor práv Alois Pražák. České duchovenstvo mělo díky svému počtu v národně obrozeneckém hnutí zcela mimořádné postavení a sehrálo v něm významnou integrující roli. Bylo spojeno také s moravským venkovem a se zástupci česky mluvící konzervativní velkostatkářské šlechty. Toto obrozenecké či vlastenecké katolictví, vycházející ze Sušilova programu „za církev a vlast“, se opíralo o cyrilometodějskou ideu. Cyrilometodějství mělo potenciál propojit katolíky s ostatními vlastenci, protože vedle náboženského kultu, poutí a dalších aktivit povzbuzovalo české národní sebevědomí a vědomí sounáležitosti s dalšími slovanskými národy. Navíc české národní hnutí na Moravě usilovalo o propojení s podobnými aktivitami v Čechách. To vše vyvolávalo odpor u moravských Němců zejména liberálně politické orientace, kteří o svatých věrozvěstech hovořili nanejvýš jako o zemských patroněch a popírali jejich národní a slovanský význam.

V Brně také začala vycházet periodika, která na svých stránkách přinášela český národní program. Oficiální vůdcové české politiky na Moravě se přičinili o svůj tiskový orgán, deník *Moravská Orlice*, jenž odstartoval na jaře 1863. Z katolických periodik se do služeb české národní věci postavil kalendář *Moravan* a týdeník *Hlas*.

Politické vzednutí bylo přerušeno v létě 1866 krátkou, leč osudovou válkou s Pruskem, v níž byla habsburská říše poražena. Pomyslná ručička vah ve středoevropském prostoru se nachýlila ve prospěch pruského království, které se stalo hegemonem v Severoněmeckém spolku a záhy, roku 1870, sjednotitelem Německa. V naší mnohonárodnostní monarchii se vzápětí rozehrály národnostní a politické změny: došlo k rakousko-uherskému vyrovnání a pro Předlitavsko byla vydána nová, prosincová ústava, do níž byly prosazeny liberální myšlenky. Na ústavu navázaly v roce 1868 květnové zákony, které odstranily „výdobytky“ konkordátu – přinesly omezení výhradního práva katolické církve na školství a na instituci manželství – a které zrušily její výsadní postavení vzhledem k ostatním církvím. Tento trend byl završen v roce 1870 tím, že habsburská strana konkordát vypověděla. Odůvodněním bylo, že se vyhlášením dogmatu o papežské neomylnosti změnil partner jmenované smlouvy.

Po vyrovnání se v českých zemích začala na pořad dne dostávat tzv. česká otázka. V Čechách a na Moravě se konaly protestní tábory proti vyrovnání. V této době se katolické křídlo a vedení národní strany sblížily ve společném odporu proti německým centralistům, kteří podporovali liberální vlády ve Vídni. Centralističtí Němci pak útočili na české národně politické hnutí a osočovali je jako feudálně-klerikální. S cílem čelit předlitavskému liberálnímu zákonodárství došlo roku 1870 ke změně statutu Katolické jednoty a jejích poboček na spolky politické.

Jak se proměňovalo město, s jehož životem byl Matěj Procházka po toto období nejvíce spjat? Moravský či rakouský Manchester se dynamicky rozvíjel vlivem průmyslové výroby, takže už nemohl fungovat ve starých pořádcích. V červenci 1850 se mu dostalo nového statutu, jenž byl vyjádřen v Prozatímním řádu pro královské hlavní město Brno. K městu s hradem Špilberkem byly připojeny dosud samostatné katastrální obce v jeho bezprostřední blízkosti. Město se rozrostlo o 27 předměstí, sjednoceno v jednu městskou obec a pod jednu správu. Na Vánoce 1852 přibýlo důležité rozhodnutí

samotného císaře Františka Josefa I., kterým zrušil statut vojensky uzavřeného města. Konečně se Brňané mohli pustit do stavební proměny fortifikačních prvků kolem vnitřního města.²⁰⁵

Město nabývalo na velikosti s přicházející námezdní pracovní silou a některá jeho předměstí doslova „praskala ve švech“. Roku 1850 při sčítání lidu bydlelo ve vnitřním městě a v připojených 27 předměstích 48 400 obyvatel, z nichž dvě třetiny tvořili domácí a jednu třetinu jinam přináležející občané.²⁰⁶ V roce 1851 v Brně pracovalo na 16 200 textilních dělníků.²⁰⁷ Do roku 1869 vzrostl počet obyvatelstva na 73 771, z čehož dělnictvo pracující v továrním průmyslu a s ním souvisejících řemeslech dávalo v součtu 23 000.²⁰⁸ Do konce padesátých let tvořilo nejvyšší podíl průmyslové výroby²⁰⁹ textilní odvětví a v něm dominovalo vlnářství s celým složitě strukturovaným procesem zpracování samotné suroviny až po úpravu jemných vlněných látek. V následujících desetiletích měla poptávka a odbyt textilních výrobků své vzestupy a propady a byla zavěšena do sítě širších ekonomických vztahů. V nich figurovala na jedné straně kontrola státu, a to v podobě cel, kvót a blokad, na straně druhé působil tlak liberalizace podnikání jako proměnlivost odbytišť, poptávka a pohyby cen. Všechny tyto a další faktory měly dopad na zaměstnance továren, jejich spokojenost a na jejich pracovní a životní podmínky. V letech 1867 a 1868 dosáhlo brněnské vlnářství svého vrcholu. Jeho výrobky již delší dobu udávaly vkus na světových výstavách a těšily se exportu do zemí tří kontinentů. Následná krize nastala v roce 1869, kdy se otevřely trhy výrobkům z Anglie a Německa a na což textilní dělníci odpovíděli první ze série stávek. Další krize přišla během roku 1872 a k ní se v květnu 1873 přidala všeobecná hospodářská krize. To vedlo k další stávce v roce 1875. Koncem sedmdesátých let započal obrat k lepšímu.²¹⁰

Během druhé poloviny 19. století se v prostředí moravského Manchesteru postupně rodila tzv. dělnická kultura, která zahrnovala nejrůznější způsoby organizování života a trávení volného času dělníků, včetně vzdělávání a politické činnosti. Tehdy krystalizovalo socialistické hnutí, jež se prozatím opíralo o nepolitické konzumní, spořitelní a podpůrné spolky a z nichž křesťansko-sociální odborové organizace sdružovaly mnohem menší počet dělníků, přibližně v poměru jedna ku deseti ostatním. V osmdesátých letech se na rakouské politické scéně dostaly ke slovu konzervativní síly, jež se ujaly plošnějšího řešení problémů zapříčiněných industrializací, a to pauperismu a existenční nejistoty zejména dělnických vrstev. O konkrétní zlepšení pracovních

²⁰⁵ Srov. PEŠA, V. – DŘÍMAL, J. (eds.). *Dějiny města Brna I*, s. 15–17.

²⁰⁶ Srov. VYTISKA, Josef. Brněnská průmyslová oblast v první polovině 19. století. *Brno v minulosti a dnes* 1963, roč. 5, s. 311–389.

²⁰⁷ CHYLÍK, Jindřich. Statistika vývoje brněnského továrního podnikání v letech 1763 až 1938. *Časopis Matice moravské* 1950, roč. 49, s. 84.

²⁰⁸ NEVRIVA, Osvald. Sociální poměry brněnského dělnictva v l. 1850–1875. *Vlastivědný věstník moravský* 1958, roč. 13, s. 119.

²⁰⁹ Pro období 1763 až 1859 to bylo 71 % textilních továren a přidružených provozů. Další výraznější obory brněnské průmyslové výroby daného období tvořilo strojírenství, koželužnictví a papírnictví.

Srov. CHYLÍK, J. *Statistika vývoje brněnského továrního podnikání*, s. 85.

²¹⁰ Srov. JANÁK, J. *Dějiny Moravy*, s. 49, 95–97.

podmínek se pak zasadili i samotní brněnští textilní dělníci, kteří stávkovali v letech 1885 a 1889.²¹¹

Stávající kapitola zachycuje bezmála čtyři desetiletí, během nichž se otec Procházka spolu s ostatními kolegy z družiny Sušilovy²¹² zapojoval do veřejného života zvláště v Brně a na Moravě. První část kapitoly má přiblížit jeho přátelství s Františkem Sušilem, které bylo pro něj důležité z osobního hlediska a současně se promítalo do jeho četných aktivit. Následující dva oddíly sledují Procházkovu činnost pedagogickou a poté vlasteneckou a spolkovou. Zvláštní oddíl pak věnujeme oceněním, jež dotyčný obdržel ze strany církevní hierarchie a olomoucké teologické fakulty. Poslední partie pokrývá roky, kdy gymnazijní profesor užíval zasloužené penze.

Historické prameny k uvedenému období života brněnského kněze zahrnují úřední korespondenci, vysvědčení a poslední vůli uchovanou v jeho pozůstalosti, dále memoárové zprávy uveřejněné v periodikách, v jeho životopisech či biografiích jiných osob²¹³ a nakonec úřední a jiné spisy různých institucí.²¹⁴ O Procházkových rodinných příslušnících a několika blízkých osobách nás vedle poslední vůle zpravují matriční záznamy a sčítací operáty.²¹⁵ Zdroj informací představují také samotná díla našeho autora. Historik jen může litovat, že se nedochovalo více jeho osobních dopisů či poznámek. V této kapitole jsme využili bohaté literatury k vývoji Brna, k industrializaci a dělnickému hnutí, k hnutí vlasteneckému a dějinám jednotlivých spolků a nemnoho publikací ke školství v předminulém století.

III.1. Přátelství s Františkem Sušilem

Procházkovým novým bydlištěm se stal hostinský dům na Orlí ulici (*Adlergasse*) s č. p. 17, který patřil do areálu brněnského minoritského konventu. Ostatně řád menších bratří konventuálů, který za josefinských reforem roku 1784 dostal do správy farnost při kostele sv. Janů a s ní třetinu vnitřního města, pronajímal a poskytoval své prostory různým účelům a institucím.²¹⁶ Posлуhač filozofického učiliště Procházka do učeben zde umístěných docházel od podzimu 1827 do léta 1829. O dvacet let později, během revolučních let se již jako zábrdovický kooperátor zde stal otcem zakladatelem české větve Katolické jednoty a dva měsíce před svým nastěhováním byl spolu s dalšími svědkem oficiálního ustavení spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje. Je velmi pravděpodobné, že zde navštěvoval svého přítele a kněze Františka Sušila,²¹⁷ který

²¹¹ Tématům v tomto odstavci se věnuje ve své monografii FASORA, L. *Dělník a měšťan*.

²¹² Pojem bude vysvětlen v následujícím oddíle III.1.

²¹³ Jedná se o vzpomínky bývalých Procházkových žáků nebo údaje vložené do životopisu Sušilova.

²¹⁴ Jsou to zejména brněnské německé gymnázium, brněnské biskupství a olomoucká teologická fakulta.

²¹⁵ Sčítací operáty neboli archy ze sčítání lidu přinášejí záznamy o obyvatelích jednotlivých domů.

S výjimkou Brna nejsou v současné době tyto archiválie dostupné, protože se nacházejí v procesu digitalizace.

²¹⁶ Srov. KUČA, K. *Brno: vývoj města*, s. 294.

²¹⁷ František Sušil se narodil roku 1804 v Rousínově u Brna. Od dětství rozvíjel své nadání na jazyky.

Po absolvování kroměřížského piaristického gymnázia přišel do Brna na filozofická studia. Zde se setkal s dalšími kněžími, kteří jej inspirovali jak ve studiu jazyků, tak pro studium teologie. Po vysvěcení na kněze roku 1827 sloužil v Olbramovicích u Moravského Krumlova. Přitom se nadále vzdělával v biblických jazycích a staral se o tamní českou menšinu. Roku 1837 získal post profesora biblických věd Nového zákona

v hostinském domě žil od roku 1837, kdy se stal profesorem biblických věd Nového zákona na teologickém učilišti. Počátkem padesátých let tvořilo tamní řeholní komunitu spolu s kvardiánem Fidelem Gebelem osm kněží, tři laičtí bratři, tři klerikové a tři novicové. Ve stejném konventu sídlil také představený provincie Čechy, Morava a Slezsko, výše zmíněný Bonaventura Zdura. V březnu 1852 se v této farnosti konaly misie v české i německé řeči za vedení otců redemptoristů.²¹⁸ Jeden z nich kázal během tří dní i pro žáky brněnského gymnázia.²¹⁹ Neposlední výhodou skýtala učiteli Procházkovi bohatá konventní knihovna, jejíž více než deset tisíc svazků bylo k dispozici pro jeho neutuchající spisovatelskou činnost.

Matěj Procházka patřil ke kruhu Sušilovu. Tzv. sušilovci nebo družina Sušilova²²⁰ se nazýval neformální okruh přátel, ctitelů a žáků profesora Františka Sušila. Ačkoli to byl člověk nesmělý, tichý a málomluvný, kouzlem své osobnosti dokázal nadchnout pro boj *za církev a vlast, jež měly obé jeho srdce celé*,²²¹ a stal se pro mnohé katolíky vůdčí osobností. Tito muži, kteří se rekrutovali z jeho kolegů v kněžské službě, z jeho bývalých studentů-bohoslovců i z řad laiků, vzali za svou jeho myšlenku a působili na poli náboženském, národním a politicko-sociálním na Moravě od poloviny 19. století, i po Sušilově smrti roku 1868. Se jmény některých z nich jsme se již potkali ve spojitosti s naším Matějem Procházkou, o jiných bude ještě řeč.²²²

Matěje Procházku a o sedm let staršího Františka Sušila však pojilo zvlášť úzké přátelství, jak to vysvětluje mimo jiné i z korespondence adresované Sušilovi.²²³ Jak jsme toho byli svědky výše, počátky jejich přátelského vztahu spadají do roku 1843. Intenzivnější podoby se mu dostalo s Procházkovým přestěhováním do centra Brna. Od té doby žili po dlouhých osmnáct let v podnájmu vedle sebe. Každý den, zpravidla

na brněnském teologickém učilišti a toto místo zastával až do své smrti v roce 1868. Šíří svého vzdělání a svým nadšením pro církev a národní citění ovlivnil celé generace seminaristů. O prázdninách procházel po moravském venkově a sbíral české popěvky a písně. K jeho vydaným dílům patří komentáře k evangeliím, k části listů apoštola Pavla, ke spisům apoštolských otců, dále sbírka moravských a slezských písní a jeho vlastní básnická tvorba.

Sušilův první životopis sepsal Matěj Procházka. Na něj navázal benediktin Pavel Vychodil, který vydal i Sušilovu korespondenci.

²¹⁸ *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit 1852*, s. 186–187; WOLNÝ, G. *Kirchliche Topographie von Mähren. II. Abt., Brünnener Diöcese, I. Bd.*, s. 102–103, 110. Sídlo provincie zde bylo od roku 1816.

²¹⁹ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 26.

²²⁰ Vysvětlení pojmu Sušilova družina a přehled dosavadní literatury k tématu uvádí ŠMERDA, Hynek. *František Sušil: život, dílo a odkaz budoucím generacím*. České Budějovice, 2011. Disertační práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta, s. 136–145.

²²¹ Slova odkazují na motto Sušilova života, které vložil do veršů a jež je vyryto na pomníku nad jeho hrobem.

²²² Úplný výčet členů tohoto neformálního uskupení nelze sestavit. Proto zde uvádíme nejvýraznější osobnosti Sušilovy družiny. První generaci přátel a kolegů shromážděných kolem Františka Sušila tvořili kněží Tomáš a Matěj Procházkové, František Xaver Škorpík, Josef Těšík, laici Matěj Mikšíček a Šebestián Kubínek. K mladší generaci, z nichž mnozí byli Sušilovými žáky, patřili Bedřich hrabě Sylva-Tarouca, Pavel Křížkovský, Beneš Metod Kulda, Jakub Procházka, Františkové Poimon a Dědek, Jan Fáborský, Karel Šmídek, Jan Evangelista Bílý, Ignát Wurm, Jan Nepomuk Soukop, Vladimír Šťastný a slovenský kněz Juraj Slota.

²²³ Různí pisatelé mnohdy neopomněli pozdravovat na prvním místě patera Procházku. Srov. VYCHODIL, Pavel Julius (ed.). *Z doby Sušilovy: sbírka dopisů*. Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, [1917].

v podvečer po té, co se oba vrátili ze svých učitelských povinností, spolu trávivali dvě až tři hodiny. Hovořili o nejrůznějších tématech veřejného i osobního charakteru, chodili na procházky do bezprostředního okolí, do přírody nebo navštěvovali jiné kněze. V padesátých letech sdíleli stejné cíle s knězem Benešem Metodějem Kuldou,²²⁴ také významným organizátorem života Katolické jednoty, byli v kontaktu s Bedřichem hrabětem Sylvou-Taroucou, jindy zašli za opatem Vintířem Kalivodou a Bedou Dudíkem do domu rajhradských benediktinů na Petrově. Při svých vycházkách se vypravili na kopce v blízkém okolí. Z prachoven na Žlutém kopci se vždy Sušil zahleděl směrem ke Svatému Hostýnu, který byl blízký jeho srdci.²²⁵ V září 1849, rok před tím, než Procházka dostal místo vyučujícího na gymnáziu, se společně poprvé vydali po stopách slovanských věrozvěstů a navštívili Svatý Hostýn, dále Velehrad, Buchlov a kostel sv. Klimenta u Osvětiman.²²⁶

O velkých prázdninách oba opouštěli městské ovzduší a odděleně mířili na různá místa na venkově. Tři ze čtyř dopisů, jež Procházka adresoval Sušilovi a jež se nám dochovaly, pochází právě z doby prázdnin. Pravidelně, i později jako penzista, pobýval Matěj Procházka ve Sloupu v Moravském krasu,²²⁷ kde byl farářem jeho přítel a člen Dědictví Alois Wolf.²²⁸ Jinak navštěvoval svou rodinu v Jihlavě²²⁹ a v Třebíči. K různým místům na Moravě, kam jezdíval, patřila Bystřice nad Pernštejnem, Hostýn, Holešov a Velehrad.

Spolu se Sušilem se pater Procházka vydal na zahraniční cestu, respektive za Alpy na území, jež patřilo k habsburské monarchii. Nad touto výpravou uvažovali již na konci prázdnin roku 1860. Nemáme zprávu, zda cestu tenkrát neuskutečnili právě kvůli vydáním za cestovné, či pro nedostatek času.²³⁰ O velkých prázdninách v roce 1862 navštívil gymnaziální učitel spolu s profesorem biblistiky Sušilem, třebíčským děkanem Janouškem a dvěma Sušilovými příbuznými Terst a Benátky. Na zpáteční cestě se zastavili ve slovinském, tehdy dolnoštyrském Mariboru a na svátek jména Panny Marie se zúčastnili pontifikální mše sloužené biskupem Antonem Martinem Slomškem, který znal Rajhrad a patřil k podporovatelům cyrilometodějské tradice.²³¹

²²⁴ Beneš Metod, též Metoděj Kulda (1820–1903), rodák z Ivančic, byl Sušilův student z teologického učiliště. Mezi léty 1850 až 1859 sloužil jako duchovní v brněnském ústavu (ochranově) pro zanedbanou mládež a stal se dominantní postavou v Ústřední katolické jednotě. Podílel se na založení spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, zastával v něm funkci zapisovatele a pro jeho angažovanost jej Jan Bílý nazval „alter Sušil“. Nějakou dobu redigoval kalendář *Moravan*. Z Brna odešel do Čech, kde působil ve farní správě, zapojil se do politiky a v roce 1870 byl jmenován kanovníkem vyšehradské kapituly. Během svého života sepsal řadu náboženských knih, brožur a stovky časopiseckých článků. Vydal několik sbírek děl lidové tvorby (pohádek, říkadel a písní). Srov. např. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 54–55.

²²⁵ Srov. PROCHÁZKA, M. *František Sušil: životopisný nástin*, s. 425–426, 440; VYCHODIL, P. J. *František Sušil*, s. 339–340.

²²⁶ Sušil dávno slíbil Procházkově, že jej tam doprovodí. Dopis č. 118. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 170.

²²⁷ Srov. ŠTASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XXIV.

Dopis č. 250. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 359–360.

²²⁸ Alois Wolf (1814–1890) byl děkanem jedovnickým, od roku 1850 až do své smrti farářem ve Sloupu.

²²⁹ Dopis č. 249. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 358–359.

²³⁰ Dopis č. 250. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 359–360.

²³¹ Anton Martin Slomšek (1800–1862) byl slovinského původu a pocházel z prostých poměrů. Jako kněz působil v různých farnostech, nějakou dobu zastával funkci spirituála v semináři a posléze byl jmenován

Oba přátelé spojovaly společné zájmy, sny i obavy, s nimiž nahlíželi svět, církev a situaci ve společnosti. Charakterově se v mnohém odlišovali a vzájemně doplňovali. Oproti vážnému introvertovi Sušilovi se Procházka jevil jako praktický, otevřený a komunikačně zdatný.²³² Teprve ze Sušilových nekrologů a životopisů se dozvídáme, jak Matěj Procházka vnímal jejich vztah. Zesnulého přítele nazval svým vůdcem a otcem, u něhož se naučil tisícířým vědeckým znalostem, a označil jej za „orákulum“ pro něj samotného i pro jiné. S vděčností se vyjadřoval o Sušilově přátelství. „Blažila“ ho skutečnost, že jej učinil důvěrným přítelem a ustavičným průvodcem.²³³ Jejich přátelství bylo zjevné i jejich studentům. Gymnaziální učitel a katecheta rád o svém příteli ve škole mluvil, prezentoval jej jako ideál kněze a vlastence. Rád také rozmlouval se Sušilem o svých žácích.

III.2. Brněnské německé gymnázium 1850–1881

Revoluční léta 1848 a 1849 přinesla výrazné změny i do školského systému a samotného vyučování. Na nejvyšší státní úrovni vystřídalo roku 1848 dvorskou studijní komisi nové ministerstvo kultu a vyučování. V září 1849 byly schváleny školské reformy, ale již v létě přicházela z Vídně do Brna nařízení, která postupně připravovala změny pro nový školní rok. V případě gymnázií šlo o změny zásadní.²³⁴ Podrobně nás o nich zpravuje gymnaziální kronika *Geschichte des Brünner k. k. gymnasiums von Schuljahre 1850 bis zum Schuljahre 1881*.²³⁵ K doposud šestiletému gymnaziálnímu studiu byly připojeny dva roky filozofického učení, které do té doby sloužilo jako příprava na univerzitu. Konkrétně v Brně došlo k fúzi filozofického učiliště a c. k. německého gymnázia. Profesori a učitelé obou škol se ocitli v jednom učitelském sboru a do jejich vedení byl postaven prozatímní ředitel. Dosavadní gymnaziální budova, jež stála na ulici Nové Veselé kousek od Velkého náměstí,²³⁶ však ve stávající podobě nemohla pojmout všechny žáky. Po dobu nezbytných úprav staré budovy zůstali posluchači ze dvou nejvyšších tříd

kanovníkem při biskupství ve Svatém Ondřeji v Korutanech. Roku 1846 se stal biskupem tamní diecéze, jehož sídlo bylo o šest let později přeneseno do Mariboru. V roce 1851 založil Bratrstvo sv. Cyrila a Metoděje, jehož cílem bylo podporovat sjednocení s řeckými a slovanskými křesťany pod papežskou pravomocí. Tato myšlenka oslovila kněze kolem Františka Sušila, s nímž se biskup při své návštěvě Rajhradu v roce 1856 setkal. Angažoval se zejména na poli vzdělávání, psal učebnice a spisy s morální i zábavnou tematikou. Zemřel necelé dva týdny po té, co Procházka navštívil Maribor. V roce 1999 jej Jan Pavel II. blahověstil.

Český čtenář se mohl s životopisem této osobnosti slovinské církve seznámit na stránkách periodika *Hlas*, a to z pera Matěje Procházky. Srov. PROCHÁZKA, M. Antonín Martin Slomšek. *Hlas* 1862, roč. 14, č. 30, s. 233–237. Nejnověji o něm píše ŠPAČEK, Michael. Slomšek, Anton Martin. In FARRUGIA, Edward G. – AMBROS, Pavel (eds.). *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2010, s. 825–826.

K cestě do Terstu, Benátek a Mariboru srov. VYCHODIL, P. J. *František Sušil*, s. 352.

²³² O rozdílech mezi Sušilem a Procházkou se rozepsal např. HÝSEK, Miloslav. *Literární Morava v letech 1849–1885*. Praha: Moravsko-slezská revue, 1911, s. 71.

²³³ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. František Sušil, první starosta Dědictví ss. Cyrilla a Metoda. *Moravan* 1869, roč. 18, s. 174; PROCHÁZKA, M. † *František Sušil, doktor a profesor theologie*, s. 302.

²³⁴ Srov. LENDEROVÁ, M. a kol. (eds.). *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*, s. 44; DRTINA, František – KREJČÍ, František. *Vývoj školství v XIX. století: dle přednášek prof. Dra Drtiny*. [Praha]: s.n., 1907, s. 25–26.

²³⁵ Míňen je školní rok 1849/50. AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82.

²³⁶ Ulice Nová Veselá je dnešní Česká, Velké náměstí pak náměstí Svobody.

ve třídách bývalého filozofického učiliště, tj. v prostorách minoritského konventu. Tento stav trval celý první školní rok a představoval jistou nevýhodu pro některé vyučující, kteří byli nuceni pendlovat mezi dvěma budovami, které dělilo od sebe pět minut ostřejší chůze přes Velké náměstí a uličky v centru města.

Osmileté gymnaziální studium se nově začalo ukončovat maturitní zkouškou a dělilo se na dva čtyřleté stupně, tj. nižší a vyšší. Na nižším gymnáziu se vyučovalo elementárně a propedeuticky a na vyšším došlo k prohloubení již nabytých znalostí směrem k praktickému a vědeckému využití. Těžiště vyučování se více přesunulo z klasického vzdělání a národní literatury na další předměty a vzájemné vztahy mezi nimi.²³⁷ Na brněnském gymnáziu se hned tímto školním rokem žákům nabízel pěkný výběr z osmi nepovinných předmětů: z moderních jazyků francouzština, italština, angličtina, dále kaligrafie, zpěv, tělocvik, stenografie a dokonce znaková řeč pro hluchoněmé.²³⁸

Provizorní suplent Matěj Procházka se na brněnském gymnáziu objevil až po prvním školním roce, během něž se začal zajižďet nový studijní plán. V době velkých, podzimních prázdnin roku 1850 byly do jedné budovy na Nové Veselé ulici přemístěny všechny třídy, knihovna, odborné učebny a ředitelna. Před nastupujícím učitelem Procházkou se otevřel nový svět a představili se mu noví kolegové. Neplatilo to tak u všech. Zejména s vyučujícími kněžími a řeholníky se měl tu čest potkat při jiných příležitostech. Významnou osobností byl Beda Dudík,²³⁹ benediktin z rajhradského kláštera, profesor filozofie a světových dějin, který vyučoval i přírodopis a zeměpis. Procházkovým kolegou byl dva školní roky, při čemž si ještě mezitím odjel za vědeckým bádáním do Švédska.²⁴⁰ Dudík a Procházka se i po profesorovu odchodu z gymnázia setkávali jak neformálně – jak bylo výše poznamenáno –, tak na poli historiografie, při recenzování děl a při zakládání vědecké společnosti Matice moravské.²⁴¹ Dudíkova řeholního spolubratra Vintíře Kalivodu²⁴² na školních chodbách již nemohl potkat, protože se stal jeho nástupcem. Znal jej odjinud, z prvních let činnosti Národní jednoty sv. Cyrila a Metoděje, v jehož výboru benediktin zasedal. Kalivoda vyučoval ve všech třídách vyššího gymnázia českou literaturu a náboženství a zastával funkci třídního učitele v oktávě. Ačkoli byl o čtyři roky mladší než Procházka, požádal po osmi letech učitelské

²³⁷ Např. v prvním ročníku z 22 povinných hodin týdně bylo sedm latiny, tři češtiny a dvě němčiny.

AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 11.

²³⁸ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 12.

²³⁹ František Beda Dudík (1815–1890), kněz, benediktin v Rajhradě u Brna, patřil k českým národním buditelům. Svou učitelskou dráhu se rozhodl ukončit, aby se mohl plně věnovat historickému bádání, zejména v knihovnách a archivech ve Švédsku a v Římě. Nejvíce zásluh mu náleží na poli historiografie. Procházka napsal recenze na několik jeho děl.

²⁴⁰ Začátkem května 1851 do jara 1852.

²⁴¹ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 15, 21, 22, 26, 29.

²⁴² Jan Vintíř (německy Günther) Kalivoda (1815–1883), kněz, benediktin v Rajhradě u Brna. Roku 1854, tedy pár let po svém odchodu z brněnského gymnázia, byl zvolen opatem rajhradského kláštera. Za jeho funkčního období až do jeho smrti v roce 1883 se stal klášter centrem vzdělanosti a českého vlastenství (např. byla založena Papežská knihtiskárna rajhradských benediktinů, která vydala i některá Procházkova díla). Kalivoda se podílel na obnovení slovanské bohoslužby a kultu světců Cyrila a Metoděje.

činnosti ze zdravotních důvodů o propuštění.²⁴³ Dále se nový vyučující opět shledal se svým bývalým učitelem z gymnázia v Jihlavě. Místo brněnského gymnazijního katechety zastával Albert Weiß, již šedesátiletý kněz s dlouholetou učitelskou praxí, z toho 23 lety na brněnském gymnáziu.²⁴⁴ Spolu se svými kolegy a žáky se Procházka účastnil 15. října 1850 slavnostní mše svaté, již se ve farním chrámu sv. Jakuba zahajoval nový školní rok.

III.2.1. Učitelská kariéra

Jak to vlastně vypadalo po roce 1848 s formací učitelů a s jejich kariérním postupem? Odpovíme si na příkladu kněze a nového učitele Matěje Procházky. Gymnaziální kronika zachytila stupně učitelské kariéry: provizorní suplent (kandidát na učitelské místo), řádný suplent, provizorní a řádný učitel a nakonec profesor. Dopis ředitele Filipa Gabriela informuje suplenta Matěje Procházku o navýšení jeho ročního platu již v lednu 1851. Měl dostávat 420 zlatých, tj. 60 % výše platu řádného učitele, což byl plat řádného suplenta. Konkurzní zkoušku, která byla od učitele náboženství požadována, složil pater Procházka v říjnu téhož roku a moravské místodržitelství mu záhy potvrdilo místo aprobovaného katechety. Tím získal definitivní učitelskou způsobilost a se začátkem svého druhého školního roku na gymnáziu si platem polepšil o dalších 150 zlatých.²⁴⁵ Ačkoli Procházka splnil všechny předpoklady pro získání titulu i renumerace řádného učitele, vlivem vnějších okolností platil stále za učitele provizorního.

Situace, v níž se ocitl, se nakonec protáhla na dalších šest let, než se státní a církevní autority definitivně dohodly na jejím vyřešení. Šlo tu o právo na obsazování místa vyučujícího daného předmětu a s tím související finanční ohodnocení, což bylo dědictví sloučených dvou školských zařízení: filozofického učiliště a německého gymnázia. Mzdy učitelů šly ze dvou různých fondů: diecézní kněží a laici byli placeni z veřejného studijního fondu, zatímco členové řádů, respektive zmíněných tří klášterů z fondu řádového. Odchodem rajhradského benediktina Vintíře Kalivody byl sice na místo vyučujícího náboženství uveden diecézní kněz Procházka, ale právo na jeho obsazování stále patřilo rajhradskému klášteru. Když aprobovaný katecheta opakovaně adresoval své žádosti jak brněnskému biskupovi, tak ministerstvu kultu a vyučování, šlo mu nejen o vyšší finanční ohodnocení, ale i o určitou profesní stabilitu pro budoucnost. Státní a církevní autority se v prosinci 1856 dohodly na vyplácení pevného učitelského platu ve výši 700 zlatých, na decenálních příplatcích a na budoucím důchodu, přičemž mu bude počet odučených let počítán nazpět do listopadu 1851, kdy splnil podmínky kladené na učitele. Teprve se začátkem následujícího školního roku, tedy na podzim 1857, se stal řádným učitelem.²⁴⁶ Pravděpodobně s tím byla vyřešena i otázka církevní instituce, která bude v budoucnu obsazovat i toto druhé místo katechety, a to ve prospěch biskupského ordinariátu.

²⁴³ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 13, 15, 19.

²⁴⁴ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 15.

²⁴⁵ SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

²⁴⁶ SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

Podobně jako jeho předchůdce benediktin Kalivoda, se i Procházka zaměřil na předmět českého jazyka a literatury. Čeština se s revolučními změnami stala na všech moravských gymnáziích povinným předmětem i pro německé žáky.²⁴⁷ Již od školního roku 1851/52 začal studentům přednášet povinnou češtinu na nižším gymnáziu. Aby tento předmět mohl vyučovat oficiálně, musel absolvovat šestiměsíční kurz, který se konal při tzv. normální čili vzorné škole v hlavním městě Praze,²⁴⁸ a složit příslušnou zkoušku před vědeckou c. k. gymnaziální zkoušecí komisí.

Vysvědčení datované 18. září 1853 podrobně zachycuje výkon, který tento kandidát na učitele českého jazyka a literatury předvedl. V komisi zasedali vedle ředitele dva vyučující na pražské univerzitě a současně významné osobnosti českého národního života – Jan Evangelista Purkyně a Václav Vladivoj Tomek.²⁴⁹ Důkladné prozkoušení kandidáta probíhalo ve třech fázích. Po úspěšném ohodnocení domácí práce mohl být připuštěn ke zkoušce písemné a nakonec ke zkoušce ústní. Zadání Procházkovy domácí práce znělo: „*Vyložen bud' rozdíl mezi řečí Libušina soudu²⁵⁰ a královédvorského rukopisu*“. Její první část, v níž kandidát mechanicky vypsala slova vyskytující se jen v jednom rukopise, označili zkoušející za nadbytečnou. Zato k druhé části práce, která se zabývala rozdílem jazykových forem obsažených v obou rukopisech, vyzdvihli kandidátovo pečlivé a věcně správné zpracování. Nakonec členové komise pochválili správné používání českého jazyka v celém domácím pojednání.

Písemná zkouška se odehrála ve čtvrtek 23. června 1853 a den poté poslal zkoušený zprávu o svých dojmech do Brna Sušilovi.²⁵¹ Zkouška taktéž sestávala ze dvou částí. Nejprve Matěj Procházka podal celkově dostačující bibliografický přehled novější české literatury, která sloužila k seznámení se s klasickou literaturou řeckou a latinskou. Poté předložil český překlad pěti stran z jednoho německého díla, což Procházka považoval za náročnější. Zkoušený se výborně vypořádal i s nabízejícími se těžkostmi. Přeložený text, jak poznamenala komise, vyjádřil správně celkový smysl původního textu a i přes několik nesprávných tvarů slov byl jako celek gramaticky a syntakticky v pořádku.

V neděli 26. června navštívil v Praze jednoho známého kněze²⁵² a den na to, v pondělí dopoledne se dostavil k ústní zkoušce. Otázky ke gramatice současného jazyka i v jeho historickém vývoji ohodnotila komise následujícími slovy: „*Kandidát zvládl s žádanou důkladností, současně s jakousi nesmělostí, kterou přece výsledek zkoušky ukázal jako zcela nepotřebnou.*“²⁵³ Nakonec měl pater Procházka představit literární činnost Jana Husa a teologickou literaturu rozličných náboženských stran v Čechách a na Moravě až do 17. století. I zde obstál po všech stránkách, a tak mu mohla být udělena

²⁴⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *František Sušil: životopisný nástin*, s. 420.

²⁴⁸ Srov. DRTINA, F. – KREJČÍ, F. *Vývoj školství v XIX. století*, s. 6, 18. Nikde nemáme doloženo, že by Procházka tento kurz, tzv. preparandu, navštěvoval.

²⁴⁹ Z Tomkovy učebnice češtiny, vydané v roce 1849 se vyučovalo na brněnském gymnáziu v primě a sekundě.

²⁵⁰ Je součástí Rukopisu zelenohorského.

²⁵¹ Dopis č. 248. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 357.

²⁵² Byl to Jan Evangelista Krbec (1791–1857), kněz a autor četných náboženských spisů. Dopis č. 223. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 328–329.

²⁵³ Překlad z němčiny vlastní.

státní zkouška z českého jazyka a literatury pro celé gymnázium.²⁵⁴ Odpoledne ve dvě hodiny vyrazil „parovozným“ vlakem do Brna.

Značný podíl písemné pozůstalosti Matěje Procházky tvoří právě korespondence s vyššími státními a školskými úřady ohledně učitelského postupu. Nacházejí se zde přijatá oficiální korespondence a jeho rukou nanečisto připravené žádosti. K odesílaným žádostem přikládal příslušné dokumenty, například vysvědčení ze zkoušek učitelské způsobilosti, různá jmenování, ocenění a počet odučených let, aby jako učitel uplatnil svůj nárok na postupné zvyšování platu po pěti a desíti letech a později nárok na důchod. Ve výčtu všech svých ocenění a pochval poznamenává šest, která přijal od moravské zemské školské rady mezi lety 1852 a 1864. Když odpracoval ve službách výchovy a vzdělávání mužské gymnaziální mládeže dvacet let, zažádal si v září 1873 o zařazení do osmé hodnostní třídy a o dva roky později to zopakoval. Tato žádost byla kladně vyřízena v lednu 1876.²⁵⁵ Následně v červnu 1876 obdržel ocenění přímo od ministerstva kultu a vyučování.²⁵⁶

V šestnáctém roce jeho působení na brněnském německém gymnáziu byl Procházkovi státním ministerským dekretem ze dne 10. února 1866 udělen titul profesora. Profesorem jej však nazývali jeho přátelé i před tímto datem. Onen rok se zapsal do dějin města a gymnázia ještě jinou událostí. V době zkoušek a maturit, v polovině července přibyl do Brna vojáků pruské armády a s nimi se rozšířila nákaza cholery. Nový školní rok byl odložen na 22. říjen, protože bylo nutné po odchodu Prusů z města školu vydezinfikovat.²⁵⁷ Jednalo se již o novou gymnaziální budovu, která byla postavena v letech 1860 až 1862 v novorenesančním stylu v místech původního městského opevnění, prvního bastionu a Hackelovy brány, na dnešním Komenského náměstí.²⁵⁸

III.2.2. Učitel, katecheta a vychovatel

Nové povolání Matěje Procházky sestávalo z různých činností a povinností. Se svým starším a zkušenějším kolegou Albertem Weißem se dělil nejen o hodiny výuky náboženství, ale o další úkoly spojené s kněžskou službou – slavení mše svaté, vysluhování svátostí a exhortace²⁵⁹ pro žáky gymnázia. Ve farním kostele sv. Jakuba se odehrávaly slavnostní mše na zahájení a na konec školního roku. Pro nedělní a sváteční mše a následné exhortace byly vyhrazeny jiné dva bohoslužebné prostory. Žáci a učitelé nižšího gymnázia se scházeli u sv. Michala, který patřil alumnátu a teologickému učilišti. Vyššímu gymnáziu sloužil kostel sv. Josefa při konventu sester voršilek, jež stál blízko minoritského konventu. Počet žáků nižšího a vyššího gymnázia se za společného působení dvou zmíněných katechetů pohyboval mezi 200 až 250 pro každý z obou stupňů, celkem

²⁵⁴ Průběh zkoušky je zachycen v SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 50 – Studijní vysvědčení 1828–1853.

²⁵⁵ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82.

²⁵⁶ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 1431, ev. j. 268 – Spisy děkanátu teologické fakulty 1884.

²⁵⁷ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82.

²⁵⁸ Srov KUČA, K. *Brno: vývoj města*, s. 101–102.

²⁵⁹ Exhortace, někdy označovány jako exhorty, byly poučné promluvy, které měly svou formou blízko ke kázání.

pak mezi 370 až téměř 500 studujícími.²⁶⁰ Do života školy se promítalo spojení trůnu a oltáře. U příležitosti různých výročí členů císařské rodiny se konaly mše a pobožnosti, jichž se účastnili jak učitelé a žáci, tak i osobnosti veřejné městské a školské správy.²⁶¹

Výuka katolického náboženství byla nedílnou součástí povinného studia – každý rok dvě hodiny týdně. Na nižším stupni se předmět označoval *Religionslehre* a na vyšším *Religionswissenschaft*, obecně pak *Religion*. První rok se Procházka chopil vyučování náboženství na celém vyšším gymnáziu. Rok na to mu byl svěřen předmět český jazyk na nižším gymnáziu. Zde měla čeština hodinovou dotaci dvě hodiny týdně. Od té doby jej oba předměty doprovázely až do jeho odchodu do důchodu v roce 1881. Na Procházkově rozvrhu hodin se během prvních deseti let měnilo následující. Postupně převzal výuku české literatury na vyšším gymnáziu a dva roky²⁶² přednášel v posledním ročníku předmět filozofickou propedeutiku. S novým školním rokem 1857/58 došlo k významné personální změně. Katecheta Albert Weiß se po celkem jednatřiceti letech učitelské praxe zaslouženě odebral do penze. Po něm přišel ze znojemského gymnázia kněz Karel Šmídek,²⁶³ který převzal po Procházkově výuku filozofické propedeutiky a na náboženství dostal první tři třídy nižšího gymnázia. Učiteli Procházkově tedy přibylo náboženství v kvartě, od začátku šedesátých let i v tercii. Mimo zmíněné předměty vypomáhal při výuce latinského jazyka a obecných dějin.²⁶⁴ Koncem padesátých let se počty studujících postupně zvyšovaly, až v polovině let šedesátých dosáhly vrcholu s počty přes 800 hochů. Na rozdíl od předchozích let však nejvíce žáků navštěvovalo první ročníky nižšího gymnázia, zatímco v posledním ročníku už jich byly zapsány jen asi tři desítky. Protože měl učitel ve třídě někdy až sedmdesát žáků, spočívala výuka hlavně v přednášení a využívání učebnice.²⁶⁵

Procházkově studenti pocházeli i z různých koutů jižní Moravy. Vedle většiny katolíků rostl počet židů. Po zrušení některých protižidovských nařízení v průběhu roku 1849, vyšlo na konci roku 1851 nařízení, které mělo na školách zohlednit záky židovského vyznání. Na jaře 1852 nebo 1853 začal Moriz Stössel pravidelně vyučovat židovskou náboženskou nauku a následně i hebrejštinu. U příležitosti tohoto zahájení pronesl řeč jak ředitel, tak jeden z učitelů náboženství.²⁶⁶ Jak se tehdy Procházka díval na novou situaci?

²⁶⁰ Přesné počty pro padesátá léta má AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 58.

²⁶¹ Tak např. v jednom školním roce se sešly dvě události: v říjnu 1854 na sv. Františka slavnostní bohoslužba u příležitosti svátku jména císaře Františka Josefa a v březnu 1855 pak slavnostní Te Deum za poděkování narození první dcery císařských manželů – Žofie Doroty. AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 41.

²⁶² Pravděpodobně ve školním roce 1855/56 a jistě roku 1856/57.

²⁶³ Karel Šmídek (1818–1878) byl knězem brněnské diecéze. Německé brněnské gymnázium bylo již jeho třetím vyučovacím místem – po Jihlavě a Znojmě. V šedesátých letech redigoval týdeník *Hlas*. Rozvíjel spisovatelskou činnost, zaměřenou zvláště k literární historii na Moravě. Po smrti svého kolegy sepsal pater Procházka jeho životopis.

²⁶⁴ Přesná léta se nepodařilo zjistit, protože gymnaziální kronika již o těchto podrobnostech neinformuje.

²⁶⁵ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82; SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

²⁶⁶ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 33, 35.

K problematice Procházkaova poměru k Židům se podrobněji vyjádříme v souvislosti s rozbořením jeho spisů. Nyní stačí poukázat na faktum z jeho života.²⁶⁷

Vydáním říjnového diplomu 1860 a následně únorovou oktrojovanou ústavou došlo v habsburské monarchii k obnovení parlamentarismu. Na začátku šedesátých let se v gymnaziální kronice poprvé objevilo zastoupení národností. Rodný jazyk žáka se stal důležitým identifikačním znakem. Proces stále většího vymezování se, který se odehrával v tehdejší společnosti, se odrazil i ve školním prostředí. Gymnazijní studenti byli jak německy, tak česky mluvící, přičemž pro uvedenou dobu byl poměr mezi slovanskou a německou národností více méně vyrovnaný.²⁶⁸ Hlavní vyučovací jazyk představovala němčina, ale čeština se vyučovala jako samostatný předmět na nižším gymnáziu, na vyšším pak česká literatura. Právě tehdy, v roce 1861 povolili čeští a moravští biskupové, aby se česká mládež učila náboženství v mateřském jazyku.²⁶⁹ A tak si Matěj Procházka vymohl dovolení, aby se čeští studenti směli učit náboženství ve své mateřštině. Proto se dal do překládání německých učebnic, které se zpočátku šířily v podobě litograficky rozmnožovaných textů, teprve v polovině šedesátých let vyšly tiskem.²⁷⁰

Pater Procházka se v té době odvážil uvést do gymnaziální bohoslužby vedle německých a latinských písní také český zpěv.²⁷¹ Z uvedeného důvodu se proti němu zvedla opozice v německém tisku a následovalo vyšetřování. Svoje novum si prozatím obhájil, ale jen do roku 1867, kdy s novým školním rokem nastoupil nový ředitel Anton Krichenbauer, „ryšavý Germán, s nímž se začal ostře německý režim.“²⁷² Dalším důvodem pro potlačování češtiny na německém gymnáziu byl fakt, že právě v onom roce vzniklo nové, jazykově odlišené české gymnázium, které Češi dostali za věrnost císaři v pruské válce.²⁷³ Jako katecheta a kněz zodpovědný za duchovní život mladých hochů a mužů redigoval zpěvní a modlitební knihu, jejíž používání na tomto gymnáziu schválilo ministerstvo kultu a vyučování v prosinci 1877.

Jaký byl Matěj Procházka učitelem? Jakým byl knězem, když se snažil vychovávat hochy a mladé muže podle křesťanských zásad a doprovázet je v jejich duchovním životě? Ze slovního hodnocení a známek, které z náboženství dával, se dozvídáme něco o jeho pohledu na studenty. Nejvíce uděloval známky „výborně“ a asi z jedné třetiny

²⁶⁷ Viz oddíl V.6.

²⁶⁸ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 81.

²⁶⁹ Srov. BRANDL, V. *Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. 31.

²⁷⁰ Doposud se náboženství učilo ze státem předepsaných učebnic, které sepsal Johann Michael Leonhard, vrchní dohlížitel německých škol ve Vídni.

²⁷¹ V týdenním rozvrhu bohoslužeb se zpívalo dvakrát česky, dvakrát německy a třikrát latinsky.

Srov. P. Matěj Procházka. *Moravská Orlice* 1889, roč. 27, č. 274, s. [1].

²⁷² ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem*. 1. souborné vyd. Praha: Československý spisovatel, 1990, s. 45. Ve svých pamětech vzpomíná Masaryk na svá studentská léta na této škole. Konflikty mezi studenty českého a německého jazyka byly na denním pořádku. Na atmosféru ve škole a při vyučování měli vliv i učitelé a ředitel. Příchod zmíněného nového ředitele se projevil i na přepisu studentova příjmení z Masaříka na Masaryka. Bližší okolnosti srov. POLÁK, Stanislav. *T. G. Masaryk: za ideálem a pravdou 1 (1850–1882)*. 2., opr. a rozš. vyd. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2000, s. 109.

²⁷³ K Procházkovu prosazování českého jazyka na gymnáziu srov. ŠTASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XVI–XVII.; JEŽEK, Jan. Procházka, Matěj. In *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. 20. díl (Pohora – Q. v.). Praha: Jan Otto, 1903, s. 739; NEJEDLÝ, Zdeněk. *T. G. Masaryk. Kniha 1. Masarykovo mládí 1850–1876*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1949, s. 266–267.

„chvalitebně“. Z vyšších církevních míst se nám v jednom doporučujícím dopise zachovalo následující hodnocení kněze a katechety Procházky. Je v něm chváleno jeho působení mezi gymnaziální mládeží, s jakou péčí se snažil zadržovat všechny mravně škodlivé vlivy, jak k nim přistupoval přátelsky při přednáškách a exhortacích a dával jim dobrý příklad svým mravně bezúhonným způsobem života.²⁷⁴ Tento pohled je třeba porovnat s pohledem samotných žáků. V průběhu jednatřiceti let své učitelské kariéry se mohl potkat s více než dvěma tisíci chlapců a měl na ně v mnoha ohledech vliv. K dispozici máme čtyři konkrétní svědectví ve formě vzpomínek.

Jeden ze studentů se stal později Procházkovým přítelem a kolegou jak na samotném gymnáziu, tak v oboru historickém. Vincenc Brandl²⁷⁵ vzpomíná na první den, kdy nový učitel vstoupil do posluchárny septimy. Tehdy žáci litovali odchodu jeho předchůdce, profesora Kalivody, a jméno kooperátora zábrdovického jim bylo neznámé.

„Nezapomenu, co živ budu, první hodiny... Přednášel, kterak činí náboženství vědu o sobě, kterak se má k filosofii a kterak jako forma vzývání božstva působí na jednotlivce a všecku společnost. Přednáška ta, plna myšlenek hlubokých a svatý zápal pro všecka dobra člověčenstva, jenž z ní probleskoval, učinila na nás trhající dojem mohutný. Když ‚kaplánek‘ učírnu opustil, nenastal šramot a šumot, jak podle zvyku starodávného po skončení školy bývá, nýbrž udivení hleděli jsme na sebe, až konečně jeden spolužák K., nyní rada ve Vídni, dojem z přednášky Procházkovy prostě sice ale pravdivě vyjádřil: ‚Braši, to jest kos, ten to zná!‘ A od té doby stal se Procházka obdivovaným a nad to více milovaným professorem naším a zůstal jím u všech těch tisíc studentův, kteří po nás gymnasium Brněnské navštěvovali. Znaje předmět svůj učiniti příjemným, an do přednášek vplítal rozhledy ze všech takorůka věd sebrané, získal sobě zásluhy neocenitelné o mládež i vědu. Nepolemizoval pouze proti povrchnosti a mělkosti liberalismu a materialismu ve vědě, nýbrž povznášel také mládež k oněm světlým výšinám, na nichž odvěké ideály člověčenstva se září. Mnohý má Procházkovu děkovati, že jeho působením opustiv bludné cesty ... bral se směrem pozitivním ve studiích svých, dada výhost smyšlenkám a přihlížeje ke studiím pramenným a k jádru věcí. Nerozmýšlím se po téměř třiceti letech vyznati, že, bral-li jsem se ve studiích svých cestou pozitivní, povinen jsem tím Procházkovu, jemuž zde díky, v duchu ovšem často opětované, veřejně vzdávám. Jak mně, vedlo se také na sta jiným.“²⁷⁶

Učitel Procházka dokázal nadchnout své mladé studenty pro český jazyk, když jim v hodinách české literatury se zápalem vypravoval o vzkříšení českého národa a jeho literární činnosti. Již tehdy, na začátku padesátých let, když se náboženství přednášelo německy, se u něj žáci mohli nechat vyzkoušet česky. A protože nebylo českých učebních textů, Vincenc Brandl se svým spolužákem cvičně překládal učebnici morálky od Konrada Martina, z níž Procházka čerpal. Tento překlad jim učitel pečlivě opravoval.²⁷⁷ Pozdější

²⁷⁴ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 395, sign. B 1/10b, ev. j. 111 – Jmenování čestných kanovníků 1797–1918.

²⁷⁵ O Vincenci Brandlovi (1834–1901) se zmíníme i na dalších místech, zejména v oddíle V.2. Zde stačí uvést, že se stal uznávaným a erudovaným historikem (vydával edice pramenů, zabýval se právními dějinami Českého království atd.) a účastnil se aktivně českého národního a politického života v Brně a na Moravě.

²⁷⁶ BRANDL, V. *Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. 30–31.

²⁷⁷ Srov. BRANDL, V. *Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. 31; DRÁPAL, J. *Dr. Matěj Procházka*, s. 82.

životopisy zdůrazňují právě tento rys Procházkovy pedagogické činnosti: že přispíval k národnímu uvědomění mnoha svých studentů.²⁷⁸

Druhé svědectví pochází z pera Vladimíra Šťastného,²⁷⁹ o několik let mladšího žáka gymnázia než byl Brandl. Katecheta Procházka uměl v mladých mužích probudit touhu po ideálech. Jeho exhorty byly plné vzletu, vynikaly dokonalou formou a živě a důrazně stavěly studentům před oči krásy ctnosti a ošklivost neřesti. V jeho slovech nezněly pohružky a svůj předmět neučinil postrachem, ba naopak svým zápalem podněcoval pro náboženské pravdy. Když pak žáci přávali svému učiteli ke jmeninám, dotyčný septimán Šťastný napsal v roce 1859 do kaligraficky psaného almanachu básně o otcovském přístupu patera Procházky. Kněz se z nich upřímně těšil, básním vyslovil pochvalu, podobně jako Sušil, s nímž sdílel zájem o práce studentů. Jako vychovatel projevoval Matěj Procházka důsledný přístup, k němuž patřilo i kárání. Jednou vytáhl z náprsní kapsy papír s dlouhým výčtem poklesků, kterých se studenti dopustili na výletě na Parnas.²⁸⁰ Pochvalou i pokáráním vyjadřoval zájem o jednotlivé žáky a lásku k nim. Ctíli a milovali jej jak Češi, tak Němci. I když o Čechy pečoval se zvláštní péčí, protože často – na rozdíl od Němců – neměli své rodiče a bezpečné zázemí v Brně a bydleli na privátech.²⁸¹

Zde doplníme vzpomínky českých žáků pohledem německy mluvícího studenta. Je jím pozdější brněnský historik Hans Welzl,²⁸² jenž několikrát v Procházkově biografii vyzdvihl učitelovo dobré srdce, chválil jeho německá kázání a netajil jeho lásku k německé literatuře a umění.²⁸³

Nejvíce vzpomínek na svého učitele vtiskl do autobiografických textů a do nejrůznějších článků Tomáš Garrigue Masaryk. Cennější jsou snad o to, že jmenovaný student nepatřil později ke kruhu sušilovců. Do Brna přišel ve svých patnácti letech na podzim 1865 a mezi svými dalšími více než sedmdesáti spolužáky, kteří nastoupili do sekundy, patřil k nejstarším. Matěj Procházka byl v jeho očích dobrým a opravdu náboženským člověkem, šlechetným a vzorným knězem, mužem andělského chování, podle něhož si žák Tomáš Masaryk učinil obraz dobrého učitele a na nějž vždy vzpomínal s láskou.²⁸⁴

„Na gymnáziu v Brně jsme měli za katechetu pátera Procházku. Byl to jeden z tehdejších křesťanských socialistů; já jsem na schůze jeho a jiných chodil, a to mě seznamovalo se socialismem. Asi v kvintě jsem ohlásil páteru Procházkově, že nemohu jít k zpovědi. Páter Procházka mne měl rád, byl to dobrý a opravdu náboženský člověk; domlouval mi tak, až

²⁷⁸ Srov. např. Dr. Matěj Procházka (Nekrolog.). *Blahověst* 1889, roč. 39, č. 34, s. 544.

²⁷⁹ Vladimír Šťastný (1841–1910) působil jako kaplan v Židlochovicích, dále jako prefekt brněnského biskupského semináře a jako učitel na prvním českém gymnáziu v Brně. Do jeho literární činnosti patří básnická tvorba a založení a vedení časopisu *Obzor*. Ve funkci zapisovatele Dědictví sv. Cyrila a Metoděje byl Procházkovou pravou rukou a po jeho smrti se stal starostou tohoto spolku.

²⁸⁰ Kašna na Zelném trhu v Brně.

²⁸¹ Srov. ŠŤASTNÝ, Vladimír. Matěj Procházka. *Obzor* 1881, roč. 4, č. 5, s. 65–66.

²⁸² Hans Welzl (1854–1911).

²⁸³ Srov. WELZL, Hans. Mathias Procházka: Zur mähr.-schles. Biographie 278. *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* 1890, Jhg. 70, Nro. 2, s. 9–10.

²⁸⁴ Srov. NEJEDLÝ, Z. T. G. *Masaryk*. 2. vyd., s. 272.

plakal, ale já jsem si nedal říci. Mně se nelíbil ten formalism; hoši se chlubil, jak se kdo chytře vyzpovídal, a pak mě trýznila běžná praxe: dnes je mně vina odpuštěna a zítra začnu hřešit znova. Vyznat se z hříchů, proč ne; člověk se potřebuje vyzpovídat příteli a hodnému, lidskému člověku vůbec; ale víc nehřešit, o to jde. Jak říkám, mně se nelíbilo, že je to tak pohodlné; a tož jsem k zpovědi nešel. Ovšem, zrály ve mně už pochybnosti o některých učeníh církevních.²⁸⁵

I později Tomáš Garrigue Masaryk oceňoval na brněnském knězi jeho opravdovost a lidský přístup. Byl to někdo, kdo bral vážně jeho otázky a pochybnosti, chodil za ním do bytu, naslouchal mu a rozmlouval s ním. Mladý Tomáš si do života odnesl zkušenost, že jej otec Procházka chápal, nabádal k dobrému, modlil se za něj a mši sloužil, nikdy jej však neodsoudil.²⁸⁶ Dále pak brněnský katecheta představoval v Masarykových očích významného vlastence a socialistu. Ostatně sociální otázka a „věc česká“ jsou zásadní témata, jež budou dotyčného studenta v dospělosti provázet.²⁸⁷ Souzvuků mezi brněnským učitelem a jeho bývalým žákem jsme našli mnohem více. Budeme na ně odkazovat na příslušných místech disertační práce a na jejím konci si dovolíme ve zvláštním exkurzu pojednat o podobnostech v jednání a myšlení zmíněných dvou osobností.²⁸⁸

Tomáš Masaryk patřil k nejlepším studentům ve třídě. V kvartě si u katechety Procházky vysloužil z náboženství známku výbornou. Zato první pololetí kvinty se neslo ve znamení hledání vlastních postojů a názorů. Na vysvědčení se to ukázalo na známce z mravů: „hrozná“ v přesném překladu, jinak pětku, kterou později v hovorech s Karlem Čapkem zdůvodnil jako neposlušnost a vzdorovitost vůči profesorovi klasických jazyků, který byl „tvrdý Germán“ a chtěl, aby „vyslovovali řečtinu po německu“.²⁸⁹ To, proč získal chvalitebně z náboženství, bývalý student nevysvětluje. Na konci kvinty se sice výsledky zlepšily – z náboženství výborně a z mravů chvalitebně. Nevládnutý výstup vůči řediteli vedl nakonec k jeho vyloučení z gymnázia.²⁹⁰ Profesor Procházka sledoval kroky svého bývalého žáka i nadále a neztratil o něj zájem. Když se roku 1875 Tomáš Masaryk během svých studií ve Vídni stal starostou Akademického spolku, sdružujícího česky mluvící studenty, rozeslal do Čech a na Moravu žádost o podporu. K Masarykově radosti se i jeho bývalý učitel stal přispívajícím členem.²⁹¹ V osmdesátých letech pak Procházka odebíral a pravidelně četl Masarykem redigovaný časopis *Athenaeum*.²⁹²

²⁸⁵ ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem*, s. 44.

²⁸⁶ Srov. POLÁK, S. *T. G. Masaryk: za ideálem a pravdou I*, s. 87, 112–113; NEJEDLÝ, Z. *T. G. Masaryk*. 2. vyd., s. 267, 271.

²⁸⁷ Srov. MASARYK, Tomáš Garrigue. M. Procházka: Otázka dělnická. Z *Časopisu Katol. duchovenstva 1872 a 1873. 1899. Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální 1899*, roč. 6, s. 314.

²⁸⁸ Viz Exkurz 1 na konci práce.

²⁸⁹ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, s. 45.

²⁹⁰ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 4958 – Hlavní katalog IVa. třída 1867/68, s. 39; AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 4974 – Hlavní katalog V. třída 1868/69, s. 23. O vyloučení píše ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*, s. 52.

Je zajímavé, že Tomáš prožil nejdělní část svého dětství v Čejkovicích, v prvním kněžském Procházkově působišti.

²⁹¹ Srov. POLÁK, Stanislav. *T. G. Masaryk: za ideálem a pravdou I*, s. 198.

²⁹² POLÁK, Stanislav. *T. G. Masaryk: za ideálem a pravdou 2 (1882–1893)*. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2001, s. 103.

Jak jsme viděli, otec Procházka podporoval své stávající a bývalé žáky, mimo jiné i finančně. S tím souvisí jedna důležitá funkce, kterou na gymnáziu zastával. Ve školním roce 1851/52 založil tehdejší ředitel Antonín Král dobročinnou nadaci, která měla z příspěvků shromážděného stipendijního kapitálu podporovat chudé studenty. Iniciátorem této myšlenky byl gymnazijní katecheta Albert Weiß, jemuž byla svěřena i funkce kurátora nadace. Když dotyčný odešel do penze, staral se o tento podnik spolu s ním i Matěj Procházka. Po Weißově smrti v listopadu 1863 převzal náš učitel za nadaci veškerou zodpovědnost. Její součástí byla také knihovna, která půjčovala nutné učebnice a knihy chudým. V průběhu 25 let byl pater Procházka dobrodincem tohoto díla, když ze svých zdrojů platil ročně deset až patnáct zlatých za revizi účtů a pohyb knih.²⁹³

Náš pedagog a katecheta strávil celkem 31 let s žáky vyššího a nižšího německého gymnázia. Jeho rozvrh čítal po prvních 24 let povětšinou sedmáct až devatenáct hodin týdně.²⁹⁴ Druhé pololetí školního roku 1871/72 bylo obzvláště těžké. V polovině března, přišla blíže nespecifikovaná nemoc a opakovaně upoutala gymnazijního profesora na lůžko. Školní kronika nás zpravuje o suplování, které bylo „co nejšetněji“ rozděleno mezi členy učitelského sboru a dokonce byl přizván kněz Boháček, prefekt chlapeckého semináře. Suplující kněží převzali za nemocného také exhorty na nižším a vyšším gymnáziu. Asi o dva roky později prodělal Matěj Procházka další vážnou chorobu, která zapříčinila, že tehdy třiašedesátiletý profesor měl od školního roku 1874/75 již jen dvanáct hodin týdně. Ve své závěti pak dotyčný zmiňuje ještě třetí závažnou nemoc a časté churavosti, při nichž všech o něj svědomitě pečovala Františka Spůrová.²⁹⁵

V posledním roce své učitelské kariéry se profesor Procházka dočkal velké oslavy, a to u příležitosti svých sedmdesátých narozenin. Ve středu 2. února 1881 se na slavnost hromnic konala slavnostní mše u sv. Jakuba, již při oltáři slavil tento ctěný kněz a jemuž asistovali místní farář a dva další doktoři teologie, vesměs jeho bývalí žáci. Když dotyčný četl z Lukášova evangelia slova „*Nunc dimittis servum tuum, Domine*“,²⁹⁶ předjímal v nich současně i svůj brzký odchod z učitelského postu na konci školního roku. Po mši svaté se vyučující a žáci shromáždili v gymnaziálním sále, aby za účasti školského rady oslavili profesorovo kulaté výročí. Učitelský sbor mu odevzdal album se svými fotografiemi. Gymnazisté se mu složili na zlatý prsten s drahým kamenem v hodnotě 300 zlatých. V den samotných narozenin, 4. února, mu pak poblahopřáli zástupci bývalých studentů.²⁹⁷ To ale nebylo všechno. Dlouho předem připravoval zvláštní výbor další gratulaci k profesorovým narozeninám. V den jeho jmenin, 24. února 1881, se čtvrt hodiny před polednem do refektáře minoritského kláštera dostavilo přes padesát bývalých žáků. Přednesli slavnostní

²⁹³ O závěti mnsgr. kanovníka Matěje Procházky. *Moravská Orlice* 1889, roč. 27, č. 279, s. [2].

²⁹⁴ Počet uvádí sám Procházka v jedné žádosti. SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884. Údaje z padesátých let uvedené v gymnaziální kronice svědčí i o menším počtu.

²⁹⁵ SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 54 – Poslední vůle a její provedení 1882–1890; AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, (nestr.).

²⁹⁶ *Lk* 2, 29.

²⁹⁷ SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 54 – Poslední vůle a její provedení 1882–1890.

Srov. ŠŤASTNÝ, V. *Matěj Procházka*, č. 4, s. 49.

řeč v němčině a češtině a jubilantovi darovali pozlacený kalich spolu s veršovaným věnováním v obou jazycích, pod něž se připojilo přes 500 podpisů bývalých žáků bez rozdílu tehdejšího postavení a povolání, národnosti či vyznání. Mnozí jiní pak posílali stížnosti, že je nikdo k podpisu nepřizval.²⁹⁸

Poslední semestr školního roku dělil otce Procházku od další významné životní změny. Na začátku roku 1881 si nechal zaslat brtnickým farářem Josefem Italy svůj rodný a křestní list,²⁹⁹ aby jej s největší pravděpodobností přiložil ke své žádosti o trvalé penzionování. V srpnu se mu dostalo kladné odpovědi, v níž mu byl stanoven důchod na 2 000 zlatých ročně. U této příležitosti vyjádřil císař František Josef I. zasloužilému profesorovi své uznání a poděkoval mu za jeho dlouholetou a prospěšnou činnost v učitelském úřadu.³⁰⁰

III.3. Činnost vlastenecká a spolková

V předchozí kapitole jsme sledovali zábrdovického kooperátora Matěje Procházku, jak se s nástupem revolučního roku 1848/49 aktivně zapojil do společenského a církevního života, jak stál u zrodu brněnské Katolické jednoty, týdeníku *Hlas* a spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje. Jak dokázal své nové zaměstnání gymnazijního učitele a katechety skloubit s činností v těchto spolcích?

Coby zakladatel týdeníku *Hlas Jednoty katolické* byl ještě po celý rok 1850 jeho odpovědným redaktorem, přičemž mu od ledna 1850 asistoval nejdříve Josef Těšík, kooperátor od brněnského kostela sv. Maří Magdalény,³⁰¹ a od začátku školního roku 1850 jej pak vystřídal svatotomášský kooperátor František Poimon.³⁰² S třetím ročníkem týdeníku, v lednu 1851 předal celou zodpovědnost redaktorství na posledně jmenovaného. Když roku 1858 pater Poimon z Brna odešel, uvedené funkce se ujal Karel Šmídek, tehdy nový Procházkův kolega katecheta a vyučující na gymnáziu.³⁰³ Jmenované církevní a nábožensko-vzdělávací periodikum³⁰⁴ se stalo spojovacím článkem mezi Katolickou jednotou a Dědictvím cyrilometodějským. Ve stanovách zmíněného nakladatelského spolku byl *Hlas* nazván jeho „tiskovým orgánem“ a měl přinášet provolání, podávat

²⁹⁸ O slavení na gymnáziu a doma nás zpravují: AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82; dále ŠTASTNÝ, V. *Matěj Procházka*, č. 5, s. 66; Slavnost Procházkova. *Moravská Orlice* 1881, roč. 19, č. 28, s. 2; Slavnost Procházkova. *Moravská Orlice* 1881, roč. 19, č. 45, s. 2.

²⁹⁹ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 49/a – Dva křestní listy 1821–1881.

³⁰⁰ AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82.

³⁰¹ Josef Těšík (1813–1880) byl literárně činný kněz a vlastenec, podporoval činnost českých katolických jednot a byl propagátorem včelařství. Z Brna odešel roku 1850 do Nosislavi u Židlochovic a po desíti letech do Telče, kde působil až do své smrti.

³⁰² František Poimon (1817–1902) pocházel z Polné. Jako kněz brněnské diecéze prošel během svého dlouhého života několik působišť, vedle Brna např. Hluboké Mašůvky, Slavkov a Polnou. Aktivně působil ve výboru Dědictví sv. Cyrila a Metoděje a v Ústřední jednotě katolické. Jeho spisovatelská činnost zahrnovala historická pojednání, poučné spisy pro mládež a kázání. Překládal z němčiny a francouzštiny a jako redaktor se podepsal např. pod kancionály a modlitební knihy.

³⁰³ Srov. Z Moravy [O redaktorech Hlasu M. Procházkovi, Fr. Poimonovi, K. Šmídkovi]. *Blahověst* 1858, roč. 4, díl 2, sv. 1, s. 212; JANČÍK, J. *Katolické jednoty na Moravě*, č. 11, s. 354.

³⁰⁴ Nejprve vycházel jedenkrát týdně, od roku 1875 dvakrát týdně až se z něj na závěr roku 1885 stal deník.

pravidelní zprávy o schůzích výboru a jeho počinech a uvádět jména nově přistoupivších členů.³⁰⁵

Otec Procházka se brzy vzdal funkce jednatele české Katolické jednoty. Patřil však k šesti kněžím, kteří se angažovali v jejím třicetičlenném výboru.³⁰⁶ Katolická jednota si za čtyři desítky let prošla dynamickým vývojem, v němž reagovala na společenské a politické změny. Počáteční období rozkvětu zažila v první polovině padesátých let jak v Brně, tak po celé jižní Moravě, když každý rok zaznamenávala nárůst počtu místních jednot. Česká větev si prošlapávala svou vlastní cestu, osamostatnila se již v prvních letech své existence od vídeňského ústředí a stala se sama Ústřední jednotou katolickou pro filiální spolky na Moravě. Vrcholem její organizační činnosti byly čtyři velké sjezdy pořádané v Brně v letech 1851 až 1854. Ochablost v letech následujících byla zapříčiněna více faktory: šířením cholery, Bachovým absolutismem a později, roku 1859 odchodem aktivního kněze Beneše Metoděje Kuldy do Čech. Po uzavření konkordátu mezi státem a papežským stolcem došlo ke změně statutu Katolické jednoty na náboženský spolek a ke změně jména na Jednotu sv. Klimenta. Periodikum *Hlas* si připsalo nový podtitul „časopis církevní“. V polovině šedesátých let přišel obrat k lepšímu a nastalo období druhého rozkvětu. Do Brna přibyli kněží, kterým nechybělo nadšení a energie do práce s lidmi a zvláště s brněnským dělnictvem. Roku 1870 přešlo její členstvo pod nově vzniklou katolicko-politickou jednotu v Brně.³⁰⁷

Matěj Procházka patřil ke stálým a aktivním členům Katolické jednoty po celé zmíněné období. Přispíval k hlavním cílům, které si jednota vytyčila – k národnímu a náboženskému uvědomování a k činnosti sociální a vzdělávací. Svým přehledem o tom, co se dělo v zahraničí, se snažil Katolickou jednotu udržovat v kontaktu s větším světem a cizími spolky podobných zájmů. Tento kněz přinášel konkrétní praktické podněty a rozšiřoval myšlenkové obzory jejich členů. Na srdci mu leželo vzdělávání obecného lidu,³⁰⁸ aby se původní poddaní, nyní občané, chopili své svobody a učili se žít důstojným životem. V tomto ohledu připomínal zvláště svým bratřím ve službě, jak je důležité poskytovat lidem dobré české periodikum a že mají povinnost do něj přispívat. Jeho doménou byla činnost přednášková. Mezi jinými kněžími a laiky vystoupil na velkých výše zmíněných sjezdech moravských jednot v Brně.³⁰⁹ Taktéž se angažoval na pravidelných schůzích brněnské jednoty, které se konaly v konventu u minoritů, obvykle v neděli odpoledne po požehnání, nejprve každý týden, pak méně často. Při těchto příležitostech dával přednášky z historie, zejména církevních dějin, jež někdy odrážely aktuálně slavená výročí – v roce 1860 svatoklimentské,³¹⁰ o tři roky později na památku

³⁰⁵ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 69.

³⁰⁶ Srov. JANČÍK, J. *Katolické jednoty na Moravě*, č. 10, s. 325; č. 11, s. 354.

³⁰⁷ Podrobně o dějinách Katolické jednoty do roku 1870 pojednává JANČÍK, Josef. *Katolické jednoty na Moravě*. *Hlídky* 1932, roč. 49, č. 7, s. 217–229; č. 8, 249–263; č. 9, s. 285–301; č. 10, s. 321–329; č. 11, s. 353–368; č. 12, s. 393–404.

³⁰⁸ Např. vybízel členy jednoty k založení nedělní školy pro řemeslníky. Škola začala fungovat v lednu 1850.

³⁰⁹ Některá témata Procházkových referátů jsou nám známa: odpověď na námítky proti Katolické jednotě, o účelu katolických jednot a o papežích jako největších dobrodincích lidstva. Poslední byl pak otištěn: PROCHÁZKA, Matěj. *Papežové největší dobrodinci člověčenstva*. *Cyryll a Method* 1855, roč. 4, č. 40, s. 313–317.

³¹⁰ Vyzvednutí ostatků svatého papeže Klimenta I. na Krymu.

příchodu soluňských bratří do našich zemí a roku 1869 milénium smrti sv. Cyrila. Svě příspěvky pak otiskoval ve formě zpráv a článků v periodiku *Hlas*.

Dalším důležitým tématem (nejen) Procházkových přednášek byl křesťanský socialismus³¹¹ a dělnická otázka.³¹² Od prvopočátků tvořilo brněnskou členskou základnu dělnictvo a maloživnostníci a od poloviny šedesátých let ani místnosti, kde se schůze konaly, nestačily pojmout četné zájemce. O jejich popularitě svědčí ve svých vzpomínkách Tomáš Garrigue Masaryk, který jako gymnazista chodil na nedělní schůze spolu se svým bytným, ševcem Josefem Kmentem.³¹³ Brněnský kněz ve svých přednáškách informoval o různých myšlenkách a praktických řešeních dané otázky v zahraničí a představoval svůj vlastní koncept řešení sociálních problémů na základě křesťanských hodnot. Mnohé z toho začlenil do spisu *Otázka dělnická*, uveřejněného v letech 1872 a 1873, jenž v českém prostředí znamenal průkopnický čin s trvalou hodnotou.³¹⁴

Dalším působištěm Matěje Procházky byl literární a nakladatelský spolek Dědictví sv. Cyrila a Metoděje. Jeho tamní činnost můžeme rozdělit na dvě období, z nichž každé trvalo přibližně dvacet let. V prvním patřil náš učitel a katecheta ke členům výboru a horlivě se účastnil schůzí v bytě prvního starosty spolku, Františka Sušila. Druhé období nastalo po Sušilově smrti roku 1868, kdy byl jmenován jeho nástupcem. Během obou období zde otec Procházka vykonával nejrůznější činnosti. Byl volen do zvláštních odborů pro konkrétní úkoly, jako například pro přípravu poutnické knihy, společný kancionál českých a moravských písní nebo později na postavení posmrtného pomníku Sušilovi. Neúnavně se věnoval práci korektora a redaktora. Jeho rukama prošlo na tisíce archů, tedy skoro všechny spisy vydávané Dědictvím. Svědomitě rukopisy pročítal, opravoval je, doplňoval i přepracovával. Pro zajímavost zmíním spor o písmo, který se táhl po celé Sušilovo období. Jedna skupina, v čele se Sušilem a Procházkou, chtěla ve vydávaných publikacích zachovat švabach oproti přání jiných, kteří byli pro latinku.³¹⁵ Spolu s vydavatelskou činností si spolek stanovil unionistické cíle: navázat kontakty se Slovany na základě víry a také představit osobnosti svatých věrozvěstů Cyrila a Metoděje. Spolek organizoval společné akce, z nichž svým významem vynikala velehradská pouť a brněnské slavnosti v jubilejním roce 1863.³¹⁶

³¹¹ Socialismus založený na křesťanských hodnotách má dlouhou historii. V první polovině 19. století se začal formovat v zemích západní Evropy. Křesťanskému socialismu v českém prostředí se souhrnně věnuje monografie MAREK, Pavel. *Čeští křesťanští sociálové: příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2011.

³¹² Původně byla dělnická otázka zahrnuta do širšího pojmu sociální otázka. Po roce 1870 se zájem o řešení negativních jevů způsobených industrializací přesouvá k cílové skupině – dělnictvu. Proto se hovoří o dělnické otázce. Srov. FASORA, L. *Dělník a měšťan*, s. 26.

³¹³ „Mně samému upomínka na tohoto šlechetného učitele ... vždy je milá a zejména s povděkem vzpomínám na přednášky od Procházky a jeho přátel konané dělníkům a maloživnostníkům ...; jako studentík býval jsem jich pilným navštěvovatelem.“ MASARYK, T. G. M. *Procházka: Otázka dělnická*, s. 314.

Srov. POLÁK, S. T. G. *Masaryk: za ideálem a pravdou 1*, s. 86–87.

³¹⁴ Budeme mu věnovat devátou kapitolu.

³¹⁵ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 104–106.

³¹⁶ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 142–145.

Začátkem března 1868 František Sušil onemocněl, přestal vyučovat a zůstal upoután na lůžko. Tehdy sepsal závěť a jejím vykonavatelem ustanovil svého blízkého přítele Procházku.³¹⁷ Když se stav nemocného zlepšil, lékař mu doporučil příznivější podnebí Hostýnských vrchů a tamní žinčici. Pouhých jedenáct dní pobyl nemocný kněz v Bystřici pod Hostýnem, během nichž oslavil Nanebevstoupení Páně. Jeho konec přišel v noci na poslední květnový den roku 1868. S největší pravděpodobností jej skolila tuberkulóza. Tělo zesnulého bylo s velkou úctou a slávou dopraveno do Brna. Dne 3. června 1868 sám biskup hrabě Schaffgotsche vykonal obřady v minoritském kostele sv. Janů. Průvod nesmírného množství ctitelů, včetně asi 250 kněží, jej doprovodilo na starý brněnský hřbitov na území farnosti sv. Tomáše.³¹⁸

Rychlý odchod drahého přítele zasadil do srdce našeho kněze hlubokou ránu, z níž se dlouho vzpamatoval. Byl to velký zlom také pro všechny spolupracovníky obdivovaného profesora, kněze a národovce. Druhý den po pohřbu se členové výboru Dědictví shromáždili k volbě nového starosty a společným svoláním svěřili funkci Matěji Procházce.³¹⁹ Více než 21 let pak stál v čele literárního spolku a zastával svědomitě všechny úkoly od nejmenších po zásadní. Do protokolů ze schůzí výboru, které se mu z ruky zapisovatele Vladimíra Šťastného zdály stručné, starosta poctivě dopisoval a opisoval další údaje, úřední a jiné relevantní výnosy. Jeho se týkala i reprezentační role, při níž zastupoval spolek při různých, zejména církevních slavnostech. V roce 1869 při svatocyrilském výročí konal slavnou bohoslužbu v kostele sv. Michala.³²⁰ Dne 26. července 1871 zahájil za asistence předních členů výboru a starých přátel zesnulého slavnostní mši u sv. Tomáše vzpomínkovou slavnost, která se konala u příležitosti odhalení nového mramorového pomníku nad Sušilovým hrobem. Z kostela se pak průvod odebral na nedaleký hřbitov. Událost se stala církevně-národní manifestací, jíž se zúčastnilo na tisíce lidí místních i přespolních.³²¹

Jménem Dědictví sv. Cyrila a Metoděje vedl Procházka korespondenci s papežem Lvem XIII. Na listopadové schůzi výboru roku 1880 se rokovalo o tom, jak poděkovat papeži za nedávno vydanou cyrilometodějskou encykliku *Grande munus*, jež rozšiřovala liturgickou úctu k soluňským věrozvěstům 5. července na celou církev.³²² V odpovědi do Říma stálo, že papež prokázal úctu a slávu nejen velkým slovanským apoštolům, ale i samotným Slovanům. Před tváří celého světa povznesl Lev XIII. sám slovanský jazyk k veliké úctě a vážnosti tím, že připomněl fakt, že slovanský národ přijal od dvou věrozvěstů kromě víry i vzdělanost, včetně písma. U příležitosti tisíciletých oslav Metodějova úmrtí v roce 1885 konal Procházka slavnou bohoslužbu v kostele sv. Michala.

³¹⁷ Procházce byla svěřena také dochovaná Sušilova korespondence.

³¹⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *František Sušil: životopisný nástin*, s. 440, 443–444; VYCHODIL, P. J. *František Sušil*, s. 354, 367–370.

³¹⁹ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 159.

³²⁰ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 162–163, 213.

³²¹ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 206–210.

³²² Svátek sv. Cyrila a Metoděje byl na 5. července stanoven roku 1863 pro Čechy, Moravu a Chorvatsko. Za těmito snahami stála osobnost chorvatského biskupa Strossmayera. Encyklika *Grande munus* nesla datum 30. září 1880 a byla vydána v jubilejním roce buly *Industriae tuae*, jíž papež Mikuláš II. schválil užívání slovanské liturgie.

A když se přiblížilo papežovo padesáté výročí kněžství,³²³ které připadlo na poslední den roku 1887, poslal mu starosta Dědictví blahopřání spolu s albem a stručnými dějinami spolku.³²⁴

Jak bychom charakterizovali Procházkovu dobu ve spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje? Jeho směr a účel se nezměnil. Pater Procházka šel v Sušilových stopách. Ani personální obsazení výboru se v prvních letech jeho starostování nedoznalo změn. Až s nástupem sedmdesátých let přišla nová generace členů, kteří se rekrutovali z bývalých Procházkových gymnaziálních žáků a z bývalých Sušilových studentů bohosloví. Za všechny budeme jmenovat Vladimíra Šťastného, učitele na brněnském slovanském gymnáziu, který se asi roku 1873 stal zapisovatelem a jednatelem spolku a zůstal jím až do smrti brtnického rodáka. Pak převzal vedení Dědictví právě on. Za Procházkovu předsednictví se rozvinula „vzdělávací a humanitní“ činnost, což mimo jiné znamenalo, že školám byly rozdávány knihy, obrazy a mapy vydané uvedeným spolkem. Našemu knězi vždy leželo na srdci, aby se lidu dostávalo knih a vzdělávacího materiálu.³²⁵

Dlužno říci, že kněz Matěj Procházka přežil všechny spoluzakladatele a další významné členy Dědictví. Zastupoval spolek na jejich pohřbech. V roce 1878 se naposledy rozloučil se svým kolegou, učitelem náboženství na gymnáziu Karlem Šmídkem a roku 1881 s hrabětem Bedřichem Sylvou-Taroucou, kterého předtím denně navštěvoval během jeho dlouhé psychické nemoci a snášel přitom jeho halucinace.³²⁶ V roce 1882 doprovodil na hřbitov tělo laika Šebestiána Kubínka, neúnavného šířitele knih po moravském venkově,³²⁷ následujícího roku se účastnil pohřbu svého předchůdce na gymnáziu, rajhradského opata Vintíře Kalivody a v roce 1888 posledního rozloučení se svým přítelem Janem Evangelistou Bílým, tehdy farářem v Dolních Loučkách.³²⁸

V souladu s unionistickými snahami se někteří členové Dědictví snažili o udržování kontaktů s ostatními slovanskými národy. V pozůstalosti Matěje Procházky se nachází polsky sepsaný drobný spis *Dień v Pradze*, vydaný ve Vratislavi, který popisuje oslavy osmistého výročí vyšehradské kapituly, na sv. Václava v roce 1870. Při své návštěvě v Brně během září 1882 mu jej věnoval jeho autor, kněz Respadek.³²⁹

³²³ Tzv. druhotiny (neboli druhá mše svatá) spadaly na den padesátého výročí od primice.

³²⁴ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 211–213.

³²⁵ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 163, 215.

³²⁶ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Friedrich Graf von Sylva-Tarouca: zur mähr.-schles. Biographie 155. *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* 1881, Jhg. 61, Nro. 9, s. 67.

³²⁷ Šebestián Kubínek (1799–1882) byl pozoruhodnou osobností českého obrození na Moravě druhé poloviny 19. století. Pocházel z Blažovic nedaleko Brna. Prodal svůj majetek a začal se naplno věnovat misijní činnosti. Na svých cestách po Moravě prodával a rozdával české knihy, vydané zejména pražským Dědictvím sv. Jana Nepomuckého a brněnským Dědictvím sv. Cyrila a Metoděje. Cílem jeho působení bylo duchovní růst venkovského obyvatelstva, jejich duševní povznesení a šíření české vzdělanosti.

³²⁸ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 210.

³²⁹ Autor ve svém osobním svědectví vzpomíná na účast polské strany. SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 55 – Výtisk „Dzien v Pradze“ s věnováním 1882.

III.4. Ocenění církevní a akademické

Na gymnáziu sloužil pater Matěj Procházka státu a církvi. Přitom se angažoval na poli národně buditeckém, podporoval činnost dobročinných a vzdělávacích spolků. Zvláště zjevné bylo jeho spisovatelské a redaktorské úsilí. Církevní představení si všímali jeho kvalit a brněnská konzistoř mu 25. srpna 1853 a 29. října 1857 udělila pochvaly.³³⁰

Zásadnějšího charakteru byla pak tři jmenování za člena biskupské konzistoře. Titulárním radou své konzistoře jej ustanovil biskup Antonín Arnošt hrabě Schaffgotsche na svátek Nanebevzetí Panny Marie roku 1856. V latinsky psaném dekretu větších rozměrů, opatřeném pečeti ordinář pochválil kněze a gymnazijního katechetu za horlivost v duchovní službě, za zápal ve vzdělávání mládeže a úsilí ve „svaté vědě“, dále za jeho zbožnost a ctnostný život.³³¹ Druhé jmenování přišlo za nového biskupa Karla Nöttiga, jenž pocházel z německé rodiny z Bělotína na severní Moravě a dříve působil jako profesor na teologickém učilišti a v různých funkcích v alumnátu.³³² Osmého ledna 1871, přesně v den, kdy sám přijal biskupské svěcení, ustanovil svého bývalého spolužáka z alumnátu za skutečného radu a přisedícího brněnské konzistoře. Ve jmenovacím dekretu žádá biskup nového radu, aby byl příčinlivým spolupracovníkem a zdatným obráncem jeho práv a kanonických ustanovení.³³³ O několik dní později se nový konzistoriální rada dostavil na biskupskou kurii a podpisem stvrdil přísahu věrnosti a poslušnosti biskupovi, dále že bude zachovávat církevní zákony, uchovávat v tajnosti synodální a konzistoriální konzultace.³³⁴

Třetí ocenění nese datum 1. května 1874 a přišlo z jižních krajin habsburského soustátí. Chorvatský biskup Josip Juraj Strossmayer³³⁵ byl již řadu let zastáncem austroslavismu čili spolupráce mezi slovanskými křesťanskými národy a v tomto duchu se přičiňoval na poli náboženském, politickém a kulturním. Dokonce přijal členství v Dědictví sv. Cyrila a Metoděje. Aby ještě více podpořil národnostní příbuznost a službu

³³⁰ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

³³¹ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 51 – Církevní dekrety 1833–1878; DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 760, sign. C 2/8, ev. j. 128 – Biskupská konzistoř v Brně: jmenování radou, přisedícím a auditorem konzistoře 1807–1906.

³³² Karel Nöttig (1806–1882) byl biskupem v letech 1870 až 1882. V sedmdesátých letech nepřál vlasteneckým snahám duchovenstva, ani katolicko-politickým jednotám. Srov. VYCHODIL, P. J. *František Sušil*, s. 344.

³³³ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 51 – Církevní dekrety 1833–1878.

³³⁴ DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 41.

³³⁵ Josip Juraj Strossmayer (1815–1905) byl významnou církevní, politickou a kulturní osobností nejen ve svém rodném Chorvatsku, ale i v rámci habsburského soustátí. Roku 1849 se stal bosensko-sirmijským biskupem se sídlem v Đakovu. Byl mecenášem kulturních, školských a charitativních institucí. Zasadil se o unionismus. Jako politik usiloval o federalizaci habsburského soustátí, v němž by figurovaly i menší národy. Spřátelil se s Jánem Kollárem a spolu s českými politiky Františkem Palackým a Františkem Ladislavem Riegrem pracoval na společném ideálu kulturního a politického společenství slovanských národů. Jeho heslo „*vše za víru a domovinu*“ připomíná Sušilovo motto „*za církev a vlast*“. V Praze je po něm pojmenováno náměstí.

Srov. Jiří Josef Strossmayer: biskup đakovský. *Besídka: ilustrované listy věnované zábavě, nauce a literatuře* 1866, roč. 5, s. 70–72;

Josip Juraj Strossmayer [2017-11-06]. <https://en.wikipedia.org/wiki/Josip_Juraj_Strossmayer>.

jedné církvi a aby ve vzájemné lásce a úctě rozmnožil tato pouta, rozhodl se jmenovat tři české a moravské kněze čestnými přísedíci a konzistoriálními rady své diecéze bosenské a sirmijské se sídlem v Ďakovu. Za mnohé vynikající zásluhy ocenil z pražské diecéze Klementa Borového,³³⁶ doktora teologie a profesora kanonického práva pražské univerzity, a pak z olomoucké diecéze Ignáta Wurma,³³⁷ vikáře při metropolitním chrámu v Olomouci a sekretáře tamní kapituly. Z brněnské diecéze takto vyznamenal kněze Matěje Procházku za jeho *zápal ve věci katolické, vzdělání a píle ve vědách posvátných i světských, jmenovitě o slovanskou literaturu, za zásluhy ve výchově a vzdělávání mladých*.³³⁸ Zájem ze strany ěakovského biskupa neopadl. Lístek s několika řádky v chorvatštině ze září následujícího roku 1875 svědčí o jeho přátelské náklonnosti.³³⁹

Brněnský biskup Karel Nöttig se rozhodl ještě jednou sečíst a ocenit Procházkovy zásluhy v úřadu pastoračním, profesorském a na poli spisovatelském a vzdělávacím. Doporučující dopis s podrobným životopisem kněze odeslal do Vídně na ministerstvo kultu a vyučování. Na konci ledna 1878 potvrdil jeho císařský majestát biskupovo rozhodnutí ustavit Matěje Procházku čestným dómským kanovníkem a v měsíci, kdy kněz Procházka dosáhl věku 67 let, mu jeho excelence slavnostně předala jmenovací dekret a příslušný znak – kapitulní kříž.³⁴⁰ I z tohoto příkladu můžeme vidět závislost katolické církve v habsburské monarchii na souhlasu ze strany státní moci.

Odchodem do penze profesor Procházka rozvíjel, jak mu zdraví dovolovalo, spisovatelskou činnost maje stále na zřeteli dobro církve a českého národa. V únoru 1884 se těšil dovršeným třiasedmdesátým narozeninám. U příležitosti jeho druhotin, padesátého výročí primice, se nedělního rána 9. března dostavili do bytu oslavence jeho kolegové kněží. Předali mu ověčený jubilejní kříž, „o kterýž se opíraje odebral se uprostřed svých ctitelů, duchovních spolubratří do chrámu, kde sloužil za četné přísluhy pánů katechetů

³³⁶ Klement Borový (1838–1897) se narodil v Riegersburgu v Dolních Rakousích. Po kněžském svěcení roku 1860, které přijal z rukou pražského arcibiskupa, působil na tamní bohoslovecké fakultě a v konviktu. Roku 1871 se stal řádným profesorem církevního práva a fundamentální teologie na pražské univerzitě. Po třicet let redigoval *Časopis katolického duchovenstva*, kde otiskl i Procházkův nekrolog. Jeho vlastenectví se projevilo v četných historických spisech, jež se týkaly zvláště dějin a osobností pražské arcidiecéze. Pro svou odbornost byl jmenován členem Královské české společnosti nauk a České akademie věd a umění.

³³⁷ Ignát, též Ignác Wurm (1825–1911) pocházel z Klobouk u Brna. Po vysvěcení na kněze roku 1850 působil na několika místech v brněnské diecézi. Byl aktivní v českém národním hnutí již od roku 1848. Zasazoval se o zviditelnění Velehradu jako důležitého centra cyrilometodějské tradice a podporoval slovanskou vzájemnost. Skrze své zahraniční kontakty ovlivnil vydání papežské encykliky *Grande munus*. Dlouhá léta se angažoval v politice. Spoluzaložil Moravskou národní stranu a jako poslanec zasedal v moravském zemském sněmu a v říšské radě. V roce 1866 se stal dómským vikářem v Olomouci a sekretářem tamní kapituly. Byl literárně činný, nějakou dobu redigoval kalendář *Moravan* a věnoval se etnografii.

Srov. např. AMBROS, Pavel. Wurm, Ignát. In FARRUGIA, E. G. – AMBROS, P. (eds.). *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, s. 967.

³³⁸ Parafraze latinského textu. SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 51 – Církevní dekrety 1833–1878. DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 43–44.

³³⁹ SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

³⁴⁰ DABB, fond Biskupský ordinariát Brno, inv. č. 395, sign. B 1/10b, ev. j. 111 – Jmenování čestných kanovníků 1797–1918, fol. 152–156; SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 51 – Církevní dekrety 1833–1878; SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

*středních škol brněnských slavnou mši svatou.*³⁴¹ Oslava pak pokračovala v jubilentově bytě, kde byla pronesena řeč o jeho zásluhách a bylo mu darováno album. V něm své fotografie představilo 424 osob: katolických duchovních, laiků i žen-vlastenek ze všech českých a moravských diecézí.³⁴² Zasloužilý kanovník a spisovatel byl pohnut až k slzám, když se dozvěděl, že papež Lev XIII. jej jmenoval svým čestným komořím (*camerarius pontificius ad honores*),³⁴³ s čímž bylo spojeno udělení titulu monsignora.³⁴⁴ Během dne došlo mnoho blahopřejných telegramů, mezi nimi jeden od politických zástupců Moravy na říšské radě. Zvláštní radost měl Matěj Procházka z listu od brněnského biskupa Františka Saleského Bauera,³⁴⁵ jenž sám byl uvědomělým Čechem a aktivně se angažoval v cyrilometodějském hnutí.³⁴⁶

Ke stejné příležitosti patří ještě jedno velké ocenění, které se od konce roku 1883 chystalo v zákulisí olomoucké teologické fakulty. Profesori František Janiš a Josef Kopallik předložili profesorskému sboru návrh na udělení čestného doktorátu brněnskému knězi a emeritnímu gymnazijnímu profesorovi Procházkovi. Členové akademického sboru³⁴⁷ se k návrhu písemně vyjádřili a jednohlasně jej podpořili. Žádost s podrobným výčtem Procházkových děl byla poslána do Vídně na ministerstvo kultu a vyučování. K 7. březnu 1884 vyslovil císař svůj souhlas s usnesením profesorského sboru zmíněné fakulty. O dva dny později zpravil děkan Melichar Mlčoch³⁴⁸ v česky psaném listu³⁴⁹ samotného Procházkou, že mu byla za jeho zásluhy v oboru literárním udělena akademická hodnost. Profesorský sbor v čele s děkanem připojil ještě své blahopřání k Procházkovu významnému kněžskému jubileu. Dopis s datem 8. března byl adresován „*knězi, učiteli náboženství Kristova slovem i písmem, výtečnému dělníku na roli Páně a vždy věrnému*

³⁴¹ Mat. Procházka. *Blahověst* 1884, roč. 34, č. 8, s. 127.

³⁴² Dva proslovy a seznam osob, které zaslaly své fotografie, jsou obsaženy v publikaci *Památka na slavnost padesátiletého jubilea kněžského Matěje Procházky, dne 9. března 1884 v Brně*. Brno: Papežská knihtiskárna benediktnů rajhradských, 1884.

³⁴³ Při této příležitosti mu bylo doručeno papežské breve.

³⁴⁴ V proslovu o zmiňované slavnosti jej tímto titulem oslovil kanovník Zeibert. Ale do katalogu kléru byl titul zaznamenán až roku 1885. *Památka na slavnost padesátiletého jubilea kněžského*, s. 8; *Catalogus venerabilis cleri* 1885, s. 25.

³⁴⁵ František Saleský Bauer (1841–1915) se narodil v Hrachovci na severní Moravě v rodině mlynáře. Dříve vyučoval v Olomouci a v Praze biblická studia Nového zákona. Tam byl také představeným semináře. Do úřadu brněnského biskupa byl uveden roku 1882 a hojně zde uplatňoval své organizační schopnosti. Podporoval činnost zbožných sdružení a stál u zrodu dělnických a řemeslnických spolků. Založil Kongregaci Milosrdných sester III. řádu sv. Františka pod ochranou sv. Rodiny a další sociální a charitativní ústavy. Inicioval přestavbu katedrály na Petrově a výstavbu nové alumnátní budovy na ulici Antonínská. Roku 1904 se stal olomouckým arcibiskupem a roku 1911 byl jmenován kardinálem. Bývá považován za nejvýznamnějšího biskupa brněnské diecéze. Srov. CHAROUZ, J. Z. *Pohledy do dějin brněnské diecéze*, s. 14.

³⁴⁶ Srov. *Slavnost druhotín kan. Mat. Procházky v Brně*, s. 127; ŠTASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XXIII–XXIV.

³⁴⁷ Spolu s děkanem Melchiorem Mlčochem jej tvořili proděkan Josef David, novozákoník Jan Pánek, dogmatik Karel Wisnar, církevní historik Josef Kopallik, moralista František Janiš a církevní právník a fundamentální teolog Theodor Kohn.

³⁴⁸ Melchior Mlčoch (1833–1917) profesor bibliistiky na teologické fakultě v Olomouci a několikanásobný děkan.

³⁴⁹ Možnost použít češtinu ve vnějším úředním styku přinesla tzv. Stremayrova jazyková nařízení z roku 1880.

synu vlasti drahé“. V polovině března předal osobně Matěji Procházkovi doktorský diplom profesor Janiš.³⁵⁰

III.5. Léta v penzi 1881–1889

V předchozích dvou oddílech, které pojednaly o Procházkově vlastenecké a spolkové činnosti a o získaných oceněních, jsme mírně předběhli čas a zahrnuli také osmdesátá léta. Nyní se vrátíme do konce srpna 1881, kdy se po maturitních a jiných zkouškách Matěj Procházka rozloučil s prostředím německého gymnázia a uzavřel tak významnou kapitolu svého života. Když oznamoval dopisem biskupské konzistoři svůj odchod do důchodu, žádal jako věrný služebník církve také o církevní zproštění z úřadu učitele náboženství.³⁵¹ V odpovědi biskupského úřadu stojí poděkování za celkem 47 let veřejných povinností jako duchovního správce, učitele a spisovatele ve službách brněnské diecéze. Biskupská konzistoř vyslovila přání, aby se – dá-li Bůh – držel ještě mnoho let při duchovní a fyzické síle ke cti diecéze a k radosti své a svých přátel.³⁵² V této poslední části biografie otce Procházky se vrátíme k jeho rodině, učiníme malou sondu do jeho osobního života, nepracovních vztahů a materiálního zajištění. Budeme sledovat jeho poslední kroky a ukončení pozemského putování.

Necelý rok po odchodu do penze postihla našeho kněze blíže neurčená závažná choroba, a proto se v červnu 1882 rozhodl sepsat poslední vůli. Její text s pozdějším přídatkem čítá devět rukopisných stran. Ze závěti se kromě finančních a majetkových poměrů emeritního středoškolského profesora dozvídáme zajímavé podrobnosti o jeho soukromí a o jeho rodině, která se od dob jeho studentských let rozrostla. Od roku 1850 až do svých posledních dní obýval malý byt v minoritském konventu se vstupem z ulice Orlí. S chodem domácnosti mu v tomto období života pomáhaly dvě ženy. Od jeho první vážné nemoci na jaře 1872 měl na blízku osobu, která se o něj starala a obsluhovala jej podle toho, jak vyžadoval jeho zdravotní stav. Františka Spůrová³⁵³ byla české národnosti, přišla jako třiatřicetiletá do Brna z Čech, roku 1870 nebo 1871 se svým tehdy ani ne jednoročným synem Josefem. Bydlela nedaleko konventu na rohu ulice Minoritské a Jánské. Po smrti patera Procházky, možná i dříve, vystupovala jako obchodnice s obrazy, jíž pomáhal dvacetiletý syn, a jako majitelka bytu, v němž měla k ruce služebnou.³⁵⁴ Druhá žena v Procházkových službách byla německy mluvící rodačka z Brna Magdalena Schramek. V době sepsání závěti měla 41 let. Docházela ze svého bytu na ulici

³⁵⁰ ZAO, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 951, ev. j. 951 – Podací protokol teologické fakulty 1873–1883; inv. č. 1000, ev. j. 952 – Podací protokol teologické fakulty 1884–1889; inv. č. 1430, ev. j. 268 – Spisy děkanátu teologické fakulty 1883; inv. č. 1431, ev. j. 268 – Spisy děkanátu teologické fakulty 1884. SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884; inv. č. 53 – Dekret děkanátu c. k. bohoslovecké fakulty v Olomouci o jmenování doktorem bohovědy 1884.

³⁵¹ DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 45.

³⁵² Datováno 9. září 1881. DABB, fond Biskupská konzistoř Brno, inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881, fol. 47r.

³⁵³ Německy Spura.

³⁵⁴ O deset let později bydlela Františka Spůrová na Cejlu č. p. 83 bez svého syna, který se mezitím oženil. AMB, fond A 1/59 – Sčítání lidu 1850–1910, Sčítací operáty 1890, inv. č. 2720, sv. S, s. 213b, ř. 8; Sčítací operáty 1900, inv. č. 2728, sv. S-Š, s. 89b, ř. 5.

Kamenné č. p. 5 na Starém Brně a knězi obstarávala praní prádla. Byl to přivýdělek pro ni jako ženu v domácnosti a matku početné rodiny. V roce 1882 měli se svým manželem Franzem, který pracoval jako noční hlídač, nejméně čtyři děti ve věku do deseti let.³⁵⁵

Během svých let kooperátorských a učitelských i během penze zůstával Matěj Procházka v kontaktu se svými vlastními i nevlastními sourozenci. V době, kdy sepisoval závět', byla už v dospělém věku další generace rodu Procházků a Hladičů, tedy generace synovců a neteří. Z vlastních sourozenců se dospělého věku dožili čtyři – František, Barbora, Marie a Alžběta. Prvorozený František, pekařský mistr, se pravděpodobně neoženil³⁵⁶ a někdy mezi rokem sepsání závěti a úmrtím svého bratra Matěje se z ulice Maternské v Jihlavě přestěhoval do nedaleké Telče. V domě č. p. 9 na náměstí strávil poslední roky a dožil se pozhnaného věku 82 let. Zemřel na „sešlost věkem“ na podzim 1891.³⁵⁷ O rok a půl mladší Matějova sestra Barbora se provdala za mistra stolaře Františka Noeho a zůstala v Jihlavě.³⁵⁸ Jejich dva synové se uchýlili v jiných zemích habsburské monarchie. Jindřich se stal ředitelem státní vyšší reálky ve Štýrském Hradci a Konrád pracoval pravděpodobně jako železniční konduktor v Uhrách. Z dvojčet narozená sestra Marie se provdala za řeznického mistra Vincence Meliona a žila na jihlavském Špitálském předměstí. Zemřela roku 1859 v jednačtyřiceti letech³⁵⁹ a zanechala po sobě dva hochy, Vincence a Karla, a dvě dcery, Johannu a Fanny. První z nich se později stala panskou služebnou u hraběte Kinského v Kostelci nad Orlicí.³⁶⁰ Fanny se provdala za úředníka Langa, a když ovdověla, zůstala v Jihlavě. Alžběta, nejmladší ze sourozenců Procházkových, se provdala za Františka Jelínka do Podklášteří v Třebíči. Po smrti bratra Matěje zplnomocnila svého syna Aloise, c. k. setníka u zemské obrany v Brně, aby jednal ve vyřízení pozůstalosti.³⁶¹

Z druhého manželství Anny Procházkové s pekařským mistrem Karlem Hladičem vzešly tři děti – Jana Nepomucena, Karel Boromejský a Anna. Matějův otčím zemřel na mrtvici v červenci 1842, tedy v době Matějovy kooperátorské služby v Zábrdovicích. Po devatenácti letech druhého manželství Anna opět ovdověla. Nadále žila na jihlavském předměstí u některého ze svých dětí. Odešla na věčnost den před svými třiasmdesátými narozeninami, v červenci 1860, rok po své dceři z prvního manželství Marii.³⁶² Strýc Matěj Procházka myslel ve své závěti i na synovce a neteře sourozenců Hladičových – na Ludvíka Steffla na službě ve Vídni, na Karla Hladiče studujícího taktéž v rakouském

³⁵⁵ AMB, fond A 1/59 – Sčítání lidu 1850–1910, Sčítací operáty 1880, inv. č. 2713, sv. S, s.80a, ř. 2.

³⁵⁶ Záznamy o případném sňatku se nám v matrikách nepodařilo najít. Telečské sčítací operáty nejsou bohužel v současnosti zpřístupněny. Pro vyřízení pozůstalosti po svém bratrovi František zplnomocnil Antonína Kopeckého, obchodníka v Telči.

³⁵⁷ MZA, fond E 67 Sběrka matrik, sign. 6999 – Matrika zemřelých Telč-město 1862–1894, s. 303/dig. 26.

³⁵⁸ MZA, fond E 67 Sběrka matrik, sign. 6477 – Matrika oddaných Jihlava-sv. Jakub 1817–1834, s. 410/dig. 413.

³⁵⁹ MZA, fond E 67 Sběrka matrik, sign. 6518 – Matrika zemřelých Jihlava-sv. Jakub 1858–1866, s. 82/dig. 42.

³⁶⁰ Zde si dovolíme malou opravu. Procházka se pravděpodobně zmýlil, když do závěti napsal Červený Kostelec. Kinští měli velkostatek a zámek v Kostelci nad Orlicí.

³⁶¹ SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházkovy, inv. č. 54 – Poslední vůle a její provedení 1882–1890.

³⁶² MZA, fond E 67 Sběrka matrik – sign. 6518, Matrika zemřelých Jihlava-sv. Jakub 1858–1866, s. 150/dig. 76.

hlavním městě a na děti nevlastní sestry Anny, provdané za Matěje Anderleho, sládka v Černé Lhotě u Jindřichova Hradce.³⁶³

Po finanční stránce měl profesor Procházka stabilní příjem a navíc dostával honorář za vydané knihy. Ačkoli je možné, že se vzdal některých honorářů ze spisů vydaných v Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, přicházely mu peníze od pražského nakladatele Kobera za každé nové vydání středoškolských učebnic. Jako muž štědrého srdce přispíval pravidelně ze svého učitelského platu na nejrůznější dobročinné aktivity, kupříkladu do školního fondu pro chudé žáky, a na národně buditelkou činnost jako například na vydávání knih a časopisů.

Podle své závěti chtěl otec Procházka podělit svůj hmotný majetek a finanční zajištění nejen mezi rodinné příslušníky, ale také mezi různé osoby a instituce, které figurovaly během jeho života. S osobami jsme se již seznámili výše. Z institucí figuruje v závěti konvent minoritů, německé a české gymnázium v Brně, spolek Dědictví a kostel velehradský, jemuž daroval pozlacený kalich, dar svých žáků k sedmdesátým narozeninám.³⁶⁴ Vedle finanční pozůstalosti, kterou měl ve státních cenných papírech, si lze udělat představu o skromném vybavení jeho bytu a několika málo cennostech, které vlastnil. Za pozornost stojí jeho knihovna, jejíž hodnota byla odhadnuta na 287 zlatých a 27 krejcarů. Srovnáním s jiným ohodnocením knih se můžeme domnívat, že čítala určitě přes tisíc svazků. Jak s ní hlavní dědička, Matějova sestra Alžběta, naložila? Vlastníkem některých knih a výtisků týdeníku *Hlas* se stal její syn Alois Jelínek, jehož *ex libris* lze nalézt ve svazcích uložených v současné Moravské zemské knihovně.

Matěj Procházka se po sepsání závěti z nemoci vyléčil a zdraví mu pak sloužilo v oněch posledních sedmi letech života. Ačkoli je naplnil psaním, starostováním Dědictví sv. Cyrila a Metoděje a angažovaností v národním a církevním životě moravského lidu, udržoval si tělesnou kondici střídmostí a každodenní dvouhodinovou vycházkou do blízkého okolí svého bydliště. Chodíval na nově upravená prostranství po starých hradbách. Za kostelem sv. Tomáše a na Kolišti byly vysázeny dvě promenádní aleje a za Měninou branou vyrostlo v letech 1881 až 1882 novorenesanční Městské divadlo neboli divadlo Na hradbách, které sloužilo německy hovořícímu publiku.³⁶⁵

Ve čtvrtek 20. listopadu 1889 předložil na schůzi výboru Dědictví hotové a vázané výtisky knihy Antonína Rejzka o blahoslaveném Edmundu Kampiánovi, který prožil noviciát v Brně.³⁶⁶ Pět dní na to, v pondělí, se stala tragická událost. „*Při obvyklé své*

³⁶³ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 54 – Poslední vůle a její provedení 1882–1890.

³⁶⁴ Procházka se pravděpodobně nechal inspirovat Františkem Sušilem, jenž svůj zdobený kalich, dar od studentů, věnoval velehradské svatyni k miléniu příchodu slovanských věrosvětců roku 1863. Korespondence týkající se předání kalicha v rámci vypořádání pozůstalosti po Matěji Procházkovi obsahuje tři listy z roku 1890. Poděkování za sdělení patří archivářce Mgr. Magdaleně Čoupkové. SOKA Uherské Hradiště, fond Farní úřad Velehrad, inv. č. 31, karton č. 3 – Kalich věnovaný Matějem Procházkou 1890.

Podle informací velehradského faráře Petra Přádky SI byl v roce 2017 v tammím kostele uchováván kalich Sušilův, ale ne Procházkův.

³⁶⁵ Srov. KUČA, K. *Brno: vývoj města*, s. 107.

³⁶⁶ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 203.

*procházce o páté hodině odpolední, kdy již bylo tma, blíž německého divadla byl sražen drožkou a povalen do koleje lokální dráhy, přičemž utrpěl tak značné otřesení mozku, že více vědomí nenabyl.*³⁶⁷ V bezvědomí jej manželé Myslivcovi donesli do svého nedalekého obchodu a snažili se řešit pomoc přes policistu. Nakonec byl vážně zraněný stařec dopraven do svého bytu, kde mu lékař Kročák poskytl lékařskou pomoc a kde se kolem něj shromáždili bratři minorité. V noci těžce oddychoval, ráno pak se mu dýchalo lépe. Vědomí již nenabyl a druhého dne dopoledne mu udělil poslední pomazání minorita, kooperátor svatojánské farnosti Cyril Nohavička. Ten samý den, 26. listopadu, o půl jedné po poledni monsignor Matěj Procházka zemřel. Protože bylo zahájeno vyšetřování příčiny nehody, bylo třeba provést úřední pitvu těla zesnulého a pohřeb musel být o den odložen.³⁶⁸

V pátek 29. listopadu, právě před začátkem doby adventní, se konalo slavné rozloučení s osobností církevního a národního života, *prorokem, který se nikdy nesklonil před modlami, v jehož duši plál mladistvě svatý oheň jasného ideálu, který jej pojil se Sušilem: spasit národ vroucně milovaný láskou k svaté církvi Kristově.*³⁶⁹ V kostele u minoritů bylo o osmé hodině ranní zpíváno officium, v devět hodin pak zádušní mši sloužil sám biskup František Saleský Bauer, který si tohoto patriarchy moravských kněží velmi vážil. Pohřbu se účastnilo na sta kněží, mnoho lidí z Brna, jeho okolí a z celé vlasti. Tělo zesnulého spočinulo na novém ústředním hřbitově, ve skupině hrobů č. XI, v hrobě č. 15. Pohřební výdaje šly z jeho pozůstalosti a s pomníkem organizačně vypomohl Procházkův přítel Antonín Adamec, spirituál v alumnátě, také člen výboru Dědictví a od 1887 jeho pokladník.³⁷⁰

Na konci ledna 1890 proběhlo soudní přelíčení k nehodě, která způsobila úmrtí našeho kněze. Majitel drožky a kočí Josef Stečičin byl předvolán před soud, uznán vinným přečinem proti bezpečnosti života a odsouzen ke dvěma měsícům tuhého vězení.³⁷¹

³⁶⁷ BOROVÝ, Klement. † Dr. Matěj Procházka, kanovník, emer. c. k. prof. gymn. v Brně. *ČKD* 1889, roč. 40, sv. 10, s. 629. Zpráva v novinách informuje o tom, že stařec uklouznul na hladkých kolejích a poté byl lehce zasažen drožkou. Protože však očití svědkové tvrdili, že pád byl zaviněn kočím, policie zahájila vyšetřování. Srov. Nestor moravského spisovatelstva kanovník Matěj procházka mrtev. *Moravská Orlice* 1889, roč. 27, č. 273, s. [2].

³⁶⁸ Další okolnosti nehody a úmrtí Matěje Procházky srov. † Monsignore Dr. M. Procházka. *Hlas* 1889, roč. 41, č. 273, s. [2]; Úmrtí kanovníka M. Procházky. *Moravská Orlice* 1889, roč. 27, č. 274, s. [2]; MZA, fond E 67 Sběrka matrik, sign. 16988 – Matrika zemřelých Brno-sv. Janů 1853–1921, s. 206/dig. 104.

³⁶⁹ Parafráze části básně Vladimíra Šťastného. ŠŤASTNÝ, Vladimír. Nade hrobem † Monsign. Dra. Matěje Procházky. *Obzor* 1889, roč. 12, č. 23, s. 337.

³⁷⁰ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 54 – Poslední vůle a její provedení 1882–1890.

O pohřbu informuje např. ŠŤASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XXVII.

³⁷¹ Obžalovaný vypovídal, že jel sice rychle, ale že na starého muže několikrát volal. Bohužel dotýčný jej neslyšel. Soud proběhl 31. ledna 1890. Srov. Ze soudní síně. *Moravská Orlice* 1890, roč. 28, č. 26, s. [4].

Část druhá

LITERÁRNÍ DÍLO MATĚJE PROCHÁZKY

V životopise jsme vykreslili nejen bohaté osudy a vztahy Matěje Procházky, ale také jsme pojednali o jeho pastoračním působení ve farnostech, o činnosti učitelské, katechetické a vychovatelské a nakonec o jeho angažovanosti v českém národním životě na Moravě. Nyní se budeme věnovat jeho spisovatelskému a literárnímu dílu, které vždy stálo na praktickém základě. Tento brněnský kněz se cítil povolán, aby na jedné straně přispíval k všeobecnému vzdělání a duchovní formaci farníků, gymnazistů a ostatního věřícího lidu a aby se na straně druhé zapojoval do diskuzí a polemik s místními i evropskými intelektuály tehdejšího církevního, kulturního a vědeckého světa. Zmíněné dvojí poslání autor evidentně propojoval. V prvním případě si můžeme všimnout tendence, v níž mluvené slovo našeho kazatele, učitele a přednášejícího nacházelo vyjádření ve psaném slově. V druhém případě byl písemný projev hlavním prostředkem komunikace s širším publikem, mimo jiné i s nekatolicky či protikatolicky orientovanými čtenáři.

Tuto partii disertační práce jsme rozčlenili do šesti kapitol. První z nich si klade za cíl v základních rysech představit literární činnost brtnického rodáka co do její šíře, obsahu a formy. V dalších kapitolách se zaměříme na konkrétní témata a obory, v nichž náš autor zanechal značný odkaz a které se týkají blízce či odvozeně teologie. Začneme církevními dějinami a náznaky teologie dějin (spásy). Následující dvě kapitoly budou patřit apologetice – nejdříve obraně víry a fundamentální eklesiologii, pak výzvám dobové přírodovědy a filozofie. Poté prozkoumáme Procházkovy spisy z oblasti morálky a asketiky a nakonec dáme prostor jeho přínosu k dělnické otázce, která by spadala do sociální nauky církve.

V průběhu dané části práce je nutné mít stále na paměti, že témata a oblasti sice spadají do kompetenčních polí různých teologických disciplín, avšak se vzájemně potkávají, podporují a prolínají. Za tím vším pak budeme pátrat po Procházkově pohledu na Boha, člověka, církev a svět. Jak bylo řečeno v úvodu, všechny teologické disciplíny by se měly potkávat v obrazu Boha, v dogmatické teologii. Metoda strukturální analýzy spisů bude v jednotlivých kapitolách nevyhnutelně přizpůsobována příslušné teologické disciplíně, případně určitému souvisejícímu vědnímu oboru.

IV. Literární činnost – obsah, forma a prostředky

Lze Procházkovu spisovatelskou tvorbu rozčlenit na nějaké etapy? Již dříve jsme poznamenali, že počátky publikování našeho autora spadají do čtyřicátých let, kdy mu ve dvou vydáních vyšlo kázání k růžencové neděli. Po tomto přípravném období přichází výrazný předěl v podobě revolučních událostí roku 1848/49, pod vlivem kteréhožto podnětu rozvinul Matěj Procházka neutuchající literární a publicistickou činnost, která trvala až do jeho posledních dní v zimě 1889. Jak bylo popsáno výše, na změně se podílela souhra nejméně dvou faktorů – politicko-společenských a osobních. Společenské a politické změny přinesly určité osobní svobody (svoboda projevu a tisku) a možnosti rozvíjet spolkový život (národní a náboženský). Změnou profese získal brněnský kněz více časového prostoru pro psaní a mohl odpovídat na podněty z gymnaziálního a společenského života. Když pak v létě 1881 odešel středoškolský profesor do penze, mohl se podle svého životopisce výhradně soustředit „*na práci literární, jež mu byla nutným a nade vše milým zaměstnáním*“.³⁷²

Během bezmála půlstoletí brtnický rodák literárně reagoval na nejrůznější podněty a aktuální potřeby své doby, a to jak církevní, tak společenské. Proto se jeho jméno objevuje pod pojednáními a spisy zabývajícími se nejrůznějšími tématy a oblastmi vědění. Někde se jedná o zájem dlouhodobý, jindy o jednorázovou záležitost. Následující kategorie podle oborů a témat odrážejí třídění v nově doplněné bibliografii, která je uvedena na konci disertační práce. Nejdelší seznam položek vykazuje obor církevní historie a hagiografie, k němuž jsme připojili životopisy a nekrology Procházkových současníků. Svými apologetickými a věroučnými články se náš autor vyslovoval k bezvěreckým světonázorům, vyjadřoval své postoje k jiným církvím a systematicky rozvíjel dialog s přírodními vědami. Do aktuálních témat jsme mezi jinými zařadili zprávy ze života církve a společnosti, národnostní otázku, unionismus a otázku dělnickou. Další významná skupina děl spadá do morálky a asketiky. Různě četnými publikacemi brněnský kněz přispíval k dalším teologickým disciplínám: homiletice a katechetice, dále liturgice, církevnímu zpěvu a hudbě. V závěru života se věnoval filozofii. V neposlední řadě se zabýval literární vědou a jazykovědou a složil řadu básní s naučnou a náboženskou tematikou.

Právě díky Procházkovu praktickému zaměření a jeho schopnosti využívat nejrůznější prostředky psané komunikace vykazuje jeho literární činnost velkou různorodost a značnou obsáhlost. Vedle spisovatelské a básnické tvorby se staví jeho práce překladatelská, redaktorská a korektorská. Všechny tři posledně zmíněné činnosti dávaly našemu autorovi možnost, aby aktivně zasahoval do předkládaných textů. Spektrum literárních forem a útvarů, které brtnický rodák uplatňoval, se rozpíná od poezie a beletrie přes vědecká a popularizační pojednání (ve formě článků a monografií) až k žánrům publicistickým a žurnalistickým (recenze a zprávy).

Jaké jazyky Matěj Procházka ovládal nebo s nimi byl do značné míry obeznámen? Na počátku své literární činnosti publikoval v němčině a v češtině, ale rychle se ručička

³⁷² ŠTASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XXIV.

vah naklonila ve prospěch jeho rodné slovanské řeči. K tomuto vyhranění přispěla celková atmosféra ve společnosti a krystalizace národní identity podle jazyka. Synovi brtnického pekaře se zjevně dostalo jazykového nadání, které pak zušlechťoval svou pílí a využíval ve službě křesťanským a národním ideálům. Jako učitele češtiny, redaktora a korektora jej zajímala psaná podoba českého jazyka, která se tehdy hledala a ustalovala. Nezapomeňme, že to byl zájem o písemnou správnost češtiny, který stál u prvních setkání s Františkem Sušilem a který tvořil významnou část jejich společných diskuzí a přátelských rozhovorů. Brtnický rodák zúročil na poli literárním nejen znalost klasických jazyků latiny a řečtiny, ale v různé míře ovládal i další evropské živé řeči. Četl a překládal díla z pera francouzských autorů a ze slovanských jazyků se zabýval ruštinou, polštinou, lužickou srbštinou, chorvatštinou a slovinštinou.³⁷³

Záměrem stávající kapitoly je vyzdvihnout určité rysy Procházkovy literární tvorby, které jsou pro našeho autora charakteristické. Nejprve zmapujeme jeho publikační činnost v periodikách, jež vyniká svým objemem. Poté vyzdvihneme význam a roli českého jazyka jako klíčového komunikačního prostředku, který souvisel s autorovým vlastenectvím, a zastavíme se u jeho práce s jazykem v básnické, beletristické a překladatelské tvorbě.

IV.1. Publikační činnost v periodikách

Podstatnou část své literární tvorby uveřejňoval Matěj Procházka v novinách, časopisech, knižních kalendářích³⁷⁴ či podobných, pravidelně vycházejících tištěných seriálech. Takto přispěl jednorázově či přispíval dlouhodoběji do více jak půl druhé desítky periodik, a to s vědeckou nebo zábavně vzdělávací tematikou, do křesťansky laděných i nenábožensky se profilujících.³⁷⁵ Z německých periodik to byla dvě: výše zmíněný týdeník německé větve brněnské Katolické jednoty *Weekstimme* a příloha tiskového orgánu statisticko-historické sekce *Notizenblatt*. Naprostou většinou jsou zastoupena česky psaná periodika, která vycházela v moravské metropoli a v jiných zemích habsburské monarchie. Na základě kusých zpráv víme, že jeho příspěvky byly otiskovány i v jinojazyčných časopisech v rámci habsburské říše. Zjištění konkrétního rozsahu by vyžadovalo rešerši v zahraničních bibliografiích a knihovnách.

Největším počtem Procházkových příspěvků se bezpochyby vyznačoval brněnský *Hlas*,³⁷⁶ vzniknuvší jako tiskový orgán brněnské Katolické jednoty, jehož byl Procházka zakladatelem, krátce redaktorem a spoluredaktorem a poté dlouhá léta stálým a hlavním

³⁷³ Procházka používal název ilyrština, která pravděpodobně zahrnovala slovinštinu a chorvatštinu.

³⁷⁴ Knižní kalendář vycházel na určitý rok. Do jeho obsahu patřily informace o roce a přehledný kalendář, dále vzdělávací či zábavné články a zprávy o výročních trzích. Srov. BOSÁKOVÁ, Zdenka. *České knižní kalendáře 19. století*. Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2015, s. 13–17.

³⁷⁵ Nejúplnější seznam česky psaných periodik s vrocením, v nichž Procházka publikoval, viz PEŠTA, Pavel. Matěj Procházka. In OPELÍK, Jiří a kol. (eds.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 3, sv. 2 (P – Ř)*. Praha: Academia, 2000, s. 1103. Tento seznam jsme upřesnili a doplnili o Procházkovy příspěvky do periodika *Hlas*.

³⁷⁶ Jmenované periodikum měnilo v průběhu druhé poloviny 19. století podnázev i periodicitu vydávání. Během padesátých let vycházelo jako týdeník, pak vydávání kolísalo (někdy třikrát, jindy dvakrát do měsíce). Od roku 1875 vycházelo dvakrát týdně a 15. října 1885 bylo změněno na deník.

spolupracovníkem. Jak dalece je nám známo, explicitní autorství brtnického rodáka se objevovalo na jeho stránkách až do roku 1880. Je velmi pravděpodobné, že některé jeho příspěvky zůstaly v anonymitě.³⁷⁷ Vedle tematických vzdělávacích článků pravidelně podával krátké zprávy o současném dění v církvi, jež čerpal mimo jiné z různých slovanských církevních periodik.³⁷⁸

Mnohokrát přispěl gymnaziální učitel do katolického kalendáře *Moravan*, vydávaného Dědictvím sv. Cyrila a Metoděje, jehož byl členem a později starostou. Jeho básně otiskly brněnské „ilustrované listy“ *Besídka* a „listy zábavné a poučné“ *Beseda*. Když roku 1878 založil Vladimír Šťastný katolickou kulturně-vzdělávací revue *Obzor*, vycházející v Brně dvakrát měsíčně, stal se náš autor jeho pravidelným příspěvatelem svými dvěma desítkami recenzí literárních děl a několika dalšími vzdělávacími články. Z odborných periodik otiskl dva Procházkovy příspěvky *Časopis Matice moravské*. V osmdesátých letech otiskoval jeho cyrilometodějská témata *Sborník Velehradský*. Z brněnských „světských“ deníků se objevovalo Procházkovy autorství v různých letech v *Moravských novinách*, v jeho pokračovateli *Moravském národním listě* a v *Moravské Orlici*.

Brtnický rodák oslovoval širší české čtenářské publikum prostřednictvím periodik vycházejících v Čechách, na Slovensku³⁷⁹ i v Rakousku. Deník *Pražské noviny* uveřejňoval jeho příspěvky v letech 1853 až 1859. Dlouhodobý zájem měl o články brněnského katechety a učitele v Praze vydávaný *Blahověst*, „katolický týdeník pro Čechy, Moravy, Slováky a Slezany“. Po obnovení *Časopisu katolického duchovenstva*³⁸⁰ roku 1860 se stal moravský kněz jeho stálým příspěvatelem a až do své smrti zde publikoval články pro náročnější čtenářstvo. Pod pseudonymem „Brtnický“ přinesla v roce 1861 pražská „ilustrovaná bibliotéka zábavného i poučného čtení“ *Obrazy života* dvě jeho pojednání k národním dějinám a později vystoupil jako spoluautor článku v „časopise pro posvátnou katolickou hudbu“ *Cyrill*.

Patrně osobní kontakty stály za Procházkovým publikováním ve slovenském prostředí během padesátých let 19. století. Banskobystrický „katolický časopis“ *Cyrill a Method* uveřejnil několik jeho básní a pojednání k morální teologii a k obecným církevním dějinám. Podobně si jeho text nenechaly ujít *Slovenské noviny*, příloha ve Vídni vydávaného *Světozoru*.³⁸¹

³⁷⁷ Vedle anonymních pojednání, u nichž by Procházkovy autorství připadalo v úvahu kvůli tématu, jsme narazili na příspěvky s kryptogramem „m. p.“ či „♂ m. p.“, uvedenými pod články na počátku sedmdesátých let. Pro našeho autora by mohlo hovořit tematické zařazení jako např. chudobinská otázka a obrana proti nepřítelům církve. Co zpochybňuje naši hypotézu, je styl psaní, který se nám jeví odlišným od stylu našeho autora.

³⁷⁸ Byly to listy české, polské, ruské, slovinské (*Zgodnja Danica*), chorvatské (*Záhřebský katolický list*) a lužickosrbské. Srov. PROCHÁZKA, Matěj. † Karel Šmídek. *ČKD* 1878, roč. 19, sv. 7, s. 513.

³⁷⁹ Vycházíme z dobového úzu. Již v 19. století se užívalo Slovensko pro území tzv. Horních Uher.

³⁸⁰ *Časopis pro katolické duchovenstvo* přestal vycházet z ekonomických důvodů na konci roku 1852. Pod názvem *Časopis katolického duchovenstva* zahájil svou novou řadu, tj. ročníkem prvním v únoru 1860.

³⁸¹ Oba časopisy byly v polovině padesátých let psány česky, přičemž obsahovaly drobné nuance odrážející rysy slovenské mluvené řeči.

Periodikum *Cyrill a Method* s podnázvem „katolický časopis pre cirkev a školu“ vycházelo v Banské Bystrici v letech 1850 až 1870. V polovině padesátých let, kdy v něm vycházely Procházkovy články, je

Daný přehled měl ukázat šíři angažovanosti tohoto spisovatele a publicisty v periodikách v rámci habsburského soustátí. K obsahu mnohých příspěvků se vrátíme v jednotlivých kapitolách této práce. Některé příspěvky do periodik byly záhy či později otištěny samostatně jako monografie.

IV.2. Český jazyk a literatura, básně a překlady

Matěj Procházka spolu s jinými českými intelektuály sepisoval své knihy z lásky k národu a k rodnému jazyku.³⁸² Jazyka si vážili jako dědictví praotců a považovali za svou povinnost, povinnost dědiců jej hájit, opatrovat a usilovat o jeho další rozkvět.³⁸³ Tím, že zachycovali mluvenou řeč do podoby psané, chtěli v srdcích národovců rozdmýchat jejich lásku k četbě a systematictějšímu studiu nejrůznějších oborů v češtině. Chtěli tak podat důkaz jiným Čechům, svůj jazyk neznajícím, že jím lze také vyjádřit všechno, co bylo v latině, francouzštině, angličtině a němčině, tedy v etablovaných řečech napsáno.³⁸⁴ Brtnický rodák národní jazyk cenil nad perly a zlato a jeho nenahraditelný význam vyjadřoval tím, že jej stavěl na roveň ceny života. Jinými slovy tvrdil, že pokud žije jazyk, žije i národ. V řeči totiž má národ zásobnici pravidel a životní moudrosti a také prostředek pro kulturní růst a mravní zdokonalení.³⁸⁵

Nutno poznamenat, že Procházkově lásce k českému jazyku a ve spojitosti s ním k dalším slovanským řečem v jejich soudobé i historické podobě by se jistě více dokázal věnovat odborník-lingvista. My se v tomto oddíle zaměříme na to, jak brněnský kněz využíval svůj rodný jazyk jako písemný komunikační prostředek, jak s ním pracoval a jak jej zušlechťoval. Dále se krátce zastavíme u jeho básnické tvorby, pokusech o beletrii a u jeho činnosti překladatelské, jež představuje specifický způsob práce s českou řečí.

Jak jsme uvedli v životopise, systematictěji se Procházkův zájem o rodnou řeč rozvíjel od jeho „osudového“ setkání s Františkem Sušilem. Přestože náš autor považoval profesora biblistiky ve věci jazyka za svého učitele, pokračoval svou vlastní tvůrčí cestou a ve srovnání s ním uplatňoval češtinu na mnoha oborových polích.

redigoval Juraj Slota (1819–1882). Tento kněz pocházel z Rájce na Slovensku a vystudoval teologii v Brně. Pro své kontakty s brněnským duchovenstvím bývá zahrnován do kruhu sušilovců. V letech 1852 až 1861 vyučoval československý jazyk, latinu a náboženství na bansko-bystrickém gymnáziu. Aktivně podporoval a organizoval slovenský náboženský a kulturní spolkový život. Je autorem náboženských a vlasteneckých článků a básní.

³⁸² Přírodovědec Jan Svatopluk Presl v předmluvě vyznává, že jeho důvodem pro vydávání knih je láska, v níž se pojí láska k předmětu s láskou k národu a jazyku. Srov. PRESL, Jan Svatopluk. *Nerostopis, čili, Mineralogia: rukověť saustavná k poučenj vlastnjmu*. Praha: Jan Spurný, 1837, s. III.

³⁸³ Srov. úvod překladatele Jana Svatopluka Presla ke knize: CUVIER, Georges – PRESL, Jan Svatopluk. *Barona Gjjjho Cuviera Rozprawa o přewratech kúry zemnj a proměnách w živočistwu gimi způsobených, w ohledu přírodopisném a děgopisném*. Praha: Knjžecj arcibiskupská knihtiskárna, 1834.

³⁸⁴ Srov. PRESL, Jan Svatopluk. *Ssawectwo: rukověť saustavná k poučenj vlastnjmu*. Praha: Kronberger a Weber, 1834, s. III–IV.

³⁸⁵ Srov. BRTNICKÝ, Matěj. Zákon sněmu jeneralního v Praze r. 1615 o zachování starožitného jazyka českého a vzdělání jeho. *Obrazy života* 1861, č. 4, s. 123.

Myšlenku Pavla Josefa Šafaříka, že jazyk mateřský a národnost má význam v kulturním růstu a mravním zdokonalení uvádí: KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 234.

Podobně jako František Sušil a jiní členové družiny Sušilovy³⁸⁶ věnoval brtnický rodák své úsilí tvorbě poezie³⁸⁷ a básnickým překladům z cizích jazyků. Jeho básně v sobě nesly poselství mravní či didaktické, anebo byly složeny k poctě svätce či u příležitosti nějaké události.³⁸⁸ Byly otiskovány v nejrůznějších periodikách: *Hlasu*, *Moravanu*, ve slovenském *Cyryllu a Methodovi*, *Besidce*, *Besedě* a v pražském *Blahověstu*.³⁸⁹ Jejich estetická stránka, umění rýmu a libozvuk, pokud si dovolíme hodnotit, nevykazují zvláště vysokou úroveň a jejich popularita byla dočasná. Naopak Procházkově přebásnění prvního zpěvu Homérovy Odyseje v metrickém verši pro potřeby brněnského gymnázia³⁹⁰ ohodnotila pozdější kritika velmi kladně. Bohužel překladatel nevyslyšel povzbuzení svých kolegů-kněží, aby překlad řeckého klasického díla dokončil. Na konci sedmdesátých let Procházka „převvedl“ opět do metrického stylu několik básní od čtyř polských básníků z doby renesance po současnost.³⁹¹ František Vymazal je zahrnul do většího výboru slovanské poezie, jenž vyšel roku 1878 péčí Matice moravské.³⁹²

V rané fázi své literární tvorby se středoškolský učitel pokusil o mravoučné povídky. Nejprve je roku 1855 na pokračování otiskoval týdeník *Hlas*, později vyšly samostatně v podobě knížky nazvané *Ochrana Marie* a o dvacet let později v *Kukátku*, v populárním čtení vydávaném na pokračování od kněze Václava Kosmáka. Jde o dvě kratší beletristické povídky *Mocná Marie Panny ochrana v životě Andělky Kaggiolové* a *Mocná Marie Panny ochrana v životě Moravanův*.³⁹³ Jejich autor se neubráníl touze své čtenáře vzdělávat a text až příliš zatížil geografickými a dějepisnými informacemi k místům a okolnostem děje.

Nyní se dostáváme k Procházkově přípravě českých učebních textů, ať už vlastních, nebo překladů. Ze životopisu víme, že brněnský kněz přednášel od školního roku 1851/52 na nižším gymnáziu český jazyk a literaturu, což znamenalo velmi malé procento z celkového německy vedeného vyučování, a dále že s počátkem šedesátých let došlo k výraznému posunu a bylo povoleno větší užívání české řeči při vyučování.

³⁸⁶ Sušilovy básně se těšily ve své době značné pozornosti, zejména ze strany sušilovců. Na svých stránkách je např. uveřejňovala brněnská periodika *Hlas* a *Moravan*. Soubory básní od profesora bibliistiky vyšly v průběhu let ve čtyřech svazcích.

Z družiny Sušilovy se o poezii pokoušeli mnozí. Z již zmíněných sušilovců jmenujme např. Beneše Metoda Kuldu, Jana Evangelistu Bílého a Ignáta Wurma. Za nejpłodnější básníky, kteří opěvují cyrilometodějskou ideu a Velehrad, lze považovat Jana Nepomuka Soukopa (1826–1892) a Vladimíra Šťastného (1841–1910). Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 116; PUTNA, Martin. *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha: Torst, 1998, s.226–228.

³⁸⁷ Náš autor skládal básně také v němčině.

³⁸⁸ Publikováno jich bylo něco přes patnáct. K básnickému dílu srov. HÝSEK, M. *Literární Morava*, s. 74.

³⁸⁹ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

³⁹⁰ Překlad I. zpěvu Odyssée. In *Programm des k.k. Gymnasiums in Brünn für das Schuljahr 1855*. Brünn: s.n., 1855, s. 16–20.

³⁹¹ Jedná se přibližně o deset básní od následujících autorů: Jana Kochanowského, renesančního básníka 16. století, považovaného za největšího polského básníka před Adamem Mickiewiczem a největšího slovanského básníka před 19. stoletím, Kaspera Miaskowského, jednoho z prvních barokních básníků, dále Mikołaje Sępa Szarzyńskiego, básníka přelomu renesance a baroka 16. století, a nakonec Adama Gorczyńskiego, spisovatele, překladatele a současníka Procházka.

³⁹² VYMAZAL, František. *Slovanská poezije: výbor z národního a uměleckého básnictva slovanského v českých překladech*. Brno: Matice Moravská, 1878.

³⁹³ Ve druhém díle *Kukátka* z roku 1878. Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 194.

Uvedené změny neponechal náš národovec nevyužity a snažil se češtinu uplatnit při liturgii a při vyučování. Svou první učební pomůcku sestavil pro výuku nejnovější české literatury na vyšším gymnáziu. Skripta nazvaná *Novověká literatura* vznikala v letech 1860 a 1861 a o jejich litografické rozmnožování se postarali učitelovi studenti z řad oktávánů. Byl to zajímavý, do té doby jediný pokus, který však z pohledu pozdější kritiky nedosáhl uspokojivých výsledků. Spíše než literárně historický přehled vznikla směs biografických a bibliografických údajů, zahrnující autory a jejich díla od počátku národního obrození až do Procházkovy současnosti, doplněná občasným hodnocením.³⁹⁴ O deset let později se tento spis objevil pod kryptonemem „od moravského kněze“ ve *Věstníku bibliografickém*, kde jej jako „velice zajímavou práci“ nechal na pokračování otisknout jeho redaktor František Augustin Urbánek.³⁹⁵

Další učební texty se týkaly výuky předmětu náboženství a bez výjimky šlo o překlady. Zde učiníme jejich přehled a později se k nim vrátíme v našich tematických kapitolách. V daném desetiletí Procházka postupně přeložil z němčiny pět knižních titulů. Zpočátku byly opět rozmnožovány litograficky, od poloviny šedesátých let pak vycházely tiskem v pražském nakladatelství Ignáce Leopolda Kobera. V roce 1864 byla vydána učebnice morálky pro vyšší gymnázium z pera německého kněze Konrada Martina.³⁹⁶ Ve dvou následujících letech byly vytištěny učebnice *Dějiny zjevení Božího v Starém Zákoně* a *Dějiny zjevení Božího v Novém zákoně*, obě od blíže neurčeného autora, a ve dvou dílech pak církevní dějiny pro septimu a oktávu od rakouského biskupa Josefa Fesslera. O vysoké úrovni překladu svědčí fakt, že obojí *Dějiny zjevení Božího* a Martinova *Katolická mravověda* se v pozdějších letech dočkaly opakovaných vydání i po překladatelově smrti. Procházkových překladů učebnic mohli pak užívat i studenti nově založeného českého brněnského gymnázia od roku 1867.³⁹⁷ Učitel a katecheta připravil ještě překlady dalších dvou učebních textů z pera Konrada Martina pod názvy *Základní nauka* a *Dogmatika*. Ty však zůstaly pouze v rukopise a do současnosti se nedochovaly.³⁹⁸

Na tomto místě považujeme za nutné zmínit ještě stejnojmenného, leč mladšího Matěje Procházku (1835–1906), kněze českobudějovické diecéze, který vyučoval na tamním českém gymnáziu. Dotyčný je však na rozdíl od brněnského katechety-překladatele autorem učebnic věrouky pro vyšší střední školy, publikovaných nejprve v Českých Budějovicích a později v Praze.³⁹⁹

³⁹⁴ Zmíněné dílo vystavil drtivé kritice Miloslav Hýsek. Srov. HÝSEK, M. *Literární Morava*, s. 73.

³⁹⁵ [MORAVSKÝ KNĚZ]. *Novověká literatura: práce z roku 1860 a 1861. Věstník bibliografický* 1870, roč. 2, č. 2, s. 18–20; č. 10, s. 164–166; *Věstník bibliografický* 1871, roč. 3, č. 8, s. 134–136; č. 9, s. 152–154; *Věstník bibliografický* 1872, roč. 4, č. 6, s. 133–135; č. 7, s. 155–158; č. 10, s. 222–224; č. 12, s. 260.

³⁹⁶ Uvedenou učebnici již na začátku padesátých let překládali studenti Vincenc Brandl a Jan Sedláček. Jejich vyučující Procházka jim češtinu opravoval. BRANDL, V. *Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. 30.

³⁹⁷ Jan Drápal uvádí, že zadání překladu vzešlo z brněnského českého gymnázia. To však bylo založeno až poté, co byla publikována první vydání učebnic (v letech 1864 až 1866). Srov. DRÁPAL, J. *Dr. Matěj Procházka*, s. 82.

³⁹⁸ Srov. ŠTASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XVII.

³⁹⁹ Jmenované dva Matěje Procházky zaměňuje a jejich autorství knih nesprávně uvádí samotná centrální databáze Národní knihovny ČR.

Českobudějovický katecheta Matěj Procházka je autorem dvou učebnic věrouky pro střední školy. Ve dvou vydáních vyšla *Katolická věrouka* (v letech 1876 a 1890) a v šesti pak *Základní náboženská nauka v církvi*

Pro úplnost přehledu překladatelské činnosti brněnského kněze uvedme další „zčeštěné“ texty z němčiny a z francouzštiny. Jsou to dva asketické spisy, k nimž se vrátíme na příslušném místě.

Procházkova vášeň a cit pro český jazyk se přelévaly do drobných služeb pro kolegy a žáky. Ne nadarmo se na něj jeho přátelé obraceli s prosbou o komentáře k jejich textům i básním, nebo o sepsání nějaké oficiální žádosti.⁴⁰⁰ Brněnské bohoslovce povzbuzoval v jejich vlastní tvorbě a pomáhal jim s korekturami příspěvků do jejich česky psaného časopisu *Museum*.⁴⁰¹ Profesor Josef Pospíšil⁴⁰² si zasloužilého kněze a svého dávného učitele z gymnázia přizval k vytváření české terminologie pro scholastickou filozofii. Nové pojmy Pospíšil využil při výuce fundamentální a dogmatické teologie na brněnském teologickém učilišti a včlenil do svého spisu *Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského*.⁴⁰³

Jak bychom tedy charakterizovali Procházkovu písemnou podobu české řeči? Jak náš lingvista⁴⁰⁴ pracoval s rodným jazykem?⁴⁰⁵ Při psaní a překládání měl Matěj Procházka na mysli široký okruh čtenářstva v českých zemích i na Slovensku, které hovořilo různými dialekty „českoslovanského“ jazyka. Současně bylo jeho cílem prezentovat dobrou, kultivovanou češtinu, na niž mohli být jeho žáci a čtenáři vedle svých německých kolegů hrdí.⁴⁰⁶ Je nutné poznamenat, že jednotná ortografie neexistovala a psaná podoba slov byla značně variabilní, přičemž i stejný autor mohl tentýž výraz v krátkém časovém rozmezí napsat různě. Z úcty k tomuto tvůrčímu obrozeneckému úsilí necháváme v citacích (nejen) Procházkových děl přesnou podobu, aniž bychom ji opravovali podle dnešního úzu.⁴⁰⁷

katolické (v letech 1874 až 1907). Zmíněný kněz dále sepsal několik pojednání z fundamentální teologie do *Časopisu katolického duchovenstva* a do pražského periodika *Pastýř duchovní*.

⁴⁰⁰ Z čtených dopisů např. č. 35, 46 a 90. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 53, 71–74, 138–143.

⁴⁰¹ Časopis *Museum* vycházel od konce roku 1866. Procházka pomáhal s opravami od jeho počátku.

Srov. ŠTASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XXV.

K březnu 1884 vložili bohoslovci děkovnou báseň Procházkovi k jeho druhotinám.

⁴⁰² Josef Pospíšil (1845–1926) byl vynikajícím českým filozofem a teologem. Ovlivnil jej gymnazijní katecheta Matěj Procházka a profesor na teologickém učilišti František Sušil (učil jej jen několik měsíců, než vážně onemocněl). Po dalších studiích ve Vídni se stal roku 1874 profesorem dogmatiky a fundamentální teologie v Brně a přednášel zde víc jak dvacet let. Od roku 1883 začal přednášet filozofii v češtině. V letech 1885 až 1894 byl představeným alumnátu. Ve šlépějích dvou zmíněných učitelů zastával Pospíšil od roku 1910 funkci starosty Dědictví cyrilometodějského. Jeho nejvýznamnější monografii představuje *Katolická věrouka o čtyřech svazcích a Filozofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského* ve dvou dílech.

Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Různé podoby české trinitární teologie a pneumatologie 1800–2010: tvárnosti české katolické trojiční teologie a pneumatologie 1800–1989: komentovaná bibliografie 1800–2010*. 1. vyd. Olomouc: L. Marek, 2011, s. 298–305.

⁴⁰³ Srov. POSPÍŠIL, Josef. *Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského. Část I. Materiální logika, noetika a všeobecná metafysika*. Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1883, s. I–II.

⁴⁰⁴ Procházka pracoval nejenom se soudobou češtinou, ale zajímal se také o její historický vývoj. Svě odborné znalosti k problematice písma hlaholice a cyrilice prokázal v pojednání *Glagolita Clozianus*. Více rozvedeme v oddíle V.4.2.

⁴⁰⁵ Procházkovy literární schopnosti nejpodrobněji hodnotí Miloslav Hýsek. Srov. HÝSEK, M. *Literární Morava*, s. 73; HÝSEK, Miloslav. Dva literární portréty. I. Matěj Procházka. *Lidové Noviny* 1911, roč. 19, č. 115, s. 2.

⁴⁰⁶ Náš autor nejúplněji popsal své jazykové zásady v proslovu k Martinově učebnici morálky.

Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Proslov. In MARTIN, Konrad. *Katolická mravověda pro vyšší učebné ústavy rakouské*. Praha: I. L. Kober, 1864, (nestr.).

⁴⁰⁷ Změny se týkají také tiskové podoby písma. V průběhu padesátých let 19. století se přecházelo v tisku češtiny od starší fraktury, německého novogotického lomeného písma, k užívání latinky neboli antikvy.

Jaká kritéria gymnaziální učitel při lingvistické práci uplatňoval? Dala by se shrnout do dvou hlavních požadavků. Byla pro něj důležitá celková estetická a funkční stránka jazyka. K estetické stránce patřila libozvučnost či „hudba“ řeči, jak u jednotlivých slov, tak u vazeb ve větě. Řeč by měla znít lahodně uším výše zmíněným čtenářům i Němcům a při odříkávání plynout, čemuž často brání „drsnost“ v podobě hromadění souhlásek.⁴⁰⁸ Funkčností jsme označili požadavek, aby řeč byla „průzračná a mládeži snadno pochopitelná“.⁴⁰⁹

Oba požadavky, estetičnost a funkčnost jazyka, se promítaly do ohýbání slov a do slovo tvorby, včetně tvoření neologismů. Netřeba zdůrazňovat, že hledání nových výrazů je v Procházkově době významnou úlohou literátů, překladatelů a vyučujících, kteří se tak podílejí na pokračujícím národním obrození. Potýkají se se skutečností, že některé oblasti vědění, včetně teologických disciplín, nemají česky psané texty, tedy vlastní terminologii. V hledání a tvoření nových variant dotyční zvažují, zda ponechat pojmy z klasických jazyků, zda doslovně přeložit části cizího slova z již známých slov,⁴¹⁰ nebo přistoupit k tvorbě úplně nového výrazu,⁴¹¹ případně zda hledat inspiraci v jiných slovanských jazycích.⁴¹²

Brněnský kněz je v tomto ohledu napojen na další protagonisty národního obrození a může vnímat zpětnou vazbu také od svých studentů. Ve srovnání se svým přítelem a souputníkem v lásce k rodnému jazyku Sušilem⁴¹³ je středoškolský učitel v užívání a tvorbě jazyka střízlivější a zdrženlivější. I své texty bere jako způsob výuky čtenářů, přičemž vedle pojmů odvozených z latiny a řečtiny udává v závorce české varianty. Jeho písemný projev bychom mohli přirovnat ke tvořivé hře s jazykem. Podle povahy textu se pouští do květnatých popisů, velmi často používá metafory a obrazy, které mu slouží jako prostředek k názornosti, k lepšímu zapamatování a k rozvíjení dalších myšlenek, čímž zapojuje čtenářovu představivost. Do svých textů vkládá různé a expresivní výrazy, jimiž chce s informací předat emoční náboj, a tak se více dotknout čtenářova srdce.⁴¹⁴ Jeho texty

⁴⁰⁸ Kupříkladu upřednostňuje slovní spojení „ode všech“, „ke všem“, „ku početi“ před „od všech“, „k všem“, „k početi“.

⁴⁰⁹ PROCHÁZKA, M. Proslov. In MARTIN, K. *Katolická mravověda*, (nestr.).

⁴¹⁰ Uvádíme několik překladů jednoduchých a složených slov, která nacházíme v Procházkových textech: anachronismus – časoblud, fyziologický – činoslovný, humanismus – člověctví či lidskářství, chronologie – letočet, kaleidoskop – krasohled, kometa – vlasatice, komplex – soujem.

⁴¹¹ Např. kompas – střelkostroj. „Mudrāk“ a „rozumār“ jsou překlady pojmu filozof a mají spíše pejorativní odstín. Vedle slova drahokam užívá variantu „lepokam“; národovci jsou také „národomilci“.

⁴¹² Jak si počínal při překládání biblického textu např. František Sušil, který použil některé výrazy z jiných slovanských překladů Písma: např. „plet“ pro tělo (*sarx*), z polštiny „zázdrost“ pro závist, žárlivost. K českým biblickým překladům uveďme, že v letech 1810 až 1811 vytvořil překlad evangelií kněz, filolog, historik a lingvista František Novotný z Luže (1768–1826). Autor v době, kdy panovala úcta ke kralickému překladu, šel odvážně cestou soudobé češtiny. Jeho překlad bohužel i kvůli různým okolnostem upadl v zapomnění. Nedávno vyšla tematická monografie: BARTOŇ, Josef – DITTMANN, Robert. *Český obrozenec překládá písmo: překladatelské dílo Františka Novotného z Luže – edice Janova evangelia*. Praha: Scriptorium, 2018.

⁴¹³ František Sušil byl více kabinetním vědcem, který si liboval ve vytváření novotvarů. Hojně jich užíval jak ve svých překladech novozákonních textů, spisech apoštolských otců a v kancionálových písních, jejichž češtinu opravoval, tak ve svých vlastních básních. Ačkoli jeho jazyk vyniká hutností, přesností výrazů bez zbytečných opisů, je vzdálen běžné mluvě současníků a právě kvůli množství neologismů není snadno srozumitelný. Srov. PUTNA, M. C. *Česká katolická literatura*, s. 210–211.

⁴¹⁴ Náš autor používá např. výraz „blbec“. Pejorativně znějí slova „trakařníci“ či „nášlapníci“ pro stoupence, následovníky.

svědčí o tom, že jazyk není jen prostředkem komunikace, ale i nositelem tradice a paměti národa, jak výmluvně ukazuje užíváním českých přísloví a pořekadel.⁴¹⁵ To samozřejmě nevyklučuje, že náš autor hojně užívá moudrost či citáty z dob antiky a z Písma svatého.

Ve velkém množství textů z pera brtnického rodáka by čtenář 21. století našel ty čtivější, ale i takové, zejména odborné, jež vyžadují trpělivost a značnou koncentraci pro porozumění podrobnému výkladu. V průběhu následujících kapitol přinášíme konkrétní ukázky Procházkova písemného projevu, a to v podobě citací, parafrází a sond do slovní zásoby k vybraným tématům. Na mysli máme dva cíle: na jedné straně přiblížit něco z barvitosti a krásy jazyka autora předminulého století, na straně druhé nechat čtenáře nahlédnout skrze autentickou podobu jazyka do mentality dané doby.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Např. „*Hledá koně a sedí na něm.*“ Pořekadlo „*Tuť věru trefil Mělníkem v Hořtku, až se Roudnice zatřásla*“ ocení spíše znalci Polabí. O příliš sebevědomých filozofech se náš autor vyjadřuje následovně: „*Rozumáři, kteří mozek svůj nad kloboukem nosí.*“ Jiná přísloví uvedeme v následujících kapitolách.

⁴¹⁶ Nutno upozornit na důležitou pomůcku o sedmi mohutných svazcích, která zachycuje bohatou slovní zásobu českého jazyka od raného novověku do druhé poloviny 19. století. Je jím *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* od Františka Štěpána Kotta, který vycházel v Praze v letech 1878 až 1893.

V. Církevní dějiny a náznaky teologie dějin (spásy)

Významné místo v Procházkově spisovatelské činnosti náleží jeho dlouhodobému zájmu o historii, zvláště pak o historii církevní a národní, což se odráží i ve faktu, že příslušné publikace tvoří nejpočetnější tematickou množinu v jeho bibliografii. Do historické práce zákonitě vstupuje subjekt sám, tedy historik, který objektivní fakta „čte“ a interpretuje. Dějepisec, kněz a národovec Matěj Procházka přistupuje k minulým dějům s „brýlemi o dvou čočkách“, tj. se dvěma interpretačními rámci, se dvěma předporozuměními. Jednou čočkou je láska k českému národu a druhou je vnímání dějin *sub specie aeternitatis*, pod Božím pohledem či s Božím záměrem. Obě předporozumění jsou pro něj při čtení stejně důležitá; obě skládají dohromady prostorový obraz. Důvodem, proč pojednáváme o daném tématu hned na začátku, je skutečnost, že láska brtnického rodáka k českému národu ovlivňuje jeho ostatní činnosti. Je jedním z jeho životních cílů, obsažený v Sušilově heslu: „pro církve a vlast“.

První předporozumění, které má národnostní charakter, sdílel s českou komunitou dějepisců a bylo typické pro období českého historiografie druhé poloviny 19. století. Právě historickou rešerší a popularizací českých národních dějin se chtěl podílet na utváření identity českého národa. Druhé předporozumění, jež bychom označili jako křesťanské, katolické či teologické, bylo také pro onu dobu charakteristické. Identifikace podle náboženského vyznání, nebo naopak protináboženský postoj se velmi výrazně promítaly do veřejného prostoru, do intelektuálních debat a polemik. O obou těchto předporozuměních náš autor věděl a vnímal je jako součást své identity, příslušnosti k určitému národu a k duchovnímu společenství.⁴¹⁷

Pátá kapitola disertace má za cíl seznámit čtenáře s východisky historické práce brtnického rodáka, s jejími výsledky, tj. dějepiseckým dílem jako takovým, a s jeho interpretací dějin. Nejdříve načrtneme základní rysy českého dějepisectví v době, kdy otec Procházka bádá a sepisoval svá díla. Ve druhém oddílu se podíváme na povahu Procházkovy historické činnosti a jeho pracovní konexe. V dalších dvou oddílech se zaměříme na jeho produkci z obecných a z českých církevních dějin. U některých děl se zastavíme, vyhodnotíme jejich přínos a případně představíme autorovu interpretaci konkrétního dějinného tématu či období. Pátým oddílem se přeneseme na pole teologie a naším cílem bude rozkrýt náznaky teologie dějin (spásy)⁴¹⁸ v Procházkově díle a obecněji představit jeho interpretaci zvláště českých dějin.

V.1. Česká historiografie v Procházkově době

Nejvýraznější milník české historické vědy 19. století představuje dějepisecké dílo Františka Palackého (1798–1876), zvláště jeho *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, které vycházely v letech 1848 až 1867.⁴¹⁹ Jmenovaný historik, nevyhnutelně

⁴¹⁷ Je otázkou, zda některé stránky obou předporozumění bychom spíše nenazvali dobovým předsudkem, ač z Procházkovy strany do velké míry reflektovaným, ale kvůli kontextu doby nepřekročitelným.

⁴¹⁸ Vysvětlení obou pojmů se věnujeme v oddíle V.5.

⁴¹⁹ Během let 1836 až 1867 vycházely německy jako *Geschichte von Böhmen*. Po revolučním roce 1848/49 mohl autor v české verzi otevřeněji vyjádřit svou koncepci husitství, v němž viděl vrchol českých dějin

průkopník a v jistém smyslu samouk, dokázal jak využívat dostupný pramenný materiál, tak interpretovat české dějiny, vnést do nich koncepci a vnitřní smysl. Svě pojetí založil na střetávání dvou živlů, českého a německého, a smysl dějin viděl v tom, že poskytují mravní, obrodný a výchovný program současníkům a jsou obranou a oslavou české minulosti. V ní se vyjímá husitská epocha se svými demokratickými principy, které navíc předjímají revoluční události 19. století. Palackého velikost bývá vyzdvižována v několika směrech. Tento muž je považován nejen za zakladatele moderního českého dějepisectví, ale – díky svému přesahu do literatury a filozofie – i za jakéhosi kulturního tvůrce a za osobnost, která vtělila svou koncepci do politické činnosti. Ano, František Palacký byl historik-politik.⁴²⁰

Období po vydání Palackého dějin až do poloviny osmdesátých let bývá označováno za přechodné. Dějepisci vycházeli z historického programu Palackého, čerpali z jeho díla a vyrovnávali se s jeho odkazem, a to i nesouhlasně. Období končí nástupem nové generace pozitivisticky orientovaných historiografů a budováním české moderní historiografie jako odborné univerzitní disciplíny, jež se bude řídit souborem kodifikovaných metod. V přechodném období se české dějepisectví soustředilo na řešení výzvy, kterou popíšeme v následujícím odstavci.⁴²¹

Po revolučním roce 1848/49 se malý český národ chtěl vyrovnat velkým národům, potřeboval dohnat zpoždění ve vzdělanosti, vědě a umění. České dějepisectví tak pokračovalo v obrozeneckém úsilí za nových podmínek. Odborný zájem o historii se úzce propojil se společenským a politickým děním: vycházel z aktuálních potřeb přítomnosti a aktivně přispíval do veřejného života národa, k formování české národní identity. Proto se s koncem padesátých let na poli dějezpytu zvyšuje pracovní elán, jenž se v Čechách a na Moravě projevil v následujících ohledech. Za prvé narůstá historická produkce, v níž jsou do velké míry předmětem zájmu regionální dějiny, významní „svědkové dějin“, místní umělecké a archeologické památky. Za druhé se intenzivně čerpá z historických pramenů a vznikají bohaté ediční řady. Za třetí dochází k prvním krokům v institucionalizaci historiografie jako vědy: vznikají nová střediska bádání a jejich literární orgány, kolem nichž se sdružují odborníci. Za čtvrté existuje očividná snaha využít výsledky bádání k formování historického pohledu širších vrstev obyvatelstva na národní minulost a uplatňuje se řada popularizačních metod. Jejich úsilí vedlo k účtě k historii a k jejím viditelným pozůstatkům a pomáhalo vyjevovat tvářnost jednotlivých společenských skupin a tříd. Je zákonité, že v této dlouhé řadě protagonistů historického bádání jsou zastoupeni muži rozdílných politických a náboženských postojů, které se do jejich práce promítají. Na jedné straně spektra stojí zástupci s liberálními postoji, kteří zpochybňují stávající společenské pořádky či útočí na církevní a státní autoritu. V opozici vůči liberálnímu myšlení se pak mobilizují stoupenci konzervativního křídla, kteří se často hlásí ke katolickému nebo evangelickému vyznání. Všichni se však nacházejí na stejné lodi v obraně proti kritice a nacionálně zbarveným útokům ze strany německého

a významný předěl dějin světových. V Jednotě bratrské, jejímž potomkem byl, pak vnímal nejkrásnější plod české reformace a křesťanství vůbec.

⁴²⁰ O Palackém více KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 213–230.

⁴²¹ Srov. KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 280, 367.

dějepisectví v českých zemích.⁴²² Česká historiografie přechodného období sehrála vysoce kladnou společenskotvornou a národotvornou úlohu. Její stinnou stránkou bylo, že se do značné míry uzavírala do svého prostoru tradičních a romantizujících představ a mnohdy ztrácela nadhled a smysl pro historickou pravdu, které ustupovaly jejímu národnímu zájmu.⁴²³

Matěj Procházka byl historicky činný během „Palackého éry“ a v přechodném období. Z předešlého odstavce je zřejmé, že tehdy vládl na Moravě živý historický ruch. Přestože na rozdíl od Čech Morava postrádala odborné centrální vědecké instituce a vysokoškolské katedry, měla podporu ve stavovských institucích a ve stavovském zemském archivu. Tento byl zřízen v Brně roku 1839 moravským zemským sněmem a představoval jeden z nejstarších společenskovědních ústavů na Moravě.⁴²⁴ Nedostatkem moravského dějepisectví však bylo, že se nenašla osobnost, která by vytvořila ucelenou syntézu vlastních, moravských dějin. Tento úkol byl sice roku 1855 svěřen rajhradskému benediktinovi Bedovi Dudíkovi,⁴²⁵ a to jmenováním na moravského zemského historiografa, ale jeho rozsáhlé, německy sepsané dílo zůstalo nedokončeno a pro značnou neuspořádanost a absenci koncepce nepřineslo žádaný výsledek.⁴²⁶

V.2. Východiska Procházkovy historické práce

Jak již víme z životopisu, kořeny a počátky Procházkovy zájmu o národní a církevní dějiny sahají do doby jeho zábrdovického působení a pravděpodobně spadají v jedno se zintenzivněním lásky k rodnému jazyku. Tehdy se brtnický rodák ponořil do čtení děl dvou vynikajících obrozeneckých dějepisců: do prvního svazku *Geschichte von Böhmen* z pera Františka Palackého a do *Starožitností Slovanských* od Pavla Josefa Šafaříka.

S příchodem padesátých let 19. století se z kněze a učitele stává činný protagonista, který je v kontaktu se všemi středisky historické činnosti, které fungovaly v Brně. V červenci 1852 se mu dostalo členství v historicko-statistické sekci Moravskoslezské c. k. společnosti pro podporu orby, přírodozpytu a zemězpytu.⁴²⁷ Zmíněná společnost vznikla roku 1814 a byla považována za vědeckou akademii pro Moravu. Sdružovala česky a německy mluvící badatele, kteří vyvíjeli intenzivní vědeckou i popularizační

⁴²² Rozchod české a německé historiografie byl připravován již po revolučním roce 1848/49 a uskutečnil se během šedesátých let, kdy se také odehrávaly polické zápasy mezi německými centralisty a českými autonomisty. Srov. KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 349–351.

⁴²³ Srov. KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 281–286, 358–361.

⁴²⁴ Moravský zemský archiv vznikl za účelem zkoumat a vyhledávat prameny k dějinám Moravy: Nese dvojí prvenství. Za prvé to byl první archiv nového typu „na zelené louce“, který nenavazoval na činnost nějaké instituce. Za druhé se stal prvním moderním archivem v celé monarchii, jenž od roku 1855 plnil funkci archivu nejvyšších zemských politických, soudních i samosprávných orgánů. Srov. SMUTNÁ, Kateřina. *Historie archivu*. [2018-12-28]. <<http://www.mza.cz/historie-archivu>>.

⁴²⁵ O jmenovaném historikovi jsme pojednali ve spojitosti s Procházkovou pedagogickou činností na gymnáziu v oddíle III.2.

⁴²⁶ Srov. KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 308.

⁴²⁷ SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

činnost v nejrůznějších oborech a vydávali své periodikum.⁴²⁸ Náš autor byl jejím aktivním členem až do své smrti.⁴²⁹

Brtnický rodák měl úzký kontakt s Moravským zemským archivem v Brně. Rozhodnutím jeho ředitelství byl 8. května 1859 jmenován archivním korespondentem a celkem třikrát mu za jeho historické bádání vedoucí dané instituce vyslovil poděkování. Pod jeden děkovný dopis se podepsal Procházkův bývalý žák a později kolega, učitel z gymnázia, od roku 1861 zemský archivář Vincenc Brandl.⁴³⁰ Ostatně pod Brandlovým vedením se zemský archiv stal střediskem vědeckého a národního života. Pater Procházka se zajisté účastnil tamních setkání, na nichž vědci, literáti, studenti i další vlastenci společně diskutovali, kriticky rozebírali literaturu a politiku a domlouvali akce na zvyšování národního uvědomění mezi českým obyvatelstvem.⁴³¹ Z Brandlovy iniciativy došlo k obnovení činnosti nakladatelského spolku Matice moravské⁴³² a v roce 1869 pak k založení jejího tiskového orgánu. Do *Časopisu Matice moravské* sepsal Procházka ke konci sedmdesátých let dva příspěvky.

Vedle odborných spolků vystupoval Matěj Procházka v roli popularizujícího učitele a vzdělavatele. Působil na českou a německou mládež z brněnského gymnázia a na účastníky schůzí brněnské Katolické jednoty a jejich ústředních moravských sjezdů. Jeho přednášky, mimo jiné o relevantních tématech z církevních dějin, pak bývaly otiskovány na stránkách *Hlasu*. Výrazný vliv měl brtnický rodák také na platformě nakladatelského spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, jako člen různých výborů a korektor prací. Zmíněný nakladatelský spolek chtěl šířit osvětu svými spisy, k nimž patřily i knihy s dějepisným a hagiografickým obsahem.⁴³³ Zajímavostí je, že se výbor této organizace usnesl, že v rámci oslav milénia počátku křesťanství na Moravě roku 1863 vydá populární dějepis Moravy z církevního hlediska. Přestože se tento projekt připravoval s několikaletým předstihem a otec Procházka na něm dlouhodobě pracoval, nedošel nakonec viditelného výsledku.⁴³⁴

V tomto prostředí se pohybovali členové Sušilovy družiny, z nichž někteří také sdíleli zájem o dějiny a vzájemně se v něm podporovali. Patří sem František Poimon,⁴³⁵ Procházkův přítel Jan Evangelista Bílý,⁴³⁶ Jakub Procházka⁴³⁷ a František Dědek.⁴³⁸ Mezi

⁴²⁸ *K. k. Mährisch-Schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde in Brünn* vydávala od roku 1821 své *Mittheilungen*. Procházka přispěl do jeho přílohy *Notizen-Blatt* roku 1881 německy psaným životopisem tehdy právě zesnulého hraběte Sylvy-Taroucy.

⁴²⁹ WELZL, Hans. *Mathias Procházka*, s. 9.

⁴³⁰ Vincenc Brandl (1834–1901) byl rodák ze Starého Brna a německé gymnázium dokončil v srpnu 1852. Od října 1853 převzal na této škole výuku německého jazyka, zeměpisu a dějepisu a zůstal do roku 1857. AMB, fond N 46 Německé státní gymnázium, inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82, s. 35; *Vincenc Brandl* [2017-08-05]. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Vincenc_Brandl>.

⁴³¹ Srov. BÍLÝ, František. Vincenc Brandl. *Zlatá Praha* 1902, roč. 19, č. 11, s. 130–131.

⁴³² V revolučním roce 1848/49 vznikl vědecký a humanitní spolek Národní jednoty sv. Cyrila a Metoděje, jehož cílem bylo vydávat knihy a podporovat vzdělávání a umění. Roku 1853 pokračoval pod novým názvem Matice moravská.

⁴³³ Seznam spisů vydaných Dědictvím za Sušilova a Procházkova starostování uvádí MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 307–308.

⁴³⁴ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 84.

⁴³⁵ K životu a dílu Františka Poimona viz výše oddíl III.3.

⁴³⁶ K životu Jana Evangelisty Bílého viz výše pododdíl II.5.3. Z jeho spisů k českým dějinám jmenujme např.: *Stručný dějepis vlasti moravské* (1851), *Dějiny svaté katolické církve: v obrazech pro mládež*

zmíněnými, o něco mladšími kolegy, kteří byli současně absolventy brněnského alumnátu, je brtnický rodák nejstarším z těch, kdo rozvíjeli historickou činnost. Teprve po této skupině přichází významná generace historiků, jmenovitě Augustin Kratochvíl, Jan Tenora a Augustin Alois Neumann.⁴³⁹

Jak víme, Procházkovy konexe ohledně historie překračovaly moravský prostor. Nejpravděpodobněji osobně znal redaktory pražských periodik, v nichž mu vycházely mimo jiné jeho dějepisické příspěvky a recenze historických spisů. Prvním redaktorem „popularizačního“ *Blahověstu*, určeného pro kněžstvo a lid, byl Václav Štulc⁴⁴⁰ a zodpovědnost za vydávání odbornějšího *Časopisu katolického duchovenstva* nesl od konce šedesátých let Karel Borový.⁴⁴¹ Náš autor byl v kontaktu také s osobami za hranicemi habsburské monarchie. Konkrétně víme o výměně korespondence a knižních titulů mezi ním a ruským jezuitou Ivanem Martynovem, žijícím v Paříži.⁴⁴²

Stejně jako ostatní nebyl Matěj Procházka studovaným dějepiscem, protože specializované katedry v jeho době teprve pomalu krystalizovaly. „Řemeslu“ historika se brtnický rodák učil vlastním úsilím – pročitáním literatury a studiem pramenů – a spoluprací s ostatními badateli. Avšak ve srovnání s některými jinými historiky nebylo dějepisectví jeho primárním a výhradním zájmem. V Procházkově zorném poli se nacházely další obory, kupříkladu apologetika, jazykověda či křesťanský socialismus, jež měly – podobně jako historie – přispívat k výchově a vzdělávání české, nejen katolické veřejnosti.

Jak pater Procházka přistupoval k historickému výzkumu a historické práci? Náš autor je historikem praktickým, který volí témata podle aktuální potřeby církve a národa. Je tudíž jasné, že mu nešlo o minulost pro ni samotnou, ale z hlediska přítomnosti

vlasteneckou (1854). K jeho hagiografickým pojednáním patří: *Kdy počala na Moravě slavnost sv. Cyrilla a Methoda* (*Hlas* 1853); *Památka na sv. apoštoly slovanské Cyrilla a Methoda* (*Hlas* 1855); *Obřad Methodia* (1857); *Ss. Cyrilla a Methodia zásluhy o slovanské národy* (*ČKD* 1860); *Dějiny svatých apoštolů slovanských Cyrilla a Methoda: k tisícileté jubilejní slavnosti pokřesťanění Moravy a Čech* (1863).

⁴³⁷ Jakub Procházka (1818–1893) pocházel z Velkých Pavlovic. Stal se knězem v brněnské diecézi. Sloužil jako spirituál a zpovědník v brněnském klášteře voršilek, dále v letech 1859 až 1887 jako profesor katechetiky a metodiky na teologickém ústavu v Brně. S Procházkou se potkával v rámci spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje. Jeho dějepisná a hagiografická díla (o sv. Alžbětě, Františkovi Borgia, Anděle Merici a Františkovi Saleském) vycházela mj. nákladem zmíněného spolku.

⁴³⁸ František Dědek (1821–1874) působil jako kněz na různých místech brněnské diecéze (naposledy v Polné). Vynikal v sepisování popularizačních, poučných výkladů do kalendáře *Moravan*. Z historických prací mu knižně vyšel spisek *Poutní místo Zelená Hora* (1863).

⁴³⁹ Srov. CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Církevní dějiny v brněnském alumnátě*. In MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel – HANUŠ, Jiří. *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, s. 121–125.

⁴⁴⁰ Václav Svatopluk Štulc (1814–1887) se narodil v Kladně. Na kněze vystudoval za pražskou arcidiecézi. Jeho národovectví našlo vyjádření v praktických krocích a v hojně literární činnosti. Psal básně, přispíval do nejruznějších českých časopisů, překládal z němčiny a polštiny a redigoval čtyři periodika, mezi nimi v letech 1847 až 1862 *Blahověst*. Nejprve vyučoval na pražském akademickém gymnáziu, roku 1860 se stal vyšehradským děkanem a později i tamním proboštem. Zasloužil se mj. o vzkříšení památky Vyšehradu, kde z jeho iniciativy vzniklo národní pohřebiště Slavín. Byl také podporovatelem cyrilometodějské ideje.

⁴⁴¹ K životu kněze Karla Borového viz výše oddíl III.4. V letech 1867 až 1868 byl spoluredaktorem jmenovaného časopisu, v letech 1869 až 1897 pak zastával funkci hlavního redaktora.

⁴⁴² Ivan Martynov (1821–1894) mu někdy dřív poslal práci bolandistů o Janu Sarkandrovi a jeho vyobrazení. Procházka mu pak zasílal své spisy. Dopisy č. 281 a 282. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 405–407.

i budoucnosti.⁴⁴³ Vyhledává dostupné relevantní prameny a literaturu, včetně té nejnovější, a ve svých monografiích a pojednáních ji nejčastěji uvádí souhrnně v úvodu. Výhradně z literatury čerpá tehdy, kdy jde o témata týkající se jiných národů, nebo když chce popsat širší kontext velkomoravských či českých církevních dějin. Co se týká pramennému materiálu, vychází většinou z nepublikovaných pramenů nacházejících se v Moravském zemském archivu, v kroměřížském archivu Arcibiskupství olomouckého, farních archivech v Holešově a Tlumačově a v archivech obcí. K raně středověkým dějinám užívá některé publikované edice.⁴⁴⁴ Dalším způsobem, jak se dostává k historickým podkladům, je získávání poznámek přímo od historiků a kolegů-kněží.⁴⁴⁵ Při četbě a interpretaci pramenů postupuje kriticky: opravuje nesrovnalosti, porovnává různé zdroje i závěry různých badatelů. Historie jako věda interpretační mu dává prostor jít k jakési teologii dějin. Například linii historického výkladu prokládá svými úvahami a propojuje se současností, a to ve prospěch katolického a českého národního hlediska.

Ačkoli produkce v oblasti historie je z hlediska četnosti položek nejrozsáhlejší, jde spíše o vybraný, užší okruh témat. Oddíly si rozdělíme na témata z církevních dějin obecných a potom českých.

V.3. Obecné, zvláště církevní dějiny

Brněnský kněz měl k církevním dějinám blízko jako vyučující předmětu náboženství. V tercii a kvartě přednášel starozákonní a novozákonní dějiny. Pro tuto příležitost ve svém plodném překladatelském dvoutletí 1865 a 1866 dal českou podobu nově schváleným učebnicím od blíže neurčeného autora s názvy *Dějiny zjevení Božího v Starém Zákoně* a *Dějiny zjevení Božího v Novém zákoně*. Překladatel vyzdvihuje vybranou látku sestavenou do krásného celku, opatřenou vysvětlivkami a doplněnou věroučnými a mravoučnými naučeními.⁴⁴⁶ O popularitě české verze a hodnotě překladu svědčí několikerá, nezměněná vydání v následujících desetiletích.⁴⁴⁷ K novozákonním dějinám pak gymnaziální učitel připojil „Přídavek“ na dvanácti stranách, v němž podává velmi stručný průřez dějinami církve od šíření křesťanství v římské říši, mezi Germány a Slovyany přes středověk a období reformace až po Velkou francouzskou revoluci s jejími důsledky.

Pro septimu a oktávu Matěj Procházka přeložil oficiální učebnice, dvoudílné církevní dějiny od Josefa Fesslera.⁴⁴⁸ V předmluvě ke druhému dílu chválí obsahově dobře rozvržený text, který je napsán čtivě a svým zápletem vzbuzuje zájem mladého čtenáře.

⁴⁴³ Mimochodem totéž platí i o Procházkovu žákovi Tomáši Garrigue Masarykovi. Více viz Exkurz 1.

⁴⁴⁴ Konkrétně edici *Fontes rerum Bohemicarum*.

⁴⁴⁵ Jmenovitě jde např. o Ignáta Wurma, Jana Evangelistu Bílého, záhlinického rodáka Františka Skopalíka a Vincence Brandla.

⁴⁴⁶ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. O učebních knihách náboženských na gymnasiích vůbec a o učebních knihách pro III. a IV. třídu zvláště. *Blahověst* 1866, roč. 16, č. 13, s. 203–204.

⁴⁴⁷ Obojí dějiny zjevení vyšly jen do konce století v pěti vydáních. Poslední z roku 1898 jazykově upravil Karel Vondruška. *Dějiny zjevení Božího v Novém zákoně* byla nově schválena ministerstvem kultu a vyučování roku 1898 a vyšla ještě v letech 1911 a 1921.

⁴⁴⁸ Joseph Fessler (1813–1872) byl od roku 1864 biskupem v rakouském Sankt Pölten. Byl také jmenován sekretářem při Prvním vatikánském koncilu.

Překladatel však považuje za nutné doplnit informace relevantní pro české prostředí. Do textu vložil mimo jiné odstavce o obrácení slovanských národů na křesťanství, o období od Jana Husa až po bitvu na Bílé hoře, dále o přínosu křesťanství pro umění a vědy v našich zemích a o vzorech lásky k národu, jakými byli Jan Nepomucký a Jan Sarkander.⁴⁴⁹ Jmenovaná učebnice vyšla pouze v jednom vydání, protože v roce 1873 se na učebnicovém trhu objevily spisy českých autorů.⁴⁵⁰

Mezi vlastními Procházkovými historickými pracemi bychom do témat obecných dějin připojili čtyři dílčí pojednání ve formě časopiseckých příspěvků. Zkraje padesátých let sepsal pro týdeník *Hlas* rozsáhlé statě na pokračování o dějinách katolické církve ve dvou protestantských zemích – v Anglii a ve Švédsku. Stejně periodikum otisklo jeho přednášku vyslovenou v prosinci 1862 na schůzi Jednoty sv. Klimenta v Brně⁴⁵¹ o rozdílu mezi španělskou státní inkvizicí a inkvizicí církevní. Autor zde reagoval na jeden francouzský román, který uváděl scestné informace, čímž ještě více podněcoval nenávisť vůči katolické církvi.⁴⁵² Poslední ze statí měla připomenout dvousté výročí *Obležení a osvobození Vídně r. 1683*, událost, jež se sice v úzkém smyslu slova netýká historie církevní. V očích brtnického rodáka lze toto vítězství nad Turky, „*hydrou nesrovnatelnou s křesťanskými knížaty*“, vnímat jako důkaz toho, že „*vyšší nadzemská moc rozhoduje osudy člověčenstva*“.⁴⁵³

Do dané kapitoly tematicky patří Procházkovy recenze historických děl. V osmdesátých letech František Zeibert,⁴⁵⁴ tehdy již emeritní profesor církevních dějin a církevního práva na bohosloveckém ústavu v Brně, vydal tiskem vlastní učební texty. Dvě vydání rozsáhlých, latinsky psaných skript *Compendium historiae ecclesiasticae*, se dokonce staly oficiální učebnicí na teologických školách v Rakousku i jinde.⁴⁵⁵

Zájem patera Procházky o evropské a světové dějiny nelze vyčerpát uvedeným výčtem. Náš autor se do historických exkurzů pouštěl i v jiných svých pracích, například pojednáním o kontextu života nějaké osobnosti, o historických kořenech katolické církve v jiných zemích nebo o charitativní činnosti v křesťanských dějinách ve své *Otázce dělnické*.

⁴⁴⁹ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Předmluva. In FESSLER, Joseph. *Dějiny církve Christovy pro vyšší gymnasia. Díl II.* Praha: I. L. Kober, 1866, (nestr.)

⁴⁵⁰ Václav Hlavatý sepsal *Dějiny církve sv. před Kristem a po Kristu Pánu: pro nižší reálné a měšťanské školy* (1873), Jan Drozd pak *Církevní dějiny: pro vyšší gymnasia a reálky* (1873, druhé doplněné vydání 1883). Posledně uvedený autor, profesor na obecném reálném gymnáziu v Praze, vycházel mj. z Procházkovy překladu Fesslerovy učebnice.

⁴⁵¹ Nový název pro brněnskou Katolickou jednotu po roce 1855.

⁴⁵² PROCHÁZKA, Matěj. Inkvisice církevní vůbec a inkvisice španělská zlášť. *Hlas* 1863, roč. 15, č. 10, s. 73–75; č. 11, s. 81–83; č. 12, s. 89–90; č. 13, s. 97–99; č. 14, s. 105–107. (Inkvisice. *Blahověst* 1863, roč. 13, č. 21, s. 328–332; č. 22, s. 345–349.)

⁴⁵³ PROCHÁZKA, Matěj. *Obležení a osvobození Vídně r. 1683.* ČKD 1883, roč. 24, sv. 7, s. 385–406; sv. 8, s. 464–485.

⁴⁵⁴ František Zeibert (1830–1901) vyučoval na bohosloveckém učilišti v letech 1858 až 1871 kanonické právo a církevní dějiny. Ve svém oboru byl skutečným odborníkem, který přednášel podle svých vlastních textů. Roku 1871 byl jmenován kanovníkem a později děkanem brněnské kapituly. Srov. CHAROUZ, J. Z. *Církevní dějiny v brněnském alumnátě*, s. 121.

⁴⁵⁵ PROCHÁZKA, Matěj. Franciscus Zeibert: *Compendium historiae ecclesiasticae.* ČKD 1884, roč. 25, sv. 9, s. 561–566; č. 10, s. 611–619; František Zeibert: Příruční kniha církevních dějin. *Obzor* 1884, roč. 7, č. 19, s. 288; František Zeibert: Příruční kniha církevních dějin. *Obzor* 1889, roč. 12, č. 17 a 18, s. 268–269.

V.4. České církevní dějiny a hagiografie

Mnohem širší a hlubší zájem ze strany brtnického rodáka je možné vnímat vzhledem českým církevním dějinám a světeckým osobnostem. Pojem hagiografie čili svatopisectví označoval v dané době různorodou literární produkci „o životě a skutcích křesťanských světců a světic“.⁴⁵⁶ Nabízí se otázka, zda můžeme hagiografii považovat za součást historického oboru, respektive zda v tomto případě jde o nestranné vědecké bádání.⁴⁵⁷ Lze si položit i protiotázku, zda je možné psát hagiografická díla bez křesťanského předporozumění, tedy s tím, že bychom nepočítali s vírou v Boží působení v životě světců. Na adresu hagiografických prací z pera Matěje Procházky uvedeme, že život a skutky světců podrobuje historické kritice a současně je čte křesťanskými brýlemi.

Tematicky jsme Procházkovu produkci rozdělili na následující okruhy. Budeme se postupně věnovat blahoslavenému Janu Sarkandrovi spolu s dalšími olomouckými osobnostmi, dále cyrilometodějskému tématu a nakonec několika jeho dílčím pracím.

V.4.1. Jan Sarkander a olomoucké osobnosti

Od konce padesátých a v průběhu šedesátých let se pozornost brněnského kněze soustředila na několik osobností spjatých s městem Olomouc a na dvě události, které se tam odehrály. Zaujala jej připravovaná beatifikace holešovského faráře Jana Sarkandra, a proto se nejdříve ponořil do studia pramenů k jeho životu a mučednické smrti v Olomouci a poté svůj zájem rozšířil na předeheru náboženského zápasu v českých zemích a na širší kontext Sarkandrově doby. Odtud se dostal k dílčím tématům, které v podobě časopiseckých příspěvků otiskoval brněnský *Hlas*. Pojednal v nich o bratru blahoslaveného, Mikuláši Sarkandrovi,⁴⁵⁸ dále o olomouckých biskupech v nábožensky komplikované době potridentské, a to o Vilémovi Prusinovském⁴⁵⁹ a Stanislavovi II. Pavlovském,⁴⁶⁰ a o církevní synodě z roku 1591 v Olomouci.⁴⁶¹ Roku 1861 vyšel jako monografie *Stručný životopis Stanislava II. Pavlovského, knížete biskupa Olomouckého*.⁴⁶²

⁴⁵⁶ Hagiografie. In *Masarykův slovník naučný. Díl 3, H-Kn*. Praha: Československý Kompas, 1927, s. 26.

Tematické dělení na „církevní dějiny“ a „hagiografii“ má pětisvazková *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do konce roku 1913* od Josefa Tumpacha a Antonína Podlahy.

⁴⁵⁷ Vycházíme z námítky vznesené ze strany pozitivisticky laděného dějepisectví z doby první

československé republiky. Srov. Hagiografie. In *Masarykův slovník naučný. Díl 3*, s. 26.

⁴⁵⁸ PROCHÁZKA, Matěj. Mikuláš Sarkander, bratr blahosl. Jana Sarkandra. *Hlas* 1865, roč. 17, č. 16, s. 121–123; č. 17, s. 129–130; č. 18, s. 137–139.

Mikuláš Sarkander (kolem 1570–1622) byl starším bratrem Janovým. Byl katolickým knězem a působil ve Velkém Meziříčí, Vyškově a Opavě. Stal se brněnským kanovníkem. Kvůli politickým aktivitám byl roku 1609 uvězněn. Z vězení utekl do Štrasburku, kde dále působil jako kněz, Na Moravu se vrátil po Bílé hoře a dostalo se mu jmenování na kanovníka olomouckého.

Srov. CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. Hlas v mlčení: Jan Sarkander, farář a mučedník. In *Kněz a mučedník Jan Sarkander: sborník ke svatořečení*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1994, s. 12, 18.

⁴⁵⁹ PROCHÁZKA, Matěj. Vilém Prusinovský z Vičkova, biskup Olomoucký (1565–1572). *Hlas* 1861, roč. 13, č. 1, s. 2–3; č. 2, s. 9–10; č. 3, s. 17–19; č. 4, s. 26–29; č. 5, s. 33–35.

⁴⁶⁰ PROCHÁZKA, Matěj. Stanislav Pavlovský. *Hlas* 1861, roč. 13, č. 15–36. Pro zjednodušení neuvádíme strany, protože se tento rozsáhlý článek stal součástí monografie vydané v témže roce.

⁴⁶¹ PROCHÁZKA, Matěj. Synoda církevní r. 1591 v Olomouci. *Hlas* 1862, roč. 14, č. 1, s. 1–2; č. 2, s. 9–10; č. 3, s. 17–18; č. 4, s. 25–26.

⁴⁶² PROCHÁZKA, Matěj. *Stručný životopis Stanislava II. Pavlovského, knížete biskupa Olomouckého*. Brno: Antonín Nitsch, 1861.

Později se náš autor věnoval starším, středověkým dějinám, konkrétně založení biskupství pro Moravu a osobnosti biskupa Jindřicha Zdíka.⁴⁶³

Nyní bychom se zastavili u Procházka historického, respektive hagiografického zpracování života rodáka ze slezského Skočova a holešovského faráře Jana Sarkandra (1576–1620). V letech 1859 a 1860, kdy vrcholily přípravy Janovy beatifikace, náš autor právě o něm publikoval svůj nejdelší seriál v „církevním časopise“ *Hlas*. S obnoveným procesem blahorečení⁴⁶⁴ se jméno faráře a mučedníka začalo v česky psané literatuře objevovat během padesátých let 19. století, a to v podobě drobných příspěvků a zpráv v periodikách.⁴⁶⁵ Roku 1860 pak v Olomouci vyšly dvě české publikace – jedna z pera českého autora a druhá jako překlad.⁴⁶⁶ V roce 1861 nakladatelský spolek Dědictví vydává v edici *Bibliotéka životů svatých* dílo *Život bl. Jana Sarkandra mučenika* od Matěje Procházky. Objemný spis o bezmála 1150 stranách je stále ještě psán švabachem. Jádro monografie tvoří text zmíněného časopiseckého vydání, které autor rozšířil o nové, dlouhé pasáže. V první části knihy, tvořené téměř 800 stranami, se náš autor rozepsal o dvousetletém náboženském zápasu na Moravě, v Čechách a ve Slezsku až po Bílou horu.⁴⁶⁷ Na to navazuje podrobné vypsání Sarkandrova života: o jeho rodinném původu, době studií v Olomouci, Praze a Štýrském Hradci, dále o jeho kněžské službě na různých místech Moravy, zejména na Hané, o jeho problémech v úřadu faráře holešovského, pouti do polské Čenstochové a posledních měsících života v Olomouci, kde na následky krutého mučení zemřel 17. března 1620. Poté spisovatel představuje posmrtnou úctu k mučedníkovi a výčet svědectví vyslyšených přímluv a zázraků spojovaných se jménem Janovým.⁴⁶⁸ V poslední části monografie přináší informace o přípravě a průběhu blahorečení, zejména o souhlasném breve papeže Pia IX. ze září 1859, na jehož základě byl Jan Sarkander dne 6. května 1860 v římské katedrále sv. Petra beatifikován. Sem Procházka připojil zajímavé informace o slavení Sarkandrové beatifikace ve slezském Skočově a na různých místech Moravy, které probíhalo od září 1860 do jara následujícího roku.⁴⁶⁹ Pražský týdeník *Blahověst* posléze uveřejnil z této objemné monografie několik článků ve formě výtahů.⁴⁷⁰

⁴⁶³ PROCHÁZKA, Matěj. Jindřich Zdík, biskup Moravy. *Moravan* 1868, roč. 17, s. 26–48; Tisíciletá památka založení biskupství pro Moravu. *Hlas* 1868, roč. 20, č. 19, s. 145–146.

⁴⁶⁴ Poprvé papež svolil k zahájení beatifikačního procesu v roce 1750. Pro nepříznivou situaci u nás toto úsilí utichlo. Novou žádost přijal papež roku 1831.

⁴⁶⁵ V *Moravském národním listu*, v pražském *Lumíru* a *Blahověstu*, dále v kalendáři *Moravanu* a v *Hlasu*. Jinak byl Sarkander zmiňován v německy psaných historických apod. spisech. Srov. TENORA, Jan – FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Bl. Jan Sarkander: jeho doba, život a blahoslavení*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1920, s. 466, 469.

⁴⁶⁶ Kněz olomoucké arcidiecéze Jeronym (Jarolim) Lýsek napsal stručný *Život Blahoslaveného mučedníka Božího Jána Sarkandra, bývalého faráře Holešovského*. Francesco Liverani byl postulátor procesu blahorečení. Jeho sepsání Sarkandrova života vyšlo nejdříve italsky, pak německy a z něj byl pořízen český překlad *Život a utrpení blahoslaveného mučenníka Jana Sarkandra, kněze církevního ze Skočova ve Slezsku, faráře Holešovského, od nekatolíků umučeného v Holomouci roku 1620*.

⁴⁶⁷ PROCHÁZKA, Matěj. *Život bl. Jana Sarkandra mučenika*. Brno: Dědictví sv. Cyrilla a Methodia, 1861, s. 3–795.

⁴⁶⁸ PROCHÁZKA, Matěj. *Život bl. Jana Sarkandra mučenika*, s. 797–1043.

⁴⁶⁹ PROCHÁZKA, Matěj. *Život bl. Jana Sarkandra mučenika*, s. 1043–1139. Na konci jsou uvedeny také písně a modlitby k počtě blahoslaveného.

⁴⁷⁰ Jde o čtyři články, uveřejněné v průběhu roku 1861 v pražském *Blahověstu*:

PROCHÁZKA, Matěj. Zbyněk II. z Dubé a Lipého. (Vyňato ze životopisu blah. Jana Sarkandra). *Blahověst*

Procházkova monografie představovala ve své době nejúplnější dílo o životě blahoslaveného mučedníka a nejen podle našeho názoru byla v tomto ohledu vůbec první historickou prací. Její autor vycházel jak z podkladů pro blahorečení, jimiž byly různé legendy a doklady o zázracích, tak z historických pramenů, jež z vlastní iniciativy vyhledával. Z jeho díla pak čerpali další autoři druhé poloviny 19. a počátku 20. století.⁴⁷¹ Poté zájem historiků o Janu Sarkandrovi na šedesát let utichl.⁴⁷² V mezidobí vyšla u příležitosti padesátého výročí jeho blahorečení drobná dílka, mimo jiné od kněze Jana Evangelisty Tagliafera, který přepracoval a zkrátil Procházkovo pojednání se životopisem a oslavami svatořečení na 61 stran.⁴⁷³

Také první část zmíněné monografie pojednávající o náboženské situaci v českých zemích před Bílou horou si vysloužila ve své době prvenství. Představovala první český psané vědecké dílo o dějinách od jagellonského období až po Bílou horu.⁴⁷⁴ Pro dobu husitskou a poděbradskou a další momenty zápasu českých nekatolických stavů s Habsburky vycházel brněnský spisovatel ze spisů svých současníků, významných historiků Františka Palackého a Antonína Gindelyho.⁴⁷⁵ Ačkoli historický přínos Procházkovy monografie se zdá být překonán následujícími generacemi dějepisců, rádi bychom vyzdvihli ještě jednu jeho zásluhu. Z pohledu současného historika oceňujeme jeho jedinečnou „archivářskou“ a dokumentačně historickou práci, při níž shromáždil z první ruky, od očitých svědků podrobné zprávy o slavnostech v moravských městech a vesnicích a ve Skočově k počtě blahorečeného mučedníka a uveřejněním jim dal nezajít v zapomnění.

Nyní si tváří v tvář jmenovanému dílu položíme několik otázek. Jak se náš autor dívá na náročné, rozporů plné období českých, moravských a slezských dějin? Jak je hodnotí a jakou roli má pro něj mučedník Jan Sarkander? Nabízí se také otázka: Jak a zda vůbec se vyrovnává s Palackého interpretací české reformace? Abychom co nejlépe brtnickému rodákovi porozuměli, je nutně jej vnímat v kontextu jeho doby, v jeho roli a postavení. Připomínáme, co bylo řečeno výše v charakteristice českého dějepisce, že bylo propojeno se společenskou a politickou situací a spolupodílelo se na utváření české národní identity. Jinými slovy vyjádřeno: dějiny nebyly pro brtnického rodáka mrtvou skutečností, nýbrž zrcadlem pro současnost.

Přistoupíme k první otázce: Jak se náš autor dívá na náročné, rozporů plné období českých, moravských a slezských dějin? Na Procházkově textu si všimneme, že při

1861, roč. 11, č. 16, s. 248–250; Vznik utrakvismu. (Zlomek ze životopisu Jana Sarkandra). *Blahověst* 1861, roč. 11, č. 21, s. 325–328; Po bitvě Bělohorské. (Výňatek ze životopisu Jana Sarkandrova). *Blahověst* 1861, roč. 11, č. 22, s. 340–343; Jan Sarkander, pravý mučeník Páně. (Ze životopisu Jana Sarkandrova). *Blahověst* 1861, roč. 11, č. 24, s. 370–373.

Srov. FOLTYNOVSKÝ, Josef. Předmluva. In TENORA, Jan – FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Bl. Jan Sarkander*, s. 455.

⁴⁷² Roku 1920 vyšlo již zmíněné fundované dílo: TENORA, Jan – FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Bl. Jan Sarkander: jeho doba, život a blahoslavení*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1920.

⁴⁷³ V roce 1910, k padesátému výročí blahorečení byly publikovány dva kratší spisy, a to od Viléma Tihelky a Josefa Foltynovského.

⁴⁷⁴ Srov. TENORA, Jan. Předmluva. In TENORA, Jan – FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Bl. Jan Sarkander*, s. 11.

⁴⁷⁵ K roku 1860 vydal František Palacký své *Dějiny národu českého* do smrti krále Jiřího z Poděbrad, tedy po rok 1471. Antonínu Gindelymu vyšly německy psané spisy o Rudolfově majestátu z roku 1609 a o pražské defenestraci z roku 1618.

popisování jiskřících sporů mezi kališníky a katolíky nachází lidské nedostatky na obou stranách, zejména neochotu ke vstřícnosti a ke snaze o jednotu. V celkovém hodnocení předbělohorského období se pochopitelně dívá očima katolíka druhé poloviny 19. století, kdy nemůže neupřednostňovat „samospasitelnost“ a pravdu své církve a nevolat po ideálu sjednocení křesťanských společenství v lůně církve katolické.

Jakou roli hraje v těchto souvislostech mučedník Jan Sarkander? Při sepisování knihy si brtnický rodák klade za cíl pomoci českému národu nejen k poznání pravdivého příkladu svědků v dobách těžkých, ale také jej chce povzbudit a ukázat mu, že české nebe má v Janu Sarkandrově „slavnou ozdobu“, ochránce a přímluvce. Moravan a kněz Matěj Procházka chce takto oslovit věřící z Čech a současně svým moravským soukmenovcům představuje rubín, období českého Jana Nepomuckého, zejména v roli uchování zpovědního tajemství. Spolu s katolíky mohou být i dalšími adresáty nekatoličtí křesťané. Zejména těmto druhým chce dokázat, že Jan Sarkander nebyl politickou obětí, nýbrž náboženským martyrem, v jehož umučení ze strany protestantů vidí odvetu za upálení Jana Husa. V životě je běžné, že motivy se prolínají, tedy že politické a náboženské pohnutky mohou koexistovat. Právě v Sarkandrově případě s jeho komplexností a komplikovaností je evidentní, že politický kontext i lidské antipatie zde sehrály svou roli, přičemž jeho mučednictví jako věrnost Bohu a církvi nelze popírat.⁴⁷⁶

Nyní se zastavíme u Procházka postojů k historikovi a politikovi Františku Palackému, jenž byl potomkem českých bratří z Valašska. Z poznámek a dílčích sdělení můžeme vyčíst, že jmenovaný historik znamená v očích brněnského kněze autoritu, kterou cituje a na niž se odkazuje nejen v tomto raném díle. Navíc se ztotožňuje s Palackého dějinnou koncepcí boje německého a českého živlu. Co se týká Palackého důrazu na českou reformaci, pater Procházka se spolu s ostatními, nejen sušilovci, snaží vystavět vlastní ideu katolickou, která má na Moravě své zřídlo, tj. cyrilometodějství. Gymnaziální učitel měl také blízko k českému politikovi. Když v jednom dopise roku 1861 vyjadřuje své názory k nadcházejícím volbám do moravského sněmu, vyzdvihuje příkladný aktivní postoj zmíněného politika v Čechách.⁴⁷⁷ Taktéž na moravskou katolickou veřejnost zapůsobila kladně Palackého účast na brněnských cyrilometodějských oslavách v létě roku 1863. Ostatně se nám zdá velmi pravděpodobné, že Palackého politická koncepce národnostního vyrovnání pro Čechy a Moravy v rámci habsburské monarchie ladila s Procházkovým pohledem.

Jak vidíme, rozdíl náboženského vyznání nebrání brněnskému knězi vidět velikost a zásluhy druhé osoby, protože rozlišuje mezi osobou a institucí, k níž člověk patří. Nutno také dodat, že Palacký rozhodně nebyl protikatolický, což je zřejmé na jeho soukromém i veřejném životě. Za manželku pojal katoličku a souhlasil s katolickou výchovou svých dětí. Setkával se, jednal s katolíky i za hranicemi českých zemí. Navíc se nebál vystoupit proti nálepkám „tmářů a zpátečníků“ na adresu katolických duchovních, ba naopak

⁴⁷⁶ Srov. CHAROUZ, J. Z. *Hlas v mlčení: Jan Sarkander*, s. 36.

⁴⁷⁷ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Volební zpráva z roku 1861. *Hlídky* 1906, roč. 23, č. 12, s. 957.

potvrzoval jejich největší zásluhy o zachování jazyka českého. Český historik tvrdil, že katolická církev způsobila více dobrého než zlého.⁴⁷⁸

V.4.2. Cyrilometodějské téma

Již vícekrát jsme se na stránkách této práce setkali se jmény slovanských věrozvěstů a patronů země moravské.⁴⁷⁹ Dříve než se budeme věnovat Procházkově literárnímu přínosu k uvedenému tématu, považujeme za důležité se zastavit u tzv. ideje cyrilometodějské a ve stručnosti poukázat na několik rovin či souřadnic, které se v ní potkávají. Ačkoli současní vědci nahlížejí uvedenou ideu jako „zakládací mýtus Moravy“⁴⁸⁰ a „nesamozřejmou tradici“ vytvořenou za určitým účelem,⁴⁸¹ neznamená to, že popírají její funkčnost a nezastupitelnou roli, jež měla ve druhé polovině 19. století. Právě od revolučního roku 1848/49 se Cyril a Metoděj stávají jakými protagonisty společenského života v českých zemích a figurují jako symboly na třech či čtyřech prostupujících se rovinách: náboženské a kulturní obnovy, české národní identity a také slovanské vzájemnosti.

Na rovině náboženské obnovy to byli členové družiny Sušilovy, faráři velehradští⁴⁸² a další duchovní,⁴⁸³ kteří usilovali o to učinit z cyrilometodějského kultu moderní formu zbožnosti vhodnou pro svou dobu. S duchovním životem úzce souvisel i zájem kulturně vzdělávací a český, který našel své vyjádření v Brně založených nakladatelských spolcích, nejprve v Národní jednotě sv. Cyrila a Metoděje⁴⁸⁴ a velmi záhy v Dědictví sv. Cyrila a Metoděje. Myšlenka cyrilometodějství však překračovala hranice českého národa, jeho víry a kultury. Měla potenciál promlouvat i k ostatním slovanským křesťanským národům, jejichž historické počátky byly ovlivněny plody práce soluňských bratří. Na náboženské rovině slovanské vzájemnosti vykryštovala myšlenka unionismu, jejímž cílem bylo přivést východní křesťany do jednoty s katolickou církví.⁴⁸⁵ V brněnském prostředí si ji v roce 1850 vložil do svého programu nakladatelský spolek Dědictví sv. Cyrila a Metoděje. O rok později založil za tímto účelem slovinský biskup Martin Slomšek modlitební Bratrstvo sv. Cyrila a Metoděje, které si velmi záhy získalo

⁴⁷⁸ Z proslovu Františka Palackého na svatováclavské slavnosti v září 1873. Srov. Palacký o náboženství. *Hlas* 1873, roč. 25, č. 43, s. 341–342.

⁴⁷⁹ Za spolupatrony Evropy byli prohlášeni Janem Pavlem II. roku 1981.

⁴⁸⁰ Srov. PUTNA, M. C. *Česká katolická literatura*, s. 214–215.

⁴⁸¹ HANUŠ, Jiří. Cyrilometodějství: nesamozřejmá tradice. In JUNEK, Marek (ed.). *Cyrilometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvětu i snah o umlčení*. Praha: Karlova univerzita v Praze, 2013, s. 15–22.

⁴⁸² Významnou postavou byl Josef Vykydal, farář velehradský v letech 1865 až 1889, od roku 1870 také děkan uherskohradišťský. V roce 1880 založil a redigoval periodikum *Sborník Velehradský*. Srov. RAŠTICOVÁ, Blanka – POJSL, Miloslav – ČOUPEK, Jiří a kol. (eds.). *Velehrad: dějiny obce*. Velehrad: Obec Velehrad, 2006.

⁴⁸³ Jmenujme např. již výše zmíněné kněze. Olomoucký dómský vikář Jarolim neboli Jeroným Lýsek založil roku 1849 časopis *Cyryll a Method*, aby posílil lásku k vlasti a církvi. Z pražské arcidiecéze to byl Václav Svatopluk Štulc, který v roce 1847 vydal první česky psanou knížku o svatých věrozvěstech.

⁴⁸⁴ Jmenovaný spolek měl zpočátku i politické ambice, jichž se brzy musel vzdát. Viz výše pododdíl II.5.3.

⁴⁸⁵ Vystává otázka, zda nehrozil odpad českých a moravských katolíků k pravoslaví a zda cyrilometodějská idea tomu neměla čelit.

ohlas i v dalších zemích habsburské monarchie a zejména početné členstvo mělo v brněnské diecézi.⁴⁸⁶

Centrem cyrilometodějské myšlenky se stal moravský Velehrad, domnělé sídlo Cyrila a Metoděje,⁴⁸⁷ který roku 1856 pro účel náboženské obnovy zakoupil olomoucký arcibiskup-kníže Bedřich Fürstenberg.⁴⁸⁸ Druhá polovina 19. století poskytovala příhodný čas pro slavení několika milénií spojených se životem a působením soluňských apoštolů víry. Po výročí svatoklimentenském roku 1860 se chystaly velkolepé poutě a oslavy u příležitosti příchodu jmenovaných bratří na Velkou Moravu roku 1863 a poté výročí smrti sv. Cyrila v roce 1869. Poslední jubileum, „rok světového významu“, při němž „hodiny světových dějin velkou hodinu odbijí“, se uskutečnilo v metodějském duchu roku 1885.⁴⁸⁹ K účasti na poutích vyzývali moravští biskupové nejen česky, ale i německy hovořící a svou podporou je zaštilil také arcibiskup pražský Bedřich Schwarzenberg.⁴⁹⁰ Velehradské slavnosti byly pojmány také jako příležitost k setkání věřících Slovanů z jiných zemí habsburské monarchie i mimo ni. Účastnili se jich Bulhaři, Srbové, Chorvati, Poláci a Rusové.⁴⁹¹

Politicky využít cyrilometodějskou ideu nebylo v padesátých letech dost dobře možné. Avšak po pádu bachovského absolutismu a po znovuoobnovení parlamentarismu získali svatí věrozvěsti v moravském prostředí novou roli. Stali se výrazněji patrony české národní emancipace, která se vyjadřovala o společném národě Čechů, Moravanů a Slezanů pod jednou korunou svatováclavskou.⁴⁹² Cyrilometodějství dokázalo propojit liberální a katolický tábor a vytvořit vlastní moravský národní program, který by byl alternativou českému programu s jeho dominantními symboly Husem a husitstvím. V srpnu 1863 se v Brně uskutečnila národní cyrilometodějská slavnost, která nesla politický rozměr oslav milénia a jež znamenala navázání vstřícných kontaktů s českými politiky Františkem Palackým a Františkem Ladislavem Riegem.⁴⁹³

Posledně jmenovaná událost ukazuje na oddělení náboženských a politických oslav, jak ve smyslu české národní identity, tak ve smyslu slovanské pospolitosti,

⁴⁸⁶ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. K výroční slavnosti modlitebného spolku sv. Cyrilla a Methodia. *Hlas* 1857, roč. 9, č. 14, s. 63–64; ŠPAČEK, Michal. Inštituce velehradské tradice. In ALTRICHTER, Michal – AMBROS, Pavel – BEDNAŘÍKOVÁ, Silvie (eds.). *Velehrad na křížovatkách evropských dějin*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2016, s. 31.

⁴⁸⁷ V této době existují různé názory na identifikaci velkomoravského Velehradu. Palacký a Šafařík za něj považují Uherské Hradiště, Beda Dudík mluví o Mosaburku v Pannonii. Proti poslednímu vystupuje Vincenc Brandl se Starým Městem u Uherského Hradiště, za čímž stojí i náš Matěj Procházka. Srov. PUTNA, M. C. *Česká katolická literatura*, s. 215.

⁴⁸⁸ Olomouckým arcibiskupem byl v letech 1853 až 1892.

⁴⁸⁹ PROCHÁZKA, Matěj. Potřeba smíru mezi východní a západní církví: primát sv. Petra. *ČKD* 1879, roč. 20, sv. 2, s. 81.

⁴⁹⁰ Byl pražským arcibiskupem v letech 1809 až 1885.

Srov. JONOVÁ, Jitka. Cyrilometodějská jubilea na Velehradě ve druhé polovině 19. století pohledem Svatého stolce. In JUNEK, Marek (ed.). *Cyrlometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvětu i snah o umlčení*. Praha: Karlova univerzita v Praze, 2013, s. 31–32.

⁴⁹¹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Potřeba smíru*, 1879, s. 83; *Život sv. Methoda, apoštola říše Velkomoravské a Slovanů vůbec*. 2., obšírnější vyd. Brno: Papežská knihtiskárna benediktnů rajhradských, 1885, s. 241.

⁴⁹² Srov. PROCHÁZKA, Matěj. *Hlas Moravana o koruně české*. *Národní listy* 1861, roč. 1, č. 86, s. [1].

⁴⁹³ Katolická hierarchie i vyšší zemské úřady měly obavu, aby se velehradské slavnosti nestaly politickou manifestací. Kvůli zmíněnému tlaku byla v Brně uspořádána slavnost s politickým rozměrem. Srov. JONOVÁ, J. *Cyrlometodějská jubilea*, s. 33; HANUŠ, J. *Cyrlometodějsství*, s. 17–18.

tzv. panslavismu.⁴⁹⁴ Proti národnostnímu a politickému zneužití cyrilometodějství se stavěl moravský episkopát a Svatý stolec. Je samozřejmé, že státní moc ve Vídni se obávala jakýchkoli manifestací podobného typu, a proto se snažila mít situaci pod kontrolou.⁴⁹⁵ Před oslavami roku 1885 se otec Procházka explicitně vyjadřuje ve stejném duchu, že Slovanstvo tvoří „jeden mohutný duchovní (ovšem nepolitický) celek, vyšší duchovní (nepolitický) organismus“.⁴⁹⁶ Náboženským rozměrem ideje cyrilometodějské byl unionismus, jemuž se budeme věnovat v následující kapitole.

Jak byla cyrilometodějská idea podporována literárně? Co se týká hagiografické produkce o slovanských apoštolech, máme – počínaje rokem 1847 po následující čtyři desetiletí – co do činění s dlouhou řadou publikovaných titulů o jejich životě, o kontextu jejich doby, o cyrilometodějských literárních pramenech a památkách. Křivka počtu vydaných děl v Praze, Olomouci a Brně vykazovala v průběhu druhé poloviny předminulého století dva kulminační body, a to kolem miléníí 1863 a 1885.⁴⁹⁷

Ve srovnání s jinými autory se Matěj Procházka tomuto tématu začal věnovat poměrně pozdě, až v osmdesátých letech. Mezi léty 1880 a 1886 sepsal sedm kratších článků a pojednání pro *Časopis katolického duchovenstva*, stejný počet pak do *Sborníku Velehradského*. Posledně zmíněný sborník začal vycházet v roce 1880 jako příprava na metodějské milénium a záměrem jeho redaktora a přispěvatelů bylo rozmnožit čest a chválu svatých věrozvěstů, hájit katolické náboženství a jazyk mateřský.⁴⁹⁸ I zde si můžeme povšimnout rozměru obranného a národního. Také výbor spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje se usnesl, že připraví tematický sborník. Na jaře 1883 byl k tomuto úkolu zvolen užší odbor, v němž figuroval i sám jeho starosta Matěj Procházka. Ačkoli *Sborník Svatometodějský* spatřil světlo světa v omezenější verzi, než bylo původně plánováno, čítal bezmála 400 stran. Starosta do něj přispěl úvodem a rozsáhlým životopisem biskupa Metoděje. Na více než dvou stech stranách předložil text, jenž byl určen řadovým věřícím a jenž nebyl zatížen poznámkovým aparátem. Protože autor nestihl zahrnout vše, co zamýšlel, publikoval o rok později samostatný *Život sv. Methoda, apoštola říše Velkomoravské a Slovanů vůbec*, který rozšířil o kritické poznámky a nákresy.⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Česká podoba panslavismu měla svůj zdroj v Dobrovského romantickém citu pro jazyk a jeho příbuznosti s ostatními řečmi a v Herderově myšlence o budoucí významné úloze Slovanstva. Politická podoba se projevila na Slovanském sjezdu roku 1848 v Praze, na němž Slované z habsburské monarchie a se zástupci Rusů projednávali celou řadu témat, mezi nimi i nárok sebeurčení národů a jak čelit pangermanismu. V šedesátých letech se v tisku rozhořely diskuze o slovanské otázce a některé kruhy se sympatiemi vzhlížely k ruské říši a k carovi jako k možnému těžišti politického sjednocení.

⁴⁹⁵ Srov. JONOVÁ, J. *Cyrilometodějská jubilea*, s. 33–45.

⁴⁹⁶ PROCHÁZKA, M. *Život sv. Methoda*, s. 241. Zajímavé je, že slova v závorkách přidal roku 1885 k původnímu textu, který publikoval poprvé v roce 1879: PROCHÁZKA, M. *Potřeba smíru*, 1879, s. 82.

⁴⁹⁷ Srov. TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od 1828 až do nynější doby. Část 2*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1913, s. 948–956.

⁴⁹⁸ Srov. REDAKCE. [Předmluva]. *Sborník Velehradský* 1880, roč. 1, s. I–VIII; REDAKCE. [Předmluva]. *Sborník Velehradský* 1881, roč. 2, s. 5.

⁴⁹⁹ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 198.

Procházkově o životě soluňských věrozvěstů a velkomoravské problematice navázalo na jeho studium historických podob slovanského jazyka a písma.⁵⁰⁰ Lingvistický zájem, do něhož se brněnský kněz ponořil již před rokem 1880, se promítl i do některých témat či sporných otázek spojených s počátky písemnictví na Velké Moravě a poskytoval mu důležitou argumentaci k některým otázkám. Náš autor se ve svých historických článcích a ve jmenované monografii vyjadřuje k následujícím tématům. První se týká písma cyrilice, která podle něj vznikla již za Konstatnina-Cyrila ze starší hlaholice.⁵⁰¹ V dalším tématu přináší důkazy o tom, že liturgie slovanská v době svatých věrozvěstů byla překladem bohoslužby řecké, a ne latinské.⁵⁰² Dále se zabývá okolnostmi zániku Metodějova biskupského sídla i slovanské liturgie na Velké Moravě. Vinu za konec církevní správy a bohoslužby nenese papež – jak tehdy tvrdila česká inteligence –, ale hlavní příčinou byl vyšší osud a úskočná německá politika spolu s bavorskými biskupy. Nakonec brněnský profesor pojednává o tom, jak pokračovala slovanská liturgie v Čechách, a zkoumá postoj papeže Řehoře VIII. k ní. Nutno říci, že některé otázky, na něž se Matěj Procházka snažil odpovědět, jsou dnes nahlíženy v jiném světle a u mnoha z nich dodnes badatelé nejsou s to nalézt jasné řešení. Právě nedostatek pramenů pro období Velkomoravské říše a s tím související nemožnost hlubšího bádání patřily k důvodům, proč se později někteří politici stavěli odmítavě k cyrilometodějské ideji jako takové.

Důležitější než historická pravda je nyní pro nás tázání po důvodech a závažnosti výše uvedených polemik. Jako by existoval hermeneutický kruh porozumění mezi dávnou minulostí a Procházkovou současností.

„K rozřešení této historické otázky plné sukův a zádrhelův jest třeba především pomníti na nynější zápasy Slovanů západních s národem germánským, kteréž jen slabým a malým ale přece věrným obrázkem obrovských zápasů týchž Slovanů s týmiž Teutony v době Cyrillo-Methodějské, jakož i sám život svatých bratří, zvláště sv. Methoda, plný svírajících útrap a hořkých soužení jest jako předvěstí a spolu věrným obrázkem neustále sklíčeného národního života západních Slovanů...“⁵⁰³

A současně porozumění vlastní minulosti a vyzdvižení její velikosti, svébytnost dějin slovanských národů, starobylost jejich jazyka a existence vlastní liturgie, která byla

⁵⁰⁰ Autorův zájem o lingvistiku a jeho fundovanost v tomto ohledu se projevil v pojednání *Glagolita Clozianus*, který na pokračování vycházel na stránkách časopisu *Obzor*.

PROCHÁZKA, Matěj. *Glagolita Clozianus*. *Obzor* 1880, roč. 3, č. 16, s. 249–254; č. 17, s. 273–279; č. 18, s. 289–295; č. 19, s. 308–312; č. 20, s. 321–325; č. 21, s. 337–340; č. 22, s. 353–357.

⁵⁰¹ Procházka uvádí několik možností původu těchto písem, přičemž se přiklání se k tvrzení, které předložil i historik Vincenc Brandl. Současní vědci se však shodují na tom, že hlaholice je dílem Konstantina-Cyrila, cyrilice pak pochází od nějakého Klimentova žáka. Srov. PROCHÁZKA, Matěj. *Vznik a zánik metropole sv. Methoda, apoštola Slovanův*. *Sborník velehradský* 1881, roč. 2, s. s. 161–162.

⁵⁰² Co se týče původu či charakteru slovanské liturgie na Velké Moravě, nepadá mezi dnešními badateli shoda. Vypadá to, že v úvahu připadají všechny možné varianty: slovanská liturgie mohla být obřadu byzantského, nebo římského, dále nejprve obřadu římského a posléze byzantského, nebo naopak a nakonec obřadu „smíšeného“, vzniknuvšího z obou zmíněných obřadů.

⁵⁰³ PROCHÁZKA, Matěj. *Příčiny zániku metropole sv. Methoda a její slovanské liturgie v bývalé říši Velkomoravské*. *Sborník Velehradský* 1883, roč. 3, s. 114.

Zde vidíme ozvuk Palackého boje mezi živlem německým a českým.

nezávislá na latinské liturgii, měly podpořit aktuální snahy o právo na sebeurčení a uchování vlastní identity proti „mořským příbojům“ teutonské národnosti.

V.4.3. Ostatní historiografická produkce

Abychom učinili zadost úsilí brněnského kněze a historika, přehled jeho produkce doplníme dílem, u něhož mu oficiálně autorství přiznáno nebylo. Svou stopu a velký kus práce zanechal na životopisu svatého Jana Kapistrána (1386–1456), slavného misionáře v našich zemích. Na vydání knihy se usnesl výbor Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, aby připomněl čtyřsté výročí světcevy smrti připadnuvší na rok 1856, a pověřil úkolem Františka Valoucha, kaplana v Hostímě nedaleko Moravských Budějovic. Gymnaziální učitel a katecheta si však jako redaktor v náčrtku své práce poznačil, že daný spis „*jest náramnou většinou jeho dílo*“. Hlavnímu autorovi poskytl historické prameny, které vyhledal v Moravském zemském archivu a přeložil z latiny, a korigoval Valouchův rukopis, přičemž třetí část slohově přepracoval.⁵⁰⁴

Poslední historická monografie Matěje Procházky s názvem *Missie jezuitské vůbec a missie P. Aug. Strobacha z T.J. zvlášť* vyšla opět péčí brněnského cyrilometodějského Dědictví, a to v edici *Bibliotéka spisů poučných*. Jihlavský rodák, jezuita a misionář Augustin Strobach (1646–1684) zemřel mučednickou smrtí na Mariánských ostrovech. Brněnský biskup František Bauer požádal penzionovaného profesora o sestavení podrobnějšího Strobachova životopisu u příležitosti dvousetletého výročí jeho smrti v roce 1884, záhy poté, co jihlavští občané získali mučednickovy ostatky ze Svaté Hory u Příbrami.⁵⁰⁵ V „závěrečných úvahách“ autor vysvětluje, proč životopisu předsadil rozsáhlé pojednání o dějinách jezuitských misí od jejich počátku. Jejich vypsáním chtěl prezentovat „dvě hlavní pravdy“: Za prvé jezuité, včetně českých, byli vždy učení a zbožní, což dokládá konkrétními příklady a jejich zásluhami ve vědách a duchovním ideálu, nadpřirozeném cíli člověka. Za druhé pak jezuité za podpory domu habsburského zanechali v dějinách českých zemí plodnou stopu tím, že navrátili naše předky ke katolické církvi.⁵⁰⁶ Minulost, doba 15. a 16. století, jsou zrcadlem pro dobu Procházkovu, kdy je třeba obnovit křesťanský život a znovu se přidat ke společenství katolické církve.⁵⁰⁷ Vedle vlastní Procházkovy historické práce, při níž vytěžil nepublikované prameny ke Strobachovu životu, může být pro současného čtenáře a historika cenným zdrojem informací jeho podání o osudech Strobachových ostatků, zvláště o jejich přenesení do rodné Jihlavy. Autor pak vyslovuje přání, aby vzpomínka na jezuitského mučedníka byla „*mocnou buditelkou a podněcovatelkou katolického vědomí*“ a snad i podnětem k procesu blahorečení.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Srov. SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884; MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 130.

⁵⁰⁵ Srov. autorův proslav: PROCHÁZKA, Matěj. *Missie jezuitské vůbec a missie P. Aug. Strobacha z T.J. zvlášť*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Metoděje, 1886, s. I.

⁵⁰⁶ Procházková apologie jezuitů vyznívá zřetelně v okamžiku, kdy si uvědomíme ostré útoky proti nim ze strany liberálů a antiklerikálů, kteří užívali slovo „jezuitství“ jako synonymum pokrytectví a úskočnosti.

⁵⁰⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *Missie jezuitské vůbec a missie P. Aug. Strobacha*, s. 392–419.

⁵⁰⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Missie jezuitské vůbec a missie P. Aug. Strobacha*, s. 357–391.

Pro úplnost rozmanité Procházkovy dějepisické literární činnosti zbývá ještě zmínit skupinu dvou desítek recenzí historických děl k českým dějinám, které povětšinou uveřejnil *Časopis katolického duchovenstva*. Z několika autorů posuzovaných spisů vybíráme nám již známého moravského historiografa a benediktina Bedy Dudíka, jemuž brtnický rodák pročetl a recenzoval deset děl: čtyři z Dudíkových posledních dílů německy psaných dějin moravských a dále jeho významné počiny ediční práce.⁵⁰⁹

V posledním odstavci sice nezmiňujeme striktně řečeno historická díla, nicméně životopisy a nekrology současníků patera Procházky s dějepisnou prací souvisejí. Brněnský kněz rád vyprávěl životní příběhy osob, s nimiž měl něco společného, znal je osobně nebo s nimi sdílel stejný ideál. Na stránkách různých periodik představil dvě osobnosti slovinského národa, a to výše zmíněného biskupa Antonína Martina Slomška⁵¹⁰ a jazykovědce Antonína Janežiče (1828–1869),⁵¹¹ a pak anglického teologa a konvertitu ke katolictví Johna Newmana (1801–1890).⁵¹² Z českých osobností se písemně věnoval čtyřem kněžím. Nejprve představil u příležitosti jeho kněžských druhotin⁵¹³ zajímavý životní příběh tehdejšího provinciála minoritů Bonaventury Zdury (1791–1875).⁵¹⁴ V roce 1868 sepsal pro *Časopis katolického duchovenstva* nekrolog svého drahého přítele a souputníka ve věci národní Františka Sušila. Roku 1871 jej rozšířil na životopis o 35 stranách a připojil k druhému dílu Sušilova komentáře k novozákonním listům sv. Pavla.⁵¹⁵ Nakonec náš autor vypsál osudy dvou členů družiny Sušilovy – svého kolegy gymnaziálního učitele a spisovatele Karla Šmídka⁵¹⁶ a hraběte Bedřicha Sylvy-Taroucy.⁵¹⁷

⁵⁰⁹ PROCHÁZKA, Matěj. Beda Dudík: Statuten des ersten Prager Provinzial-Konzils v. 11 u. 12 Novemb. 1349. *ČKD* 1872, roč. 13, sv. 8, s. 623–629; Beda Dudík: Synodalstatuten des Bischofs Ernest von Pardubitz für die Prager Diözese v. 18 Okt. 1343. *ČKD* 1872, roč. 13, sv. 8, s. 623–629; Beda Dudík: Correnspondenz Kaisers Ferdinand II. und seiner erlauchten Familie mit P. Martinus Becanus und P. Wilhelm Lamormaini kaiserl. Beichtvätern S.J. *ČKD* 1877, roč. 18, sv. 1, s. 59–65; Beda Dudík: Dějiny knihtiskařství na Moravě od vzniku jeho až do roku 1621. *ČKD* 1877, roč. 18, sv. 1, s. 59–65; Beda Dudík: Karl's von Žerotín böhmische Bibliothek in Breslau. *Časopis Matice moravské* 1877, roč. 9, s. 179–181; Beda Dudík: Mährens allgemeine Geschichte. VIII. Bd. *ČKD* 1878, roč. 19, sv. 3, s. 232–238; Beda Dudík: Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650. *ČKD* 1879, roč. 20, sv. 2, s. 141–145; Beda Dudík: Mährens allgemeine Geschichte. IX. Bd. *ČKD* 1881, roč. 22, sv. 6, s. 371–378; Beda Dudík: Mährens allgemeine Geschichte. X. Bd. *ČKD* 1883, roč. 24, sv. 5, s. 307–310; sv. 6, s. 375–378; sv. 7, s. 434–437; sv. 8, s. 506–510; sv. 9, s. 563–568; Beda Dudík: Mährens allgemeine Geschichte. XII. Bd. *ČKD* 1889, roč. 30, sv. 2, s. 107–114; sv. 3, s. 185–192; sv. 4, s. 249–256; sv. 5, s. 316–320; sv. 6, s. 379–384; sv. 7, s. 445–448; sv. 9, s. 559–560.

⁵¹⁰ Ke Slomškovu životu viz výše oddíl III.2.

PROCHÁZKA, Matěj. Antonín Martin Slomšek. *Hlas* 1862, roč. 14, č. 30, s. 233–237; Antonín Martin Slomšek. *Moravan* 1864, roč. 13, s. 210–226.

⁵¹¹ PROCHÁZKA, Matěj. Antonín Janežič. *Hlas* 1869, roč. 21, č. 30, s. 234–235.

⁵¹² PROCHÁZKA, Matěj. John Newman. *Hlas* 1867, roč. 19, č. 14, s. 110–112; č. 15, s. 118–119; č. 16, s. 126–127; č. 24, s. 189–190.

⁵¹³ Padesáté výročí slavení první mše svaté.

⁵¹⁴ PROCHÁZKA, Matěj. Veleduš. p. jubilant Bonaventura Zdura. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 25, s. 177–181.

⁵¹⁵ PROCHÁZKA, Matěj. † František Sušil, doktor a profesor theologie. *ČKD* 1868, roč. 9, sv. 4, s. 290–304; *František Sušil, narozen dne 14. června 1804, zemřel dne 31. května 1868; nekrolog*. S.l.: s.n., 1868; František Sušil, první starosta Dědictví ss. Cyrilla a Metoda. *Moravan* 1869, roč. 18, s. 163–175; František Sušil: životopisný nástin. In *Listové sv. Pavla apoštola. Díl II*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1871, s. 411–447; Dodatek k životopisu Sušilovu. *ČKD* 1871, roč. 12, sv. 8, s. 603–604; PROCHÁZKA, Matěj – KYNICKÝ, František. *Životopis Františka Sušila s vyobrazením: na památku odhalení pamětní desky na domě, kde František Sušil v Bystřici pod Hostýnem svůj věhlasný život v Pánu dokonal*. Brno: Fr. Kynický, 1872.

⁵¹⁶ PROCHÁZKA, Matěj. † Karel Šmídek. *ČKD* 1878, roč. 19, sv. 7, s. 510–516; † Karel Šmídek. *Časopis Matice moravské* 1878, roč. 10, s. 171–176.

V.5. Procházkova teologie dějin (spásy) a interpretace dějin českých

Znovu si dovolíme připomenout, že studium, interpretace a prezentace dějin byly pro brtnického rodáka praktickým a nutným prostředkem při formování identity své vlastní, svých studentů a ostatního věřícího lidu. Při své historické práci byl a zůstával jak katolickým teologem a knězem, tak „Čechoslovanem“⁵¹⁸ a národovcem. Jinými slovy: nesnažil se upozadit své náboženské a národnostní předporozumění. Viděno s odstupem doby, pohledem pozdějších generací literárních kritiků, vysloužil si za tento interpretační rámec nejednu výtku. Uvedme kupříkladu Miloslava Hýska, který na konto Procházkových historických děl na počátku 20. století napíše, že „jsou přeplněna polemickými odbočkami, ostrou kritikou a náboženskými pokyny“.⁵¹⁹ Je třeba, abychom čelili anachronickému pokušení hodnotit dílo brněnského kněze z hlediska současné historiografie. Proto si v tomto oddíle klademe za cíl přiblížit Procházkův interpretační rámec na konkrétních příkladech, pochopit jej v souvislostech jeho doby a identifikovat základní prvky jeho teologie dějin.

Ačkoli se v Procházkově díle nesetkáme s ucelenou prezentací teologie dějin či teologie dějin spásy,⁵²⁰ jeho slova a obrazy prozrazují, že na minulost, přítomnost a budoucnost v jejich vzájemném propojení pohlíží očima křesťanské víry a snaží se v nich porozumět Božímu působení. Klíčem v pohledu na dějiny světa a člověčenstva a na dějiny spásy je Kristus. Nejen v historických spisech, ale i v pojednáních apologetických a k dělnické otázce náš autor zdůrazňuje, že Kristus je středem, osou či středobodem světových dějin, je počátkem a cílem všech věcí, králem všech věků a stromem života pro všechny národy. Nikde blíže nevysvětluje, zda je Kristus středem ve smyslu periodizace či časové posloupnosti dějin⁵²¹ nebo zda Kristus dává smysl všemu dění a všem příběhům („všechny světoděje co paprsky ku středišti svému směřují“). Jistě však jeho texty vypovídají o Kristově spásonosném významu pro svět po všechny věky a celé lidstvo. Ježíš Kristus přinesl vykoupení a osvobození z pout zla pro jednotlivého člověka i pro veškeré národy.⁵²² On přináší uzdravení a je zárukou trvání, jistoty a celistvosti společnosti.⁵²³ Jak potvrzuje Písmo: „Kristus je stejný včera, dnes a navěky.“⁵²⁴ On je

⁵¹⁷ PROCHÁZKA, Matěj. Friedrich Graf von Sylva-Tarouca: zur mähr.-schles. Biographie 155. *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* 1881, Jhg. 61, Nro. 9, s. 65–68.

⁵¹⁸ Hojně užívaný výraz v 19. století.

⁵¹⁹ HÝSEK, Miloslav. *Literární Morava*, s. 72.

⁵²⁰ Teologie dějin se soustředí na dějiny v jejich komplexnosti s jejich „činiteli“ (časem, dějinami, osobami) a přistupuje k nim ve světle zjevení, ve světle reflektované křesťanské víry. Má tak mnoho společného s filozofií dějin a ve spektru teologických oborů se nachází blíže fundamentální teologii.

Teologie dějin spásy se blíží spíše dogmatické teologii a její „větvi“ soteriologii, protože se soustředí na spásné dění v dějinách, konkrétně na roli hříchu a Kristova působení a na směřování do estatonu, jejího naplnění.

Celá teologie dějin (spásy) má svůj kořen v tajemství Trojice, jak se pokusíme v této práci aplikovat.

Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš Kristus – Pravda dějin: trojiční a christocentrická teologie dějin*.

Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, s. 11, 67.

⁵²¹ Pohled, že Kristus přišel uprostřed časů, přetrval v dějinách teologie a dodnes převládá. Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš Kristus – Pravda dějin*, s. 92.

⁵²² O tom, že brněnskému knězi je též blízká řecká mytologie, svědčí přirovnání Krista k Herkulovi, který vysvobodí od svízely titána Prométhea, tj. náš svět. Srov. PROCHÁZKA, Matěj. *Otázka dělnická*, s. 229.

⁵²³ Kristus vše drží pohromadě, bez něj se společnost rozpadne na atomy a zahyne.

⁵²⁴ *Žid* 13, 8.

životodárný proud přetékaných božských milostí, aby všechny národy byly vzkvétajícími stromy. Můžeme si povšimnout i zjevitelského významu Krista, jenž představuje zář, která „*objasňuje svaté úmysly prozřetelnosti božské při řízení člověčenstva*“. On je tedy klíčem k porozumění smyslu dějin a jejich cíli, Božího záměru se světem a zjevitelem spásonosné pravdy.⁵²⁵

Spolu s druhou božskou osobou, Kristem, „*sluncem spravedlnosti, světlem světa, obnovitelem a Spasitelem*“, vystupuje v dějinách Bůh, u něhož Procházka nerozlišuje osobu, ale implicitně označuje nejspíše Boha-Otce. Obraz tohoto Boha až nápadně odkazuje na starozákonního Boha JHVH, Boha domu izraelského.⁵²⁶ Tento „soudce národů“ trestal „starobylé“ národy, které odpadly od pravdy a pravého náboženství, a nahrazoval je novými.⁵²⁷ Tento „Pastýř nebeský“ nechal Čechům, Moravanům a Slezanům pocítit hůl své zuřivé kázně během dvousetletého náboženského zápasu až do Bílé hory. Osudy starověkých národů a katolické vítězství bělohorské vydávají jasné poselství o spravedlivé Boží pomstě na pyšných národech, žijících v bludu, a současně o věrném Božím vedení národů vyvolených. A tak oba národy – izraelský a „československý“ – zůstaly zachovány. Ačkoli se izraelský národ odvrátil od Krista a stal se podobným paprskům odbíhajícím daleko od středu, nezmizel a stal se základem a věčným svědkem křesťanství. Ačkoli „československý“ národ po dvě stě let chodil v kruhu, Bůh si jej přes všechny bouře zachoval a navrátil jej, odkud vyšel, aby byl kvasem pro odtržené východní bratry křesťany. Oba národy obdržely od „řiditele běhu dějin“ svatou úlohu.⁵²⁸ A tak brněnský teolog apeluje: *Milý, zbožný slovenský národe, nevěř falešným mesiášům a prorokům, pouč se z dějin a boj se Božího hněvu.*⁵²⁹ Vyvolenost českého národa je tedy odrazem či pokračováním vznešené úlohy malého národa Izraele a kvasem pro působení Božího království.

Zde považujeme za nutné učinit krátkou vsuvku o stavu dobové katolické teologie. Doposud jsme se v Procházku prezentovaných dějinách setkali s působením Boha, vnímaným spíše jako Otce, a v Kristu s druhou božskou osobou. Nabízí se tedy otázky po tom, kde se nám schoval Duch Svatý a jak v dějinách působí celá Trojice. Už zde narážíme na nedostatek katolické dogmatické teologie 19. a počátku 20. století, čímž je upozaděni třetí božské osoby a ústředního tajemství křesťanské víry – tajemství Nejsvětější Trojice.⁵³⁰ Pokusíme se to rozvinout do tří bodů. Za prvé se dobová teologie nesnažila hlouběji osvětlit imanentní Trojici, tedy dynamiku vztahů jednotlivých božských osob mezi sebou navzájem. Trojice tak byla prezentována jako nevysvětlitelné tajemství, na něž přemýšlející věřící pohlížel jako na rébus, ale v němž bylo nutné pouze věřit.⁵³¹ Za

⁵²⁵ Pro roli Krista v dějinách srov. PROCHÁZKA, Matěj. Bůh soudce národů. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 49, s. 194; *Otázka dělnická*, s. 229–230; *Potřeba smíru*, 1879, s. 196.

⁵²⁶ Zde se nabízí pozdější Rahnerova otázka, zda ve starozákonních dějinách Jahve představuje Boha-Otce nebo celou Trojici. Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. 2. vyd. Praha: Krystal OP, 2010, s. 19, 45–46.

⁵²⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *Bůh soudce národů*, s. 193–195.

⁵²⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Život bl. Jana Sarkandra mučeníka*, s. 784–795.

⁵²⁹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Bůh soudce národů*, s. 194–195.

⁵³⁰ Toto období bývá označováno jako doba „zapomenuté Trojice“. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 97.

⁵³¹ Jak dosvědčuje např. Tomáš Garrigue Masaryk ve vzpomínkách na své dětství. Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 97–98.

druhé tím, že teologové nedokázali propracovat vztahy imanentní Trojice ke světu, společné a rozlišené působení božských osob vůči stvoření, odtrhávali význam jejího tajemství od dějin spásy. Protože se obávali hrozby triteismu neboli rozštěpení Boží jednoty do třech osob, opakovaně zdůrazňovali, že Trojjediný jedná ve vztahu ke světu skrze svou jedinou přirozenost. Tento nedostatek můžeme pozorovat o odstavec výše, kdy Procházka prezentuje vztah Boha ke světu, a to nerozlišeným jménem Bůh, bez propojenosti k osobám Syna a Ducha Svatého. Třetím nedostatkem pak bylo, že teologové nedokázali vysvětlit význam trojičního mystéria pro život křesťana a propojit jej s ním. Společenství lásky božských osob v Trojici nefigurovalo jako vzor či předobraz lidským společenstvím.⁵³²

Po této důležité vsuvce se vraťme k vyvolenosti českého národa. Byl si brněnský kněz vědom toho, že navazuje na myšlenku českého středověkého mesianismu? Víra v náboženské vyvolení a s tím spojený nárok být v čele křesťanské Evropy má své počátky v době vlády Karla IV., kdy vedle prohloubení duchovního života rostlo také české sebevědomí ve vzdělanosti, politické stabilitě, a to i ve srovnání s Němci. Český mesianismus se pak plně rozvinul v době husitské a projevil se ve více podobách. Inspirací vyvolenosti „Božího lidu“ a obrazu „věčných Čechů“ byl Starý zákon, novozákonní texty⁵³³ i život prvotní církve.⁵³⁴ Tento jev se neomezoval jen na stranu utrakvistickou, ale měl stoupence i v katolických řadách. Pomalu však utichl po smrti Jiřího z Poděbrad.⁵³⁵

Nyní je třeba zmíněnou Procházkovu paralelu mezi národem Židů a Čechoslovany rozvinout v duchu teologicko-dějinné reflexe a zdůvodnit ji trinitárně. Tak jako je Izrael prvorozeným synem,⁵³⁶ s nímž Hospodin uzavřel smlouvu, vstupují ostatní evropské národy do smlouvy jako druhorození, skrze přijetí křesťanství, tj. skrze Krista. Jak prvorozený Izrael, tak druhorozené křesťanské národy participují na věčné smlouvě v Kristu, na vztahu lásky, který má božský Otec k božskému Synu.⁵³⁷ Viditelným znamením smlouvy je, že židovský národ existuje po dva tisíce let i bez země. Zde však jdeme jako teologové nad rámec toho, co říká sám Procházka. Zároveň tak dovádíme jeho výroky do souvislostí s dnešní teologií.

V následujících dvou odstavcích chceme nejen shrnout Procházkovy myšlenky týkající se identity a role národa v dějinách, ale dovolíme si je doplnit a tak rozvinout jeho intuici ve smyslu teologie dějin. Jinými slovy řečeno: pokusíme se explicitně vyjádřit to, co brněnský kněz 19. století kvůli stavu tehdejší teologie nemohl vnímat a postihnout.

⁵³² Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Jako v nebi, tak i na zemi*, 2. vyd., s. 53–58.

⁵³³ Např. *Sk* 13, 46–47; *1 Petr* 2, 9.

⁵³⁴ Perzekuce a mučednictví byly obvyklé v prvních staletích církve a setkáváme se s nimi i v obou částech Bible.

⁵³⁵ Srov. URBÁNEK, Rudolf. Český mesianismus ve své době hrdinské. In *Od pravěku k dnešku: sborník prací z dějin československých : k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře. Díl I.* Praha: Historický klub, 1930, s. 262–284.

⁵³⁶ *Ex* 4, 22.

⁵³⁷ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. 3. vyd. Praha: Krystal OP, 2017, s. 569.

Začněme konstatováním, že příběh národa jako kolektivní osoby tvoří spolu s příběhy jednotlivých lidských osob základ dějin.⁵³⁸ Dále připomeňme, že současná teologie vnímá společenství lidských osob v nejrůznějších formách jako obraz božské Trojice. Pokud bychom to aplikovali na národ, pak toto společenství odvozuje primárně svou identitu od Trojjediného a až sekundárně od lidských osob, které jej utvářejí. Procházkova intuice upozorňuje na obě roviny. Všimnout si toho můžeme v článku, v němž vyzdvihuje slova svého současníka, protipapežského agitátora při sjednocování Itálie Giuseppe Mazziniho, že materialismus podřívá národní ideu a že každý národ ke svému rozkvětu potřebuje víru v budoucnost, duchovní a náboženské hodnoty, které podněcují lidi k sebepřekročení a odhodlanosti k obětem.⁵³⁹ I v jiných svých textech brtnický rodák vyjadřuje vážnou obavu nad tím, že některé evropské národy, včetně českého, pod vlivem nových myšlenek a ideologií přicházejí o křesťanskou víru a přináležitost ke Kristově církvi, tj. o konstitutivní prvek své totožnosti. Tady můžeme Procházkovi přitakat a se současnými teology se ptát, zda národy, jež se zrodily z křesťanského podhoubí, odkládáním své víry a tím i vztahu s Bohem Otcem, Synem a Duchem Svatým neztrácejí svou vlastní identitu a neodsuzují se tak k zániku.⁵⁴⁰

Když se ještě jednou vrátíme k Procházkově myšlence, že národ jako kolektivní osoba má svou zvláštní úlohu, že je volán stejně jako každý jednotlivý člověk ke svobodě a k užívání přirozených práv, opět nás to odkazuje na samotný zdroj v tajemství Nejsvětější Trojice. Jako božské osoby vycházejí ze sebe a plně se vydávají jedna druhé, tak i národy neexistují jen pro sebe, ale jsou povolány být darem pro druhé a růst do společného „my“. Se vzájemným obdarováním a sebepřekročením pak souvisí poslední bod naší teologicko-dějinné úvahy. Jednota v různosti a různost v jednotě má svůj nejhlubší zdroj v samotném božském společenství a je klíčem k pochopení Božího záměru a pozváním k rozličnosti v lidských společenstvích. O vzájemném vztahu a společenství mezi národy se náš autor vyjadřuje příměrem, v němž různé stromy dávají různorodé ovoce pro dobro celku.⁵⁴¹ Jistě čtenář namítne, že náš gymnaziální učitel a katecheta měl tímto na mysli velmi praktickou záležitost, již jako Moravan bolestivě pociťoval a o niž usiloval, a to zrovnoprávnění českého národa a získání určité autonomie českých zemí v rámci habsburské monarchie.⁵⁴² S tímto nelze než souhlasit, a současně je nutno dodat: Neodráží uspořádání lidské společnosti to, v jakého Boha lidé věří a uctívají? Není trinitární obraz Boha pozváním a zárukou k univerzalizmu a k úctě k druhému v jeho jinakosti? Není uskutečňování národní identity a podíl na rozhodování věcí veřejných praktickým vyústěním evangelní zvěsti, která překračuje hranice etnocentrismu a partikularismu a současně respektuje individualitu?⁵⁴³ Ačkoli na politické scéně habsburské říše a od roku 1867 soustátí nedocházelo k výrazným posunům, při nichž by

⁵³⁸ Kolektivními osobami jsou např. národ, Boží lid, církve či lidstvo. Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš Kristus – Pravda dějin*, s. 79–80.

⁵³⁹ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Jak soudí Mazzini o materialismu. *ČKD* 1869, roč. 10, sv. 4, s. 302–304.

⁵⁴⁰ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš Kristus – Pravda dějin*, s. 81–84.

⁵⁴¹ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Národnost vůbec a slovanská zvlášť z křesťanského stanoviska: psáno v čas sněmu zemského na sklonu r. 1865. *Moravan* 1867, roč. 16, s. 167–168; POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš Kristus – Pravda dějin*, s. 54, 84.

⁵⁴² Jak se Procházka vyjadřuje k volbám do moravského sněmu v roce 1861. Srov. PROCHÁZKA, M. *Hlas Moravana o koruně české*, č. 86, s. [1–2].

⁵⁴³ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Jako v nebi, tak i na zemi*, 2. vyd., s. 81–87.

národovec a brtnický rodák jásal radostí, určitých plodů se dočkal na rovině křesťanského společenství. V polovině osmdesátých let bude brněnský teolog psát o konečně nastolené „mezinárodní“ rovnoprávnosti v rodině křesťanů a oceňovat encykliku Lva XIII. *Grande munus*, která slovanské národy postavila na roveň ostatním a přiznala jim, že již od dob svatých Cyrila a Metoděje mají místo mezi dělníky na Boží vinici.⁵⁴⁴

V tomto bodě se nabízí otázka, zda náš kněz a historik aplikoval požadavek různorodosti a jednoty na společenství církve. Zdá se, že – jak zmíníme později – pluralitní model církve nebyl žádoucí a důraz na jednotu v čele s monarchistickým postavením římského biskupa byl v trendu.⁵⁴⁵ Teprve Druhý vatikánský koncil hovoří jasně o partikulární a místní církvi ve vztahu k té univerzální. Eklesiologie 19. století tudíž ještě neuměla propojovat jednotu církve s legitimní pluralitou kultur, jazyků a národů.⁵⁴⁶

Doposud jsme se snažili teologicky uchopit, jak Matěj Procházka ve svých spisech představuje některé hlavní činitele dějin. Pojednali jsme o Kristově roli v dějinách, o Božím působení v nich a o jedinečném povolání národa. Nyní bychom se zastavili u autorovy interpretace konkrétních období a událostí českých dějin a posoudili, jak je používá pro současnost a budoucnost. Historie je pro národ konstitutivní složkou spolu s jeho lingvistickou, kulturní a náboženskou tradicí. Všechny tradice jsou „páteří“ či „osou“ příběhu této kolektivní osoby.⁵⁴⁷ Jinými slovy: příběh a identita národa jsou v těsném vzájemném poměru. Vyprávěním příběhu národa se utváří jeho identita a současně národní identita sestává z bohatství jeho tradic, jež jsou samy o sobě příběhem. A aby příběh pokračoval, aby národ žil a směřoval vstříc budoucnosti, je nutné o tradice pečovat, kultivovat je a obohacovat novými impulsy. Svou reflexí a vyprávěním se brněnský kněz podílel na novém uvědomování si vlastní identity. Jak vidíme, osoba individuální i kolektivní se vyjevuje ve vztahu a v příběhu, současně je nutné poznamenat, že navíc osoba transcenduje svůj příběh, je vůči němu svobodná, to znamená, že je možná korektura směřování dějin i vlastního životního příběhu.

Příběh národa s jeho časy smutnými, temnými a časy milosti⁵⁴⁸ plní v Procházkových spisech funkci zrcadla, jež slouží k lepšímu nahlížení soudobého stavu národa a situace, v níž se nachází. V zrcadle dobře vyniknou podobnosti i rozdíly. Když brněnský kněz porovnává současné zápasy západních Slovanů s germánským národem, vyhodnotí je jako slabý obrázek obrovských zápasů dvou národních živlů doby cyrilometodějské. Další srovnání přináší období od husitství až do Bílé hory. Ačkoli to byla doba neutěšená kvůli náboženským protivám, výrazně vynikala ve prospěch českého jazyka. Jak se markantně změnila situace našeho národa, vykresluje pater Procházka v sugestivním obraze. Dříve krásná paní, poklady ověňčená kněžna a královna Čechie se stala žebračkou prosící o drobty chleba a „*stojí tu mráкотou smutku přikryta s jizvami na*

⁵⁴⁴ Srov. PROCHÁZKA, M. *Život sv. Methoda*, s. 6.

⁵⁴⁵ Jak budeme ještě rozebírat v oddílu VI.6., převládající obraz Boha byl monarchistický.

K obrazu Boha a sebeprožívání církve srov. POSPÍŠIL, C. V. *Jako v nebi, tak i na zemi*, 2. vyd., s. 61–66.

⁵⁴⁶ DRUHÝ Vatikánský koncil. *Lumen gentium*, čl. 23. Česky vyšlo na stranách knihy: *Dokumenty*

II. vatikánského koncilu. 1. vyd. Praha: Zvon, 1995, s. 29–100.

⁵⁴⁷ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Ježíš Kristus – Pravda dějin*, s. 79–80.

⁵⁴⁸ Jubilejní rok 1885 náš autor vnímá jako velkou hodinu, již odbíjí hodiny světových dějin, a jako pramen blažených a utěšených dějin slovanských kmenů. PROCHÁZKA, M. *Potřeba smíru*, 1879, s. 81.

hrudi, s hořkým bolem v srdci“. Ač svržena do ponížení, nebyla zcela překonána a život z ní nevyprchal. Neboť její děti se k ní, drahé a sladké matce, i přes tupení nepřátel vinou.⁵⁴⁹

Dále Matěj Procházka využívá historii a příběhy osobností jako pedagogickou látku, skrze niž má národ dospět z dětství do mužného věku,⁵⁵⁰ a jako školu,⁵⁵¹ v níž Bůh ve své prozřetelnosti vše využije pro růst národa. Podobně jako ve výchovné praxi mají místo různé metody, obsahují podle autorovy interpretace české dějiny naučení, výstrahu, povzbuzení a vyburcování. Brněnský učitel píše historii pro větší osvětu českého lidu, aby mu poznáváním vlastní minulosti pomohl k rozumnosti, moudrosti a opatrnosti. V jeho podání mají výstražně působit Boží zásahy a pohromy, jimiž trestal náklonnost předků k bludným naukám. Strach má autorovým současníkům zabránit v návratu na špatné cesty a vzpírání se Boží vůli. Otec Procházka chce povzbudit český národ v těžkých časech, aby podobně jako předchozí generace vytrval v přinášení svědectví katolické víře. Chce probudit z lhostejnosti, povrchnosti a dřimoty, chce zapálit lidská srdce touhou po duchovních dobrech a hlubokým citem pro národní čest. Odkazuje se na „výtečníka“⁵⁵² Františka Palackého, podle nějž je „cit národnosti“ hlavním lékem proti egoismu.⁵⁵³ Uvedený postoj dělá z člověka vlastence, který dokáže vyjít ze sebe. Tento cit dává jednotlivci i národu křídla, aby se povznesl k vyšší myšlence a aby byl schopen blahotvorných podniků, nových úkolů.⁵⁵⁴ Procházkovo pojetí můžeme vhodně doplnit slovy Františka Palackého: „*Nikoliv odkládání omylů, nýbrž živé poznání pravdy vzdělává ducha a obilňuje srdce.*“⁵⁵⁵

V.6. Obraz Židů a otázka židovská

Židé patří do obrazu Procházkovy doby a v jeho spisech se objevují se svou specifikou a národní jinakostí. S příchodem revolučního roku 1848/49 se jejich odlišné společenské postavení začíná proměňovat a postupně se před zákonem odbourávají protizidovská opatření a právní diskriminace. Co se však mění velmi pomalu, je mentalita a pohled ostatních občanů, většiny společnosti. Matěj Procházka se s příslušníky židovského národa potkával již jako dítě v Brtnici, na jihlavském gymnáziu měl židovské spolužáky a v příbrněnské zábrdovické farnosti žilo několik rodin. S nástupem na učitelské místo a s postupným zrovnoprávněním Židů přišly další příležitosti pro setkávání a konfrontaci s židovskými spoluobčany, ať už tváří v tvář nebo díky jejich větší podnikatelské aktivitě v životě moravského Manchesteru.⁵⁵⁶ Důvody, proč jsme se

⁵⁴⁹ Čechoslavia je matkou Čechů, Moravanů a Slezanů. Srov. BRTNICKÝ, M. *Zákon sněmu jenerálního*, s. 126.

⁵⁵⁰ Procházkův odkaz na Ciceronův výrok: „*Národ, který nezná vlastní historii, je jako děcko, které kdokoli může obalamutit.*“

⁵⁵¹ Jistě v tom slyšíme ozvuk motto „*Historia magistra vitae*“.

⁵⁵² Význam slova není ironický, ale vyjadřuje hluboké uznání.

⁵⁵³ Srov. BRTNICKÝ, M. *Zákon sněmu jenerálního*, s. 123.

⁵⁵⁴ Nejkomplexněji rozvíjí všechny prvky božské pedagogiky vůči národu ve své monografii: PROCHÁZKA, Matěj. *Život bl. Jana Sarkandra mučenika*, s. V–XII, 784–795.

⁵⁵⁵ Citováno podle: KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 220.

⁵⁵⁶ Zpráva k dělnické stávce v roce 1875 udává, že ze 43 brněnských textilních továrenníků je 33 židovského původu. Srov. K ruchu dělnickému v Brně. *Hlas* 1875, roč. 27, č. 51, (nestr.).

rozhodli u tohoto tématu krátce zastavit, jsou následující. Za prvé se pojmy „židovský“ a „židé“⁵⁵⁷ vyskytují poměrně často v Procházkových textech, a to ve zprávách v periodikách, dále v asketických pojednáních, v díle o dělnické otázce a jiných. Za druhé jde o zajímavý fenomén 19. století z hlediska společenského a náboženského, respektive křesťanského, jenž patří ke stinnějším kapitolám dějin (nejen) katolické církve.⁵⁵⁸

Čeho si středoškolský katecheta na Židech všímá? Co na nich hodnotí? Na prvním místě je to jejich mravnost, tedy chování a ctnosti. Konkrétněji se k tomu dostaneme v kapitole o asketice. Také v dobovém katolickém tisku a literatuře jsou zmiňovány typické ctnosti Židů, jimiž jsou zejména šetrnost a skromný život. Našli jsme přinejmenším jednoho autora, který stejně jako náš brněnský kněz dává ostatním křesťanům Židy za vzor hodný napodobování: *Nenadávejte Židům a nezávidte jim, ale následujte je v ctnostech.*⁵⁵⁹

Současně můžeme v Procházkových textech nalézt narážky na to, že je třeba určité obezřetnosti vůči Židům. Náš kněz vícekrát kritizuje schopnost Židů shromažďovat bohatství a vysávat je z druhých. Jedním dechem je však třeba dodat, že stejně tak si bere na mušku nežidovské vykořisťovatele, ba dokonce uvádí skutečnost, že mnozí židovští továrníci se chovají ke svým dělníkům šetrněji než továrníci křesťanští.⁵⁶⁰ Na jednom místě se také vysloví pejorativně o židovském tisku: „...naše veliké politické listy se nerozpakují býti kloakami výlevův materialistických, jak jen v židovských listech jsme shledati zvyklí.“⁵⁶¹ Bohužel náš autor blíže nespecifikuje, co konkrétně daným výrazem myslí.⁵⁶² Jak objasníme v následujícím odstavci, patří zmíněné narážky k dobovému

⁵⁵⁷ Procházka používá malé počáteční písmeno, které může odkazovat na náboženskou identitu, nebo by mohlo znamenat pohrdání tímto národem. Přikláníme se spíše k prvnímu vysvětlení a k tomu, že se autor drží zaběhnutého úzu, protože stejně tak píše o středověkých židech. Velké počáteční písmeno dává náš autor všem tehdejšími národnostem, Němce nevyjímaje. Nabízí se otázka, zda neexistoval rozdíl mezi Židy a ostatními nejen evropskými národy v tom, že Židé neměli své vlastní území. Je skutečností, že počátky sionistického hnutí měly teprve přijít.

Pro srovnání s jinými texty z pera katolických autorů, je až na malé výjimky ve druhé polovině 19. století užíváno malé písmeno. Jak ukazuje sonda po periodik *Časopis katolického duchovenstva a Hlas*. Velké písmeno uvádí na konci století ve své teologické publikaci: NEUSCHL, Robert. *Křesťanská sociologie. Díl I. a II.* Brno: Papežská knihtiskárna benediktinův rajhradských, 1898–1900.

⁵⁵⁸ K situaci Židů ve druhé polovině předminulého století se vyjadřuje kniha: POJAR, Miloš. *T. G. Masaryk a židovství*. Praha: Academia, 2016.

⁵⁵⁹ Srov. Něco o židech. *Hlas* 1875, roč. 27, č. 4, (nestr.). Neznámý autor článku se zároveň „kryje“ tím, že není spojenec Židů, který by se jim chtěl zalíbit, a přináší zvláštní vysvětlení pro židovskou výjimečnost v ctnostech: jejich cílem je vyniknout nad křesťany.

Také pojednání z roku 1910 se věnuje ctnostem, které jsou u Židů časté: láska mezi rodiči a dětmi, ušlechtilost, podnikavost, střídmost v jídle a pití apod. Za vzor je však explicitně neklade. Srov. DVOJÍ, Josef [ŠMEJKAL, Josef – KURDĚJ, Josef]. *Rukověť křesťanského socialismu: politické úvahy sociální*. České Budějovice: Česká sekce diecézního komitétu, 1910, s. 132.

⁵⁶⁰ Nejvýraznější příklady se nacházejí na příslušných stranách: PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 78, 83–84.

⁵⁶¹ PROCHÁZKA, Matěj. Opět o darvinismu. *ČKD* 1871, roč. 12, sv. 5, s. 340.

⁵⁶² Z počátku 20. století můžeme uvést dva odkazy na téma židovského žurnalismu.

Masaryk ve svém spise z roku 1904 tvrdí, že Palacký i Havlíček byli zajedno v tom, že liberalistická negace křesťanství má oporu v židovském žurnalismu. Srov. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení*. 4. vyd. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, s. 196.

Jinde je Židům vyčítáno, že někteří z nich rozšiřují „písmem“ rozklad mravnosti a víry lidu českého. Srov. DVOJÍ, J. *Rukověť křesťanského socialismu*, s. 132.

stereotypnímu pohledu na Židy, které bylo udržováno nejen katolickou stranou.⁵⁶³ Ačkoli je jím náš autor ovlivněn, dokáže rozlišovat také mezi jednotlivci, dobrými a špatnými Židy. Navíc se jich nestrání a komunikuje s nimi tváří v tvář.

Roku 1899 nazval Procházek životopisec brněnského profesora „rozhodným antisemitou“, který doporučoval lidem, *aby se židům co nejvíce vyhýbali, jinak dopadnou jako Eva vráží, když se dala s hadem do řeči.*⁵⁶⁴ I když se pater Procházka jistě podezřívavosti vůči Židům nezbavil, nebyl jeho postoj striktní. Jako katolický kněz zajisté sdílel s ostatními členy církve určitou antipatii k židovskému náboženství, tedy antijudaismus.⁵⁶⁵ To souviselo s výjimečností a nadřazeností křesťanství, které byly pěstovány po bezmála dvě tisíciletí, a nadřazeností katolicismu i nad jinými vyznáními.⁵⁶⁶ Vnímání Židů zejména jako lidu, jehož společným dědictvím je víra, by mohlo odpovídat i s autorovým užíváním malého počátečního písmena ve slovech „žid“ a „židovský“. Je však zajímavé, že se náš autor nepozastavuje nad autenticitou víry svých židovských současníků. Neptá se, zda a jak jejich mravnost souvisí s vírou, zda svou víru praktikují,⁵⁶⁷ zda si vystačí bez ní, nebo zda konvertovali ke křesťanství.

Byl však Matěj Procházka také skutečným antisemitou, tedy odpůrcem Židů jako sociální skupiny? Nebo zmíněné pojmenování vypovídá více o jeho životopisci a době, v níž to psal? Co konkrétně se tímto označením v dobovém kontextu míní? Pro objasnění jsme učinili malou sondu do soudobého katolického tisku a teologické produkce.⁵⁶⁸ Ze zkoumaných textů nelze cítit jednoznačný odpor, ale spíše obranný postoj a strach. Obavy se týkají růstu počtu Židů v habsburském soustátí („záplava židovská“), posilování židovských hospodářských a ekonomických aktivit a případná „židovláda“.⁵⁶⁹ Autoři odrazují od přílišné interakce se židovskými občany, protože jsou chytřejší a mohou

⁵⁶³ Takové je nebezpečí generalizujících soudů. Kniha mapující osudy Židů na Berounsku ukazuje, že existovali i drobní, obyčejní Židé, kteří žili na hranici chudoby. Srov. ROSENBAUMOVÁ, Jindřiška a kol. (eds.). *Berounsko a jeho Židé*. Beroun: Machart, 2018.

⁵⁶⁴ VYCHODIL, P. *Doslov*, s. 239.

⁵⁶⁵ Je však třeba konstatovat, že brněnský teolog a Procházekův žák Robert Neuschl pohlíží na tzv. náboženský antisemitismus z morálního hlediska jako na nedovolený. Srov. NEUSCHL, Robert. *Křesťanská sociologie. Díl II*. Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1900, s. 186.

⁵⁶⁶ Srov. např. Procházekův pohled na svědomí od nejdokonalějšího po nejméně dokonalé: katolické, protestantské, židovské a pohanské. PROCHÁZKA, Matěj. Zdaliž svědomí jest hlas boží? *Cyrril a Method* 1855, roč. 4, č. 45, s. 356.

⁵⁶⁷ Zaujalo nás Procházekovo vypravování o židovském fabrikantovi, s nímž během cesty poštovním vozem zapředl rozhovor. Když dojeli na poštovní stanici, dotyčný Žid koupil švestky, podělil se o ně s dalšími cestujícími. Pak zašel do hospody a dal si vepřové (sic!) uzenky. Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Budme střídmi. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 6, s. 43.

⁵⁶⁸ Ročník 1875 brněnského *Hlasu*, vycházející dvakrát týdně, obsahoval přinejmenším pět zpráv či pojednání týkajících se Židů. Pražský *Časopis katolického duchovenstva* začal přinášet příspěvky k židovské otázce od osmdesátých let 19. století.

⁵⁶⁹ Velmi zajímavé vysvětlení, proč Židé nabývají vrchu ve společenském, hospodářském dění společnosti, obsahuje článek převzatý z německého katolického listu z roku 1880. Autor odkazuje na Starý zákon, v němž se hovoří o požehnání, které přešlo na Noemova syna Šéma, pak na Abrahama a na židovský národ. S nepřijetím Mesiáše Ježíše bylo požehnání od židů odňato, stejně jako bylo ztraceno jejich právo prvorozenství. V nové době se však křesťané odříkají milosti a jejich právo vlády je podstupováno zpět synům Šemovým. Srov. REDAKCE. Otázka židovská se stanoviska biblického. *ČKD* 1880, roč. 21, sv. 5, s. 373–374.

křesťana využít. Je třeba se chránit před asimilací Židů do společnosti⁵⁷⁰ a před míšením s nimi, mimo jiné sňatkem. Z dnešního hlediska působí silně anachronicky odkazy na starověké a středověké církevní příkazy, které chtějí potvrdit nezměnitelnou jinakost Židů a vysvětlit tak jejich vinu a nebezpečí pro společnost.⁵⁷¹

Co se týká katolického či křesťanského pojetí antisemitismu, našli jsme k tématu tři podrobnější stati, a to pouze z pozdějších let, po Procházkově smrti.⁵⁷² Autoři v pojednáních z roku 1896, 1900 a 1910 jednoznačně odmítají násilí a nespravedlivé zobecňování pohledu, že „plemeno židovské“ je jako takové špatné. Odůvodňují to faktem, že existují také dobří a ušlechtilí Židé. Jeden z autorů též explicitně odmítá tzv. náboženský antisemitismus, tedy naším slovníkem antijudaismus. Všichni tři se jasně staví proti asimilaci Židů, tzv. filosemitismu, protože žádný Žid jako příslušník cizího národa se nemůže stát Čechem, tedy domácím.⁵⁷³ Navíc Židé svou povýšenost a výlučnost zakládají na Písmu svatém. Jak tedy ve vztahu k Židům postupovat? Třetí cestou je tzv. asemitismus nebo také obranný antisemitismus, který bojuje proti zhoubným výstřelkům Židovstva a ochraňuje vlastní národ, právní a jinou spravedlivou cestou.⁵⁷⁴

Po objasnění dobového křesťanského a katolického antisemitismu se vrátíme k Matěji Procházce a k otázce, zda byl skutečným antisemitou. Jediné oprávněné použití by mohlo být pouze ve smyslu obav a obranného postoje vůči Židům, ačkoli jej pozitivně prolamován zdůrazňováním jejich ctností a kladným osobním postojem vůči jednotlivcům. Naopak se nám zdá, že koncem 19. století dochází v českém katolickém prostředí k vyjasňování antisemitského postoje a hojnějšímu užívání daného pojmu. Navíc se ukazuje, že ve srovnání s uvedenými autory druhé poloviny předminulého století je postoj našeho středoškolského profesora v zásadě vstřícný a mnohem mírnější a laskavější. Chápat jej můžeme i pod vlivem dobové mentality společnosti a zejména

⁵⁷⁰ „Žid vždy zůstane Židem.“ Proti možné asimilaci se staví např. anonymní článek: Něco o židech. *Hlas* 1875, roč. 27, č. 4, (nestr.):

⁵⁷¹ Jde o článek: KUBÍČEK, Antonín. Církev a Židé. *ČKD* 1898, roč. 39, sv. 2, s. 110–111. Dále o spis brněnského teologa: NEUSCHL, R. *Křesťanská sociologie. Díl II.*, s. 199–201.

⁵⁷² První zdroj představuje článek z *Časopisu katolického duchovenstva* z roku 1896. Jeho autor dosvědčuje, že myšlenky polského jezuita Maryana Morawského byly v českém katolickém prostředí přijaty s mnohonásobným souhlasem. Srov. TUMPACH, Josef. Asemitismus P. M. Morawského T. J. *ČKD* 1896, roč. 37, sv. 8, s. 449–457; sv. 9, s. 544–553; sv. 10, s. 602–614.

Druhá je morálně teologická monografie z pera profesora brněnského teologického učiliště Roberta Neuschla. Srov. NEUSCHL, R. *Křesťanská sociologie. Díl II.*, s. 186–204.

Třetím zdrojem je příručka z roku 1910, v níž své politické názory představuje dvojice katolických autorů, Josefově Šmejkal a Kurděj. Mezi jinými tématy pojednávají také o antisemitismu. Srov. DVOJÍ, J. *Rukověť křesťanského socialismu*, s. 139–135.

⁵⁷³ „Smiřte se národové křesťanští, rozvadění a moc Židů začne klesati! ... všichni máme společného nepřitele – Židy. ... Ti největší němcožrouti v Paříži jsou Židé, ti největší čechožrouti mezi Němci jsou Židé.“ NEUSCHL, R. *Křesťanská sociologie. Díl II.*, s. 197.

⁵⁷⁴ Nejpodrobněji rozebírá antisemitismus jako sebeobranný postoj profesor Robert Neuschl. Křesťan nemá nenávidět Židy, ale má nenávidět jejich zlé skutky a vlastnosti. Křesťanské národy mají právo se bránit na třech polích: za prvé náboženském, za druhé národohospodářském a výrobním a za třetí vlasteneckém, politickém a dynastickém. Na rozdíl od Matěje Procházky a některých jiných autorů vidí brněnský teolog Židy v jejich „mravní inferioritě“ a nepřiznává jim žádné kladné vlastnosti. Srov. NEUSCHL, R. *Křesťanská sociologie. Díl II.*, s. 187–199.

církve, která nahlížela svět v opozici pojmů „židovský“ a „nežidovský“, „židovský“ a „křesťanský“, jak to rovněž uvidíme u Procházka vnímání vztahu církve a světa.⁵⁷⁵

Nakonec si dovolíme drobnou poznámku k postoji vůči Židům ze strany církevního magisteria. Kupříkladu papež Pius IX. v závěru *Sylabu omylů* z roku 1864 používá slovo synagoga v nepřátelském pojetí: píše o synagoze Satana, který shromažďuje vojska proti Kristově církvi. Ani později za hilsneriády, kdy se z nejvyšších katolických kruhů ozývaly nenávistné nadávky proti Masarykovi, se papež Lev XIII. jasně k problematické záležitosti nevyslovil.⁵⁷⁶ Je evidentní, že teprve po druhé světové válce a po Druhém vatikánském koncilu se katolická církev jasně zřekla jakékoli formy antisemitismu. Procházka tedy rozhodně nebyl vyhraněný antisemita. Jeho postoj lze chápat jako obranný. Zároveň je však třeba podotknout, že hodnocení někoho podle toho, zda je, či není Žid, v sobě skrývá nejedno nebezpečí aplikace nemravného principu kolektivní viny.

⁵⁷⁵ Viz oddíl VI.6.

⁵⁷⁶ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 207–208.

VI. Víra proti nevíře a fundamentální eklesiologie

Šestou kapitolou vstupujeme na další významné pole literárního působení Matěje Procházky. Jedná se o pole značně rozsáhlé co do různosti témat a četnosti sepsaných pojednání. V jeho rámci se brněnský středoškolský pedagog zabývá místem víry, náboženství a církve v životě člověka, společnosti a lidstva. Strategie pohybu na tomto poli připomíná vojenskou taktiku. Podle povahy konkrétního předmětu a zaangażované druhé strany využívá náš spisovatel obranu, vyjednávání nebo dialog.⁵⁷⁷ Zastřešujícím pojmem pro tematické vymezení je apologetika, respektive fundamentální teologie se svým výrazným odvětvím fundamentální eklesiologií. Předmětový rozsah Procházkovy apologetiky však touto, poměrně krátkou kapitolou neobsáhneme, ale zůstaneme mu věrni v kapitole následující, jež se týká výzev dobové přírodovědy a filozofie z hlediska víry. S přesahem jmenované teologické disciplíny či lépe řečeno s apologetickým přístupem se také setkáme v dalších tématech disertační práce, které pojednávají o morálce a dělnické otázce.

Jak konkrétně je stávající kapitola členěna? Nejprve načrtne hlavní rysy apologetiky v 19. století. V následujících oddílech postupně probereme směry, s nimiž náš teolog obhajobu vedl. Nejprve se krátce zastavíme u obrany křesťanství proti nevěreckým názorům a ideologiím a u obhajoby katolické církve, respektive její věrouky a praxe, proti církvím vzešlým z reformace 16. století. Dalším předmětem našeho zájmu bude unionismus, tedy snaha katolické církve o sjednocení s východními křesťany. Potom se seznámíme s Procházkovými argumenty pro podporu papežského primátu. Poslední oddíl se bude věnovat obrazu církve a světa, jak je brněnský teolog prezentuje ve svých dílech.

VI.1. Stav soudobé apologetiky a východiska Procházkovy apologetické práce

Devatenácté století platilo, v porovnání s dogmatickou teologií, za jedno z nejpłodnějších období křesťanské apologetiky.⁵⁷⁸ Katoličtí i protestantští teologové v ní excelovali co do objemu produkce i do různorodosti témat. Během druhé poloviny století se začal jako návrh používat alternativní pojem fundamentální teologie.⁵⁷⁹ Změna názvu teologické disciplíny však přichází až mnohem později a měl vyjadřovat posun od obhajoby k dialogu. Katolická apologetika předminulého století pokračovala ve zdůrazňování

⁵⁷⁷ Přirovnání není vůbec od věci, protože – jak uvidíme později – slovník našeho autora je bohatý na obrazy a pojmy z vojenského slovníku. Na základě Procházkových výpovědí jsme strategii útoku do jeho přístupů nezařadili.

⁵⁷⁸ Zmíněný stav trval přibližně do poloviny 20. století. Za příklad v českém prostředí může sloužit dílo Josefa Šmejkal, který v letech 1911 a 1914 vydal ve dvou svazcích *Křesťanský názor světový*. První část k apologetice je výrazně kvalitnější než druhá část k dogmatice. Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost: česká katolická teologie 1850–1950 a výzvy přírodních věd v širším světovém kontextu*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017, s. 66–67.

⁵⁷⁹ Tento termín se poprvé objevil v polovině 19. století. Pravděpodobně první dílo, které nese tento titul, bylo publikováno v Praze roku 1859 a jeho autorem byl Jan Nepomucký Ehrlich (*Leitfaden für Vorlesungen über die allgemeine Einleitung in die theologische Wissenschaft und die Theorie der Religion und Offenbarung als erster Teil der Fundamental-Theologie*). Procházka četl díla Franze Hettingera, jenž napsal mj. učebnici *Lehrbuch der Fundamentaltheologie, oder Apologetik* (1879).

prokazatelnosti Boží existence a věrohodnosti zjevení, a to nejčastěji následujícím postupem. Nejprve se pojednalo o náboženství obecně, poté se přistoupilo k tématu zjevení, jeho nutnosti a průkazným znakům (zázraky a proroctví). Pak následovala rozprava o věrohodnosti evangelií, Kristově božství a naplnění proroctví Starého zákona v Kristu. Nakonec se předložila fakta o znamenitém šíření křesťanství a o plodech působení církve, což ukazuje na jejich nadpřirozený charakter.⁵⁸⁰ Ve zmíněných bodech lze vidět pozdější rozčlenění dané teologické disciplíny po Prvním vatikánském koncilu: *demonstratio religiosa*, *demonstratio christiana* a *demonstratio catholica*. Mnoho teologů se nechtělo zdržovat dlouhými historickými argumenty a rozumnost víry zakládalo na současné realitě církve jako osvědčeném a stálém znamení. Hrozila tak redukce fundamentální teologie na fundamentální eklesiologii.

Zejména ve druhé polovině 19. století byla křesťanská teologie a v první linii pak apologetika vystavena novým výzvám a skutečnostem a musela k nim zaujmout postoj, což vedlo k rozšíření jejího zorného pole. Teologové reagovali ambivalentně na politické a sociální změny, například v podobě hrůz francouzských revolucí, vzniku občanské společnosti a nově nabytých svobod, liberalizace trhu atd. Někteří z nich viděli v náboženství či katolicismu sílu, která je schopna navrátit řád, jednotu a disciplínu. Jiní spíše zdůrazňovali, že právě křesťanství je garantem pokroku, pravé svobody a lidského blahobytu, aniž by nevarovali před zbožštěním světských skutečností. Další výzvy pro tradiční apologetiku přinesl rozvoj historického a přírodovědného bádání, biblického kriticismu a srovnávací religionistiky.⁵⁸¹

Z pozice magisteria reagovali na nové myšlenky a skutečnosti jednotliví papežové. Vystupovali v obranné pozici jako zastánci starých pořádků. Řehoř XVI.⁵⁸² a Pius IX.⁵⁸³ vnímali ve svých encyklikách a dalších dokumentech svou dobu jako čas bouří zla a pohrom pro církve a společnost, v níž jsou náboženství a církve vysmívány a pomlouvány ze strany odpadlíků, v níž hereze a omyly narušují křesťanskou víru, učení církve, čistotu mravů a ohrožují věčnou spásu lidí. Proto ve své pastýřské bdělosti měli nejen žít Boží stádce slovem víry a spásonosnou naukou, ale také je chránit od otrávených pastvin.⁵⁸⁴ Na výzvy své doby odpověděl také První vatikánský koncil, jenž

⁵⁸⁰ Takto postupoval např. Franz Hettinger (1813–1890), profesor apologetiky na univerzitě ve Würzburgu, ve svém dvousvazkovém díle *Apologie des Christenthums* (vydané v letech 1865 až 1867). Jde o vyvážené, nijak originální dílo, do nějž zakomponoval argumenty předešlých autorů. Srov. DULLES, Avery Cardinal. *A History of Apologetics*. Ignatius Press: San Francisco, 2005, s. 260–261.

⁵⁸¹ Základní rysy apologetiky 19. století srov. DULLES, A. C. *A History of Apologetics*, s. 267–269.

⁵⁸² Z období Řehořova pontifikátu (1831–1846) zdůrazníme zejména encykliku na téma liberalismu a náboženské lhostejnosti *Mirari vos* (1832), encykliku ohledně Lammenaisových omylů *Singulari nos* (1834) a breve o šíření víry *Probe nostis* (1840).

⁵⁸³ Zmíněný papež (v letech 1846 až 1878) uveřejnil v prosinci 1864 svou encykliku *Quanta cura* spolu se seznamem osmdesáti různých mylných názorů doby (*Syllabus errorum*). V tomto seznamu odkazuje asi na 25 různých dokumentů: encykliky, alokuce, apoštolské listy, dopisy jednotlivým biskupům a damnatio z doby svého pontifikátu, které se týkaly rozličných mylných světonázorů, omylů ohledně církve, občanské společnosti a občanské vlády, ve věci přirozené a křesťanské etiky apod.

⁵⁸⁴ Parafráze čerpá z textů papežských dokumentů *Mirari vos*, *Probe nostis* a *Quanta cura*.

Mirari vos [2019-05-08]. <<http://www.papalencyclicals.net/greg16/g16mirar.htm>>;

Probe nostis [2019-05-08]. <<http://www.papalencyclicals.net/greg16/g16probe.htm>>;

Quanta cura [2019-05-08]. <<http://www.papalencyclicals.net/pius09/p9quanta.htm>>.

zasedal od prosince 1869 do července 1870. Výsledky jednání koncilních otců byly vloženy do dvou dogmatických konstitucí. První z nich, *Dei filius*, se vyslovila ke vztahu rozumu a víry. Neprotežovala žádný jednotlivý apologetický systém, ale usilovně se zabývala důkazy věrohodnosti zjevení. Její základní teze by se daly shrnout následovně: Víra není pouhý výsledek rozumového argumentu, ale dar Boží milosti; k „vnitřní“ pomoci Bůh dává „vnější“ důkazy, aby rozhodnutí víry bylo v plném souladu s lidským rozumem.⁵⁸⁵ Druhá konstituce *Pastor aeternus* potvrzuje, že jurisdikční primát ve všeobecné církvi byl Kristem bezprostředně a přímo slíben a dán sv. Petrovi,⁵⁸⁶ a obsahuje učení o papežské neomylnosti ve věcech víry a mravů, disciplíny a řízení církve.⁵⁸⁷ S nástupem Lva XIII.⁵⁸⁸ nastala změna. Uvedený papež se ke společenským výzvám postavil se značnou otevřeností a odvahou. Svým hlubokým vzděláním, politickými schopnostmi a diplomatickým taktům vnesl do dosavadní strnulosti předešlých pontifikátů svěžího ducha. Četnými encyklikami se vyslovil mimo jiné k ideologiím své doby, sociální otázce, k povaze státního zřízení a k teologické metodě.⁵⁸⁹

Jak bychom na úvod charakterizovali apologetickou práci Matěje Procházky? Brtnický rodák se průběžně seznamoval s katolickou i nekatolickou produkcí této oblasti teologie, a to zejména z pera německy píšících autorů. Je si vědom nedostatku v českém prostředí, když si roku 1866 stěžuje, že „*pro národní intelligenci naši*“ nemáme vlastní, česky sepsanou „vědeckou apologii“.⁵⁹⁰ Sám pak po celou dobu své spisovatelské činnosti, konkrétně od roku 1850 až do své smrti, sepisuje krátká i rozsáhlá apologetická pojednání, která uveřejňuje v periodikách a která jsou většinou odpověďmi na aktuální a konkrétní podněty. Procházkovo literárně obranné úsilí zapadá do kontextu výše zmíněné evropské katolické apologetiky – jak svými formálními postupy, tak tematicky. Protože jej budeme postupně představovat v konkrétních částech disertační práce, stačí nyní naznačit tuto propojenost ve dvou souvětích. Náš autor užívá jak historické argumenty, tak odkazy na blahodárné působení církve pro společnost. S velkým nasazením se angažuje v hledání odpovědí na politické a sociální změny a na nové přírodovědecké objevy. Inspirován spoluprací s Josefem Pospíšilem, profesorem na brněnském teologickém učilišti, sepisuje

⁵⁸⁵ Srov. DULLES, A. C. *A History of Apologetics*, s. 256.

⁵⁸⁶ „*Docemus itaque et declaramus, iuxta Evangelii testimonia primatum iurisdictionis in universam Dei Ecclesiam immediate et directe beato Petro Apostolo promissum atque collatum a Christo Domino fuisse.*“ PRVNÍ Vatikánský koncil. *Pastor aeternus*, hl. I.

Latinsky: *Pastor aeternus* [2019-05-08]. <<https://w2.vatican.va/content/pius-ix/la/documents/constitutio-dogmatica-pastor-aeternus-18-iulii-1870.html>>; česky: *Dokumenty I. vatikánského koncilu: Dei Filius, Pastor aeternus*. Kosoř: AMDG, 2013.

⁵⁸⁷ „... *non solum in rebus, quae ad fidem et mores, sed etiam in iis, quae ad disciplinam et regimen ecclesiae per totum orbem diffusae pertinent.*“ PRVNÍ Vatikánský koncil *Pastor aeternus*, hl. III.

⁵⁸⁸ Pontifikát Lva XIII. spadá do let 1878 až 1903.

⁵⁸⁹ Tematicky se našeho kontextu týkají např.: encyklika proti socialismu, komunismu a nihilismu *Quod apostolici muneris* (1878), o původu civilní moci *Diuturnum illud* (1881), o křesťanském státním zřízení a povinnostech občanů *Immortale Dei* (1885), o sociální otázce *Rerum novarum* (1891) a o křesťanské demokracii *Graves de communi re* (1901). Pro obnovení scholastické metody prezentované Tomášem Akvinským v katolické teologii se vyslovil v encyklice *Aeterni patris* (1879).

⁵⁹⁰ PROCHÁZKA, M. *Bud'me střídmi*, s. 84.

dva články o scholastické filozofii, která korespondovala s upřednostňováním tomismu, jak to předestřel papež Lev XIII. v encyklice *Aeterni patris*.⁵⁹¹

VI.2. Obhajoba proti nevěreckým názorům

Když v červnu 1850 otec Procházka podepsal provolání nově vzniknuvšího spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, souhlasil, že podle vzoru bratří Makabejských⁵⁹² povede duchovní boj proti soudobému pohanství. Co všechno mohl tento pojem zahrnovat? Snad nikdy předtím od dob christianizace se Evropa neotřásala ve svých křesťanských základech jako ve století Procházkově. Myšlenky osvícenských filozofů 18. století se netýkaly jen zpochybňování, redukce či odmítání křesťanských pravd víry, ale propagovaly i nápravu stávajících nespravedlivých politických a společenských pořádků a definovaly svobody a rovná práva každého člověka. Velkou revolucí ve Francii se rozhýbal mocný proud, jenž během 19. století v různých momentech a s různou silou ovlivnil život ve všech evropských zemích. Zmíněný veletok politických a sociálních změn dal prostor i radikálním podobám revolucí, živených ideologiemi socialismu a komunismu. Opakoval se však vždy týž scénář: sliby svobody a ráje na zemi, po nichž se rozpoutalo peklo násilí a diktatury.

Jiný, mohutný proud zaplavující celou Evropu měl své počátky také v 18. století. V souvislosti s průmyslovou revolucí došlo ke značnému demografickému pohybu, který měl za následek vykořenění početných vrstev obyvatelstva jak z jejich rodin a domovů, tak z jejich tradic, včetně těch náboženských. V tomto všem kvasily, šířily se a rozvíjely starší i nové filozofické myšlenky hraničící s nihilismem, ateistickým materialismem či panteismem. Praktický ateismus, tedy život jako by Bůh neexistoval, se stává záležitostí nejen intelektuálů a bohatých podnikatelů, kteří dospívají k absenci víry primárně rozumovou, filozofickou úvahou, ale i širších mas obyvatel, kteří trpí nedostatečným kontaktem s farním a jiným křesťanským společenstvím a kteří nevědí, jak pečovat o svůj vztah s Bohem. Napříč všemi skupinami, nejen u vykořisťovaných a vykořeněných mužů a žen, se ukazovaly fatální dopady bezbožectví. Byly jí ztráta vyššího smyslu života, vzrůst nového fenoménu sebevraždy, neschopnost plánovat budoucnost, rozmělnění morálních zásad, propadání alkoholismu a podobným formám pasivní sebevraždy.⁵⁹³ Uvedenými zjednodušenými črtami jsme chtěli předestlat, že Procházkův boj proti novému pohanství byl velmi praktickou záležitostí, s níž se mohl každodenně potkávat.

Nynější odstavec je pouze vstupní branou do tématu se značně bohatým obsahem. Chceme v něm vyjmenovat přehled směrů, proti nimž brněnský kněz hájil křesťanství. Mezi nenáboženské či protináboženské názory a ideologie, s nimiž měl co do činění, patřil

⁵⁹¹ V samostatném pojednání se Procházka vyjádřil o filozofickém názoru anglického básníka a dramatika Williama Shakespeara. Všechny jeho filozofické příspěvky vyšly na stránkách časopisu *Obzor*. PROCHÁZKA, Matěj. Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského: napsal dr. Josef Pospíšil. *Obzor* 1883, roč. 6, č. 13, s. 193–194; č. 14, s. 209–212; Nominalismus a realismus podle filosofie sv. Tomáše Akv. *Obzor* 1883, roč. 6, č. 20, s. 321–323; Shakespearův filosoficko-světový názor. *Obzor* 1880, roč. 3, č. 1, s. 1–4; č. 3, s. 33–40; č. 6, s. 81–86; č. 7, s. 98–103.

⁵⁹² Věděl náš autor, že s připodobněním ke starozákonním Makabejským se hlásili již husité?

⁵⁹³ Také Tomáš Garrigue Masaryk se později intenzivně věnuje fenoménům jako sebevraždy a alkoholismu. Více viz Exkurz 1.

ateistický humanismus,⁵⁹⁴ panteismus, ateismus, materialismus, liberalismus,⁵⁹⁵ socialismus a komunismus. Procházkově kritice materialismu aplikovaného zejména na přírodní vědy se budeme detailně věnovat v následující kapitole. K jeho hodnocení sociálního a hospodářského myšlení se vyjádříme v kapitole o dělnické otázce. Na všech zmíněných bitevních polích používal Matěj Procházka dvě strategie. Na straně jedné předkládal argumenty proti zmíněným myšlenkovým směrům, které ničily a podkopávaly obecně lidské hodnoty a nadpřirozenou víru, na straně druhé vyzdvihoval význam křesťanství v dějinách lidstva a v evropské společnosti. Na základě historických a soudobých dat⁵⁹⁶ srovnával ovoce různých podob bezbožectví a křesťanství a ukazoval tak, že jedinou a nejlepší průvodkyní do dobré budoucnosti je katolická církev.

VI.3. Obhajoba proti ostatním, nekatolickým církvím

Toleranční patent císaře Josefa II. z roku 1781 otevřel v českých zemích možnost praktikovat víru pravoslavným křesťanům a věřícím konfese augšpurské a helvetské. Protože potomkům Jednoty bratrské ani herrnhutským sborům obnovené Jednoty⁵⁹⁷ svoboda vyznání přiznána nebyla, přikláněli se převážně k helvetskému vyznání, tj. k reformované církvi a fungovali pod její záštitou. Způsob tolerance byl míněn jako trpění jinakosti ve víře, protože katolická církev se těšila podpoře habsburského trůnu a náleželo jí výsadní postavení v různých oblastech života společnosti. Podle ideálu josefinismu byla církev ke státu připoutána a jemu podřízena. Přestože během první poloviny 19. století došlo k určitým změnám a pokusům o setřesení jha, byly pozůstatky státního osvícenského přístupu k církvi odstraněny až následkem revolučních událostí, v roce 1850. Tehdy se prolomil status quo ve prospěch všech nekatolických vyznání, tedy byla jim umožněna duchovenská služba a výuka ve školách, a všem občanům zemí Koruny české byla přiznána svoboda svědomí.

Právě v této nové situaci sepsal Matěj Procházka svou jedinou ucelenou obhajobu ve věci katolického učení a praxe proti církvím vzešlým z reformace. Článek s názvem *Obrana náboženství katolického proti úsudkům jiných věřících* otiskl v letních měsících roku 1850 na stránkách týdeníku *Hlas*.⁵⁹⁸ V první řadě náš autor reaguje na obsah pražského *Česko-bratrského věstníku*,⁵⁹⁹ a vymezuje se vůči autorům článků, „vůdčům“ evangelíků, kteří se staví proti katolické církvi, přizpůsobují křesťanskou víru novým

⁵⁹⁴ Procházkovými slovy „nevěřecský humanismus“, dnes bychom řekli egocentrické a monologické zbožštění člověka. Srov. např. PROCHÁZKA, Matěj. Humanistická a křesťanská láska. *Cyryll a Method* 1855, roč. 4, č. 39, s. 306–308; č. 41, s. 321–323; č. 43, s. 338–340.

⁵⁹⁵ Ve smyslu volné hospodářské soutěže.

⁵⁹⁶ Např. PROCHÁZKA, Matěj. Samovražda. *Hlas* 1859, roč. 11, č. 6, s. 45; Mravný a náboženský stav Francouska. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 28, s. 204–205; č. 29, s. 218; č. 31, s. 237. Další údaje přináší v jiných, četných pojednáních.

⁵⁹⁷ Osadu Herrnhut (Ochranov) v saské Horní Lužici založili roku 1722 moravští exulanti německého jazyka na pozemcích hraběte Mikuláše Ludvíka Zinzendorfa. Z jeho iniciativy pak došlo k obnovení Jednoty bratrské.

⁵⁹⁸ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Obrana náboženství katolického proti úsudkům jiných věřících. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 26, s. 102–103; č. 27, s. 105–107; č. 28, s. 109–111; č. 29, s. 113–114; č. 30, s. 117–119; č. 31, s. 121–122.

⁵⁹⁹ Procházka vystoupil proti několika článkům v týdeníku *Česko-bratrský věstník*. Periodikum vycházelo v Praze v letech 1850 až 1851 a původně, v roce revolučním neslo název *Česko-bratrský hlasatel*.

proudům a nevyjadřují se jasně ke křesťanské nauce. Redaktory věstníku byli kazatelé Josef Růžička a Bedřich Vilém Košut, kteří se v revolučních a porevolučních letech pokoušeli o spojení církve reformované a luterské na základě odkazu Jednoty bratrské.⁶⁰⁰ Procházka ve svém pojednání také píše o evangelících jako o „spolubratřích našich“, mezi nimiž je dost rozumných a poctivých duší, a dokáže ocenit řadové věřící a teology, kteří se hodnotně vyjadřují k nejrůznějším otázkám doby a smýšlí vlastně „téměř katolicky“. Nemusí nás tedy udivovat, že brtnický rodák neodsuzuje všechny nekatolíky bez rozdílu, ale rozlišuje mezi věřícími na základě jejich postojů a smýšlení a hodnotí jejich křesťanskou pravověrnost a pevnost v hodnotách. Na tomto místě nebude od věci, když zmíníme Procházka blízkého přítele a spolupracovníka Františka Sušila, s nímž každodenně rozmlouval a měl k němu názorově blízko. Dotyčný překladatel a exegeta biblického textu píše chválu na „šlechtnou píli“, s níž čeští bratři připravili překlad Písma svatého, a jejich vynikající znalosti, které po třech stech letech nelze snadno překonat.⁶⁰¹ Jako svědectví jistě také působilo Sušilovo přátelství s evangelickým duchovním Danielem Slobodou, kazatelem na Rusavě nedaleko Svatého Hostýna.⁶⁰² Je nutné však konstatovat, že Procházkův vstřícný postoj neznamenal rovnost ostatních křesťanských vyznání s katolicismem a jejich stejnou hodnotu. V jiném článku z téhož roku varuje před falešnými proroky, kteří rozsévají koukol bohaprázdného učení a kteří kážou Lutherovo evangelium a vychvalují Husa a Kalvína.⁶⁰³

Ve druhé části *Obrany náboženství katolického* náš autor obhajuje praxi katolické církve oproti praxi evangelické. Do kontrastu staví výzdobu katolických kostelů, která vyjadřuje umění k počtě Boží, na rozdíl od holých stěn evangelických modliteben, jež působí jako poušť. Podobně popisuje katolickou liturgii, jejíž bohopocta a prvky vycházejí z Nového zákona, jmenovitě z Apokalypsy, ve srovnání s evangelickými obřady, v nichž je Bůh snížen na úroveň člověka. Katolickou přirovnává k zelenému stromu, evangelickou pak k holému koštěti, zbaveného o všechno svěží. Nakonec připojuje důkaz v datech, že ve zjednodušení bohoslužby není cesta vpřed, ale naopak to má vliv na návštěvnost bohoslužeb v její neprospěch.

O protestantech, případně kalvinistech se brněnský kněz zmiňuje během následujících let i v jiných spisech,⁶⁰⁴ ale poměr k ostatním církvím se mu již nestane významnou otázkou. Souvislost s tímto tématem můžeme nalézt ještě v jeho zprávách a pojednáních, v nichž komentuje situaci křesťanských církví v různých evropských zemích. Jak jsme uvedli v kapitole k církevní historii, sepsal otec Procházka na počátku padesátých let dvě pojednání o dějinách katolické církve a reformaci v Anglii a ve Švédsku. V závěru prvního z nich autor přibližuje proměnu tamní náboženské scény v průběhu 19. století, kdy se katolická církev těší určitým krokům k emancipaci

⁶⁰⁰ Srov. ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957, s. 404.

⁶⁰¹ Dopis č. 341. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 472.

⁶⁰² Daniel Sloboda (1809–1888), původem ze Slovenska, byl kazatelem evangelické církve augšpurského vyznání a na Rusavě sloužil od roku 1837 až do své smrti. Díky své národně buditecké činnosti udržoval kontakty mj. s brněnskými augustiniány. Srov. FIŠER, Zdeněk: Evangelický duchovní. Příklad Daniela Slobody. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Člověk na Moravě 19. století*. 2., opr. a dopl. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 407–418.

⁶⁰³ Srov. PROCHÁZKA, M. *Bůh soudce národů*, s. 194–195.

⁶⁰⁴ Např. v pojednání o svědomí. PROCHÁZKA, M. *Zdaliž svědomí jest hlas boží?*.

a postupnému růstu věřících. Jiné statě z druhé poloviny šedesátých let komentují náboženskou situaci ve Francii a vyzdvihují příklady konvertitů ke katolictví z německého národa.⁶⁰⁵

VI.4. Unionistické snahy

Poslední ze tří témat poutalo Procházkovu pozornost po celá čtyři desetiletí, od padesátých do konce osmdesátých let, a odráželo se jak v jeho praktické angažovanosti, tak v literární činnosti. Tématu jsme se již dotkli v předchozí kapitole ohledně ideje cyrilometodějské a ve zvláštní roli českého národa.

Připomínáme, že touhu po „blahonosné jednotě“ sdílel Matěj Procházka spolu s Františkem Sušilem, kněžími a věřícími i z jiných diecézí habsburské monarchie. Dělo se tak na platformě nakladatelského spolku Dědictví cyrilometodějského a modlitebního Bratrstva sv. Cyrila a Metoděje, jež „vedlo svatý boj“ modlitbou o opětné navrácení odštěpených údů pravoslavných Slovanů do jednoho společenství. Zkraje šedesátých let dokonce brněnský kněz v jednom svém článku navrhuje zřídit matici k vydávání teologických spisů s cílem sjednocení všech církví.⁶⁰⁶

Náš autor uplatňuje ve svých příspěvcích a statích různou měrou přístup publicistický, historický a teologický, jinými slovy informuje o aktuálním dění směrem na východ, dělá exkurzy do církevních dějin a uplatňuje teologii dějin spásy. Tematicky jeho literární produkce vypadala následovně. Přinášel zprávy o skupině arménských křesťanů, kteří se připojovali pod jurisdikci papeže,⁶⁰⁷ a podrobně informoval o situaci katolické církve v zemích ve východní polovině Evropy, například v Bosně a Hercegovině a v Bulharsku.⁶⁰⁸ Aktuality často doplňoval o vypsání dějin křesťanství v dané zemi.

Zvláštní pozornost věnoval otec Procházka ruskému tématu. Podobně jako Sušil⁶⁰⁹ sledoval ruskou náboženskou scénu, studoval tamní teologickou produkci⁶¹⁰ a zajisté spolu oba přátelé o daných otázkách diskutovali. Na počátku šedesátých let brtnický rodák publikoval dvě zprávy k úzce zaměřeným záležitostem náboženské situace v Rusku.⁶¹¹ Roku 1869 komentoval výzvu papeže Pia IX. k účasti na Prvním vatikánském koncilu slovy: ve východní církvi „jinak ztrnulé a v hluboký spánek pohroužené“ nastal „náramný ruch a pohyb“.⁶¹² „Odštěpené bratry“ v Rusku vnímal jako nejsilnější opozici možného

⁶⁰⁵ PROCHÁZKA, Matěj. Mravný a náboženský stav Francouska. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 28, s. 204–205; č. 29, s. 218; č. 31, s. 237; Návraty do církve katolické. *Hlas* 1867, roč. 19, č. 3., s. 21–22; č. 5, s. 39–40.

⁶⁰⁶ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Návěští o nových pracech bohosloveckých: z Brna. *ČKD* 1860, roč. 1, sv. 5, s. 382–384.

⁶⁰⁷ PROCHÁZKA, Matěj. Katolická Církev v Arménii a bratř Mechitaristův. *Cyrill a Method* 1853, roč. 2, č. 20, s. 155–156; č. 21, s. 162; č. 22, s. 170–171; č. 23, s. 177–178; č. 24, s. 185–186; č. 193–194.

⁶⁰⁸ PROCHÁZKA, Matěj. Veliké zásluhy sv. Otce Lva XIII. o národy slovanské. *ČKD* 1887, roč. 28, sv. 2, s. 104–113; sv. 4, s. 220–234; sv. 5, s. 284–303; sv. 7, s. 398–417; sv. 8, s. 472–482; sv. 9, s. 524–534; sv. 10, s. 577–593.

⁶⁰⁹ Srov. ŠMERDA, H. *František Sušil*, s. 242–247.

⁶¹⁰ Např. PROCHÁZKA, M. *Potřeba smíru*, 1879, s. 214–223.

⁶¹¹ PROCHÁZKA, Matěj. Ruská sekta Duchoborcův: podle Pravoslavného Sobesědníka v Kazani 1859. *ČKD* 1861, roč. 2, sv. 1, s. 51–56; sv. 2, s. 122–128; Jiní rozkolníci ruští za Kavkaze: Duchovníci, Sobotníci, Obšćici. (Dle kazaňského časopisu *Pravoslavnyi Sobesědník*). *ČKD* 1861, roč. 2, sv. 3, s. 203–210,

⁶¹² PROCHÁZKA, Matěj. Pohyby ve východní nesjednocené církvi. *Hlas* 1869, roč. 21, č. 4, s. 26.

budoucího smíření, jako „náčelníky rozkolu“, a v roce 1879 s velkým zaujetím pozoroval zahájení vyjednávání mezi carským státem a Vatikánem o fungování ruské katolické církve.⁶¹³

Unionistická idea měla svůj teologicko-dějinný rozměr, jehož hlavními symboly byly dvojice slovanských věrozvěstů a moravský Velehrad. Svatí Cyril a Metoděj, duchovní otcové Slovanstva, propojovali svou původní, ortodoxní církev s poslušností papeži. Velehrad hrál při cyrilometodějských miléniích roli sjednocujícího bodu, k němuž slovanští křesťané putovali připomínající si svou identitu spočívající ve víře. Výstižně to vyjadřují slova:

„A tudíž jsou ss. Cyrill a Method i po uplynulém tisíciletí posvátnou společnou páskou, kteráž všechna upřímně slovanská srdce v jeden mohutný duchovní celek, v jeden vyšší duchovní organismus spojuje a mnohoslibné naděje pro budoucnost jako živé a jarobujné zárody velikého smíru církevního v sobě chová. Z tohoto spasodatného zdroje vyřinul se ten krásný zjev, že ve velepamátném roce 1863, v němž slaven příchod ss. Cyrilla a Methoda na Moravu před tisíciletím, zavítali na moravský Velehrad nejen Čechové a Poláci, nýbrž i Jihoslované a Rusové.“⁶¹⁴

Navíc se zde opět dotýkáme vyvolené role, v níž Češi byli jako nositelé bohatého kulturního a náboženského dědictví ze Západu i z Východu předurčeni ke „světové úloze“, a to zprostředkovat smír směrem k východním slovanským národům.⁶¹⁵ Polohou své země spolu s umístěním Velehradu měl český národ připomínat a živit odkaz křesťanské víry, která neoddělitelně patří k identitě každého slovanského národa. Proto brněnský kněz s nadějemi vyhlížel svatocyrilský rok 1869 a svatometodějské milénium 1885, kdy by ke kolébce víry, posvátnému Velehradu, přišli se pomodlit i ostatní Slované⁶¹⁶ a ohlédnout se po dějinách uplynulého tisíciletí, které byli ve srovnání s jinými národy výjimečné. „*I lze se vším právem říci, že žádný křesťanský národ nenosil tou měrou korunu mučennickou a nevypil tolik krůpějí z kalicha hořkosti jako veškerí národové slovanští.*“⁶¹⁷ Mohli bychom se patera Procházky zeptat, zda právě jmenovanou charakteristikou nechtěl také na slovanských národech vyzdvihnout určitou vyvolenost. Každopádně se o docenění velikosti a důstojnosti slovanských křesťanů zasloužil papež Lev XIII. Svým „slavným okružníkem“ *Grande munus* z roku 1880 sňal „*nespravedlivou kletbu inferiority od západníků na nás metanou*“ a postavil Slované na roveň s ostatními bratry v Kristu. Tak ukázal, že je společným otcem⁶¹⁸ duchovní rodiny, kde všechny národy jako jeho děti jsou rovnoprávné.⁶¹⁹ Ačkoli Svatý stolec přísně dbal politické neutrality, jeho vyjádření bylo

⁶¹³ PROCHÁZKA, Matěj. Předchozí vyjednávání o smír mezi Ruskem a Vatikánem. *ČKD* 1879, roč. 20, sv. 6, s. 459–465; Církevno-statistická data ze západního Ruska. *ČKD* 1879, roč. 20, sv. 8, s. 621–624.

⁶¹⁴ PROCHÁZKA, M. *Potřeba smíru*, 1879, s. 82–83.

⁶¹⁵ Srov. PROCHÁZKA, M. *Veliké zásluhy sv. Otce Lva XIII.*, s. 110.

⁶¹⁶ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Svatocyrilský rok. *Hlas* 1869; *Potřeba smíru*, 1879, s. 81.

⁶¹⁷ PROCHÁZKA, M. *Potřeba smíru*, 1879, s. 83.

⁶¹⁸ „... *verum Christi Vicarium, totiusque Ecclesiae caput et omnium Christianorum patrem ac doctorem...*“ PRVNÍ Vatikánský koncil. *Pastor aeternus*, hl. IV.

⁶¹⁹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Veliké zásluhy sv. Otce Lva XIII.*, s. 106, 109–110.

v domácím, českém prostředí čteno jako gesto podpory slovanské národní identity v křesťanství a vzdělanosti.⁶²⁰

V1.5. Primát sv. Petra a vztah církve ke světské moci

S unionistickými snahami a s otřesy postavení papežství na evropské politické a náboženské scéně v podobě sekularizace a boje proti církvi souvisí téma, k němuž se Matěj Procházka vyjádřil ve své rozsáhlé studii *Potřeba smíru mezi východní a západní církví* s podtitulkem *Primát sv. Petra*.⁶²¹ Text, který na pokračování v letech 1879 a 1880 uveřejnil *Časopis katolického duchovenstva*, se věnuje současné roli Petrových nástupců v křesťanství a postavení katolické církve v Evropě. Lze jej považovat za apologii tzv. ultramontanismu.⁶²² Toto myšlenkové hnutí 19. století kladlo důraz na centralizovanou církev a autoritativní papežství, které by stálo mimo kontrolu světských vládců a uplatňovalo by moc nad národními a místními biskupy, kteří se často nacházeli pod vlivem panovnické moci. Protože to bylo v době, kdy papežství ztrácelo svou světskou vládu, zdálo se tudíž nutné zesílit jeho duchovní moc v životě církve. Ultramontanismus byl korunován úspěchem na Prvním vatikánském koncilu, kdy byl vyhlášen jurisdikční primát papeže a papežská neomylnost ve věcech víry a mravů, disciplíny a vedení církve. Myšlenkový vliv a důrazy koncilního dokumentu *Pastor aeternus* jsou zřetelné na studii našeho autora. Nejprve přiblížíme Procházkovu argumentaci pro výjimečnou roli papežů, kterou opírá o dva pilíře: pozitivně vykonávanou pravomoc a nezávislost na světské moci. V následujícím oddílu to pak zasadíme do soudobého kontextu, do obrazu církve a světa.

Viditelná hlava církve, jak tvrdí brněnský teolog, se od svých počátků až do dnešní doby představuje v jedinečnosti a prvenství apoštola Petra a jeho nástupců, římských biskupů. Autor si dal práci s vypsáním dlouhé řady důkazů. Počínaje Písmem svatým⁶²³ a historickými doklady Petrova života a smrti v Římě pokračuje výroky autorit následujících generací. Jméno za jménem prochází církevní spisovatele a církevní otce, biskupy z křesťanského Východu a Západu, aby citoval jejich slova. Podrobně vykresluje dějinný kontext šesti⁶²⁴ všeobecných koncilů od 4. do 7. století, jež svědčí o nejvyšší pravomoci papeže jak „učebné“, tak zákonodárné a trestné. Cílem je podpořit soudobou pozici Petrových nástupců a jeho jednotčí roli, stejně jako byl v prvních devíti⁶²⁵ staletích „*otcem otcův, biskupem biskupův, nejsvětějším otcem*“.⁶²⁶

⁶²⁰ Vedle Procházkových textů se podobně vyjadřuje dopis, který brněnský spolek Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, v čele s naším knězem, zaslal papeži na poděkování za zmíněnou encykliku. Některé výrazy z uvedeného dopisu jsme v tomto odstavci použili. Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 211–212.

⁶²¹ Podtitulek je přidán od druhého pokračování seriálu.

PROCHÁZKA, Matěj. *Potřeba smíru mezi východní a západní církví: primát sv. Petra*. ČKD 1879, roč. 20, sv. 2, s. 81–104; sv. 3, s. 196–224; sv. 5, s. 351–377; sv. 6, s. 429–459; sv. 8, s. 575–601; ČKD 1880, roč. 21, sv. 1, s. 20–42; sv. 4, s. 255–276.

⁶²² Procházka uvádí, že pohrdlivé pojmenování „ultramontáni“ a „papeženci“ užívají liberálně smýšlející autoři. PROCHÁZKA, M. *Potřeba smíru*, 1879, s. 587.

⁶²³ Např. apoštol Petr se opírá o dva sloupy: víru v Syna Božího (*Mt* 16, 17–20) a lásku k němu (*Jan* 21, 15–18). Stejně odkazy uvádí také PRVNÍ Vatikánský koncil. *Pastor aeternus*, hl. I.

⁶²⁴ Procházka uvádí omylem počet osm.

⁶²⁵ Podrobně se věnuje i roli papežů v dějinách církve v 8. a 9. století.

⁶²⁶ Srov. PROCHÁZKA, M. *Potřeba smíru*, 1879, s. 196–224, 351–377, 429–459; 1880, s. 255–276.

U druhého pilíře přistupuje gymnaziální profesor k pojednání o poměru mezi mocí státní a mocí církevní. Opět se zastavuje u relevantních mezníků či událostí v průběhu církevních dějin a vyzdvihuje následně odlišnosti v různých církevních společenstvích. Zatímco se východní církve a církve vzešlé z evropské reformace staly nesvobodnými a byly zotročeny světskými vládci, římská církev si po celá staletí podržela nezávislost a samostatnost. Zde je potřeba autorovi vytknout jistou neobjektivnost. Nepřiznává totiž, že i v dějinách papežství existovaly etapy podřízenosti světské moci.⁶²⁷ Podle něj se má církev v současnosti podílet na dobru společnosti podle nauky o dvou mečích.⁶²⁸ Meč fyzický a duchovní reprezentují světskou a církevní moc, které se mají vzájemně podporovat. Posvátný trůn papeže má tedy místo v srdci každého člověka a současně ozařuje i trůny občanských panovníků. Tím chce říci, že ohnisko církevní autority je nejbezpečnější podporou světské vlády a rozohňuje „srdce občanů vroucnou úctou a synovskou přítulností ku hlavě státu..., tak že tito ve všech trudných a státu nebezpečných dobách s obětovnou nadšeností volávají: ‚Vše pro Boha, pro císaře a vlast!‘“.⁶²⁹ Slova evokují princip „spojení trůnu a oltáře“, který byl s různými akcenty a proměnami aplikován v dědičných habsburských zemích až do roku 1918. Ačkoli se současně pater Procházka brání zotročení církve světskou mocí a odsuzuje jakoukoli formu císařopapismu v jednotlivých evropských státech, neshledává nebezpečí ve zdánlivě výhodné privilegovanosti katolické církve v zemích pod vládou „Apoštolského veličenstva a z Boží vůle“ panovníka Františka Josefa I. Habsburského.⁶³⁰ Navíc a hlavně postoj brtnického rodáka ladil se stanoviskem papeže Pia IX., který ve své encyklice *Quanta cura* a v dokumentu *Syllabus errorum* tvrdil, že vzájemné spojenectví a soulad mezi církví a státem se vždy ukázalo jako příznivé a spásonosné jak pro náboženství, tak pro občanské zájmy a odsoudil odluku církve od státu.⁶³¹

Protože se církev v habsburské monarchii a v dalších evropských zemích nacházela v obtížné a ne vždy vyjasněné situaci, bylo třeba podpořit nejvyšší papežskou autoritu, která bude nadnárodní, jak to učinil první koncil ve Vatikánu. Pro svou nezávislost a fakt, že církev nikdy nezbloudila a neodдалa se novotám, je papež v Procházkových očích

⁶²⁷ Kupříkladu to byly „zásnuby“ mezi světskou a církevní mocí za Pipina a Karla z franského rodu Karlovců, dále tzv. temné staletí papežství nebo později snahy římsko-německých císařů o vliv na církevní záležitosti.

⁶²⁸ Srov. *Lk* 22, 38.

⁶²⁹ PROCHÁZKA, M. *Potřeba smíru*, 1879, s. 587.

⁶³⁰ Konkordát z roku 1855 přinesl církvi určité osvobození od státní moci (ve věci církevního manželství, komunikaci episkopátu s Římem, vlivu biskupa na chod církve apod.). Po jeho vypovězení v roce 1870 byly formulovány květnovými zákony z roku 1874 nové podmínky soužití, které však vnutily církvi roli „císařsko-královského“ poručnictví. Tím, že nebyla umožněna odluka církve od státu, byla ve školství a v armádě podporována „fasádní“ povrchnost zúčastněných a vnucována jim účast na bohoslužbách. Srov. KADLEC, J. *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 205–209.

Pro ilustraci uvedme, že Tomáši Garrigue Masarykovi vadil formalismus a nucení k náboženským úkonům od gymnaziálního věku. Roku 1906 se v jednom proslavu důrazně vyslovil pro zdobrovolnění náboženské výchovy ve školách, tj. pro svobodu svědomí. Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 131.

⁶³¹ Srov. PIUS IX. *Quanta cura*, hl. 3; PIUS IX. *Syllabus errorum*, čl. 55 (V posledně jmenovaném se jedná o odkaz na alokuci *Acerbissimum* z roku 1852).

Oba dokumenty viz: *Quanta cura* [2019-05-08]. <<http://www.papalencyclicals.net/pius09/p9quanta.htm>>. Původní latinský text neobsahuje číselné dělení.

oporou a skálou, kompasem a majákem v bouřích života, v moři úskalí bludů a nemravností pro každou dobu.⁶³²

VI.6. Obraz církve a obraz světa

Převážná část probírané kapitoly rozkryla témata fundamentální eklesiologie, která se týkají sebepojetí katolické církve a pohledu na ostatní církevní společenství. Zbývá nyní analyzovat postoj, jaký církev zaujímala ke světu. Obraz církve a obraz světa, které budeme nahlížet očima Matěje Procházky, budou zákonitě doplňovat to, co bylo popsáno a vykresleno v předchozích oddílech. Již slovo apologie neboli obrana předpokládá určitý typ postoje, jehož rysy se odrážejí v následujících obrazech.

Brněnský kněz představuje církev jako „světoobsáhlý spolek“ s viditelnou hlavou, jako jeden ovčín s nejvyšším viditelným pastýřem,⁶³³ spojený jednou vírou a jedním křtem. Je to „světová říše Boží, jejímž hlavním zákonem jest láska“. Toto království Boží na zemi je odrazem nebeské skutečnosti. Jako všichni věřící mají jednoho Otce v nebi, tak pozemskému království vládne viditelně nástupce Kristův, jenž všechny objímá a páskou váže ve spolek lásky⁶³⁴ a k němuž srdce katolických věřících lnou s dětinnou láskou a synovskou přítulností.⁶³⁵ Jak je zřejmé, náš autor při popisování církve používá slovník světské vlády,⁶³⁶ a propojuje to s novozákonními pojmy a přirovnáními. Vidíme tedy pyramidálně uspořádanou monarchii, jež zahrnuje celý svět, na jejím vrcholu trůní vládce a od synů je očekávána podřízená poslušnost. Papežovo otcovské srdce s péčí a láskou objímá křesťanské národy a všechny své děti, které v duchu padají na kolena k jeho posvátným nohám a líbají je.⁶³⁷ Jedná se o odkazy na gesta lenní poslušnosti, která byla jistě podporována i triumfální prezentací papeže na trůnu, s tiárou a dalšími symboly světské moci, jež byly udržovány od dob středověku.

Církev a světská moc se podle uvedeného pojetí mohou jevit jako paralelní skutečnosti ve vzájemné podpoře a současně v nezávislosti. Problémem je, že na úrovni papeže neexistoval univerzálně, všeobecně působící stát či panovník. Snad právě pro tuto svou „nadstátnost“ a univerzalitu podle Procházky papežství nejlépe vyjadřuje „sloup pořádku“ a princip autority jako vzor pro státní zřízení.⁶³⁸ Triumfalistický obraz katolické církve, protežovaný ultramontanismem a zdůrazněný Prvním vatikánským koncilem, souvisí také se stavem dogmatickoteologické řeči o Bohu a svědčí o „zapomenuté“ Trojici jakožto společenství osob v jednotě a současně v jejich odlišnosti. Je vlastně odrazem obrazu Boha jako jediného suveréna nade vším, který potvrzoval a snad i ospravedlňoval stávající model církve s vládcem a jeho „poddanými“. Evidentně se zde ukazuje

⁶³² Srov. PROCHÁZKA, M. *Potřeba míru*, 1879, s. 575–601; 1880, s. 20–42.

⁶³³ Lze najít odkazy v konstituci „*Ecclesia Christi sit unus grex sub uno summo pastore*.“ PRVNÍ Vatikánský koncil. *Pastor aeternus*, hl. III.

⁶³⁴ Srov. „...*unius fidei et charitatis vinculo*.“ PRVNÍ Vatikánský koncil. *Pastor aeternus*, (úvod).

⁶³⁵ Srov. PROCHÁZKA, M. *Potřeba míru*, 1879, s. 196–224.

⁶³⁶ Není divu, když konstituce *Pastor aeternus* má v nejvyšším pontifikovi někoho, kdo má pást, vládnout a řídit. Srov. PRVNÍ Vatikánský koncil *Pastor aeternus*, hl. III.

⁶³⁷ Takto vyjadřují svůj vztah k papeži členové spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje ve svém děkovném dopise z roku 1880. Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 212.

⁶³⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Potřeba míru*, 1879, s. 588.

propojenost obrazu Boha a pozemských skutečností a jejich zrcadlení ve smyslu „*jako v nebi, tak i na zemi*“.⁶³⁹ Dlužno podotknout, že První vatikánský koncil ponechal bez rozpracování jak téma biskupa a místní církve, tak téma synodality, tedy protipólu plurality v církvi vzhledem k jednotě. Obraz církve v Procházkových spisech je však třeba rozšířit, neboť náš autor v jiných spisech používá i další obrazy, kupříkladu jako matku starající se o potřebné, v němž se více ukazuje vztahová stránka a rozměr péče ve společenství lidí. Přesto i zde jde spíše o jednosměrné a v jistém smyslu nadřazené postavení dárce při poskytování péče. Pokornější a skromnější pohled na sebe církev prezentovala až na Druhém vatikánském koncilu.

Jaký obraz světa se nám v souvislosti s obrazem církve vynořuje v Procházkových textech? Připomínáme, že katolickou církev je třeba vnímat v dobovém kontextu, kdy ztrácí své významné společenské postavení, čelí kritice přicházející z nejrůznějších stran a v různých formách: od filozoficky propracovaných myšlenek až po vulgárně zjednodušené nálepky. Otec Procházka se ohrazuje proti hanlivým označením v tisku a ve veřejném prostoru vůbec. Uveďme kupříkladu výrazy jako „popství“, „kněžourství“ a „jezuitismus“, „klerikálové“ a „ultramontáni“.⁶⁴⁰ Náš spisovatel opakovaně žádá útočníky: *Přestaňte kydat hanu a tupit to, čemu nerozumíte*.⁶⁴¹ Realita světa, v níž církev žije, je v jeho spisech popisována jako bitevní pole, na němž se rozložil Belialův⁶⁴² tábor⁶⁴³ proti táboru Kristovu, kde různorodí nepřátelé Krista působí jako jeden muž, jako jeden pevný bojový šik. Jde o nebezpečné místo, kde vlci⁶⁴⁴ zatínají zuby do ovcí. Uvedená slova a přirovnání pocházejí z Písma. Antagonismus světla a světa, negativní význam světa a nenávisť z jeho strany jsou zachyceny v několika novozákonních spisech. Nejvíce připomíná janovské pojetí.⁶⁴⁵ Obrazy boje a pojem tábor pak více odkazují na starozákonní knihy, například Makabejské. Proto brněnský kněz povzbuzuje v roce 1868 čtenáře *Hlasu*: „*Vzmužme se!*“ Vždyť křesťan má být jako dub, jehož bouře neskolí, přestože Pán nejednou tříbí své vyznavače protivenstvími. Jako inspiraci statečnosti a jednotnosti brněnský kněz předkládá příklad křesťanů pronásledovaných za dob římské říše a během období teroru během Velké francouzské revoluce. Každý katolík stojí před černobílou volbou: připojit se k synům světla, nebo synům světa.⁶⁴⁶ Slyšíme zde odezvu ignaciánských duchovních cvičení, na volbu prvního týdne mezi praporem Kristovým

⁶³⁹ Mt 6, 10.

⁶⁴⁰ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. *Slovo studující mládeži*. Brno: Hlas, 1872, s. 7; *Vzmužme se!* *Hlas* 1868, roč. 20, č. 12, s. 91.

⁶⁴¹ Srov. např. PROCHÁZKA, Matěj. Některým dopisovatelům Moravských novin. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 17, s. 66.

⁶⁴² Belial se v Novém zákoně vyskytuje pouze v 2 Kor 6, 14–15 a kontext úryvku se svým výčtem protikladů to dobře vystihuje. Jde o synonymum satana.

⁶⁴³ V tomto smyslu se vyskytuje téměř výhradně ve Starém zákoně.

⁶⁴⁴ Draví vlci jako lživí proroci. Srov. Mt 7, 15; Sk 20, 29.

⁶⁴⁵ Uveďme např. odkazy na novozákonní texty: Jan 12, 36; Jan 15, 19; 1 Jan 4, 4–5; Jak 4, 4.

⁶⁴⁶ Pro popis církve v realitě světa čerpáme nejvíce z následujících článků a míst: PROCHÁZKA, Matěj. Kdo lehce věří, lehko sklaman bývá. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 19, s. 75; *Vzmužme se!*, s. 2–4, 10–12; 33–35, 49–52; 82–83; 89–91; *Slovo studující mládeži*, s. 5, 10.

a Luciferovým.⁶⁴⁷ Až Druhý vatikánský koncil ocenil také přínos světa církvi, jak uvedeme v poslední kapitole.

V popisované situaci není Matěj Procházka sám, kdo předkládá podobné bojové a černobílé pojetí skutečnosti. Pro srovnání nemusíme chodit daleko a můžeme uvést několik podobných pojmů z pera anonymních dopisovatelů brněnského periodika *Hlas*. V letech 1871 a 1872 zde vycházely články s názvem *Proticírkevní armáda* a *Zbrojnice proticírkevní armády*. Čtenářům bylo přáno, aby se v novém roce stali bojovníky a šířiteli zásad pro blaho církve a národa.⁶⁴⁸ Proto i církev má být jako jeden nerozborný šik bojovníků Božích. Neznámý autor pravděpodobně patří k podobně smýšlejícím, k Sušilově družině. Uvedená rétorika měla evidentně mobilizační účel.

⁶⁴⁷ IGNÁC Z LOYOLY. *Duchovní cvičení*, čl. 136–148. Česky naposledy vyšlo: IGNÁC Z LOYOLY. *Duchovní cvičení*. 3., rev. vyd., Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2005.

⁶⁴⁸ Proticírkevní armáda. *Hlas* 1871, roč. 23, č. 49, s. 615–617; Zbrojnice proticírkevní armády. *Hlas* 1871, roč. 23, č. 50, s. 629–630; *Hlas* 1872, roč. 24, č. 1, s. 2–5.

VII. Výzvy dobové přírodovědy a filozofie z hlediska víry

V této části disertační práce se hodláme věnovat tématu, které bylo uvedeno v předchozí kapitole pod názvem „Obhajoba proti nevěreckým názorům“. Matěji Procházkovi však nešlo jen o apologii proti určitým filozofickým předporozuměním, ale zejména o dialog křesťana s novými poznatky přírodních věd. Autorovo zpracování tohoto tématu vyniká v kontextu jeho vlastního díla hned v několika směrech: odborností, tematickou šíří, rozsahem a počtem příspěvků.

Při zpracovávání látky jsme vycházeli z monografie *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost* od katolického teologa Ctirada Václava Pospíšila, který se systematicky zabývá výzvou přírodních věd pro českou teologii 19. století.⁶⁴⁹ Na stránkách knihy se jméno Matěje Procházky objevuje hned několikrát. Čtenář se nejenom seznámí se základními obrysy jeho názorů, ale – což je nespornou výhodou – uvidí jeho myšlení zasazeno do širšího domácího a zahraničního kontextu. K seznamu šesti Procházkových časopiseckých studií, které byly podkladem profesoru Pospíšilovi, jsme navíc prostudovali všechny další relevantní Procházkovy příspěvky, které tak čítají více než dvacet položek. Naším záměrem je tedy doplnit některá fakta této oblasti Procházkovy spisovatelské tvorby, připojit další zajímavé detaily a vůbec věnovat jeho myšlení a přínosu více prostoru. Podobně jako autor zmíněné monografie se budeme snažit vést dialog s texty na rovině historické a interpretační a na rovině systematicko-teologické.

Brtnický rodák se zajímal jak o přírodní vědy samotné, tak o jejich poměr k víře. Tento průnik či prostor, v němž jako teolog a kněz vedl dialog s přínosy přírodních věd, bychom zařadili do oblasti fundamentální teologie, která byla pojímána jako apologetika. Brněnský kněz se poprvé ke vztahu víry a přírodních věd písemně vyjádřil již v polovině padesátých let v časopise vydaném na Slovensku, kdy reagoval na šíření materialisticky pojímaného výkladu přírodních věd, který působil zmatek v myslích mládeže a podvracel jejich náboženské přesvědčení.⁶⁵⁰ O deset let později, v červnu 1866 jej vyburcoval jeden česky psaný článek. Jako vyučující náboženství slíbil svým studentům, že obsah svých přednášek, v nichž na dané výzvy reagoval, zpracuje písemně a předloží širšímu čtenářstvu.⁶⁵¹ Pak už tomuto tématu zůstal věrný až do konce svého života. Neúnavně a s velkou pozorností sledoval produkci odborné literatury a dění na poli přírodních věd jak doma, tak zejména v západní Evropě, jejíž scéna byla mnohem dynamičtější a zásadně ovlivňovala domácí myšlení. V období delším jak třicet let náš autor sepsal více než

⁶⁴⁹ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost: česká katolická teologie 1850–1950 a výzvy přírodních věd v širším světovém kontextu*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017.

⁶⁵⁰ PROCHÁZKA, Matěj. Vtělení Páně a astronomie. *Cyrril a Method* 1856, roč. 5, č. 4, s. 25–29; č. 5, s. 33–36; č. 6, s. 41–44.

⁶⁵¹ Oba články, které vyšly v brněnském *Hlasu* a v pražském *Blahověstu*, jsou téměř totožné, přičemž ve druhém autor zanesl drobná upřesnění. PROCHÁZKA, Matěj. Z Brna: nauka Darwinova a „Květy“. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 16, s. 124–127; *Nauka Darwinova* a „Květy“. *Blahověst* 1866, roč. 16, č. 17, s. 264–270.

dvacet příspěvků, z nichž asi jen čtyři můžeme označit za čistě přírodovědné.⁶⁵² Přesto i v nich a samozřejmě ve všech ostatních se jeho zájem o přírodovědu snoubí s hledáním filozofickým a teologickým, v němž se snaží odpovědět na výzvy materialisticky laděných přírodovědců, leckdy spíše filozofů píšících o přírodních vědách, a hájit názory přírodovědců, které neodporovaly křesťanskému nauce. S výjimkou několika let⁶⁵³ přispíval každoročně do domácích i zahraničních⁶⁵⁴ časopisů. Nejčastěji to byly články pro náročnější čtenářstvo v Praze vydávaném *Časopise katolického duchovenstva*, pár příspěvků uveřejnil ve druhé polovině šedesátých let brněnský *Hlas* a později tamtéž vycházející čtrnáctideník *Obzor*.

Danou kapitolu uvedeme pojednáním o východiscích Procházka teologického dialogu s přírodovědou, zvláště o úskalích vědeckého metodologického přístupu k předmětu zkoumání. V následujících oddílech se zaměříme na konkrétní témata, jimž se brněnský kněz ve svých statích věnoval. Nejprve se zastavíme u materialismu jako filozofického názoru a po té se naše pozornost přenesne na široké pole přírodních disciplín. Zde vycházíme z klasického členění na tři oblasti. První z nich se týká vesmíru, jeho počátků a vývoje, včetně sluneční soustavy a planety Země. K jejich poznání přispívaly vědy jako astronomie, astrofyzika a geologie. Druhá oblast zkoumá svět živých organismů, rostlin a živočichů, čemuž se věnovali biologové specializovaní na jednotlivé obory, například zoologii, botaniku, entomologii, fyziologii, archeologii a paleontologii. Třetí, časově nejmladší téma se zaměřovalo na původ člověka a jeho vývoj, k čemuž se vyslovovala kupříkladu paleoantropologie, medicína, patologie a fyziologie. Zmíněné i další specializované disciplíny se ve druhé polovině 19. století často teprve rodily a rychle se rozvíjely. Současně je nutné předeslat, že v textu budeme často zmiňovat různé vědce, kteří byli činní ve více oborech. Pater Procházka se snažil prostudovávat oborově rozmanitou odbornou produkci a také se velmi dobře orientoval v popularizační literatuře na evropské a domácí půdě.⁶⁵⁵

⁶⁵² Patří sem Procházkovy populárně vzdělávací články: PROCHÁZKA, Matěj. Lovení velryb. *Moravan* 1855, roč. 4, s. 97–101; Hmyzožravé rostliny dle Darvina. *ČKD* 1876, roč. 17, sv. 5, s. 337–345; sv. 6, s. 417–426; sv. 7, s. 493–508; Geneagenese svědčí proti darvinismu. *ČKD* 1877, roč. 18, sv. 4, s. 279–284; sv. 5., s. 345–351; Mendelejeva klasifikační zákon lučebných žvlů. *Obzor* 1883, roč. 6, č. 18, s. 289–291. Tematicky lze připojit i Procházkův překlad z němčiny: MELION, Josef Vincenc. *Lázeň Dobrá Voda u Mrákotína*. Brno: Náklad vlastní, 1864.

⁶⁵³ Náš spisovatel nevydal žádné pojednání k přírodním vědám během let 1872 až 1874, kdy dvakrát prodělal závažnou nemoc a pracoval na jiných tématech. Po odchodu do penze se na dané téma vyjadřoval méně často.

⁶⁵⁴ Jeden apologetický článek otisklo roku 1866 periodikum *Tygodnik katolicki*, vydávané v Grodzisku. Jako překlad z polštiny pak vyšlo: PROCHÁZKA, Matěj. Hypotéze Darwinova a učení katolické církve, *ČKD* 1868, roč. 9, sv. 2, s. 122–129.

⁶⁵⁵ Chválí tehdy první přírodovědné periodikum *Živa: časopis přírodnický*, který byl orgánem příslušného odboru Českého musea a komitétu pro prozkoumání Čech. Vycházel od roku 1853 a jeho tehdejšími redaktory byly Jan Evangelista Purkyně a Jan Krejčí. V letech 1861 až 1862 jej redigoval Eduard Grégr. Dále v českých zemích vycházel populárně vědecký, osvětový časopis *Květy*, za nímž v letech 1865 až 1872 stáli redaktori Vítězslav a Jan Nerudové.

Výraznou osobností, s níž Matěj Procházka často polemizoval, zejména o přírodovědných tématech, byl Eduard Grégr. Na počátku šedesátých let založil v Praze tiskárnu, jež mj. vydávala a tiskla časopis *Květy*, a společně s bratrem Juliem a dalšími založili hlavní český politický deník *Národní listy*.

VII.1. Kontext myšlení a metodologické úskalí, východiska Procházkovy práce

Počátky poměru či dialogu mezi přírodními vědami na straně jedné a křesťanskou teologií, případně filozofií na straně druhé sahají do starověku – ke starořeckým filozofům a k židovské Bibli. Přínos biblického myšlení, jehož významným nositelem a interpretem se stalo křesťanství, se odráží ve dvou inspiracích. Odborníci na poli přírodních věd pozitivně přejali předpoklad či „víru“ v inteligentního Stvořitele a lineárnost času. S příchodem osvícenství a „sekularizace“ vědy dochází k přísnějšímu rozlišování kompetenčního pole jednotlivých vědeckých disciplín. V tomto smyslu by si teologie a přírodověda do svých polí neměla zasahovat. Přesto ke konfliktům mezi zmíněnými obory docházelo na rovině interpretačně-filozofické, tedy když se vědec snažil přírodovědné výsledky vysvětlit určitým filozofickým či náboženským pohledem.⁶⁵⁶ Matěj Procházka žil v době, kdy někteří přírodovědci – dlužno podotknout, že zdaleka ne všichni, ba ani většinově – odkládali zmíněný předpoklad o duchové, transcendentální bytosti, která stála u vzniku světa, tvorstva a člověka, a používali evoluční teorii, navzdory deklarovaným rozdílným kompetencím jednotlivých oborů, pro podporu materialistického a ateistického světonázoru.

Brtnický rodák si dobře uvědomoval úskalí v používání metodologického přístupu a nekorektní překračování hranic oborů ze strany některých vědců. Proto se k tomu opakovaně ve svých časopiseckých příspěvcích vyjadřuje. V roce 1856 poprvé řeší otázku, jak se má věřící postavit k novým astronomickým poznatkům, které odhalují nesmírnost kosmu ve srovnání s nepatrností Země. Podle jeho vysvětlení nemůže žádný vědecký objev bourat víru, protože obě skutečnosti náleží do odlišných oblastí zájmu. Obor přírodních věd zkoumá prostor a hmotu, které jsou měřeny příslušnými metodami, a obor ducha překračuje hmotné, snaží se viditelné a měřitelné posvětit a přivádět do vyšší duchovní říše.⁶⁵⁷

Také v pozdějších článcích náš autor upozorňuje na metodologickou chybu, již podléhají někteří vědci, že materialismus a ateismus jsou nutným výsledkem exaktního přírodopytu. Naopak souhlasí s těmi odborníky, kteří uznávají meze lidského výzkumu a dokládají, že otázka po původu světa přesahuje pole přírodních věd. Vytýká materialisticky laděným přírodovědcům, tzv. filozofujícím materialistům, že provozují víc teologii než svůj obor.⁶⁵⁸ Brněnský kněz navíc dosvědčuje, že kritika míří i do jeho tábora, tj. že se vlna odporu zvedá proti vědci, který na základě svého bádání vyvodil existenci Tvůrce a jeho plán se světem.⁶⁵⁹ Zmíněné metodologické problémy poukazují na vyhrocené polemiky a vzájemnou útočnost mezi „šiky“ tzv. idealistů a materialistů, které se stupňovaly zejména od poloviny 19. století. Popisovaná tendence souvisela s proměnami společenskými, politickými a hospodářskými na evropském kontinentu a se svobodou myšlení a kritikou zavedených struktur a tradic, včetně těch církevních.

⁶⁵⁶ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 19–22.

⁶⁵⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *Vtělení Páně a astronomie*, s. 27–28, 33–34.

⁶⁵⁸ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Materialismus a křesťanství s ohledem na přírodovědecké časopisectví české. *ČKD* 1866, roč. 7, sv. 7, s. 508–510, 518, 520.

⁶⁵⁹ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. Účelnost ve všemíru. *ČKD* 1877, roč. 18, sv. 7, s. 482.

„Právě nyní, kde lichý liberalismus po celé Evropě žezlo vlády třímá, dostoupil materialismus zenitu ... svého a terrorisuje imperatorským tónem všechny přírodopytce a spisovatele v jiných oborech věd, an prohlašuje všechny vědce za blbce a pošetilce, kterým není ještě heslem: Omnia in majorem Darvini⁶⁶⁰ gloriam! a kteří nechtějí se klaněti zlatému teleti hmoty, nýbrž také jsoucnost vyššího světa uznávají.“⁶⁶¹

Z výše řečeného tedy vyplývá, že pater Procházka si byl podobně jako řada jeho kolegů, českých teologů plně vědom roviny interpretačního sporu, který se odehrával mezi teistickým a materialistickým světonázorem, a vznášel požadavek metodologického agnosticizmu. Uvedený postoj ladil s výroky katolického magisteria, které se v dané době určitě nesnažilo vměšovat do kompetencí přírodní věd.⁶⁶²

Za pozornost stojí rétorika a slovník, které v tomto ohledu brtnický rodák používá. K řádně promyšleným a seriózním argumentům často neváhá náš „*snad afektem vedený kněz*“,⁶⁶³ jak sám sebe nazývá, připojit vtípné i značně pepné poznámky na adresu materialismu a některých jeho zastánců. Takovým vědcům vytýká pýchu, protože zapoměli na víru v Boha předanou jim v jejich mládí a nechávají se unášet jakýmsi „pandémonismem“, který téměř s fanatickou šíleností nenávidí Boha, náboženství a jeho morálku.⁶⁶⁴ Pro osvětlení pravidel logiky materialistů, kteří podle něj věří nesmyslům, náš autor používá české přísloví: „*Němý hluchému pošeptal, aby beznohý utíkal.*“⁶⁶⁵ Lituje toho, že významné české politické listy „*se nerozpakují býti kloakami výlevův materialistických*“.⁶⁶⁶ Pro stoupence teorie o původu člověka z opice používá jméno „opičáci“, což určitě není docela korektní.

VII.2. Materialismus jako světonázor

Větší šíření materialistického pohledu na svět v evropském kontextu, včetně českého prostředí, se promítalo do různých oblastí života a do různých vědeckých disciplín. Matěj Procházka se s ním snažil vyrovnávat na více rovinách: na rovině filozofické, dále na poli přírodních věd a v praktickém dopadu na společnost. Nyní se zastavíme u dvou základních tezí materialismu, jak je náš autor prezentuje ve svých statích.⁶⁶⁷ První teze tvrdí, že jen hmotné je skutečné. Brněnský kněz k tomu připojuje, že materialisté popírají duševní svět a ten prohlašují za hračku pro nevědecké lidi. Druhá teze zní, že víme jen to, co zjišťujeme prostřednictvím smyslů. Zde se náš autor snaží ukázat na základě filozofie poznání, fyziologie a tzv. psychologie, jak člověk získává vnitřní zkušenost, která se týká přemýšlení, cítění a chtění a která není smysly zachytitelná. Důležitým Procházkovým argumentem je, že právě skrze duševní schopnosti rozumu, které jsou podle materialistů

⁶⁶⁰ V této parafrázi jezuitského hesla symbolizuje Darwinovo jméno materialistickou interpretaci věd.

⁶⁶¹ MP. Materialismus. ČKD 1875, roč. 16, sv. 4, s. 257.

⁶⁶² Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 159.

⁶⁶³ Srov. PROCHÁZKA, M. *Opět o darvinismu*, s. 322.

⁶⁶⁴ Srov. PROCHÁZKA, M. *Účelnost ve všemíru*, s. 578; *Materialismus a křesťanství*, 1866, s. 507.

⁶⁶⁵ PROCHÁZKA, Matěj. Materialismus a křesťanství s ohledem na přírodovědecké časopisectví české. ČKD 1867, roč. 8, sv. 2, s. 121.

⁶⁶⁶ PROCHÁZKA, M. *Opět o darvinismu*, s. 340.

⁶⁶⁷ Procházka se uceleně věnoval materialismu jako filozofickému směru v následujících statích: PROCHÁZKA, Matěj. *Materialismus a křesťanství*, 1867, s. 28–56; *Materialismus*. ČKD 1875, roč. 16, sv. 4, s. 254–269; sv. 5, s. 321–331; ČKD 1876, roč. 17, sv. 1, s. 26–41; sv. 2, s. 112–126.

jen výsledkem působení přírodních sil, člověk zkoumá hmotný svět. Nebýt práce rozumu, která spočívá v abstraktních úkonech, v hledání vzájemných vnitřních vztahů „za děním“, by věda neexistovala. Podotýká, že ani atomy nejsou zjistitelné smysly.

Dalším materialistickým tezí se budeme věnovat na příslušných místech ve spojitosti se třemi oblastmi přírodních věd, které jsme avizovali výše, a zastavíme se u praktického dopadu materialismu na dobovou mentalitu.

VII.3. Vesmír v zorném úhlu astronomie, teologie a materialismu, spor o účelnost

Patera Procházku zajímaly nejen poznatky soudobé astronomie, astrofyziky a geologie, ale také to, jak dané informace působily na víru člověka. Proto se v každém z jeho článků na toto téma setkáme jak s předložením nových objevů a s jejich kritickým zhodnocením na rovině přírodovědné, tak se snahou vyrovnat se po stránce teologické s materialistickým světonázorem, který byl ve spojitosti s tím některými vědci okázale prezentován.

Nejprve se zastavme u posledně zmíněného. Materialistické vysvětlení původu a existence vesmíru zastávali čtyři přírodovědci, které brněnský kněz nazval materialisty „tvrdeho zrna“.⁶⁶⁸ Tři z nich byli Němci: zoolog a botanik Hermann Burmeister (1807–1892)⁶⁶⁹, zoolog, geolog a fyziolog Karl Vogt (1817–1895)⁶⁷⁰ a nakonec přírodovědec a lékař Ludwig Büchner (1824–1899)⁶⁷¹, čtvrtý pak dánský fyziolog Jacob Moleschott (1822–1893).⁶⁷² Dotyční byli paradoxně odborníky na jiné přírodovědné obory než astronomii, ale k počátku hmoty a vesmíru se vyjadřovali z filozofického pohledu a jejich „nebezpečný“ vliv na české prostředí spočíval v tom, že všichni psali německy. Razili názor, že svět nemá počátku ani konce, že je bezčasový, tj. věčný, a že není omezen prostorem, tedy je absolutně nesmírný a nekonečný. Pojmy času a prostoru jsou podle nich vázány na lidskou mysl. Bez ní je svět bez času a sestává z věčné hmoty, z věčných částic, neproměnných atomů. Pohyb a neustálá proměna ve světě vychází z tvůrčí všemohoucnosti hmoty, která se projevuje proměnou formy. Náš spisovatel napadá nevědeckost výroků, protože se neopírají o empiricky zjištěná fakta, a ukazuje jejich nelogičnost⁶⁷³ a nekompatibilitu se základními pojmy: prostor, který je ohraničený, čas jako posloupnost dějů a působící duchové i tělesné síly, které mají svou omezenost. Zmíněné vlastnosti věčnosti a nekonečnosti se podle našeho teologa hodí právě pro Boha,

⁶⁶⁸ Tři z nich byli ve 20. století označeni za představitele tzv. maloměšťáckého materialismu. Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 48–49.

⁶⁶⁹ Hermann Burmeister pracoval v Argentině a v oblasti zoologie se specializoval na studium hmyzu a plazů. Procházka znal jeho knihu *Geschichte der Schöpfung* (1843).

⁶⁷⁰ Karl Vogt publikoval četná díla z oblasti přírodovědy a byl také činný v politice. Náš autor sledoval jeho produkci v průběhu let. Četl např. jeho spisy *Physiologische Briefe* (1847), *Köhlerglaube und Wissenschaft* (1855) a *Vorlesungen über den Menschen, seine Stellung in der Schöpfung und in der Geschichte der Erde* (1863). Nazývá jej „misionářem nevěry“, míněno nevíry.

⁶⁷¹ Procházka znal Büchnerovo hlavní dílo, jeho „empiricko-naturfilozofickou studii“ *Kraft und Stoff* (1855) a jeho pozdější přednášky na téma Darwinovy teorie o přeměně druhů a vzniku života, včetně aplikace na člověka a o jejím vztahu k materialistické filozofii: *Sechs Vorlesungen über die Darwin'sche Theorie von der Verwandlung der Arten und die erste Entstehung der Organismenwelt* (1868).

⁶⁷² Procházka pracoval s Moleschottovým dílem *Der Kreislauf des Lebens* (1852).

⁶⁷³ Tito materialisté mluví o nekonečnu konečnosti a věčnosti časového.

který je bez proměny. Vyjádřené názory materialistů zavání panteismem, tedy ztotožněním světa a něčeho božského.⁶⁷⁴ Ve zmíněné otázce původu světa otec Procházka naprosto souzní s tvrzeními vědců, že hmotný svět se vyvíjel během relativně nekonečného času a měl svůj počátek v nejjednodušší myslitelné hmotě. Podobně jako jiní a v souladu s hranicemi přírodovědy však popírá kompetenci vědce se k příčině tohoto počátku vyslovit.⁶⁷⁵ Jak známě může pamětníkům minulého režimu znít výrok astronomů, kteří podle našeho autora pronesli: *Zkoumali jsme nebe, a stvořitele nenalezli, pak ho není.*⁶⁷⁶

Aby náš autor uvedl své čtenáře do tajů dobové astronomie, čerpá z publikací četných odborníků, jejichž slova často cituje či parafrázuje, dále pak komentuje a seznamuje s dalšími, vzájemnými souvislostmi. Z celé řady jmen přírodovědců, jež Procházka uvádí, vyberme ta nejvýznamnější: rakouského astronoma a iniciátora univerzitní observatoře ve Vídni Josepha Johanna Littrowa (1781–1840),⁶⁷⁷ německého astronoma Johanna Heinricha von Mädlera (1794–1874)⁶⁷⁸ a německého geologa, paleontologa a mineraloga Friedricha Augusta von Quenstedta (1809–1889).⁶⁷⁹ Neopomene připojit českou populární i odbornou literaturu.⁶⁸⁰ Často se mezi zmiňovanými autoritami objevuje jméno geniálního francouzského matematika, fyzika, astronoma a politika Pierre Simona de Laplace (1749–1827). O správnosti různých jeho výpočtů spojených s oběhem planet sluneční soustavy nemá náš spisovatel pochyb.⁶⁸¹ Co se týká Laplaceovy hypotézy vzniku sluneční soustavy z rotující mlhoviny,⁶⁸² naráží ve spisech různých soudobých astronomů na její nedostatky. Ačkoli s ní otec Procházka nikde plně nesouhlasí, považuje ji za velmi pravděpodobnou pro počátek naší sluneční soustavy.⁶⁸³

Jak vidíme, náš gymnaziální učitel má kritický odstup od všeho, co vědci předkládají, protože hypotézy i teorie⁶⁸⁴ podléhají zpochybněním a proměnám a jen málo přírodovědných výsledků lze označit za doložená fakta. Současně se jako teolog a učitel náboženství nezdráhá žasnout nad pravidelností, zákonitostí a harmonií, kterou na Zemi, ve sluneční soustavě a v celém kosmu vědci odkrývají. Vidí v tom úmyslný a účelný plán,

⁶⁷⁴ Srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství*, 1867, s. 119–138; *Vtělení Páně a astronomie*, s. 25.

⁶⁷⁵ Srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství*, 1867, s. 358–359.

⁶⁷⁶ Srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství*, 1867, s. 31.

⁶⁷⁷ Joseph Johann Littrow sepsal dílo *Die Wunder des Himmels* (2. vyd. 1837).

⁶⁷⁸ Johann Heinrich von Mädler byl profesorem astronomie a ředitel hvězdárny v ruském (estonském) městě Dorpat. Procházka neuvádí tituly knih, z nichž čerpá.

⁶⁷⁹ Z pera Friedricha Augusta von Quenstedta měl náš autor k dispozici spis *Epochen der Natur* (1861).

⁶⁸⁰ Chválí autory následujících knih. František Josef Studnička (1836–1903) sepsal *Stručný světovis* (1863). Jan Krejčí (1825–1887) byl český geolog a profesor na polytechnickém institutu, který patřil k pražské univerzitě. Po jejím rozdělení vyučoval na české univerzitě a nějakou dobu zde zastával post rektora. Napsal první českou učebnici geologie s názvem *Geologie, čili, Nauka o útvarech zemských, se zvl. ohledem na krajiny československé* (1860–1862).

⁶⁸¹ Srov. např. PROCHÁZKA, Matěj. *Materialismus a křesťanství*. *Astronomie*. ČKD 1870, roč. 11, sv. 5, s. 352; *Účelnost ve všemíru*, s. 487.

⁶⁸² Velmi podobnou hypotézu rozvinul i Immanuel Kant, proto se hovoří o Kantově-Laplaceově teorii.

⁶⁸³ Např. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství*, 1867, s. 372; *Materialismus a křesťanství*. *Astronomie*, 1870, s. 170–172, 453.

Laplaceova teorie platí pro vznik sluneční soustavy, ale ne pro vznik vesmíru. Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 54.

⁶⁸⁴ Zmíněné pojmy lze vnímat jako určité stupně: hypotéza je vznesený návrh, který nemá potvrzení, zatímco teorie se dočkala určitého souhlasu vědecké veřejnosti.

za nímž je Bůh jako Původce, inteligentní Tvůrce, který učinil první „strk“ neboli náraz. Až poeticky zní jeho slova o tom, že ve světě stálic panuje dobře vypočítaný plán a „jednota při nesmírné rozmanitosti. Jsou zde soustavy vedle soustav, ale družka družce nevadí, družka s družkou se nesráží...“⁶⁸⁵ Nedalo by se zde hovořit o stopě Boží Trojice ve stvoření?

Otec Procházka svým čtenářům nastiňuje různé teorie vzniku Země, které souvisí s původem sluneční soustavy a celého vesmíru. Nečiní mu problémy popisovat počátky a vývoj naší planety evolučním způsobem. Původně se skládala z poddajné hmoty, a poté „musela matka naše země ještě mnoho ohromných převratů a proměn podstoupiti, nežli nynější tvářnosti nabyla.“⁶⁸⁶ Epochy jejího vývoje pak nejlépe naznačuje geologický vývoj od tzv. prahor přes prvohory ke čtvrtohorám.⁶⁸⁷

Na adresu protestantských teologů, kteří poukazují na rozpory mezi astronomií a biblickým textem, tvrdí, že Bible si neosobuje práva učit nás o astronomii a že ve Starém zákoně jsou velmi rozdílné výroky o kosmu, o jeho pohybu či stálosti.⁶⁸⁸

Současného čtenáře může zaujmout astronomické pojmosloví, jež utváří Procházkův text. Náš autor uvádí většinou jak klasickou formu odvozenou z latinského či řeckého slova, tak český ekvivalent. Spolu s dalšími česky píšícími odborníky vnímá jazyk jako prostředek, jak mluvit k duši národa, prostředek k učenosti a vzdělávání mládeže a dospělého čtenářstva. Mnohé z jím užívaných výrazů používáme nebo alespoň známe i dnes. Pro zajímavost uvedme některé: kosmos – všemír či všehomír, ekliptika – slunník,⁶⁸⁹ elipsa – schodnice či křivá čára, pól – točna,⁶⁹⁰ planety – oběžnice, komety – vlasatice, revoluce – roční běh Země kolem Slunce, nebo názvy planet: Merkur – Dobropán, Venuše – Krasopaní, Jupiter – Kralomoc, Saturn – Hladolet.⁶⁹¹ Jistě pochopíme, co označoval výraz „cesta bílá“.

VII.3.1. Mimoszemský život

V jediném svém článku, *Vtělení Páně a astronomie* z roku 1856, se Matěj Procházka pozastavil nad otázkou obydlivosti jiných stálic a planet ve vesmíru. Toto téma nebylo na české teologické scéně nové⁶⁹² a argumentačně jasně vystavěným článkem *O hvězdových obyvatelích* k němu roku 1852 přispěl kněz a křižovník František Xaver Havránek.⁶⁹³

⁶⁸⁵ PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství. Astronomie*, 1870, s. 452. Zmíněný článek obsahuje obsáhlý a fundovaný přehled výsledků astronomického bádání.

⁶⁸⁶ PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství*, 1867, s. 378–379.

⁶⁸⁷ Zde odkazuje na výše zmíněnou učebnici Jana Krejčího.

⁶⁸⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Účelnost ve všemíru*, s. 492.

⁶⁸⁹ Uvedený pojem užívá v roce 1834 zmíněný přírodovědec Jan Svatopluk Presl.

⁶⁹⁰ Slovo „točna“ a „blízkosluní“ má již zmíněný geolog Jan Krejčí.

⁶⁹¹ František Xaver Havránek v článku z roku 1852 dokonce neuvádí latinské ekvivalenty, ale počítá s tím, že čtenář pochopí, co znamenají české názvy planet. Srov. HAVRÁNEK, František Xaver. *O obyvatelích hvězdových. ČKD* 1852, roč. 5, sv. 12, s. 335–363.

⁶⁹² Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 42–45.

⁶⁹³ František Xaver Havránek (1805–1867) byl členem výboru v nakladatelském spolku Dědictví sv. Prokopa a spoluredaktor dvou pražských periodik: v roce 1850 *Blahověsta* a roku 1852 *Časopisu katolického duchovenstva*. Je důležité upozornit na skutečnost, že článek o mimozemských obyvatelích je mnohem starší a čekal na otištění řadu let.

Ačkoli každý z autorů klade těžiště svého článku jinam, jejich postoje k možnosti života a existence myslících, mravně zodpovědných tvorů mimo planetu Zemi jsou v podstatě shodné, tj. vstřícné.

Procházka nejdříve zmíní různé tehdy vyslovené teorie z hlediska astronomicky dostupných či možných dat týkajících se podmínek pro život, svou argumentaci však vede po linii teologické, respektive soteriologické. Reaguje na názory některých protestantských myslitelů, kteří považují jiná nebeská tělesa za možné cíle Kristova vtělení. Brněnskému knězi nejde o vyvrácení možnosti, že by jinde nežily rozumné bytosti a že by se božský Logos neobjevil i tam, ale chce zdůraznit jedinečnost a důstojnost Země v řádu spásy. Na rozdíl od jiných světů právě Země potřebovala „*duchovní vykoupení a znovuzrození*“. Vysvětluje to tak, že jinde scházely podmínky pro hřích. Bůh se ve své lásce a milosrdenství sklonil k nepatrné Zemi, aby se zde vtělil a tak uskutečnil „zharmonizování“ vesmíru. Opírá se i výroky z Nového zákona, kde se hovoří o vládě Kristově, která pojímá nebe i zemi.⁶⁹⁴ Zde je nutno našemu teologovi vytknout, že podmiňuje vtělení hříchem, jako by se jednalo o jedinou možnost. Minimálně od počátku 12. století existuje jiná alternativa.⁶⁹⁵

Havránkovým cílem je předložit přirozené i nadpřirozené argumenty, které nevylučují možnost života jinde ve vesmíru. Postupně probere otázku ze tří úhlů: z pohledu přirozeného, astronomického bádání, z pohledu Božího zjevení podle Bible a podle Božích vlastností, zejména spravedlnosti a moudrosti. Podobně jako jeho brněnský kolega se zabývá „*mravní spořádaností*“ a potřebou spásy mimozemských obyvatel. Na rozdíl od něj pak rozvíjí různé možnosti, jak by si případně Bůh ve své neprozkoumatelné moudrosti a spravedlnosti poradil s tvory z jiných planet a stálic, kteří by spásu potřebovali.⁶⁹⁶

Pozitivně můžeme hodnotit zájem obou autorů o kosmoteologii a jejich otevřený postoj k vyslovené otázce. Co je nutné kriticky vytknout, že oba patří k synům své doby, kdy dogmatická teologie značně zaostávala za apologetikou. Přestože pater Procházka zapojil Syna do svého uvažování nad mnohostí světů, jeho sestoupení na zemi a uvedl novozákonní úryvky, jeho koncepce se více méně točí kolem schématu jediný Bůh – svět, což je z hlediska trinitární teologie stvoření značně neuspokojivé.⁶⁹⁷

VII.4. Vývoj živé přírody

Počínaje rokem 1866 věnuje náš středoškolský profesor velkou pozornost a mnoho stran ve svých člancích vývoji flóry a fauny. Protože se zkoumání živé přírody dotýká i původu člověka a jeho vztahu k ostatním živým organismům, objevují se obě témata v jeho příspěvcích často společně. My se k původu-stvoření člověka vrátíme později.

⁶⁹⁴ Srov. např. *Mt* 28, 18; *Ef* 1, 21.

⁶⁹⁵ Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 4. vyd. Praha: Krystal OP, 2010, s. 223–228.

⁶⁹⁶ Srov. HAVRÁNEK, F. X. *O hvězdných obyvatelích*, s. 335–363.

⁶⁹⁷ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 76.

Podobně jako u předchozího tématu se brtnický rodák zajímá nejen o nové vědecké objevy, hypotézy a teorie, ale pohlíží na ně i z teologického hlediska. V průběhu let se neúnavně vzdělával studiem dobové přírodovědecké literatury a své čtenáře seznamoval s myšlenkami zemřelých i soudobých botaniků, zoologů a dalších specializovaných odborníků. Pro pochopení kontextu bude třeba zmínit několik základních jmen a nastínit základní obrysy hypotéz a teorií, které se v průběhu 19. století objevovaly, rozvíjely a upravovaly a k nimž se otec Procházka vyjadřuje. Zájem o vývoj živých organismů se tradičně dělí na období před Darwinem a po Darwinovi, který platil a dodnes platí za nejvýznamnějšího protagonistu zabývající se hypotézami cestou evoluční transformace.

VII.4.1. Evoluční a jiné teorie do Darwinova

Nejvýznamnější biologickou nejprve hypotézou, později teorií,⁶⁹⁸ kolem níž se točily diskuze a polemiky vědců i veřejnosti předminulého století a na jejíž adresu se vyjadřuje také náš autor, byla myšlenka evoluce. Její aplikace na svět rostlin a živočichů se v Evropě objevila ve druhé polovině 18. století a od té doby se různé její podoby rozvíjely zejména ve Francii, v Německu a v Anglii. První významný tvůrce ucelené hypotézy biologické evoluce byl Francouz Jean-Baptiste Lamarck (1744–1829),⁶⁹⁹ který ji uveřejnil roku 1809. Jeho pojetí transformismu bývá označováno jako lamarckismus. Podle něj organismy mají v sobě „životní sílu“, která má tendenci uspořádat se do složitějších útvarů, organismů a vedle nich – na rozdíl od pozdější Darwinovy teorie – vznikají současně nové primitivní formy, které započnou novou cestu transformace. Jeho hypotéza zahrnuje také teorii dědičnosti získaných vlastností, podle níž se organismy adaptují na nové prostředí tak, že používají nebo nepoužívají určité vlastnosti. Velkou autoritu francouzské i tehdy světové vědy byl George Cuvier (1769–1832),⁷⁰⁰ který platil za Lamarckova odpůrce, ačkoli vykazoval i sympatie k určitým evolučním myšlenkám. Zastával teorii kataklyzmat neboli katastrof, které vždy ukončily jednu etapu a umožnily další změnu ve vzniku nových druhů. Proto trval na tom, že jednotlivé druhy mají samostatný původ a nemění se až do vymření.

V Německu měli během první poloviny předminulého století velký vliv představitelé tzv. naturfilozofie, kteří jako filozofové volili spíše spekulativní než přírodovědně experimentální přístup ke skutečnosti původu a vývoje života na Zemi.⁷⁰¹ Jeden z nejvýznamnějších představitelů-přírodovědců byl německý botanik, biolog a ornitolog Lorenz Oken (1779–1851), jenž pracoval na svém systému klasifikace

⁶⁹⁸ Zmíněné pojmy lze vnímat jako určité stupně: hypotéza je vznesený návrh, který nemá potvrzení, zatímco teorie se dočkala určitého souhlasu vědecké veřejnosti. Protože však zmíněná nuance není vždy z historického kontextu jasná, nebude vždy možné uvedené termíny v tomto striktním smyslu aplikovat.

⁶⁹⁹ Jean-Baptiste Pierre Antoine de Monet, rytíř de Lamarck se začal věnovat botanice pod vedením významného přírodovědce Georges-Louis Leclerc, hraběte de Buffon, jenž sám přišel s vysvětlením proměn u přírodních druhů. Lamarck se pak zabýval zoologií bezobratlých. Svou evoluční hypotézu plně rozvinul v díle *Philosophie zoologique* vydaném roku 1809.

⁷⁰⁰ Česky vyšla Cuvierova kniha o kataklyzmatech v překladu Jana Svatopluka Presla.

CUVIER, Georges – PRESL, Jan Svatopluk. *Barona Gjjjho Cuviera Rozprawa o přewratech kůry zemnj a proměnách w živočistwu gimi způsobených, w ohledu přjrodopisném a děgopisném*. Praha: Knjžecj arcibiskupská knihtiskárna, 1834.

⁷⁰¹ Tito většinou žili a tvořili již ve druhé polovině 18. století: Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte, Friedrich W. J. Schelling a Johann Wolfgang von Goethe.

rostlinné, živočišné i neživé říše a navazoval na dílo výše zmíněných filozofů, ale evoluční teorii nijak nerozvíjel.

V Anglii vládla vůči evolučním myšlenkám spíše nepříznivá atmosféra, mimo jiné kvůli úzké spjatosti vědecké obce s anglikánskou církví, což se projevilo v roce 1844 odmítavou reakcí na anonymní spis *Vestiges of the Natural History of Creation*.⁷⁰² Proto geolog a biolog Charles Robert Darwin (1809–1882) dlouho váhal s uveřejněním své hypotézy, kterou vypracoval zvláště na základě Lyellovy teorie o geologických procesech na Zemi,⁷⁰³ vlastního pozorování a fosilních nálezů ze svých cest po jižní polokouli a Malthusova pojednání o růstu lidské populace.⁷⁰⁴ Své myšlenky k přírodní evoluci poprvé Darwin vysvětlil v knize *On the Origin of the Species* vydané roku 1859. Spis se setkal se značným zájmem veřejnosti. Autor pak v následujících vydáních svou hypotézu upravoval. K Darwinovým evolučním myšlenkám se vrátíme při jejich hodnocení z pera různých autorů.

VII.4.2. Charles Darwin

Brněnský kněz Matěj Procházka četl Darwinovy spisy v německých překladech, případně pro jejich nedostupnost v recenzích a ke každému nově vydanému spisu anglického biologa se vyslovoval.⁷⁰⁵ Na základě četby jiných přírodovědných pojednání a vlastních úsudků hodnotil konkrétní Darwinovy myšlenky a závěry. V roli teologa pak rozlišoval mezi autorem knih s jeho kompetencemi a světonázorem na straně jedné a jeho vědeckými hypotézami na straně druhé.

Po přečtení Darwinovy knihy z roku 1859⁷⁰⁶ gymnazijní učitel pochválil „veleučeního anglického přírodopytce“ za jeho „ostrovtip, veleobsáhlé vědomosti a skvělé vystavování myšlenek, poučné a nové i duchaplně propojené údaje“.⁷⁰⁷ Neopomenul zdůraznit, že on a jeho angličtí souputníci jsou dostatečně skromní, aby otázku o původu druhů považovali za vyřešenou.⁷⁰⁸ Tím chtěl zřejmě nepřímo kritizovat sebejistou namyšlenost německých darwinistů.

Náš autor se také průběžně vyjadřoval k Darwinovu světonázoru. Poukazoval na to, že anglický přírodovědec odděloval postoj vůči Bohu a své vědecké hypotézy. Cituje jeho slova z londýnského periodika *Atheneum* z dubna 1863, kde Darwin tvrdí, že vznik

⁷⁰² Spis přináší myšlenku rozplazení bez rodičů, tj. z neživé hmoty. Do němčiny byl přeložen roku 1851.

⁷⁰³ Charles Lyell (1797–1875) byl skotský geolog, jehož spis *Principles of Geology* (vycházel v letech 1830 až 1833) představil dlouho trvající vývoj Země. Stal se Darwinovým blízkým přítelem.

⁷⁰⁴ Thomas Robert Malthus (1766–1834) byl anglický učenec v oblasti politické ekonomie a demografie. Jeho spis *An Essay on the Principle of Population* pojednává o teorii růstu populace.

⁷⁰⁵ V německém překladu Procházka četl *Das Variieren der Thiere und Pflanzen im Zustande der Domestication* ve dvou svazcích (1868) a *Insectenfressende Pflanzen* (1876). Protože se nemohl dostat ke spisu *The Power of Movement in Plants* (1880), čerpal jen z časopiseckého článku, jenž o něm pojednával. Dvěma posledně uvedeným spisům věnoval monotematické články: PROCHÁZKA, Matěj. *Hmyzožravé rostliny dle Darvina*. ČKD 1876, roč. 17, sv. 5, s. 337–345; sv. 6, s. 417–426; sv. 7, s. 493–508; Otáčnost (circumnutace) rostlin dle Darvina. ČKD 1881, roč. 22, sv. 8, s. 449–460.

⁷⁰⁶ Německý překlad *Über die Entstehung der Arten im Thier- u. Pflanzen reich durch natürliche Züchtung, oder Erhaltung der vervoltkommneten Rasse im Kampfe um 's Daseyn* vyšel jen rok po anglickém originálu.

⁷⁰⁷ PROCHÁZKA, Matěj. *Materialismus a křesťanství s ohledem na přírodovědecké časopisectví české – darvinismus*. ČKD 1868, roč. 9, sv. 1, s. 2.

⁷⁰⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství – darvinismus*, 1868, s. 4.

živého tvora z neorganických živlů pod vlivem známých sil je nám doposud naprosto nepochopitelný. „*Kárali mne, že jsem použil slova z pentateuchu (5 knih Mojžíšových) vzatého, an jsem mluvě o pratoru řekl, jemuž nejprve ‚život vdechnut‘; možná, že jsem v díle čistovědeckém takového výrazu užívati neměl; ale výraz ten se nejlépe k tomu hodí, aby vyjádřil přiznání naše, že o původu života tak málo víme (sami ze sebe), jako o původu síly a hmoty.*“⁷⁰⁹ Při jiné příležitosti anglický biolog odpověděl na otázku po existenci Stvořitele a „ředitele všehomíra“, že byla největšími génii odpovězena kladně.⁷¹⁰ Otec Procházka si však přál, aby anglický přírodovědec nezůstal u víry v Tvůrce a jeho činnosti při stvoření. Vytkl mu, že nepřítakal teleologii, uskutečnění nějakého účelu ve světě, ale uznal jen náhodu a působení přirozených příčin.⁷¹¹ Když pak na počátku osmdesátých let brněnský profesor „*vzdává slávu Darwinovi za jeho skromnost a objektivnost, kteráž nepředpojata žádnou vášní a nevedena bohapůrnou tendencí, zjevy přírody pouze podle zákona kauzality stopuje*“,⁷¹² vnímá v tom jeho nakročení k vysvětlení smysluplného sledu dějů v přírodě, které o Bohu mohou svědčit. Uvedený krok Darwin sám však neučinil, i když dnešní přírodovědci mu implicitní teleologii kriticky přisuzují.⁷¹³

Co se týká přírodovědných závěrů, Procházka tvrdí, že Darwinova hypotéza o původu všech živých druhů ze společného prapředka či prapředků má své logické mezery a není podložena fakty z nálezů a z experimentů. Prvním nedostatkem je skutečnost, že nedokáže vysvětlit nesmírnou rozmanitost organismů, kterou v přírodě pozorujeme. Nižší a vyšší organismy žijí dnes vedle sebe, i když podle teorie anglického biologa by měly slabší a méně vyvinuté druhy zaniknout. Druhý nedostatek se týká proměny jednoho druhu v jiný. Ve většině případů nejsou doloženy mezičlánky transformačního procesu a dlouhý čas ani další faktory jako dědičnost, dědičné trvání obměn, individuální odlišnosti, zápas o existenci, přírodní a pohlavní výběr nestačí.⁷¹⁴ Podle našeho autora může výběr přírody jen obměnu způsobit, ale nic nového stvořit.⁷¹⁵

Za názorem o neměnnosti druhů stojí podle Procházky spisy různých evropských přírodovědců⁷¹⁶ a výzkumy augustiniána Řehoře Mendela a jeho kolegů z brněnského

⁷⁰⁹ PROCHÁZKA, M. *Z Brna: nauka Darwinova a „Květy“*, s. 124–125.

Je až neuvěřitelné, že současný autor vysokoškolských skript brněnské Masarykovy univerzity – jehož jméno se nám nepodařilo zjistit – uvádí, že Darwin byl ateistou od roku 1851. Srov.: *I. Evoluce a evoluční biologie* [2019-05-08]. <<https://is.muni.cz/el/1431/jaro2007/Bi8150/um/Uvod.pdf>>

⁷¹⁰ Srov. PROCHÁZKA, M. *Opět o darvinismu*, s. 334.

⁷¹¹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství – darvinismus*, 1868, s. 270–271, 277–278.

Darwin si zachovával světonázorovou neutralitu na poli přírodovědném, nicméně ve svých osobních názorech na víru v průběhu života kolísal. Procházka mu pravděpodobně „právem“ vyčítal nestabilitu v jeho osobních postojích. Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 115–116.

⁷¹² PROCHÁZKA, M. *Otáčnost (circumnutace) rostlin*, s. 458.

⁷¹³ Srov. RUSE, Michael. *Charles Darwin: filosofické aspekty Darwinových myšlenek*. Praha: Academia, 2011, s. 161–162.

⁷¹⁴ Darwinova teorie sestává z několika klíčových faktů a vyvozených závěrů. K faktům např. patří zde zmíněná odlišnost jednotlivců od sebe navzájem, z nichž mnoho odchylek je dědičných. Darwin přiznává, že zákony dědičnosti jsou zcela neznámé, proto vychází z Lamarckových tzv. dědičností získaných znaků a později přidává další úvahy. K vývodům patří: boj o existenci (přežijí ti, co jsou nejlépe uzpůsobeni životnímu prostředí), přírodní výběr (odrůdy, které nazval nastávajícími druhy, se stávají novými odlišnými druhy) a pohlavní výběr (upřednostňování nebo znevýhodňování jejich fenotypu rozmnožujícími se jedinci při volbě partnera).

⁷¹⁵ Srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství – darvinismus*, 1868, s. 109, 279, 351.

⁷¹⁶ Zastáncem byl mj. výše zmíněný Cuvier, který měl obrovský vliv v tehdejší vědecké světě.

přírodopysného spolku. Ti dokazují na rostlinách, že každý druh i přes šlechtění si drží své hranice a neztrácí svou samostatnost.⁷¹⁷ Je nutné upozornit, že náš autor použil závěry Mendelových experimentů, které však byly ohodnoceny širší vědeckou veřejností kladně až kolem přelomu 19. a 20. století. Je tudíž patrné, že Procházka má v této věci téměř „prorockou intuici“⁷¹⁸

VII.4.3. Darwinismus

Darwinova evoluční hypotéza se setkala s velkým ohlasem mezi vědci, kteří se k ní vyslovovali souhlasně i kriticky, a zároveň ji dále rozvíjeli vlastním způsobem.⁷¹⁹ Ve svých pojednáních Matěj Procházka v zásadě rozlišoval mezi Darwinovými hypotézami a tzv. darwinismem, materialisticky pojímaným systémem, do nějž Darwinovu nauku přetvářeli a který jako vědeckou pravdu předkládali někteří němečtí přírodovědci a myslitelé.⁷²⁰ V tomto slova smyslu figuruje darwinismus jako terč Procházkovy kritiky, a proto se tak často objevuje v nadpisech jeho článků. Mezi četnými jmény zvýrazníme pouze dva představitele, kteří šířili darwinismus v Německu: „nepatrný a nesamostatný opisovač“ Friedrich Rolle (1827–1887)⁷²¹ a „výstřední“ vědec Ernest Haeckel (1834–1919).⁷²² Fakt, že nejpříznivější ohlas si našla Darwinova teorie mezi německými přírodovědci, potvrzuje i pozdější český biolog a filozof Emanuel Rádl: Darwinova nauka se zrodila v Anglii a darwinismus našel svou vlast v Německu.⁷²³

Nyní se zastavíme u témat, která darwinisté rozvíjeli a k nimž se brněnský kněz vyslovoval: Jaký je počátek života? Jak se děje vývoj neboli existuje v něm nahodilost nebo účelné směřování?

Materialisté tvrdili, že „život organický čili ‚hmota oživená‘ na zemi pouze jakousi nahodilou mechanikou totiž ‚během proměn zemských pod zvláštními okolnostmi shluknutím se uhlíku, kyslíku a dusíku s přimíšením prvků jiných‘ vznikla.“⁷²⁴ Kupříkladu takovými slovy byla prezentována teorie samovolného plození (*generatio aequivoca*), která chtěla vysvětlit počátek života a jež měla své zastánce již ve starověku.⁷²⁵ Jediným nematerialistickým postojem se zdála být druhá možnost, a to stvoření Bohem. S tímto gymnaziální profesor nesouhlasí a opírá se o teorii, kterou vyslovil Karl Ernst von Baer

⁷¹⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství – darwinismus*, 1868, s. 102–103.

⁷¹⁸ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 117.

⁷¹⁹ Roku 1871 se Procházka na základě knihy mnichovského profesora Johanna Hubera zaobírá tím, jak je Darwinova hypotéza přijímána ve vědeckém světě. Předkládá širokou paletu postojů evropských vědců. PROCHÁZKA, M. *Opět o darwinismu*, s. 328–329.

⁷²⁰ Darwinismus je spíše uchopení Darwinovy nauky jinými autory. Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 162.

⁷²¹ Friedrich Rolle byl německý paleontolog, geolog a etnolog.

⁷²² Lékař, zoolog a filozof Ernest Haeckel pojednal o svém pojetí darwinismu ve dvousvazkové knize *Generelle Morphologie der Organismen* (1866). Oproti Darwinovi zastával hypotézu o polygenetickém původu člověka a dále rozvinul myšlenku o několika rasách s rozdílnou hodnotou.

⁷²³ Parafráze citátu Emmanuela Rádla z díla: RÁDL, Emanuel. *Dějiny biologických teorií novověku. Díl II. Dějiny evolučních teorií v biologii 19. století*. Praha: Academia, 2006. Uvedeno podle: POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 103–104.

⁷²⁴ PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství*, 1866, s. 507. Srov. i jinde: PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství – darwinismus*, 1868, s. 99; Papršlek čili znaménko střízlivosti. *ČKD* 1878, roč. 19, sv. 4, s. 268.

⁷²⁵ Mezi starověké zastánce patřil Aristoteles. V první polovině 19. století ji rozvíjeli např. Lamarck a Oken.

(1792–1876), lékař a přírodovědec německo-estonského původu,⁷²⁶ a která má také své starověké zastánce.⁷²⁷ Bůh vložil do hmoty sílu, jež za určitých podmínek zplodila život. Kdybychom nalistovali první kapitolu starozákonní knihy *Genesis*, zjistili bychom, jak tvrdí brněnský teolog, že také slova svatopiscova tomu nahrávají: Vydejte vody plaz duše živé... a vydej země duši živou.⁷²⁸ Pouze u člověka sám Bůh bezprostředně zasahuje.⁷²⁹

Právě jsme popsali dvě pojetí, jež se snaží vysvětlit původ života a které mohou mít různé odstíny. První mechanisticko-organická koncepce redukuje počátek i vývoj životních forem na fyzikální a chemické procesy a druhá vitalistická počítá se zvláštním životním principem.⁷³⁰ S těmito dvěma pojetími souvisí i interpretace dění v živém světě. První z nich ponechává běh přírody na nahodilosti chemicko-fyzikálních pochodů,⁷³¹ druhá se opírá o to, že existuje vyšší pořádek. „Účelnost v přírodě jest ideální pořádek v ní, ukazující na rozumného pořadatele, a v zákonitosti přírodní zračí se i rozumný zákonodárce.“⁷³² Brtnický rodák však tvrdí, že to nemá být přírodovědecký předpoklad, neboť vědec může plán a účel v přírodě vyvodit ze svého bádání. Teleologie je pak podle něj vědecky oprávněna.⁷³³ Proto je důležité zdůraznit, že podobně jako jiní teologové, ani brněnský kněz nevede spor o evoluci, nýbrž o plán a účel versus nahodilost.⁷³⁴

I zde se chceme zastavit u českých pojmů z oblasti přírodních věd. Jedním z významných osobností české vědy je Jan Svatopluk Presl, který od třicátých let 19. století neúnavně pracoval na vytváření chemického, botanického, zoologického a mineralogického názvosloví. Pro příklad uvádíme několik dnes neužívaných nebo málo známých slov, s nimiž se můžeme setkat v Procházkových textech: ústrojenci – organismy,⁷³⁵ bunice – buňky, jedník – jedinec, lučebný – chemický, bytka – substance, činoslovný – fyziologický a silozpyt – fyzika.

VII.5. Paleoantropologie

Ve slovech „*dějiny člověka, na nichž nám vlastně nejvíce záleží*“,⁷³⁶ vyjádřil Matěj Procházka význam posledního tématu, které úzce souviselo s evolucí přírody a navazovalo na ni. Zejména od počátku šedesátých let 19. století se stále více množily antropologické studie, v nichž autoři prezentovali nejrůznější hypotézy ohledně počátků a vývoje lidského

⁷²⁶ Karl Ernst von Baer byl zoolog, embryolog, antropolog, geograf, cestovatel a objevitel lidské vaječné buňky. Procházka čerpá z jeho třísvazkového spisu *Studien aus dem Gebiete der Naturwissenschaften. Reden gehalten in wissenschaftlichen Versammlungen und kleinere Aufsätze vermischten Inhalts* (vycházel v letech 1864 až 1876).

⁷²⁷ Původ lze hledat opět u Aristotela a posléze u křesťanských myslitelů jako byli Augustin, Petr Lombardský a Tomáš Akvinský.

⁷²⁸ Srov. *Gn* 1, 24.

⁷²⁹ K otázce možností počátku života srov. PROCHÁZKA, M. *Papršlek čili znaménko střízlivosti*, s. 268–287.

⁷³⁰ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 81–82.

⁷³¹ Jinak řečeno o nahodilé hříčce přírody srov. PROCHÁZKA, M. *Papršlek čili znaménko střízlivosti*, s. 107.

⁷³² PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství*, 1866, s. 507.

⁷³³ Srov. PROCHÁZKA, Matěj. *Materialismus a křesťanství. Účelosloví čili teleologie v přírodovědách. ČKD* 1870, roč. 11, sv. 1, s. 45–49.

⁷³⁴ Jak dokazuje POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 124.

⁷³⁵ „Ústrojná bytost“ a „ústrojí“ má Jan Svatopluk Presl ve svých spisech z třicátých let a „ústrojenci“ používá v sedmdesátých letech např. výše zmíněný geolog Jan Krejčí.

⁷³⁶ PROCHÁZKA, Matěj. Filip Heusler: *Vědy přírodní a Bible. ČKD* 1888, roč. 29, sv. 5, s. 314.

rodu. V Procházkových člancích lze identifikovat několik žhavých a diskutovaných otázek: ohledně stáří lidského rodu, vzniku člověka, jeho odlišnosti od ostatních živočichů a ohledně role člověka ve vesmíru. Postupně se u zmíněných témat zastavíme.

VII.5.1. Stáří lidského rodu a jeho počátky

Při bližším studiu článků z pera našeho autora si nelze nepovšimnout, jaké kroky během dvou desetiletí učinila paleoantropologie a archeologie a jak on sám se vyrovnával s novými vědeckými objevy a teoriemi. V polovině padesátých let se pater Procházka podivuje nad teorií anglických geologů, že přítomnost člověka na Zemi lze vystopovat před sto tisíci lety,⁷³⁷ a na konci sedmdesátých let podrobně popisuje doklady o existenci a činnosti člověka v průběhu prehistorie a historie. Pokládá za samozřejmé, že člověk se objevil s příchodem čtvrtohorního geologického období, ačkoli někteří vědci nacházeli důkazy lidského působení již v pozdních třetihorách.⁷³⁸ Ve srovnání s jinými, byť i mladšími katolickými teology, patřil brtnický rodák k těm, kteří byli otevření novým přírodovědným poznatkům.⁷³⁹

VII.5.2. Teorie vzniku člověka a lidská odlišnost

Během šedesátých let 19. století aplikovali někteří materialisticky ladění zastánci evoluční teorii na objasnění původu člověka a zapojili ho do evolučního přírodního řetězce. Středoškolský profesor se poprvé k danému tématu vyslovil ve svém článku v brněnském *Hlasu* z června 1866. O evolučním vzniku člověka nepochybovali zejména přírodovědci německého původu, jejichž jména jsme většinou zmínili výše. Ve stručnosti uvedme, že hypotézu o původu člověka z opice vyslovil v roce 1862 Karl Vogt, přičemž český autor Eduard Grégr prý toto „tušení pravdy“ připisoval již francouzskému přírodovědci Lamarckovi.⁷⁴⁰ Ve stejném roce přišel Ernest Haeckel s myšlenkou, že opočlověk představoval mezičlánek mezi opem a člověkem. Roku 1863 uveřejnil jenský profesor matematiky a fyziky Karl Snell (1806–1886) názor, že se člověk vyvinul z jakýchsi nevyvinutých embryonálních lidských zárodků.⁷⁴¹ Mezi anglickými zastánci evolucionismu to byl nejprve Thomas Henry Huxley (1825–1895),⁷⁴² který v roce 1863 napsal pojednání o původu člověka z lidoopa, a teprve v roce 1871 se k tématu vyslovil Charles Darwin ve své knize *The Descent of Man*.⁷⁴³

⁷³⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *Vtělení Páně a astronomie*, s. 25.

⁷³⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Papršlek čili znaménko strážlivosti*, s. 348–350.

⁷³⁹ Uvedme např. českého teologa Antonína Lenze, který ve své monografii *Antropologie katolická: skromný příspěvek ku dogmatické teologii* (1881) vykazuje konzervativní a obranné postoje vůči novým přírodovědeckým objevům a teoriím. Staví se proti dlouhému stáří lidského rodu (zde argumentuje biblickými dějinami a v šíření jiných názorů vidí snahu podvracet víru) a nesouhlasí dělením prehistorie a dějinného období na dobu kamennou, bronzovou a železnou. Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 250–251.

⁷⁴⁰ PROCHÁZKA, M. *Z Brna: nauka Darwinova a „Květy“*, s. 127.

⁷⁴¹ Karl Snell je počítán mezi tzv. naturfilozofy. Svou hypotézu představil v díle *Die Schöpfung des Menschen* (1863), jak uvádí: PROCHÁZKA, Matěj. *Materialismus a křesťanství. Darwinismus v úpadku. ČKD* 1869, roč. 10, sv. 8, s. 573.

⁷⁴² Thomas Henry Huxley se specializoval na srovnávací anatomii a je považován za Darwinova spolupracovníka či šířitele jeho evolučních myšlenek.

⁷⁴³ Německý překlad vyšel ještě téhož roku pod názvem *Die Abstammung des Menschen und die geschlechtliche Zuchtwahl*.

Matěj Procházka se pak od té doby až do konce své spisovatelské činnosti stavěl jako mnoho jiných, nejen křesťansky orientovaných myslitelů proti hypotézám, jež bezprostředně či zprostředkovaně odvozovaly původ člověka z opice. Své myšlení argumentačně opíral jak o výzkum různých přírodovědců, tak o filozofické a teologické důvody.

Postupně si probereme námitky brněnského profesora na poli přírodovědném. Podle něj se nelze opřít o řádné vědecké důkazy, které by podpořily teorii vývoje lidského tvora z nižších organismů. Argumenty jsou podobné jako u předchozí kritiky Darwinovy hypotézy ohledně původu druhů. Náš autor uvádí následující námitky: Jak je možné, že se přímí předchůdci udrželi vedle nového, dokonalejšího druhu, který by původní měl podle teorie boje o přežití vyhubit? I kdyby byl existoval nějaký mezičlánek („střední člen“) mezi člověkem a opicí, musely by se nalézt nějaké jejich fosilní pozůstatky. Potom by ale opi mohli být spíše našimi strýci či sestřenicemi, ale ne prarodiči. Nutno podotknout, že v době, kdy náš autor psal své práce, paleoantropologie ještě neposkytovala spolehlivé údaje. K tomu se Procházka opírá o závěry mnoha přírodovědců, kteří považují rozdílnost rostlinných a živočišných druhů za něco jasně daného a nepřekročitelného, což hovoří proti přetváření jednoho druhu v jiný mimo jiné přírodním výběrem. K potvrzení rozdílů mezi člověkem a ostatními živočichy pak někteří vědci uváděli důkaz, že tvar a objem lidských a opičích lebek vykazuje značnou rozdílnost.⁷⁴⁴

Pokud bychom se měli zastavit u otázky monogenismu a polygenismu, zda lidstvo pocházelo z jednoho, nebo více prvních párů, nalezneme k ní v Procházkových textech přinejmenším tři poznámky. Na české populárně přírodovědné scéně se pod vlivem německých materialistů roku 1866 objevil názor, že lidský rod by mohl pocházet z více, snad šestnácti Adamů či praotců.⁷⁴⁵ Brněnský teolog to nazve domněnkou, zneužitou fanatickými zastánci nevěry. Později tvrdí, že přírodověda nemůže rozluštit záhadu o původu člověka, protože k tomu nedokáže poskytnout doklady. Náš autor se evidentně přiklání k monogenismu. Jak konkrétně by to mohli darwinisté zneužít, v daném kontextu nevysvětluje.⁷⁴⁶ Jak uvádí Ctirad Václav Pospíšil, že mezi českými katolickými autory té doby nenajde jediný, který by obhajoval polygenistickou koncepci. Důvodem je důraz na stejnou důstojnost člověka a nebezpečí rasismu. Druhým důvodem je evidentně nauka o dědičné vině, kterou by teologové tentokrát neuměli sladit s polygenismem. Z biblického hlediska je třeba podotknout, že kněžská zpráva o stvoření v první kapitole *Genesis* polygenismu rozhodně neodporuje.⁷⁴⁷ K prvně uvedenému argumentu se náš autor dostává jinou cestou, jak uvidíme dále.

Nyní pokročíme k důkazům proti příbuznosti člověka a opů, které pocházejí ze strany filozofie a teologie. Argumentem proti zapojení člověka do evoluce živočišných organismů a proti aplikaci nějaké podoby evoluční teorie na člověka byla naprostá

⁷⁴⁴ Přírodovědné argumenty srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství – darvinismus*, 1868, s. 10–22; *Z Brna: nauka Darwinova a „Květy“*, s. 126; *Hmyzožravé rostliny dle Darvina*, s. 503–504.

⁷⁴⁵ Srov. PROCHÁZKA, M. *Z Brna: nauka Darwinova a „Květy“*, s. 124.

⁷⁴⁶ Srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství. Darwinismus v úpadku*, 1869, s. 562; *Geneageneze*, s. 350–351.

⁷⁴⁷ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 246–247.

odlišnost člověka od ostatních živočichů v oblasti „duchové“. V „duchových orgánech“, tj. v mysli a v srdci, měly svůj původ vlastnosti a schopnosti jako „sebe-vědomí“ člověka, jeho intelekt, tíhnutí k absolutnu, tedy přirozený náboženský pud, vlohy k mravnosti, jeho schopnost vnímání krásy, prožívání lásky a poznávání pravdy. Vedle toho lidské tělo vykazuje další odlišnosti, které člověk využívá k artikulaci slov, k umění, práci apod.⁷⁴⁸ Také biblický text o stvoření člověka v knize *Genesis* podle brněnského teologa vhodně přispívá k pohledu na tajemství vzniku člověka. Vypůjčuje si slova přírodovědce Baera: „Zaměníme-li při prvním objevení se člověka slova hebrejského textu: ‚prach zemský‘ ve ‚hmotu zemskou‘, pak znamenají slova ta, že člověk vzdělán jest z obživené hmoty zemské a nad tuto pravdu přírodověda se nepozvedla.“⁷⁴⁹ Inspirován biblickými pasážemi si pak s humorem pohrává s výroky materialistických přírodovědců, kteří tedy tvrdí, že člověk nepochází z hroudy, ale spíše z opice, a kteří by mohli inovovat biblický text, podle nějž lidský tvor nebyl stvořen k obrazu Božímu, ale k obrazu opičímu.⁷⁵⁰

S vývojem jednotlivých živočišných druhů se objevila i další závažná otázka: zda také lidský rod neprocházet nějakými vývojovými etapami a zda se případně bude proměňovat i v budoucnosti. Brněnský teolog nesouhlasí s Darwinovým názorem, že lidstvo činí pokroky v oblasti vědomostí, mravů a náboženství od nižšího stupně vývoje k vyššímu a že obyvatelé dnes civilizovaného světa kdysi „ve stavu barbarství dřepěli“.⁷⁵¹ Naopak má za to, že současná divokost a surovost jednotlivých lidských kmenů je odpadem od prvotního, rozumového a mravního vzdělání, k němuž byl člověk Bohem naveden.⁷⁵² Za nebezpečný považuje Darwinův pojem pro člověka jako „společenské zvíře“, který člověka degraduje, předurčuje jej a svádí k nelidskému chování – k barbarství a „hovadství“. Praktickým dopadem materialismu a protináboženských filozofií, jež člověka okrádají o náboženství a mravnost, bylo, že se z něj vlastně stávalo zvíře.⁷⁵³ Pokud je člověk degradován na pouhou hmotu, pak se může stát objektem koupě a násilí, pak se ve společnosti uplatňuje právo silnějšího a válka všech proti všem.⁷⁵⁴ Kdybychom Darwinem formulovaný boj o existenci přenesli na život společnosti a lidstva, pak, jak tvrdí středoškolský pedagog, to může mít fatální důsledky pro slabší

⁷⁴⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Papršlek čili znaménko střízlivosti*, s. 420–426; *Materialismus a křesťanství – darvinismus*, 1868, s. 110.

⁷⁴⁹ PROCHÁZKA, M. *Papršlek čili znaménko střízlivosti*, s. 275. Nutno říct, že Procházka nemínil použít biblický text pro podporu vědeckého argumentu, jak potvrzuje citace slov lékaře Baera uvedená na stejné straně daného článku: „Útoky na zprávu Mojžíšovu o stvoření světa neukazují se býti než komickými anachronismy (časobludy), jelikož novější přírodopyt už dávno se s ní vyrovnal. Běřeme-li ji toliko podle podstaty a nikoli doslovně...“

⁷⁵⁰ Náš autor se opírá do názorů českého darwinisty Ladislava Jenčovského, Srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství – darvinismus*, 1868, s. 6–7.

⁷⁵¹ Kde se Darwin setkal s myšlenkami vývojových stupňů společnosti? Zde jsou uvedeny pouze dva protikladné stavy – barbarství a civilizace. Americký antropolog a sociální teoretik Lewis Henry Morgan (1818–1881) pracoval v té době na teorii sociální evoluce o třech stupních – divošství, barbarství a civilizace. Darwin pak četl jeho díla. První Darwinovou inspirací byl jistě výše zmíněný Charles Lyell se svými etapami vývoje Země.

⁷⁵² Zde můžeme slyšet předzvučky pozdější tzv. degenerativní hypotézy. Vypracoval ji katolický teolog, lingvista a antropolog německého původu Wilhelm Schmidt (1868–1954). Tvrdí v ní, že náboženství vzniklo z prvotního monoteismu.

⁷⁵³ Procházka také poukazuje na konkrétní případy úpadku lidskosti: události pařížské komuny roku 1871 a vzrůstající sebevražednost. K tématu úpadku lidství celkově srov. PROCHÁZKA, M. *Opět o darvinismu*, s. 335–337, 340; PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství*, 1867, s. 55.

⁷⁵⁴ Srov. PROCHÁZKA, M. *Materialismus a křesťanství*, 1867, s. 385.

a méně četné národy jako národ český, které se stanou obětí těch silnějších.⁷⁵⁵ Po zkušenostech s nacismem a komunismem dnešní věda jednoznačně odmítá tzv. sociální darwinismus.

V Procházkových slovech se zračí dvě nebezpečí, proti nimž náš autor vede nekompromisní boj a jež by se dala souhrnně označit jako degradace člověka. První ukazuje vážnou obavu, aby některé národy a společnosti nekráčely vstříc mravnímu úpadku. Druhé nebezpečí se týká hodnoty či důstojnosti jednotlivce a jednotlivých národů. Zjednodušená aplikace Darwinovy „společenské evoluce“ či pokroku od barbarství k civilizaci by totiž mohla vést k rozlišování na více a na méně civilizované národy a činit z některých etnik méně hodnotné lidi, tedy ty, kteří jsou blíže zvířeti.⁷⁵⁶ Proto brněnský teolog zdůrazňuje, že co do míry důstojnosti člověk byl po celou dobu od svého počátku a je tentýž.⁷⁵⁷ Co se týká různosti lidského pokolení, tj. fyzické rozdílnosti mezi plemy, tvrdí spolu s naturalistickými i církevními vědci, že ačkoli se předpokládá určitá transformace, lidský rod je jednotný ve své různosti.⁷⁵⁸ Intuice Matěje Procházky a vlastní zkušenost, jak mohl na vlastní kůži vnímat jako příslušník Slovanstva, nebyla bezdůvodná, protože sám Charles Darwin byl „nakažen chorobou, jejímž jménem je rasismus“⁷⁵⁹ a německý lékař Ernest Haeckel rozvíjel teorii o méněcenných rasách. Slušno podotknout, že v Procházkově době existovali teologové, kteří vznik člověka cestou evoluce dokázali sladit se svou vírou. Náš autor ale mezi tyto průkopníky evidentně nepatřil.⁷⁶⁰

VII.5.3. Role člověka ve stvoření

Procházkovy statě poskytují pohledy různých vědců na postavení člověka ve stvoření. Hledání odpovědi po místě člověka v přírodě a po jeho smysluplném směřování je součástí každého příběhu, je antropologickou konstantou. Souvisí také s tázáním po účelném uspořádání vesmíru, živé i neživé přírody, všech organismů, tedy teleologií. V následujících řádcích přiblížíme pohled jak idealistický či křesťanský, tak i materialistický. Brněnský kněz tvrdí, že právě v psychickém a duchovním rozměru člověka spočívá jeho důstojnost, převyšující ostatní živé tvory. Z ní se odvozuje jeho místo ve světě a s tím související úloha lidského rodu.

⁷⁵⁵ Procházka nechápe, jak může upřímný Čech, jenž miluje svůj národ, horovat pro darwinismus. Cožpak nevidí, že přenesení boje o existenci na sociální život znamená brzké zničení českého národa? A pokračuje: Běda nám, jestli je tento boj převzat i do národohospodářství. Pak má skutečně silnější a četnější národ právo utlačovat národy slabší a méně četné; jinak by byl proti sobě. Takový boj je bezohledný a krutý. Právě liberální a protináboženská strana, která tlačí k darwinistickým zásadám, nechce slyšet o národnostním narovnání. Srov. PROCHÁZKA, M. *Hmyzožravé rostliny dle Darvina*, s. 505–506.

K problematice rasismu v 19. století srov. např. POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 246–248.

⁷⁵⁶ Materialisté tvrdí, že některé národy jsou na nižším stupni vývoje (např. Australané) a že je u nich menší rozdíl vůči zvířeti. Procházka si vypůjčuje slova významného německého lékaře a biologa Rudolfa Virchowa, že nikdo není mezičlen vývoje, není proanthropem, proto i Australan je pravým člověkem. Srov. PROCHÁZKA, M. *Filip Heusler: Vědy přírodní a Bible*, s. 315.

⁷⁵⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *Papršlek čili znaménko střízlivosti*, s. 350.

⁷⁵⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Filip Heusler: Vědy přírodní a Bible*, s. 315.

⁷⁵⁹ POSPÍŠIL, C. V. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 175.

⁷⁶⁰ Srov. monografii: POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Průkopníci a jejich odpůrci: světová katolická teologie 1871–1910 a evoluční vznik-stvoření člověka*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018.

„Jen popis původu člověka, jak jej písmo sv. podává, chrání pravou *důstojnost člověka*, bez níž všeliká mravnost žádného základu nemá. Písmo sv. však vystavuje nám člověka co účel, co cíl, co korunu a pána přírody, všechno ostatní hmotné pak co prostředek k jeho duchovým účelům. A věru jaký pak cíl, jaký účel mělyby celá příroda, kdyby sebe více a sebe větších potvor i ohromných rostlin měla, ale kdyby v ní žádného člověka, žádného tvora nebylo, kterýby duchem svým vše pozoroval, skoumal, a k vyšším duchovým účelům používal?“⁷⁶¹

Přírodovědec Karl Baer má za to, že svět od prvopočátku směřoval k tomu, aby se „*vytvořilo bydliště pro sebevědomého a vzdělávání schopného tvora, člověka*“.⁷⁶² Český kněz Filip Heusler popisuje mezi podmínkami lidské „povýšenosti“ vztah k přírodě následovně. „*Celá příroda jest člověku jistou měrou podřízena a ke službě*“, člověk ji vykořisťuje ve svůj prospěch a je třeba, aby ji ovládal.⁷⁶³ V čem najdeme podobnost s následujícím výrokem od materialisticky zaměřeného autora? Český geolog Jan Krejčí vidí cíl člověka v jeho vítězném boji s přírodou, ve větším užívání života a v dosažení větší vzdělanosti. Samotného člověka pak považuje za cíl všech starších proměn přírody.⁷⁶⁴

Společným jmenovatelem výše uvedených názorů je obecně řečeno antropocentrismus, který klade důraz na člověka jako pána stvoření a ostatní přírodě přiřítá služebnou roli. Jistě by stálo za podrobnější zpracování, jak dalece patřil uvedený pohled k mentalitě předminulého století a jak jej živila dobová filozofie⁷⁶⁵ a samotná křesťanská teologie. Už tehdy zazníval varovný hlas, že antropocentrický pohled zavání pýchou.⁷⁶⁶ Z dnešního hlediska rozlišujeme různé odstíny antropocentrismu. Monologický je sebestředný, klade sám sebe do centra zájmu a v propojení s materialistickou evolucionistickou teorií zrodí variantu kosmologického antropocentrismu, k němuž bychom mohli zařadit názor přírodovědce Krejčího. Křesťanská varianta monologického antropocentrismu je dítětem pokřiveného, nedostatečného jednoosobového Boha, jenž je lidským předobrazem v monarchickém poměru k nižším bytostem. Jinými slovy platí, že analogie Bůh–člověk se promítá do vztahu člověk–stvoření. Obě verze monologického, tedy jednosměrného antropocentrismu mohou v extrémní podobě vést k bezohlednému chování k životnímu prostředí. Životodárnou a z dnešního pohledu zdravou perspektivu představuje dialogický antropocentrismus, který se setkává s teocentrismem. Není sebestředný, ale děje se v analogii k mezibožským vztahům, v nichž jedna osoba dává do středu zájmu tu druhou. Bůh-Otec klade v Synu a v Duchu Svatém do centra svého zájmu člověka a my jsme stvoření tíhnout ke svému Původci. Pak se také „správa nad“ stvořením děje v duchu služby a respektu. Teologie ani myšlení 19. století navzdory první kapitole *Genesis*, kde vše stvořené je dobré, a navzdory poselství mystiků jako byl František

⁷⁶¹ PROCHÁZKA, M. *Opět o darvinismu*, s. 340. Kurzíva je Procházkova.

⁷⁶² PROCHÁZKA, M. *Papršlek čili znaménko střízlivosti*, s. 276. Podobně má PROCHÁZKA, M. *Filip Heusler: Vědy přírodní a Bible*, s. 249.

⁷⁶³ PROCHÁZKA, M. *Filip Heusler: Vědy přírodní a Bible*, s. 249.

⁷⁶⁴ Krejčí materialisté: MaK 1866, I, 505 účel člověčenstva dle Krejčího: zachování v boji s přírodou, větší užívání života a dosažení větší vzdělanosti, 506 člověk je patrně cílem všech starších proměn přírody

⁷⁶⁵ Německá filozofie se svým důrazem na subjekt absolutní já.

⁷⁶⁶ Srov. PROCHÁZKA, M. *Papršlek čili znaménko střízlivosti*, s. 353.

z Assisi, který tvory nazývá svými bratry a sestrami,⁷⁶⁷ nedokázalo postihnout, že i ostatní tvorové a celá příroda mají svou důstojnost sami v sobě. To se vyjasnilo až po změně mentálního paradigmatu, kdy svět začal být vnímán jako síť vztahů.⁷⁶⁸

⁷⁶⁷ FRANTIŠEK. *Laudato si'*, čl. 1. Česky vyšlo již ve druhém vydání: FRANTIŠEK. *Laudato si': encyklika o péči o společný domov*. 2., revidované vyd. Praha: Paulínky, 2018.

⁷⁶⁸ Srov. mj. POSPÍŠIL, C. V. *Jako v nebi, tak i na zemi*, 2. vyd., s. 50.

VIII. Morální teologie a asketika

V této poměrně krátké kapitole představíme přínos Matěje Procházky ke dvěma teologickým disciplínám, které se zabývají praxí křesťanského života. Morální teologie a asketika mají společný cíl, který spočívá ve zdokonalování člověka a v jeho spáse. Odlišují se však svými způsoby přístupu k danému cíli a svými důrazy. Morální teologie, jak ji představovaly zejména latinsky psané manuály, tj. učebnice pro seminaristy a příručky pro kněze, se většinou členila na tři části. Ve fundamentu se pojednávalo o následujících tématech: o posledním cíli člověka, o lidských skutcích a hodnocení jejich morálnosti, o Božím a přirozeném zákonu jako objektivní normě, o svědomí jako normě subjektivní, která je zákonu poslušná, dále o hříchu a jeho kategoriích a o ctnostech se zvláštním zřetelem na hříšné činy proti nim. Druhá část se soustředila na konkrétní hříšné skutky rozdělené buď podle Desatera, nebo podle teologálních a morálních ctností, respektive na hříchy proti nim, jak je to například v *Sumě teologické* Tomáše Akvinského. Třetí část se zabývala svátostmi se zaměřením na kanonické požadavky, jež byly nutné pro jejich platnost a správné vykonání. Zvláštní pozornost byla věnována zpovědi jako důležitému prostředku v růstu k dokonalosti. Protože mezi morální teologií a kanonickým právem existoval úzký vztah, mnozí profesori na katolických univerzitách vyučovali oba dva předměty.⁷⁶⁹ Na počátku 20. století jeden jejich autor seriózně ohodnotil dobové morálně teologické příručky jako knihy morální patologie, čímž podtrhl důraz dané teologické disciplíny na nesprávné a hříšné jednání.⁷⁷⁰

Asketická literatura, na rozdíl od věcných morálně teologických manuálů, se věnovala vyšší či hlubší rovině duchovního života a měla pomáhat jednotlivému křesťanovi v náročnější cestě k dokonalosti podle jeho životního stavu. Asketika kladla důraz na ctnosti jako prostředky uschopňující osobu k dobrým skutkům, ale podobně jako morální teologie dávala dost prostoru hříchům, které pěstování konkrétních ctností bránily.⁷⁷¹

Po éře latinských manuálů morální teologie začaly kolem poloviny 19. století vycházet první příručky v evropských jazycích, jako například v němčině,⁷⁷² francouzštině,⁷⁷³ italštině a španělštině. Některé byly překládány do jiných jazyků

⁷⁶⁹ K obecné charakteristice morální teologie 19. století srov. CURRAN, Charles E. *The Development of Moral Theology: Five Strands*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 2013. Není stránkováno, částečně dostupné na internetu [2019-02-08].
<https://books.google.cz/books/about/The_Development_of_Moral_Theology.html?id=RvstAgAAQBAJ&redir_esc=y>.

⁷⁷⁰ SLATER, Thomas. *A Manual of Moral Theology for English-speaking Countries. Vol I*. 5th and revised edition. London: Burns Oates & Washbourne Ltd. 1925, s. V.

⁷⁷¹ Srov. SLATER, Th. *A Manual of Moral Theology*, s. V–VI.

Dostupné na internetu: <http://archive.org/stream/MN5034ucmf_1/MN5034ucmf_1_djvu.txt>.

⁷⁷² Zmíníme dva významné německé katolické teology. Ferdinand Probst (1816–1899), vyučující na univerzitě ve Vratislavi, vydal dvoudílnou *Katholische Moraltheologie* v letech 1848 a 1850. O její důkladnosti svědčí rozsah 848 a 800 stran. Johann Evangelist von Prunner (1827–1907) byl profesorem na gymnáziu a pak při semináři v Eichstättu. Jeho učebnice *Lehrbuch der katholischen Moraltheologie* byla publikována nejprve roku 1875 a pak ve druhém, upraveném vydání roku 1883. První verze vycházela opakovaně v původním jazyce a pak v překladech do angličtiny a francouzštiny.

⁷⁷³ Thomas-Marie-Joseph Gousset (1792–1866), arcibiskup remešský a kardinál, vydal roku 1844 dvoudílnou příručku *Théologie morale a l'usage des curés et des confesseurs* a v letech 1844 až 1850 dvoudílné *Compendium de théologie morale à l'usage des curés et des confesseurs*. Jeho morální teologie

a používaly se v dalších zemích, dokonce i na jiných kontinentech. Až do počátku 20. století přetrval v morální teologii univerzalistický přístup, který nebral v potaz specifika jednotlivých mentalit a kultur.⁷⁷⁴

V českém prostředí mohli kněží ve druhé polovině předminulého století nahlížet do objemných latinských,⁷⁷⁵ případně německých⁷⁷⁶ morálně teologických příruček. První kniha tohoto žánru v českém jazyce⁷⁷⁷ vzešla roku 1884 z pera Jana Nepomuka Stárka.⁷⁷⁸ Název pro tento teologický obor zněl „mravouka“ nebo „mravověda“. Mnohem dříve, během šedesátých let, se u nás setkáváme s českými učebnicemi pro výuku předmětu náboženství na středních školách. Ačkoli vyšla i mravouka českého autora, užívané ve školách mohly být jen učebnice schválené centrálně rakouskými biskupskými ordinariáty a státní autoritou. Proto profesor Procházka namísto vytvoření vlastního textu raději přeložil oficiální učebnici od německého kněze Konrada Martina, přestože ji ohodnotil jako nepřiliš vysoké úrovně.⁷⁷⁹ Zmíněná kniha vycházela opakovaně v dalších vydáních, která brněnský učitel upravoval a opatřoval vysvětlivkami.⁷⁸⁰ Teprve od osmdesátých let mohly být užívané učební texty z pera českých autorů.⁷⁸¹

Poté, co jsme objasnili náplň a úlohu mravouky a asketiky v 19. století, přistoupíme k představení Procházkovy literární produkce v dané oblasti. Ačkoli k mravoučným spisům uvádíme pouze překlad učebnice Martinovy, mohli bychom i o některých pojednáních zahrnutých do asketiky uvažovat jako o morálně teologických. V prvním oddíle přistoupíme k bližšímu rozboru asketických spisů Matěje Procházky.

byla opakovaně vydávána ve francouzštině; německy vyšla roku 1852 a pak 1869. Gousset dále sepsal dogmatickoteologický spis, který se však tematicky spíše blížil apologetice (*Théologie dogmatique, ou Exposition des preuves et des dogmes de la religion catholique*) a díla z oblasti kanonického práva.

⁷⁷⁴ Srov. SLATER, Th. *A Manual of Moral Theology*, s. V.

⁷⁷⁵ Populární byla *Theologia moralis* z pera italského teologa, biskupa a zakladatele kongregace redemptoristů Alfonse Maria de Liguori (1696–1787), který byl během 19. století kanonizován a prohlášen za učitele církve. Jeho několikavazková příručka vyšla v nesčetných vydáních.

⁷⁷⁶ Např. od Ferdinanda Probst a Johanna Evangelisty von Prunnera, které jsme zmínili v poznámkách na předchozí straně.

⁷⁷⁷ Je třeba upozornit na první české vědecké pojednání o etice, ačkoli spíše filozofického charakteru, jež vzešlo z pera Vincence Zahradníka kolem roku 1829. ZAHRADNÍK, Vincenc. Pojednání o principu ethiky. In ČÁDA, František (ed.) *Filosofické spisy Vincence Zahradníka. Díl IV*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1917.

⁷⁷⁸ Jak vypadala situace v českém prostředí ohledně morálně teologických příruček na přelomu 19. a 20. století, popisuje v předmluvě ke svému spisu: VŘEŠTÁL, Antonín. *Katolická mravouka. Díl I*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1909, s. I–II. Ze současných autorů mapuje české morálně teologické příručky daného období: OVEČKA, Libor. „*Člověče, bylo ti oznámeno, co je dobré--*“: česká katolická morální teologie 1884–1948. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011.

Jan Nepomuk Stárek (1795–1883) byl kněz královéhradecké diecéze, vlastenec se zájmem o češtinu a historii. Vyučoval na pražské teologické fakultě Nový zákon, poté morální teologii a česká jazyk a literaturu při semináři královéhradeckém. Publikoval např. v *Časopise katolického duchovenstva* a v *Blahověstu*. Jeho *Katolická mravověda* vyšla v Praze po jeho smrti roku 1884.

⁷⁷⁹ Překlad prvního německého vydání učebnice mravouky pro vyšší gymnázium Konrada Martina pro habsburskou monarchii pořídil Bohumil František Hakl. Brněnský učitel pak přeložil druhé vydání, které – jak píše – *ač nad prvé vyniká důkladností a jadrností, nemá ještě vlastností, které by se očekávaly*. PROCHÁZKA, Matěj. O učebních knihách náboženských na gymnasiích vůbec a o učebních knihách pro III. a IV. třídu zvlášť. *Blahověst* 1866, roč. 16, č. 14, s. 217.

⁷⁸⁰ *Katolická mravověda pro vyšší učebné ústavy rakouské* vyšla nejprve roku 1864 a další pak v letech 1874 a 1881.

⁷⁸¹ Seznam česky psaných děl má: TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do konce roku 1913. Část I*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1912, s. 61.

Druhým oddílem se pokusíme shrnout autorovo pojetí morálky a obrazu Boha, který z jeho textů vysvítá.

VIII.1. Asketické spisy

Do kategorie asketiky bychom zařadili sedmnáct Procházkových časopiseckých příspěvků a překlady dvou francouzských knih do češtiny. Pro představení jsme vybrali nejtypičtější příklady: skupinu podobných textů a několik významnějších jednotlivých děl.

Největší skupinu tvoří pojednání o rozsahu od jednoho odstavce do dvou stran, jež vycházela v týdeníku *Hlas Jednoty katolické* v letech 1854 a 1855. Tři z nich byly na počátku šedesátých let přetištěny v kalendáři *Moravan*. Jde o povzbuzení pro správné křesťanské jednání buď na základě skutečných příběhů z minulosti či současnosti, nebo v podobě naučných přirovnání k různým rostlinám. Nyní se zastavme u poslední skupiny.

Není jistě náhodou, že v letních měsících roku 1854 uveřejnil středoškolský učitel několik tematicky podobných zamyšlení, v nichž rostlina reprezentuje určité vlastnosti, které platí o Panně Marii. Ve volbě tématu se odrazily tehdy probíhající přípravy na vyhlášení dogmatu o neposkvrněném početí Panny Marie, které pak papež Pius IX. vyslovil apoštolskou konstitucí *Ineffabilis Deus* z 8. prosince téhož roku. Brněnský kněz píše, že žena z Nazareta, neporušená hříchem, předčí krásou své duše všechny panny a líbeznou vůní svých ctností je vzorem života pro každého křesťana. Zajímavé je, jak autor daná morální poučení vykládá. Rozvíjí je na základě biblických odkazů o jednotlivých rostlinách jako růže jerišská,⁷⁸² palma, cedr a balzám.⁷⁸³ K nim připojuje přírodovědné informace, které čerpá ze *Všeobecného rostlinopisu* z pera Jana Svatopluka Presla.⁷⁸⁴ Během roku 1855 pak brtnický rodák pokračoval v představování dalších rostlin a v tom, jak mohou křesťana inspirovat v ctnostném životě – aniž by je však propojoval s osobou Panny Marie.⁷⁸⁵

V témže roce otiskl slovenský časopis *Cyryll a Method* dvě Procházkova obsáhlejší pojednání, která mají svým obsahem velmi blízko k morální teologii. Probíranými tématy jsou ctnost lásky⁷⁸⁶ a kategorie svědomí. V obou případech autor srovnává jmenované morální skutečnosti s jinými, nekatolickými pojetími. Na příkladu článku o svědomí můžeme vidět apologetickou metodu užitou v morální teologii. Brněnský kněz argumentuje následovně: Svědomí, které hraje významnou roli v praktikování ctnostného života, je třeba formovat vnější autoritou. V této roli se osvědčuje katolická církev, jež jako pěstounka a ředitelka svědomí jednotlivců určuje hranice mravnosti „nejzevrubnější“. Proto katolické svědomí je užší, bdělejší a dokonalejší, vyniká nad svědomí protestantů,

⁷⁸² Jde mj. o odkaz na zvolání z litaní loretánských.

⁷⁸³ PROCHÁZKA, Matěj. Růže Jerišská. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 28, s. 109–110; Palma. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 30, s. 117–119; Cedr. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 32, s. 125–126. (Cedr. *Moravan* 1863, roč. 15, s. 190–193.); Balsam. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 34, s. 133–135. (Balsam. *Moravan* 1862, roč. 14, s. 197–200.)

⁷⁸⁴ Jan Svatopluk Presl vydal dvousvazkový *Všeobecný rostlinopis, čili, Popsání rostlin ve všelikém ohledu užitečných a škodlivých* roku 1846.

⁷⁸⁵ PROCHÁZKA, Matěj. Myrrha. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 1, s. 2–3. (Myrrha. *Moravan* 1863, roč. 15, s. 186–188.); Yzop. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 5, s. 20–21; Sodomska jablka. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 9, s. 38–39; Nard. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 12, s. 50–51; Aloe. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 14, s. 57–58.

⁷⁸⁶ PROCHÁZKA, Matěj. Humanistická a křesťanská láska. *Cyryll a Method* 1855, roč. 4, č. 39, s. 306–308; č. 41, s. 321–323; č. 43, s. 338–340.

židů a nevěřících a má tak i nesmírnou cenu pro společnost. Důkazem hodnoty katolického svědomí je velké množství světců.⁷⁸⁷

V letech 1867 a 1875 brtnický rodák publikoval dva překlady z francouzštiny. První si od něj objednala kongregace opavských františkánek⁷⁸⁸ a redakce časopisu *Hlas* jej doporučila ke čtení i ostatním česky hovořícím řeholnicím.⁷⁸⁹ Spis *Duchovní zrcadlo pro řeholnice* se bohužel nepodařilo najít v žádné z našich knihoven. Druhý překlad vznikl z podnětu Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, jehož výbor se rozhodl vydat dva asketické spisy od francouzského kněze a misionáře Victora Marchala – jeden pro ženy a jeden pro muže. František Poimon, tehdejší ředitel a katecheta hlavní školy ve Slavkově, se ujal překladu knihy určené ženám.⁷⁹⁰ Matěj Procházka zčeštil dílo adresované mužům, které vyšlo roku 1875 v seriálu *Bibliotéka poučná* pod názvem *Křesťanský muž – zrcadlo pro křesťanské pohlaví mužské*.⁷⁹¹ Oba spisy jsou rozvrženy do dvanácti úvah a v obou překladatelé některé části přizpůsobili českým čtenářkám a čtenářům. Brněnský středoškolský profesor upravil pasáž o vlastenectví, vynechal části, které se zabývaly neznámými, v našich podmínkách nepraktikovanými hříchy, a nahradil je aktuálnějšími a vhodnějšími tématy, jimiž jsou nadměrné pití alkoholu a nauka o pekle.⁷⁹²

Za podrobnější prozkoumání stojí dvě obsáhlá asketická pojednání *Bud'me střídmi* a *Slovo studující mládeži*. Každé z nich brněnský kněz adresoval určité společenské skupině čili životnímu stavu, s nimiž měl co do činění, a v každém se odrážejí palčivé problémy doby.

VIII.1.1. *Bud'me střídmi*

Na začátku nového roku 1866 chtěl Matěj Procházka čtenářům „církevního časopisu“ *Hlas* popřát útěchu a povzbudit je k určitým krokům do každodenního života.⁷⁹³ Konkrétně se obrací na křesťanské rolníky, řemeslné tovaryše, mistry a inteligenci („osvícence“), aby s Bohem spolupracovali na svém štěstí a pozemském blahobytu. Název článku *Bud'me střídmi* naznačuje, že klíčovou ctností a „nejhlavnější podmínkou“ pro dosažení zmíněného cíle je střídmost. Ačkoli Procházka adresuje každé sociální skupině zvláštní

⁷⁸⁷ PROCHÁZKA, Matěj. Zdalíž svědomí jest hlas boží? *Cyrill a Method* 1855, roč. 4, č. 45, s. 354–356; č. 50, s. 393–395.

⁷⁸⁸ Jde o současnou Kongregaci milosrdných sester III. řádu sv. Františka. Jejich počátky spadají do roku 1844, kdy se skupinka zbožných terciárek stala řeholním společenstvím v pravém slova smyslu. V roce 1859 byla uznána olomouckým arcibiskupem Bedřichem Fürstenbergem jako kongregace diecézního práva. *Historie Kongregace milosrdných sester III. řádu sv. Františka*. [2018-12-22].

<<http://www.smfo.cz/cs/historie>>. /Citováno dle TESAŘ, P. – KUŘINOVÁ, A. Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka v Opavě (tzv. opavské františkánky). In: *Ženské řehole za komunismu (1948 – 1989): sborník příspěvků z konference pořádané Konferencí vyšších představených ženských řeholí v ČR a Českou křesťanskou akademií dne 1. října 2003 v kostele sv. Voršily v Praze*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2005, s. 185./

⁷⁸⁹ Srov. Literatura. *Hlas* 1868, roč. 20, č. 1, s. 2.

⁷⁹⁰ Spis *Žena jak má býti – zrcadlo pro křesťanské pohlaví ženské* vyšel roku 1874.

⁷⁹¹ Victor Marchal († 1904), oblát Panny Marie, sloužil jako armádní kaplan. Jmenovaná kniha vyšla v roce 1864 pod názvem *L'Homme come il le faut*.

⁷⁹² Srov. překladatelovu předmluvu ke knize: MARCHAL, Victor. *Křesťanský muž: zrcadlo pro křesťanské pohlaví mužské*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1875, s. 3.

⁷⁹³ PROCHÁZKA, Matěj. *Bud'me střídmi*. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 1, s. 1–3; č. 2, s. 9–12; č. 3, s. 17–20; č. 6, s. 41–44; č. 9, s. 65–69, č. 11, s. 81–84. O rok později vyšlo ve stejné podobě v kalendáři *Moravan*:

PROCHÁZKA, Matěj. *Bud'me střídmi*. *Moravan* 1867, roč. 16, s. 137–164.

kapitolu, u všech věnuje největší pozornost neřesti, která bujela jak ve venkovském, tak v městském prostředí – nadměrnému požívání pálenky či kořalky, piva a vína. K neuváženému utrácení peněz na alkohol a za jiné časné požitky se váže neschopnost spořit a myslet na budoucnost, včetně případných nepředvídatelných událostí. U inteligence se přidávají ještě některá další pokušení, a to vystačit si bez Boha, spoléhat na materialistickou vědu, kouřit cigára a požívat kávu. Brněnský kněz nejen varuje před nebezpečím, ale i navrhuje „*křesťanská cvičení podle stavu a věku*“, která mohou doprovázet katolíky na jejich dobré cestě. Má na mysli konkrétní duchovní praxi, jako například přijímání svátostí a účast na lidových misiích, a také zapojení se do spolkového života. Všudypřítomným vzorem je střídmy a šetrivý žid. „*Může-li tak činiti bohatý žid, proč bys to nemohl činiti také ty? Nežaluj a netuž na židy, že křesťanských se zmocňují statkův, ale žaluj a nařikej na svou lehkomyšlnost, na svou marnotratnost, na svou nestřídmost. Není to hanba, od židů se učit, co chvály zasluhuje...*“⁷⁹⁴ Uvedená slova dokresluje to, co jsme o postoji mnohých katolíků k Židům napsali výše.⁷⁹⁵ V Procházkových spisech vystupují konkrétní Židé i Židé obecně jako paradoxní vzor. Náš autor chce vyburcovat své bratry a sestry ve víře, aby si uvědomili, že coby křesťané dostali od Boha víc než židé, ale nechovají se podle toho.

VIII.1.2. Slovo studující mládeži

Během roku 1872 bylo pojednání *Slovo studující mládeži* publikováno hned dvakrát. Nejprve vycházelo na pokračování v *Hlasu*, záhy bylo otištěno péčí téhož periodika jako samostatná publikace o 72 stranách. Svou dlouholetou zkušenost s chlapeckou mládeží vložil gymnaziální učitel a katecheta do této „*malé, ale obsahem důležité knížky*“.⁷⁹⁶ Podle našeho soudu si jmenované pojednání zaslouží více prostoru z následujících důvodů: Jde nejen o velmi dobře vystavěné dílko z hlediska literárního, ale i o čtivě napsaný a obsahově zajímavý text z hlediska morálně teologického.

Autorova první věta vzdáleně připomíná předzpěv sv. Konstantina-Cyrila k překladu evangelia, tzv. Proglas: „*Drahá mládeži studující, čáko*⁷⁹⁷ *naší církve a vlasti, slyš spasná slova, jež starý kněz, sám jsa vůdcem jinochův studujících, rád by plamenným písmem v srdce tvé napsal.*“⁷⁹⁸ Učitel a kněz v úvodu, podobně jako Mojžíš ve své závěrečné řeči k Izraelitům, klade před každého dospívajícího muže volbu mezi požehnáním a zlořečením,⁷⁹⁹ životem a smrtí, mezi dvěma rozdílnými tábory – synů Božích a synů světa. Mladíkům staví před oči úkol, jenž koresponduje s obrazy v listu Efezským.⁸⁰⁰ Mají budovat nádhernou a velkolepou stavbu pro nynější čas i pro věčnost. Jde o stavbu duchovní, jejímž úhelným kamenem je zbožnost a bázeň Boží, respektive vroucí láska ke Kristu a k církvi,⁸⁰¹ a jejíž hlavní pilíře tvoří tři ctnosti: pilnost, střídmost a cudnost.

⁷⁹⁴ PROCHÁZKA, M. *Budme střídmi*, s. 12.

⁷⁹⁵ V oddíle V.6.

⁷⁹⁶ Recenze na knihu: Matěj Procházka: *Slovo studující mládeži*. *ČKD* 1872, roč. 13, sv. 4, s. 320.

⁷⁹⁷ Čáka – naděje.

⁷⁹⁸ PROCHÁZKA, M. *Slovo studující mládeži*, s. 3.

⁷⁹⁹ Srov. *Dt* 11, 26–27.

⁸⁰⁰ Srov. *Ef* 2, 22.

⁸⁰¹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Slovo studující mládeži*, s. 14, 45, 72.

Proč je píle důležitá? Brněnský katecheta ukazuje čtenářům hlavní, pozitivní plody a také vedlejší účinky pěstování jmenované ctnosti. Náležitě využitý čas studia je nejen přípravou na úspěšný osobní život, ale bude i přínosem pro český národ a celou společnost.

„Obzvláště nám Slovanům, jimž pečení holubi nelítají do huby, jest pamatovati na stará přísloví: Važ si času, chop se práce, zahálky se střež, co zrádce. Jen z pilnosti se štěstí rodí, lenost pouhou bídu plodí. My Slované jsme národem práce, jenž si každou píď právní půdy pracně vydobývati musí...“ A abychom sebe obhájili a zjednali si důstojné místo mezi ostatními národy v oboru věd, umu a průmyslu, je třeba pracovat mnoho, důkladně a usilovně. Taková práce nás povede i k většímu hmotnému blahobytu.⁸⁰²

Vedlejším efektem pilnosti je, že chrání studenta před bujností a rozpustilostí, před trávením času hrami a popíjením.⁸⁰³

Posledně jmenované jednání již souvisí s druhým pilířem, se ctností střídmosti a stále střízlivosti. Gymnazijní učitel identifikuje dvě touhy mladíků. První z nich je pořádně se nasytit a labužnicky si užít. Druhou pak nazývá pokušením „nápoje opojného“, například „nektaru Plzeňského“, a vidí v ní mnohem větší nebezpečí, protože k němu svádí špatný příklad dospělých návštěvníků hospod a kaváren. Obě touhy jsou hrozbou úspěšného studia a mladíkovy budoucnosti, jak trefně vyjadřují dvě česká přísloví: „*Kde je v břichu tlusto, tam jest v lebu pusto.*“ „*Blahoslavená voda rozumu nekalí.*“⁸⁰⁴

O třetím pilíři, ctnosti cudnosti, se otec Procházka rozepisuje nejvíce. Je jisté, že při tom vycházel z vlastní kněžské zkušenosti, když naslouchal zpovědím jemu svěřených mladíků. Současně se domníváme, že značný rozsah byl podpořen důrazem, který se v dobové morálce kladl na šesté přikázání. Náš autor nejdříve vykreslí optimistický obraz a ideál, k němuž chce své mladé čtenáře motivovat. Nádheru jarních sadů a rozkvétající přírody přirovná k nadějeplnému pohledu na krásné, bezúhonné a cudné jinochy. Teprve poté se pustí do podrobného rozebírání hříšných skutků proti cudnosti. Současného čtenáře může překvapit otevřenost, s níž se spisovatel 19. století věnuje masturbaci.⁸⁰⁵ Aby mladík zvážil závažnost svého konání, rozepisuje se brněnský katecheta nejen o duchovním rozměru takového hříchu, ale i o negativních následcích na rovině přirozené. Takto hřešící dospívající chlapec zneuctvuje a przní chrám Ducha Svatého, a proto je mu připomínáno, aby pamatoval na všudypřítomné a vševidoucí světlo svých činů, tedy Boha. Navíc jeho rozum ztrácí bystrost a důvtip, jeho paměť pak pružnost. Jinými slovy odnímá své duši křídla, aby letěla k výšinám věd. Výsledkem je vyžilost a tělo zbavené své životní, jaré síly. K zesílení pocitu viny oslovuje náš autor hříšníka dosti silnými jmény: „*Ty samohubiči, pošetilče a ukrutníku*“. Jako byl jmenovaný hřích lákadlem zvláště žákům nižšího gymnázia, hrozila starším gymnazistům další nebezpečí: Literatura s erotickou tematikou otravovala jejich představivost a zvláště pak milostná dobrodružství mohla přinášet negativní následky v podobě výčitek svědomí a různých nemocí.⁸⁰⁶

⁸⁰² Citace a parafráze: PROCHÁZKA, M. *Slovo studující mládeži*, s. 16–17.

⁸⁰³ O pilnosti srov. PROCHÁZKA, M. *Slovo studující mládeži*, s. 14–18.

⁸⁰⁴ O střídmosti srov. PROCHÁZKA, M. *Slovo studující mládeži*, s. 19–27.

⁸⁰⁵ Procházka tento pojem nepoužívá, ale opisuje jej konkrétní činností. Srov. PROCHÁZKA, M. *Slovo studující mládeži*, s. 31.

⁸⁰⁶ O cudnosti srov. PROCHÁZKA, M. *Slovo studující mládeži*, s. 28–44.

V dalších kapitolkách drobného spisku se brněnský profesor věnuje argumentům pro obhajobu křesťanství a povzbuzuje mladíky, aby se nedali svést „*pozlátkem převrácené moudrosti*“ socialistů a materialistů a aby odolali útokům nepřátel Krista a jeho církve. Všechny cíle stavěné před oči „jinochům křesťanským“ – osobní blaho, jejich spása a lepší budoucnost Slovanů – podtrhuje a uzavírá heslo: „*Vše pro Boha, církev a vlast!*“⁸⁰⁷

VIII.2. Pojetí morálky a obraz Boha jako morální autority

Brněnský kněz a spisovatel kráčí ve šlépějích jemu soudobé morálky a asketiky. Již z předchozích stránek je zřejmé, že páteří života křesťana a základním prostředkem či kategorií na cestě k věčné blaženosti jsou ctnosti. Jak se Matěj Procházka vyjadřuje ve svých textech, jde o Bohem uloženou povinnost, kterou má jednotlivec pěstovat podle svého pohlaví, podle povolání neboli stavu a podle příležitostí. Ctnost zjednáva člověku klid v duši, činí jej svobodným ve správném jednání a uvádí jej do souladu s jeho povoláním a ostatními povinnostmi. „*Opravdovou cností udržuje se pořádek, provádí se kázeň a proudí láska v žilách člověčenstva. ... Každé štěstí, jemuž se příchuti její nedostává, jest šalbou a sebeklamem; každá sláva, kterouž ona (cnost) nekorunuje, jest už prvě zvadlá a zsinálá.*“⁸⁰⁸ Ctnost také vyžaduje odříkání, obět a vyvarování se hříchů. Náš autor přeje mužským čtenářům, mladým i dospělým, aby jeho spis byl „*spasným kazijedem*“⁸⁰⁹ a *hojná síje*⁸¹⁰ *nejspanilejších cností křesťanských vzejdí z něho v srdcích těch, pro kteréž určen.*“⁸¹¹

Ve svých pojednáních otec Procházka postupuje dvojí metodou. Na straně jedné se snaží odradit od hříchů. Když o nich pojednává, podrobně popisuje jejich jednotlivé odstíny a vykresluje jejich zhoubné následky přirozené i věčné. Hrozí věčným trestem, vyvolává či umocňuje pocit viny. Na straně druhé klade důraz na pozitivní plody ctností a chce přilákat k ideálu, aby křesťané se stávali aktéry svých životů, štěstí svého a své rodiny.

Asketika, dnes bychom mluvili o spirituální teologii, má ve svém kompetenčním poli duchovní život křesťana, který obíhá kolem ústředního bodu, jímž je obraz Boha. Jinými slovy řečeno: ve spiritualitě je zásadní, jak člověk Boha vnímá, jak se ve vztahu k němu cítí a jak jej prožívá.⁸¹² Proto nás zajímá, jaký obraz Boha pater Procházka

⁸⁰⁷ Další témata srov. PROCHÁZKA, M. *Slovo studující mládeži*, s. 45–72.

⁸⁰⁸ Jde o citát z X. kapitoly, kterou napsal sám Procházka, MARCHAL, V. *Křesťanský muž*, s. 283.

⁸⁰⁹ Kazijed – lék.

⁸¹⁰ Síje – símě.

⁸¹¹ PROCHÁZKA, M. Předmluva. In MARCHAL, V. *Křesťanský muž*, s. 4.

⁸¹² Současná pastorální psychologie rozlišuje mezi vědomou představou o Bohu (*God concept*) a nevědomým prožíváním Boha (*God image*). V prvním případě jde spíše o mentální definici Boha, založenou na tom, jak byl člověk poučen. V druhém případě se jedná o způsob, jakým člověk emocionálně a vztahově Boha zakouší. Obě roviny jsou propojeny, ale záleží, do jaké míry spolu korespondují. Zatímco na vědomé úrovni věřící má pozitivní, teologicky správnou či zdravou představu o Bohu, na rovině nevědomělého prožívání tomu tak být nemusí. Cílem duchovní růstu je uzdravovat nezdravé, falešné, někdy i démonické obrazy Boha. Teprve vztah, v němž se člověk cítí bezpodmínečně milován, v němž může být svobodný, nejvíce podporuje růst do plnosti života. To je ale teologicky odůvodnitelné jedině trojičně. Tématem se zabývá např. MORIARTY, Glendon L. – HOFFMAN, Louis (eds.). *God Image. Handbook for*

prezentuje svým čtenářům. Do jaké míry souvisel s teologickou řečí o Bohu, již církví používala? Do jaké míry můžeme nahlédnout autorův vlastní obraz Boha či představu o něm?

V Procházkových asketických textech vystupuje Bůh, u něž až na výjimku⁸¹³ není specifikována božská osoba, ani jiné Boží jméno. Opět je zde zjevný neduh tehdejší dogmatické teologie, který se taktéž v oblasti etiky projevuje schématem jediný Bůh – člověk, případně svět.⁸¹⁴ Morálka je navíc výrazně zaměřena na individuuum. Z dnešního hlediska zde schází zohlednění osobního příběhu a vše se rozpadá jen na jednotlivé případy.

Ve svém mluvení o Bohu náš teolog užívá připodobnění k realitě světa a přirovnání k určitým lidským rolím a vlastnostem. Následující výčet Božích vlastností si neklade nárok na seřazení od nejvýznamnější k méně významným. Spíše jsme se nechali vést dojmem z přečtených textů z pera brněnského kněze. Za jednu z nejdůležitějších považujeme Boží milosrdnou lásku, jež dává Syna, aby svět nezahynul, a která jako duha dvěma rameny objímá svět. K ní má blízko Boží nekonečná dobrota, jež jako slunce osvětluje svět a ve své prozřetelnosti nad ním bdí jako modré nebe.⁸¹⁵ V roli svědka lidských činů zdůrazňuje gymnazijní profesor Boží všudypřítomnost a jeho vševidoucí oko, čímž chce zbloudilým a hřešícím navodit pocit obezřetnosti a strachu.⁸¹⁶ Hřích, zejména smrtelný, totiž uráží Boží svatost a za to následuje trest, pokuta. Bůh ve své dobrotivosti a trpělivosti hříšníka volá k dobru a trpělivě čeká. Pokud se však člověk zatvrzele vzpírá, Boží odmrštěná láska se pak navždy odvrací. V tom spočívá Boží spravedlnost. Bůh jako moudrý zákonodárce jasně vymezuje i věčnost trestů. Tento laskavý Otec, podobně jako moudrý rodič, používá i nejzazší výchovný prostředek, jímž lze zkrotit odbojně a vzpurné děti. Ve smyslu přísloví, které zní: „*Metla vyháni děti z pekla*“, činí Bůh vše, aby své syny třibil, očišťoval a přiváděl k cíli věčného blaha. Když tak děti nechtějí konat dobro z lásky k němu, pak alespoň ať tak dělají ze strachu před trestem. „*Peklo! hrozné to slovo! v něm tkví osten či podnět k cnosti a s jeho pomocí můžeme ve všech nebezpečích všelikerého pokušení zvítěziti...*“⁸¹⁷ Brněnský zpovědník a učitel tvrdí, že Božím úmyslem je skrze děsnou nauku o pekle utvrzovat lidstvo ve víře a vychovávat jej pro nebe.⁸¹⁸

S odstupem času, který nám dává vidět historický vývoj v pastoračních přístupech a teologické mluvě o Bohu, se můžeme ptát, zda, do jaké míry a v jakých případech lze

Spiritual Counselling and Psychotherapy: Research, Theory, and Practice. New York – London, Routledge, 2013.

⁸¹³ Vystupuje zde jako Otec.

⁸¹⁴ O vztahu Boha k člověku pojednává mj. traktát *De Deo uno*, který je typický pro západní teologii a těší se v ní dlouhé tradici. Traktát rozebírá charakteristiky jediné Boží přirozenosti a od dob Tomáše Akvinského převažuje dělení Božích vlastností na tři skupiny: za prvé transcendentální vlastnosti božství (např. jednota, dobrota), za druhé na základě analogie mezi Stvořitelem a stvořením, jako stopa Boží přítomnosti (např. všudypřítomnost, věčnost) a za třetí na základě jednání Boha vůči člověku. Posledně jmenovaná skupina nás odkazuje také do oblasti morální teologie.

Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Jako v nebi, tak i na zemi*, 2. vyd., s. 427–429, 439–433.

⁸¹⁵ Např. srov. PROCHÁZKA, M. *Budme střídmi*, s. 1.

⁸¹⁶ Srov. PROCHÁZKA, M. *Slovo studující mládeži*, s. 31–32.

⁸¹⁷ Jde o citát z X. kapitoly, kterou napsal sám Procházka. MARCHAL, V. *Křesťanský muž*, s. 253.

⁸¹⁸ Hlava X. nese název „Smíme-li se ještě rozpakovati?“ MARCHAL, V. *Křesťanský muž*, s. 252–284.

Procházkova slova považovat za dobově podmíněná. Již ve starověku se církevní otec Basil z Césareje vyslovuje o správném vztahu křesťana k Bohu. Ten má podle něj spočívat v poslušnosti ani ne ze strachu před trestem, která je vlastní otrokům, ani ne z touhy po odměně, jak tomu bývá u nádeníků, nýbrž z lásky, která zakládá pravý synovský poměr.⁸¹⁹ Co dělat v případě, že věřící nedokáže vnímat bezpodmínečnou Boží lásku a na ni odpovídat? A co když jeho obraz Boha mu v tom brání? Je správné na něj nenaléhat a nehrozit mu tresty? Tuto krátkou vsuvku si dovolíme uzavřít otázkou a zároveň výzvou: Co by se stalo, pokud bychom nechali člověku svobodu svědomí a Bohu svobodu spasit každého svým způsobem? Nebylo by zákonictví a neotevřel by se prostor zodpovědnosti? I to souvisí s obrazem Boha: Buď ho vnímáme jako totalitárního monarchu, anebo jako Otce-Matku, který-kteřá nám daruje prostor svobody.

Ještě jeden rys morální teologie 19. století se odráží v pojednáních patera Procházky. Brněnský kněz vyzdvihuje příklady světců, počínaje Pannou Marií, a jejich pěstování ctností, ale naprosto zde chybí důraz na následování a napodobování Krista. Jeho morálka a asketika se opírají v jedné řadě, bez zvýraznění o moudrost antických i současných filozofů, českých přísloví, starozákonní mudroslovné literatury a o některé novozákonní listy. Je až smutné, že jedno z mála Kristových slov, která náš autor cituje, zní: „*Bděte a modlete se, abyste neupadli do pokušení.*“⁸²⁰

Na závěr si dovolíme malé srovnání mezi Procházkovými texty a jeho přístupem k jednotlivému člověku v jeho pastorační praxi. Je jisté, že slovo psané pro veřejnost se muselo opírat o univerzální, všeobecně platná morální pravidla. Je otázkou, jak potom individuálně přistupoval k penitentům, včetně gymnazistů. Z jednoho svědectví můžeme vnímat, že brněnský katecheta vyjadřoval svým jednáním Boží milosrdnou lásku, která dává šanci a neodsuzuje. V případě náctiletého Tomáše Masaryka navíc nešlo o hříšné konání, ale o pochybování o Bohu a o účinnosti svátostné praxe, v níž u mnohých spolužáků vnímal formálnost a její zneužívání. Nestavěl se tak proti pokrytectví, které by se podle Basilova přirovnání mohlo podobat chování nádeníků?

⁸¹⁹ Přirovnání se nachází v prologu Basilových tzv. Obširných pravidel (*Horoi kata platoi*). Srov. MIGNE, Jacques Paul (ed.). *Patrologia graeca. Tomus 31*, Parisiis: [s.n.], 1885, sl. 889–1052.

⁸²⁰ *Lk 22, 40.*

IX. Dělnická otázka

Devátou kapitolou uzavíráme rozbor díla brněnského kněze Matěje Procházky. Budeme v ní věnovat pozornost spisu *Otázka dělnická*, které představuje jediný autorův literární počín k danému tématu. Pojednání bylo nejprve otištěno na pokračování během let 1872 a 1873 v *Časopise katolického duchovenstva* a po dalších 26 letech, již po autorově smrti vyšlo nákladem pražského Vzdělávacího křesťansko-sociálního kroužku jako stejnojmenná monografie. Uvedený spis jsme se rozhodli představit způsobem jak synchronním, tj. v jeho historickém kontextu, tak diachronním, tj. ve světle současné sociální nauky katolické církve. Tento přístup se odráží v rozvržení kapitoly. V prvním oddílu vykreslíme základní kontury evropských a českých souvislostí sociální, respektive dělnické otázky do vydání Procházkaova spisu na počátku sedmdesátých let 19. století. V dalších dvou oddílech postupně ukážeme, jaké má Procházkaovo pojednání o dělnické otázce místo v sociálním učení církve. Nejprve přiblížíme povahu *Otázky dělnické* a zastavíme se u podobností a rozdílů s encyklikou *Rerum novarum* z roku 1891. Poté budeme sledovat několik hlavních témat a pojmů současného katolického sociálního učení, reprezentované *Kompendiem sociální nauky církve*, jak se odrážejí v Procházkaově díle.

IX.1. Sociální a dělnická otázka do vydání Procházkaova spisu

Bylo by nad rámec zamýšlené práce podrobně probírat historii sociální otázky od počátku moderních dějin⁸²¹ až do doby Procházkaovy. Proto bude náš cíl skromnější. Chceme ukázat, jak „pestrobarevné“ spektrum praktických a teoretických návrhů na řešení otázky sociální a dělnické vznikalo v evropském a českém prostředí během předminulého století, zejména do počátku sedmdesátých let, kdy brtnický rodák vydal své pojednání. Vznesení sociální otázky bylo reakcí na zcela novou podobu společenské nerovnosti, jež rozdělila společnost na úzkou vrstvu vlastníků výrobních prostředků a vykořeněnou masu námezdních pracovníků. Počátky daného jevu sahají do druhé poloviny 18. století, kdy se v Anglii zrodila neregulovaná forma raného tržního hospodářství, tzv. kapitalistická industrializace. Nejdříve se problémy vzešlé z procesu průmyslové revoluce dotýkaly více vrstev obyvatelstva, zejména těch chudších jako bylo rolnictvo, řemeslnictvo a dělnictvo. Proto sociální otázka zahrnovala do svého zorného úhlu různé společenské skupiny. Teprve později se zájem intenzivněji soustředí na jednu skupinu, a to dělnictvo.

Při zkoumání dějin sociální otázky se nabízí dvojice pojmů „sociální hnutí“ a „sociální myšlení“. Na jedné straně tu máme různé iniciativy jednotlivců a zejména skupin reagujících na změny a krize ve společnosti a snažících se přispět k tomu, aby byly uspokojeny základní ekonomické, politické, vzdělávací, rodinné a náboženské potřeby znevýhodněných lidí. Na druhé straně se objevují ti, kteří zmíněné problémy promýšlejí a formulují možná řešení. Jak je jistě zřejmé, mezi uvedenými skupinami nelze vždy vést jasnou dělicí čáru a současně lze poukázat na jejich vzájemný vztah. Ten se může

⁸²¹ Počátek moderních dějin klademe do závěru 18. století, kdy se výrazněji proměňuje tvář evropské společnosti zejména po stránce hospodářské a politické.

projevovat například tím, „praktici“ poskytují „teoretikům“ informace či fakta o stavu věcí, emocionální impulzy přímo napojené na dané situace a morální argumenty. Přitom je nutné konstatovat, že jejich poměr není jednosměrný a nemusí být harmonický. Dynamičnost může znamenat i konflikty, které ukazují na rozdíly mezi radikálností očekávání „praktiků“ a konzervatismem „teoretiků“.⁸²²

Nyní se dostáváme ke zmapování praktických a teoretických odpovědí na sociální otázku, které předcházelo vydání Procházka spisů. Moderní dějiny sociální otázky budeme sledovat očima Matěje Procházky, tedy pojednáme o nich na základě jeho *Otázky dělnické*. Ačkoli není primárním autorovým zájmem vypsání dějin tohoto problému, zmiňuje v zásadě všechny své předchůdce a představitele nejrozličnějších soudobých „socialistů“.⁸²³ Pojmenování „socialisté“ je v době Procházkově užíváno v širokém slova smyslu. Jsou to všichni, kdo se staví proti kapitalismu a liberalismu a kteří spolu s ostatními vedou boj o zlepšení postavení znevýhodněných vrstev obyvatelstva.⁸²⁴ Mezi nimi se odlišují různé proudy: socialismus utopický, demokratický a křesťanský.⁸²⁵ Proto i v našem prostředí se během 19. století mluvilo o křesťanských socialistech,⁸²⁶ zatímco v současné historiografii se užívá pojmenování křesťanští sociálové.⁸²⁷ V následujícím pododdílu se pokusíme některé představitele přiřadit ke vznikajícím či existujícím směrům.

IX.1.1. Evropští socialisté před Matějem Procházkou

V nepřehledném výčtu jmen protagonistů socialismu z různých evropských zemí, které náš spisovatel ve svém díle uvádí, činíme následující výběr těch nejvýraznějších. Z britského prostředí, kde průmyslová revoluce začala, brněnský kněz zmiňuje několik mužů, jejichž zájem o společenské problémy je jak teoretický, tak praktický. Nesouhlasil s teoriemi ekonomů Adama Smithe (1723–1790) a Thomase Roberta Malthuse (1766–1834). Naopak vyzdvihl praktická opatření velšského továrníka Roberta Owena (1771–1858) na podporu dělníků a pozitivní politické kroky v zákonodárství během první poloviny 19. století.

⁸²² Použili jsme myšlenky z článku: SCHUCK, Michael J. The Catholic Church and the Movements: Revisiting the History of Catholic Social Thought. *Journal of Catholic Social Thought* Summer 2013, Vol. 10, No. 2, s. 242–257.

⁸²³ Procházka se velmi dobře orientoval v dané problematice, jak potvrzuje i současná historiografie zabývající se dějinami sociální otázky. Srov. HANUŠ, Jiří. Matěj Procházka und die christliche Lösung der sozialen Frage. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sozial-reformatorisches Denken in den böhmischen Ländern 1848–1914*. München: Meidenbauer, 2010, s. 99.

⁸²⁴ Srov. SCHEICHER, Josef. *Duchovenstvo a sociální otázka*. Brno: Benediktinská tiskárna, 1884, s. 45. Autor uvádí i alternativní pojem pro socialisty – paupolisté.

⁸²⁵ Pojem křesťanský socialismus se užívá v české historiografii minulého století. Srov. např. KRAVÁČEK, František. „Křesťanský socialismus“ a dělnictvo na Moravě koncem 19. a na počátku 20. století. *Časopis Matice moravské* 1947, roč. 93, s. 146–151; KUČERA, Martin. Český politický katolicismus před první světovou válkou. *Český časopis historický* 2000, roč. 98, č. 1, s. 84.

⁸²⁶ Tak o Procházkovi hovoří i jeho bývalý žák Tomáš Garrigue Masaryk, který se sociální otázce od devadesátých let předminulého století věnoval. Srov. MASARYK, Tomáš Garrigue. M. Procházka: Otázka dělnická. Z *Časopisu Katol. duchovenstva 1872 a 1873*. 1899. *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální* 1899, roč. 6, s. 314–315.

⁸²⁷ Např. MAREK, Pavel. *Čeští křesťanští sociálové: příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2011.

Francie se v rané fázi pozornosti pro sociální otázku představuje jako semeniště utopického socialismu. Náš autor se staví proti myšlenkám jeho představitelů: Henri de Saint-Simonovi (1760–1825) a Charles Fourierovi (1772–1837), Saint-Simonovým následovníkům Saint-Amand Bazardovi (1791–1832) a Barthélemy Prosper Enfantinovi (1796–1864). Negativně hodnotí také rovnostářské snahy, a to ikarský komunismus Étiennea Cabeta (1788–1856) a spiknutí rovných za Velké francouzské revoluce iniciované anarchistou François-Noëlem Babeufem (1760–1797).

Matěj Procházka se dále věnuje řadě německých představitelů socialismu. Karla Marxe (1818–1883), který působil v londýnském exilu a v kruzích tamních socialistů prosadil *Komunistický manifest*, náš autor spojuje s tzv. internacionálou, nadnárodně organizovanou platformou socialistických stran a dělnických svazů, založenou v anglické metropoli roku 1864.⁸²⁸ Svou hroživou tvář ukázala internacionála v roce 1871 povstáním pařížské komuny. Protože brněnský teolog nepodrobil důkladnější kritice první díl Marxova *Kapitálu*,⁸²⁹ spisu uveřejněného roku 1867, je zřejmé, že jej nečetl.⁸³⁰ Jeho kolegovi Friedrichu Engelsovi (1820–1895) věnuje jediný odkaz, a to na knihu, v níž dotýčný popisuje neúnosnou situaci dělníků. Mezi protagonisty demokratického socialismu⁸³¹ řadíme následující tři muže. Politici Ferdinand August Bebel (1840–1913) a Wilhelm Liebknecht (1826–1900) sice z Marxe čerpali, ale prošli právní a politickou cestu k řešení sociální otázky, mimo jiné tím že v roce 1869 založili Sociálnědemokratickou dělnickou stranu Německa (SDAP). Právnicka a aktivista Ferdinanda Lassalla (1825–1864), jenž předjímal jejich politické aktivity⁸³² a byl zpočátku přijímaný internacionálou, si Procházka cení pro jeho zásadu, že svépomoc nestačí a že je navíc třeba státní pomoci.

Nyní se dostáváme k sociálním myšlenkovým odkazům, které se propojovaly s křesťanstvím a katolickou církví. Za předchůdce určitého pojetí je považován francouzský kněz a filozof Hugues-Félicité Robert de Lamennais (1782–1854). Jeho dílo z roku 1834 odsoudil papež Řehoř XVI. encyklikou *Singulari nos* a Procházka jmenovaného kněze kritizuje kvůli myšlence zrušení vlastnictví a rodiny.⁸³³

⁸²⁸ Celý původní název zněl Mezinárodní asociace pracujících (*International Workingmen's Association*). U jejího zrodu stáli marxisté (Karl Marx a Friedrich Engels) a anarchisté (Michail Alexandrovič Bakunin). V tzv. první internacionále bylo zastoupeno velmi málo marxistů a mnoho anarchistů, tzv. proudhonistů.

⁸²⁹ První část jeho hlavního díla *Das Kapital* vyšlo roku 1867, česky až 1913. Další dva díly posmrtně zeditoval a vydal Marxův spolupracovník a přítel Friedrich Engels v letech 1885 a 1894. Čtvrtý díl někdy nebývá považován za součást předešlého díla a publikoval jej Karl Kautsky v letech 1905 až 1910.

⁸³⁰ Procházku zajímal Karel Marx spíše jako organizátor než jako teoretik. Srov. HANUŠ, J. *Matěj Procházka und die christliche Lösung der sozialen Frage*, s. 99.

Je však otázkou, zda se mohl brněnský kněz k Marxovu spisu dostat. Myšlenky marxismu k nám totiž pronikají postupně teprve v sedmdesátých letech a zpopularizovány jsou až kolem poloviny osmdesátých let předminulého století. Marxův spis *Lohnarbeit und Kapital* vydaný v roce 1849 byl do češtiny přeložen až roku 1891.

⁸³¹ Demokratický socialismus je národohospodářská soustava v podobě zmírněného komunismu, který ponechává soukromé vlastnictví s výjimkou výrobních prostředků, které chce učinit obecným majetkem. Srov. DVOJÍ, J. *Rukověť křesťanského socialismu*, s. 53–55, 57.

⁸³² Roku 1863 založil Ferdinand Lassall v Eisenachu liberálně demokratický Sněm německých dělnických spolků.

⁸³³ Je však otázkou, zda oprávněně.

Konečně se zeptejme: Se kterými mysliteli a autory děl k sociální či dělnické otázce rezonovaly Procházkovy názory? Jaké spisy byly pro něj nejvíce podnětné? Jsou mezi nimi především jména autorů z Německa, Rakouska, Francie a Belgie. U některých brněnský kněz poznamenává, že byli vyznání katolického či protestantského.

Za významný a podnětný krok německé katolické hierarchie tváří v tvář sociálním problémům považoval brněnský teolog zasedání německé biskupské konference roku 1869 ve Fuldě. Ačkoli konference nepřijala navrhovaný program, aby byly podstoupeny další kroky ohledně sociální otázky, alespoň potvrdila, že církve má povinnost pečovat o chudé.⁸³⁴ Je s podivem, že Procházka ve svém díle nezmínil jméno mohučského biskupa Wilhelma Emmanuela von Kettelera (1811–1877),⁸³⁵ autora zmíněného návrhu a osobnosti, která platí za jednu z klíčových v rané fázi katolického sociálního hnutí a za jednoho z neformálních inspirátorů vzniku katolické sociální nauky.

Dva otcové-zakladatelé asociací či souručenství nejdříve v Prusku, poté v Německu navrhují, aby si dělníci vzájemně pomáhali jak hmotně zakládáním potravních spolků, záložen a úvěrních jednot, tak mravně pěstováním ctností, skromným způsobem života a podporou vzdělanosti.⁸³⁶ První z nich, Victor Aimé Huber (1800–1869), protestant německého původu, procestoval Belgii, Anglii a Francii, aby se seznámil se tamními řešeními dělnické otázky. Na základě toho vytvořil nový sociální model, který uplatnil v Berlíně, a svou komunikací s biskupem Kettelerelem jej podnítil ke vznesení zmíněného návrhu ve Fuldě. Středoškolský profesor ocenil jeho práci slovy, že vybral z anglických a francouzských socialistů to nejlepší. Druhý, Franz Hermann Schulze-Delitzsch (1808–1883), pak inicioval první záložny a dělnické vzdělávací spolky. V roli politika se podílel na založení strany Německé pokrokové strany (*Deutsche Fortschrittspartei*), první německé politické strany vůbec, a přispěl v Prusku k přijetí zákona o sdružování, které se dále rozšířilo po Severoněmeckém spolku.

Praktickou aktivitou vyzdvihoanou paterem Procházkou bylo dílo, které v Paříži spolu s dalšími studenty započal mladík Antoine-Frédéric Ozanam (1813–1853). Roku 1833 založil malou společnost na pomoc chudým, která se postupně pod názvem Společnost sv. Vincence de Paul rozšířila po celém katolickém světě. Jiným významným sociálním aktivistou byl německý kněz Adolf Kolping (1813–1865), který roku 1850 vytvořil svaz pro sociální a vzdělávací podporu tovaryšů, jenž se záhy rozšířil do mnoha evropských zemí i do Severní Ameriky.⁸³⁷

Na dosti místech se náš gymnaziální učitel opírá o dílo⁸³⁸ Charlese Périna (1815–1905), belgického právníka a politického národohospodáře, působícího na univerzitě v Lovani, který za svého života zaujímal eminentní místo v tzv. sociálním

⁸³⁴ Srov. WINDELL, George Gordon. *The Catholics and German Unity, 1866–1871*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1954, s. 215–216.

⁸³⁵ Wilhelm Emmanuel von Ketteler byl ve věci sociální jak praktikem, tak teoretikem. Své úvahy založil na scholastické teologii Tomáše Akvinského. Před vydáním Procházkovy spisu mu roku 1863 vyšla kniha *Die Arbeitfrage und das Christenthum*.

⁸³⁶ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 45–52.

⁸³⁷ Kolpingovo jméno v Procházkově stati chybí, přestože náš autor dobře znal jeho záslužné aktivity.

⁸³⁸ Procházka četl německý překlad Périnova díla *De la richesse dans les sociétés chrétiennes* (1861, překlad 1868).

katolicismu. Podněty ke všeobecnému hlasovacímu právu a mravnosti podporované církví přebírá ze spisu⁸³⁹ Alberta Schöfflea (1831–1903), německého akademika a politika, který působil i v Rakousko-Uhersku. O různých formách dělnických svépomocných spolků pojednává profesor na univerzitě v Bernu, protestant Hans von Scheel (1839–1901).⁸⁴⁰ V otázce bytů pro dělníky vycházel brněnský kněz z knih následujících dvou odborníků: Achillea Penota (1801–1886),⁸⁴¹ ředitele obchodní školy a viceředitele průmyslové společnosti ve francouzském městě Mulhouse, a rakouského ekonoma českého původu Emila Saxe (1845–1927),⁸⁴² který později vyučoval na pražské Karlově univerzitě. U mnohých z těchto autorů nesmíme opomenout fakt, že svá díla, často ta nejdůležitější, vydali až po sepsání Procházkovy *Otázky dělnické*. Jak je zřejmé, Matěj Procházka přečetl několik tehdy aktuálních, nově publikovaných děl z konce šedesátých a počátku sedmdesátých let.

Dlužno dodat, že magisterium katolické církve obrátilo svou pozornost k sociální otázce tvořivým, nejen obranným⁸⁴³ způsobem až v době, kdy papež Lev XIII. dal podnět k vytvoření podkladů ke své encyklice *Rerum novarum*.

Současné učebnice či přehledy křesťanské sociální etiky člení tzv. katolický socialismus druhé poloviny předminulého století do tří hlavních proudů, a to na sociální romantismus, sociální novotomismus a sociální realismus.⁸⁴⁴ Lze Matěje Procházku přiřadit k některému z uvedených směrů? Ačkoli by měl geograficky a snad myšlenkově nejbliže ke katolickému sociálnímu realismu,⁸⁴⁵ nezdá se nám tento postřeh dostatečně podložený. Důvody pro to, abychom se nesnažili o přesné zařazení Procházkovy *Otázky dělnické* do jmenovaných proudů, jsou následující. Za prvé: proudy se utvářely v delším časovém horizontu, tedy také a zejména po vydání spisu našeho autora. Za druhé: brněnský kněz je ve své době spíše ojedinělým reprezentantem počátků katolického sociálního myšlení v našich zemích, „první vlaštovkou“ před tím, než nazraje čas a vhodné prostředí pro systematictější rozvažování nad danými sociálními problémy.

IX.1.2. Křesťanský socialismus v českých zemích do sepsání *Otázky dělnické*

V zemích Koruny české bývají počátky zájmu o sociální otázku v křesťanských kruzích kladeny do čtyřicátých let 19. století. Figurovali zde jak kněží, tak laici a projevy tohoto zájmu se v jednotlivých zemích lišily. V Čechách křesťanský socialismus vyrůstal

⁸³⁹ Více než sedmisetstránkový spis *Kapitalismus und Sozialismus* (1870) je jeden z prvních, po němž sepsal další velká a významná díla k sociální otázce.

⁸⁴⁰ Jde o knihu *Die Theorie der Soziale Fragen* (1871).

⁸⁴¹ Achille Penot napsal *Les Cités ouvrières de Mulhouse et du département du Haut-Rhin* (1867).

⁸⁴² Spis *Die Wohnungszustände der arbeitenden Klassen und ihre Reform* vyšel ve Vídni roku 1869.

⁸⁴³ Viz výše oddíl VI.1. Papež Lev XIII. vydal např. encykliku proti socialismu, komunismu a nihilismu *Quod apostolici muneris* (1878).

⁸⁴⁴ Např. SUTOR, Bernhard. *Politická etika*. Praha: Oikúmené, 1996.; ANZENBACHER, Arno. *Křesťanská sociální etika: úvod a principy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004.

⁸⁴⁵ Tzv. katolický sociální realismus se rozvíjel především v Německu a v Rakousko-Uhersku. Podobně jako náš autor se nespokojoval s obecnou filosoficko-náboženskou argumentací, ale snažil se pojmenovat a řešit konkrétní společenské otázky své doby.

z osvícensko-bolzanovského podhoubí rakouského reformního katolicismu⁸⁴⁶ a vyvíjel se pozvolna. V revolučním roce 1848 se iniciativy ujal Bolzanův žák František Náhlovský a spolu s ostatními kněžími shromážděnými v pražském lužickém semináři zakomponoval sociální problematiku do jejich společného vyjádření. Podobně jako ve Francii, Irsku, Anglii, Německu a Rakousku využili katoličtí věřící výdobytků revolučních změn a iniciovali ustavení Katolické jednoty i v Praze. V roce 1852 pod vlivem návštěvy Adolfa Kolpinga zde vznikl spolek tovaryšů. Na konci padesátých let začal v českém hlavním městě rozvíjet významné aktivity ve prospěch znevýhodněných skupin obyvatel katolík-laik Václav Žižka (1834–1908), jenž bývá považován za „stařešinu“ mezi českými křesťanskými socialisty.⁸⁴⁷

Na Moravě a v českém Slezsku zaznamenal křesťanský socialismus úspěšnější a příznivější vývoj než v Čechách. Pozitivně se na něm podepsala podpora českého katolicky uvědoměle smýšlejícího obyvatelstva. Tradičně se za první událost považuje tzv. sociologický seminář neboli debaty pořádané v brněnském alumnátu po dělnických nepokojích v červnu 1843. Praktické kroky bylo možné uskutečnit až s nástupem revolučního roku 1848/49. Jak jsme již popsali v Procházkově životopise,⁸⁴⁸ byl to právě zábrdovický kooperátor, který stál u zrodu Katolické jednoty v Brně a který jistým způsobem doprovázel šíření jmenovaného spolku po dalších městech a vesnicích Moravy. V moravském Manchesteru se v organizaci dělníků, řemeslníků a maloživnostníků angažovali ještě jiní sušilovci, a to Beneš Metod Kulda, František Sušil, Ignát Wurm, Bedřich Sylva-Tarouca a Václav Kosmák.⁸⁴⁹

Teoretické zpracování sociální problematiky přinášela různá periodika v podobě kritiky některých ideologií či upozorňování na problémy znevýhodněných, chudých vrstev obyvatelstva. V Brně svou filozofickou úvahu o nebezpečí socialismu a komunismu uveřejnil František Matouš Klácel⁸⁵⁰ a dále se tím zabíraly v Praze vycházející *Časopis*

⁸⁴⁶ Bernard Bolzano (1781–1848) je dodnes nedocenenou osobností. Vynikal v matematice a filozofii a svou teologickou překračoval svou dobu. Tento německy hovořící Čech se stal knězem pražské arcidiecéze. K sociální problematice sepsal několik filozoficko-morálních úvah, v nichž se zamýšlel nad dobročinností, ideálním státem atd. Taktéž je autorem praktických návrhů na zlepšení situace znevýhodněných skupin obyvatelstva. Většina jeho spisů vyšla knižně či časopisecky, něco zůstalo v pozůstatosti, jako např. návrh na řešení bytové krize. Srov. WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno, 1935; WINTER, Eduard. *Leben und geistige Entwicklung des Sozialethikers und Mathematikers Bernard Bolzano, 1781–1848*. Halle: Niemeyer, 1949, s. 54–68; PLOJHAR, Josef. Bernard Bolzano jako sociální myslitel. In BOLZANO, Bernard. *O pokroku a dobročinnosti*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1951, s. 7–12.

⁸⁴⁷ Vedle praktické činnosti Václav Žižka zpočátku přednášel a od sedmdesátých let vyjadřoval své zkušenosti a návrhy řešení sociální otázky v písemné podobě, např. ve spisu *Otázka dělnická* (1876). Od počátku devadesátých let figuroval jako spolupracovník významných protagonistů katolického socialismu laika Tomáše Josefa Jirouška, kněží Tomáše Škrdleho a Rudolfa Horského.

⁸⁴⁸ Viz pododdíl II.5.3. a oddíl III.3.

⁸⁴⁹ K počátkům katolického sociálního hnutí v Čechách a na Moravě srov. KRAVÁČEK, F. „*Křesťanský socialismus*“ a *dělnictvo na Moravě*, s. 146; KUČERA, M. *Český politický katolicismus*, s. 84–87, 89–95.

⁸⁵⁰ *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu* z roku 1849 byly nejprve otištěny v *Moravských novinách* a pak vyšly v samostatném spise o 144 stranách. František Matouš Klácel v nich přináší jak filozofickou úvahu o nebezpečí socialismu a komunismu nejen v soudobé Evropě, tak i historický přehled různých podob jmenovaných ideologií. Ve srovnání s Procházkovou *Otázkou dělnickou* se sice věnuje mnohem podrobněji nejrozličnějším představitelům socialismu a komunismu a rozebírá obsahy jejich děl, naopak však nepřináší žádný návrh řešení společenských problémů.

katolického duchovenstva,⁸⁵¹ *Blahověst* a *Občan*. Pokud se zmíněná pojednání vyslovila k sociální a dělnické otázce, podporovala jedinečnou úlohu katolické církve, zejména pak její dobročinnou roli. Bohužel se nám nepodařilo zjistit, jaké myšlenky vložil do svého článku o otázce dělnické „jakýsi“ Václav Kliment, jemuž prvenství na tomto poli připsal Tomáš Josef Jiroušek⁸⁵² ve svých dějinách sociálního hnutí.⁸⁵³

Jediného autora, jehož Procházka zmiňuje jako svého předchůdce v teoretickém pojednání o dělnické otázce a kladně hodnotí jeho článek z roku 1871, je Antonín Skočdopole, v té době vyučující pastorální teologie a katechetiky na teologickém učilišti v Českých Budějovicích.⁸⁵⁴ Sdělením jeho článku bylo, že organizovaná církevní péče o chudé je nyní jediná cesta v sociální otázce.⁸⁵⁵ Na počátku sedmdesátých let se tématu věnovalo brněnské periodikum *Hlas*, které i v následujících desetiletích považovalo za svou cílovou skupinu katolické dělníky.⁸⁵⁶ Právě do této doby umisťuje současná historiografie v našem prostředí přesun pozornosti k dělnické otázce.⁸⁵⁷ A nyní se již obrátíme přímo na stránky Procházka spisů.

IX.2. Povaha spisu *Otázka dělnická* a východiska pro jeho hodnocení ve světle současné sociální nauky církve

Jak jsme výše předeslali, Procházka vydal svůj spis osmnáct let před oficiálním vyjádřením učitelského úřadu církve k daným společenským problémům. Za úkol si

⁸⁵¹ V tehdy ještě *Časopise pro katolické duchovenstvo* vyšel anonymní článek *Pauperismus – Proletariat – Socialismus – Kommunismus* (1849) a upozornění na soubor šesti kázání Wilhelma von Kettelera, tehdy ještě faráře v Hopstenu, pronesené v mohučské katedrále, které vyšlo knižně v Praze *Die grossen sozialen Fragen der Gegenwart* (1850). Na konci šedesátých let sepsal kněz a pražský katecheta Karel Hložek dvacetistránkové pojednání *Náčrty k otázce socialistické* (1869).

⁸⁵² Tomáš Josef Jiroušek (1858–1940) stál u počátků křesťansko-sociálních politických stran v Čechách a na Moravě a téměř šedesát let se pohyboval na poli politického katolicismu. V Praze byl ve styku s Františkem Ladislavem Chleborádem a v Brně vystupoval od roku 1883. Zde začal ve spolupráci s Placidem Mathonem vydávat periodikum *Dělník* a další tiskoviny. O posledně jmenovaném bude ještě řeč na konci této kapitoly.

⁸⁵³ JIROUŠEK, Tomáš Josef. *Dějiny sociálního hnutí v zemích koruny české od roku 1840–1903. Díl 2*. Praha: Družstvo Vlast', 1900, s. 4. Prý jej uveřejnil roku 1854 v Šimáčkově kalendáři *Posel z Prahy*. Tuto informaci bohužel nelze ověřit, protože se daný ročník nepodařilo nalézt v žádné z našich knihoven, nebo se autor spletl ve vročení.

⁸⁵⁴ Antonín Skočdopole (1828–1919) byl kněz českobudějovické diecéze, nositel čestného doktorátu z pražské teologické fakulty a monsignor. Od roku 1861 přednášel na jihočeském teologickém učilišti pastorální teologii a katechetiku a učil také na dalších školách. S vyučováním úzce souvisela i jeho činnost literární. Vedle vědeckých a pedagogických spisů publikoval pastorální a apologetické práce v různých periodikách jako např. v *Blahověsti* a *Časopise katolického duchovenstva*. Všeobecně známý se stal sepsáním dvou katechismů, prvního v roce 1872 a druhého o třicet let později.

⁸⁵⁵ SKOČDOPOLE, Antonín. *Snahy sociální revoluce a úloha církve*. ČKD 1871, roč. 12, sv. 1, s. 1–18; sv. 2, s. 111–137.

⁸⁵⁶ V brněnském *Hlase* se pak k otázce chudobinské vyslovuje neznámý autor, který apeluje na katolické kruhy, aby se staly nejhlavnějším prostředníkem v řešení příčin nesrovnalostí mezi kapitálem a prací. K otázce chudobinské, *Hlas* 1870, roč. 22, č. 4, s. 49–52.

V ročnících 1870 až 1873 vycházejí na pokračování různé články, které míří na problémy chudoby, sociální nespravedlnosti a zneužívání moci: *Listy na cizí adresu* (1870 až 1871), *Církev katolická a chudina v Anglii* (1871), *Dělnictvo a katolická církev* (1873). V neprospěch Procházka autorství podle našeho úsudku hovoří odlišný styl psaní a také přílišné zdůrazňování role katolické církve v řešení dělnické otázky. Ve prospěch autorství některých z nich lze namítnout, že mohlo jít o některé jeho pohledy v ranější fázi zpracovávání tématu. Není však vyloučeno, že autor či autoři článků se s otcem Procházka znali a danou otázku s ním probírali.

⁸⁵⁷ Srov. FASORA, L. *Dělník a měšťan*, s. 26.

klademe prozkoumat ve zpětném pohledu, zda a jakým způsobem křesťanský socialista Procházka předjímal sociální učení katolické církve, jak je vyjádřeno v encyklice *Rerum novarum* a v *Kompendiu sociální nauky církve* z roku 2004, jež představuje současné učení v ucelené podobě. Ačkoli Procházkův spis a *Kompendium* od sebe dělí dlouhých 130 let a obě díla vznikla v různých dobových kontextech, lze v nich zachytit společná témata a podobné důrazy.

Základní pojmy dané kapitoly jsou dělnická a sociální otázka a sociální nauka církve. Uvedené výrazy je třeba poněkud osvětlit.

Ačkoli své pojednání pro *Časopis katolického duchovenstva* Matěj Procházka nazval *Otázka dělnická*, s významem pojmu čtenáře neseznamuje hned na začátku, ale na různých místech v průběhu textu. Dělnická otázka se týká nového společenského fenoménu, kterým je nespravedlivý rozdíl mezi prací a kapitálem. Tyto dvě strany představují dva stavy – náš autor nepoužívá slovo třída –, tedy vykořisťované dělníky a kapitalisty. Chudoba je vydána napospas obrovskému bohatství, trpaslík má závodit a zápasit s mohutným obrem, bezbranný s ozbrojencem. Co způsobilo tuto situaci? Stát pochybil, když povolil volnou soutěž v podnikání, k čemuž přispěly nové vynálezy parního a přádelního stroje. Dělnická otázka, respektive jeden způsob jejího řešení, provokuje možné odpovědi, které jsou však celospolečenskou hrozbou, Damoklovým mečem nad hlavou společnosti. Tím je internacionála, konkrétní projev utopie komunismu a socialismu.⁸⁵⁸ Pojem sociální otázka používá Procházka výjimečně, jen když cituje někoho jiného.⁸⁵⁹

Kompendium na počátku 21. století v zásadě používá podobného vysvětlení i slovníku a klade jej na pozadí širší otázky sociální. Dělnická otázka představovala konflikt mezi kapitálem a prací, problémem vykořisťování pracujících. Jednalo se o závažné narušení spravedlnosti, jež byly důsledkem industriální organizace práce kapitalistického typu a převrácení staletého uspořádání společnosti. K tomu se přidal neméně závažný problém ideologického zneužívání spravedlivých požadavků světa práce v podobě určitého typu socialismu a komunismu. Dělnická otázka je tedy první velkou sociální otázkou, o níž v celé její šíři pojednala encyklika *Rerum novarum*. Od té doby církev nikdy nepřestala nahlížet problémy práce v rámci sociální otázky.⁸⁶⁰

Pojem sociální otázka uvádí *Kompendium* na mnoha místech, často ve spojení s její konkrétní historickou podobou. Shrnout by se dal následujícími slovy. Týká se problémů lidského soužití, které vyvstávají v jednotlivých společnostech i na mezinárodní úrovni a zahrnuje rozměr hospodářský, politický, ekologický apod.

Nakonec objasníme výraz sociální nauka. Začal jej používat papež Pius XI. ve svých promluvách a dokumentech a označuje jím učení církve týkající se sociálně významných témat. Zpětně je vztažen na encykliku Lva XIII. *Rerum novarum* vydanou roku 1891. Jmenovaný dokument je považován za mezník, od něž se započal zásadní

⁸⁵⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 29, 83, 162.

⁸⁵⁹ Např. v citaci vyjádření německých biskupů ve Fuldě. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 9.

⁸⁶⁰ Srov. *Kompendium*, čl. 267–269, 88–89.

rozvoj nauky církve ve společenské oblasti. V ní papež vyslovil univerzálně platné a trvale aktuální principy pro tuto nauku. V současnosti vyjadřuje sociální učení církve výsledky hluboké reflexe ve světle víry a církevní tradice nad složitými otázkami lidské existence v různých společenských realitách a v mezinárodním kontextu. Hlavním cílem je dané skutečnosti interpretovat a posoudit, jak dalece se shodují s učením evangelia o člověku a o jeho pozemském i nadpřirozeném povolání, a na základě toho pomoci věřícím usměrňovat jejich jednání tváří v tvář těmto skutečnostem. Sociální nauka katolické církve má význam nástroje zvěstování víry, rozvíjí se ve stále novém setkávání mezi evangeliem a lidskými dějinami a má mít ústřední místo v pastorační péči církve.⁸⁶¹

Již podle výše uvedených údajů je však nutno konstatovat, že moderní katolické sociální myšlení začalo mnohem dříve, než spatřila světlo světa první sociální encyklika, a mělo úzký vztah k sociálním hnutím. Obojí můžeme vystopovat zpět do poloviny 18. století, kdy katolíci začali reagovat a odpovídat na první krize novodobé společnosti. Lze tudíž hovořit o tzv. předlvovské etapě, „v níž sehráli rozhodující roli laičtí ‚sociální pionýři‘ jakožto lidé akce a smýšlení“.⁸⁶² Dlužno připomenout, že i v uvedené době se papežové kriticky vyjadřovali k určitým společenským skutečnostem.⁸⁶³

Nyní přistoupíme k Procházkovu dílu *Otázka dělnická*, představíme jej a v základních rysech srovnáme s encyklikou *Rerum novarum* a s *Kompendiem sociální nauky církve*.

IX.2.1. Struktura díla *Otázka dělnická*

Jak již vyplynulo z Procházkova životopisu, brněnský kněz se dělnickou problematikou zabýval již dávno před sepsáním svého spisu. Účastnil se příslušného tematického semináře v brněnském alumnátě a později přednášel pro členy katolických jednot. V průběhu roku 1872 uveřejnil *Časopis katolického duchovenstva* na pokračování osm částí a v následujícím roce pak tři části rozsáhlého pojednání. Jeho koncepci si autor vytvořil předem, ale obsah jednotlivých kapitol rostl pravděpodobně až v průběhu psaní. Prvních pět kapitol je totiž poměrně krátkých ve srovnání s poslední, šestou, která zaplňuje asi 150 stran.

Úvodní stránky seznamují čtenáře s důvody sepsání článku. Urgence dělnické otázky spočívala mimo jiné v tom, že Marxovy myšlenky o dělnické třídě a o novém uspořádání společnosti se šířily Evropou, včetně českých zemí. Bezprostředním podnětem byla krátká, avšak velmi krvavá epizoda, která se odehrála v březnu až květnu 1871 v kontextu francouzsko-pruské války. Pařížští socialisté, členové internacionály, odmítli snášet stále se zhoršující pracovní a životní podmínky a postavili se do ozbrojeného odporu. Neúspěšné povstání zanechalo třicet tisíc mrtvých na straně komunardů. Brněnský

⁸⁶¹ Srov. *Kompendium*, čl. 67, 72, 87.

⁸⁶² MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *Sensus fidei*, čl. 73 b. Český překlad *Sensus fidei v životě církve*. Praha: Krystal OP, 2015.

⁸⁶³ Viz výše oddíl VI.1.

kněz zásadně nesouhlasil s jakýmkoli násilným způsobem řešení sociálních problémů,⁸⁶⁴ jak bylo v souladu s učením církve. Na prvních stránkách svého pojednání autor pojmenovává čtyři základní společenské činitele, kteří musí součinně přispívat k řešení dělnické otázky: dělníci, stát, továrníci a velkopřemyslníci, humanitní spolky. K nim autor připojuje katolickou církev jako pátého, z jeho hlediska nepostradatelného činitele.

Ve druhé kapitole rozebírá ideologie komunismu a socialismu, vysvětluje obsah příslušné nauky a činí mezi nimi následující rozdíl. Zatímco komunismus usiluje o naprostou rovnost i v majetku, socialismus představuje mírnější formu předchozího, kde práce a majetek mají být v přímém poměru, takže zůstává určité majetkové rozrůznění. Obě teorie však útočí na důstojnost lidské osoby, upírají jednotlivci dědické právo a odlučují jej od rodiny.

V následující kapitole se gymnaziální profesor věnuje tomu, jak se o těchto „snech a utopiích“ vyjadřovali velcí filozofové Platon a Aristoteles teoreticky a jak uvedené nauky byly vtěleny do praxe řeckých městských států.

Kapitola čtvrtá začíná zrodem křesťanství, přičemž se zdůrazňuje jeho přínos v pojetí lidské osoby a práce. Brněnský kněz pak stručně probírá dějiny komunistických a socialistických pokusů v křesťanské éře. Nejvíce pozornosti věnuje praktickým a teoretickým řešením dělnické otázky, která se uskutečnila od konce 18. století až do autorovy současnosti v jednotlivých zemích, jmenovitě ve Francii, Anglii, Belgii a Německu. Uvedená řešení hodnotí odlišně a rozlišuje přitom dobré i špatné stránky u jednotlivých protagonistů a událostí.

Dále náš křesťanský socialista přistupuje k jádru svého pojednání. Tvoří jej kapitoly „V“ a „VI“, které společně zabírají skoro čtyři pětiny celkového rozsahu. Pátá kapitola nesoucí nadpis „Svépomoc“ koresponduje s prvním ze čtyř činitelů zmíněných na počátku článku a týká se dělníků. Do šesté kapitoly pak autor vložil tři oddíly: „Pomoc státní“, „Pomoc továrníků a vůbec vlastníků velikých závodů průmyslových“ a nakonec „Pomoc dobročinné křesťanské lásky“. Zde vidíme, že se držel schématu čtyř činitelů, které převzal od jiných autorů, ovšem poslední v podobě humanitních spolků se proměnil v křesťanskou dobročinnost. Církev jako pátý spoluřešitel podporuje ostatní činitele, avšak nejvíce je přítomen v dobročinné lásce. Otec Procházka rozpracovává do detailu každou ze čtyř zmíněných oblastí. Přináší konkrétní řešení otázky z doby dávné a zejména nedávné, uvádí příklady z knih různých katolických i protestantských autorů německé a francouzské provenience a uvádí zprávy ze zemí od Anglie, Belgie, Francie, Německo přes Itálii až k Rakousku. Příslušná díla vyšla na konci šedesátých a na začátku sedmdesátých let 19. století, což svědčí o Procházkově snaze vyhledat co nejčerstvější informace, podněty a pohledy. Srovnává, co je v jednotlivých zemích a případech více účinné a proč. Poslední oddíl je pak ze všech nejdelší, protože náš autor prochází dějiny křesťanské dobročinné lásky a ukazuje tím i velký přínos církve.

⁸⁶⁴ Totéž razil i Procházkův žák Tomáš Garrigue Masaryk. Srov. MASARYK, Tomáš Garrigue. Česká otázka: snahy a tužby národního obrození. In MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000, s. 94–99. Více viz Exkurz 1.

Zmíněné pojednání se počítá právem k Procházkovým nejvýznamnějším literárním počínům a je první vlašťovkou k danému problému v našem prostředí.⁸⁶⁵ Ačkoli kvůli nepříznivým okolnostem na dvě desetiletí nezaslouženě zapadlo, devět let po autorově smrti se dočkalo vydání v podobě monografie. V ní je připojen desetistránkový Procházkův životopis z pera benediktina Pavla Julia Vychodila a rejstříky jmenný a věcný, které usnadňují orientaci v uvedeném díle.⁸⁶⁶

IX.2.2. Otázka dělnická ve srovnání s encyklikou *Rerum novarum*

Považujeme za nutné se krátce zastavit u prvního dokumentu učitelského úřadu církve k dělnické otázce, který spatřil světlo světa osmnáct let po Procházkově posledním příspěvku v *Časopise katolického duchovenstva*, a dovolíme si krátké srovnání obou děl. Papež Lev XIII. vydal encykliku *Rerum novarum* v květnu 1891 a již na konci roku 1878 se v encyklice *Quod apostolici muneris* vyslovil proti ideologiím socialismu, komunismu a nihilismu. Papežovy teze v první sociální encyklice se opírají o plody předchozích zkušeností katolických myslitelů s danou problematikou a o plody jejich práce. Významný vliv měly podněty již zmíněného mohučského biskupa Wilhelma Emmauela von Kettelera a výsledky konzultací odborníků v katolickém centru pro sociální a ekonomická studia ve švýcarském Fribourgu, jež založil biskup Gaspard Mermillod.

Nejprve se budeme věnovat podobnostem, které Procházkův spis a encyklika *Rerum novarum* vykazují. Je jistě zajímavé, že se schéma obou děl podobá jak v tématech, tak v jejich posloupnosti. V českém překladu encykliky to naznačují i mezititulky,⁸⁶⁷ které doplnila redakce nakladatelství Zvon.⁸⁶⁸ Oba autoři hned v úvodu svých spisů upozorňují na naléhavost problému a nutnost jej řešit.⁸⁶⁹ Oba nazývají vzniknuvší dělnickou otázku „zlem“ a popisují ji podobnými slovy.⁸⁷⁰ Podobně jako moravský kněz se papež zastavuje u nauky socialismu, který považuje za naprosto nezpůsobilý a nespravedlivý návrh na řešení dané otázky a kritizuje jej za to, že vnáší zmatek do života společnosti. V kritice se soustředí na dvě základní práva, které jmenovaná ideologie nerespektuje – právo na soukromé vlastnictví a na rodinný život.⁸⁷¹ Encyklika se dále zaměřuje na možnosti řešení dělnické otázky a blíže se zabývá třemi činiteli, kteří k němu mají přispívat. Kněz Procházka i papež Lev XIII. označují za nepostradatelného aktéra církev,⁸⁷² přičemž požadují také úsilí dalších činitelů: vlády států, zaměstnavatelů, bohatých lidí a samotných

⁸⁶⁵ Na konci kapitoly se zastavíme u těch, kdo v brněnském prostředí převzali od Matěje Procházky pomyslnou štafetu zájmu o dělnickou a sociální otázku.

⁸⁶⁶ Základní body a hodnocení tohoto Procházkovy spisu přináší HANUŠ, J. *Matěj Procházka und die christliche Lösung der sozialen Frage*, s. 95–108.

⁸⁶⁷ Encyklika v původním latinském znění neobsahovala ani nadpisy, ani číslování článků či odstavců, jak je známe z pozdějších překladů textu.

⁸⁶⁸ Mezititulky zní: Naléhavá nutnost řešit dělnickou otázku – Socialismus problémy dělníků neřeší – Bez náboženství a církve není řešení možné – Úloha státu – Úloha svépomocných organizací – Závěr.

⁸⁶⁹ „... není žádná jiná věc tak významná, aby se jí lidé zaobírali s větším zájmem.“ LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 1. Český překlad vyšel na stránkách knihy: *Sociální encykliky (1891–1991)*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 19–57.

⁸⁷⁰ Encyklika popisuje smutné postavení dělnictva, které je zotročeno a bez ochrany před ziskuchtivostí malé hrstky boháčů. Srov. RN, čl. 2.

⁸⁷¹ Srov. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 3–12.

⁸⁷² „... řešení se pravděpodobně nenajde bez náboženství a církve.“ „Všechno ... snažení bude marné, bude-li přitom odmítnuta církev.“ LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 13.

proletářů. Ve srovnání s Procházkovým spisem se však papež více úloze zaměstnavatelů nevěnuje. Oba se shodují, že cestou k uzdravení lidské společnosti je návrat ke křesťanskému životu, který spočívá v pěstování ctností a stojí na křesťanských zásadách. Papežův dokument zdůrazňuje roli církve: vychovávat a vzdělávat lidi.⁸⁷³ Zajímavostí je fakt, že papež pozdržel vydání encykliky o pět dní, aby upravil pořadí zmíněných činitelů a aby dal církev na první místo.

Nyní se podíváme na to, v čem se oba spisy liší. Na prvním místě je zřejmý rozdíl v povaze či účelu sepsání obou děl. Zatímco brněnský teolog psal se záměrem informovat české čtenáře o dané otázce a předložit jim konkrétní a praktické návrhy řešení v našem prostředí, papež se vyslovil z pozice odpovědnosti za zájmy církve a za obecné blaho, a proto formuloval spíše obecné zásady a základní nasměrování. Spisy, které od sebe dělí necelých dvacet let, se liší také způsobem argumentace. Na rozdíl od Procházkovy *Otázky dělnické* je text encykliky vystavěn na novoscholastickém zdůvodnění hodnot, cílů a pojmů. Papež se odkazuje na přirozený zákon a na mnoha místech svého dokumentu cituje Tomáše Akvinského. V tomto světle pak nahlíží i úlohu státu,⁸⁷⁴ o níž blíže pojednal v jiné své encyklice.⁸⁷⁵ Jinou drobnou odlišností je posun v používání pojmů. Brněnský profesor nazývá dělnictvo čtvrtým stavem, zatímco encyklika používá novější termín třída.⁸⁷⁶ Jmenované spisy ukazují, jak se lišily a proměňovaly postoje představitelů církevní hierarchie. Zatímco do poloviny století až do vydání encykliky zdaleka ne všichni vnímali aktuálnost a prioritu apoštolátu na poli sociální a dělnické otázky,⁸⁷⁷ v roce 1891 papež konstatuje, že biskupové drží ochrannou ruku nad svépomocnými spolky a mají tam své i řeholní kněze.⁸⁷⁸ Papež ve srovnání s moravským duchovním nepovažoval za důležité uvést požadavek, aby se kněží vzdělávali v národohospodářství. Ke chvále všech českých teologických učilišť je nutno uvést, že se katolická sociologie, jehož součástí bylo obeznámení se se zmíněným oborem, dostala do učebních plánů již koncem předminulého století. Brněnští bohoslovci hráli v této věci prim.

IX.2.3. Východiska současné sociální nauky církve a *Otázka dělnická*

Dokument, v jehož světle budeme nahlížet a hodnotit spis Matěje Procházky, představuje *Kompendium sociální nauky církve* z dubna roku 2004.⁸⁷⁹ Členové Papežské rady pro spravedlnost a mír jej vypracovali z podnětu papeže Jana Pavla II. a uvedli, že chtějí

⁸⁷³ Drobný rozdíl můžeme najít ve formulaci. Papež považuje za klíč k celému problému to, aby se lidé nechali řídit a vést Božími příkazy, a hovoří o plnění povinností členů z jednotlivých tříd společnosti vůči sobě navzájem. Brněnský kněz se více soustředí na různé ctnosti, které klade před oči jednotlivým stavům ve společnosti. Srov. např. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 16, 22.

⁸⁷⁴ Státem se rozumí zřízení v souladu s přirozeným zákonem a podle principů křesťanské filozofie. Jeho úkolem je pečovat o blaho celku i jednotlivců: mezi jinými zajišťovat pokoj a pořádek, dbát nedotknutelných práv občanů. Srov. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 25–35.

⁸⁷⁵ Encyklika o křesťanském zřízení státu *Immortale Dei* byla uveřejněna roku 1885.

⁸⁷⁶ Karel Marx ve své společensko-hospodářské teorii prezentuje společenskou třídu jako jeden z klíčových pojmů.

⁸⁷⁷ Záleželo na místním biskupovi: např. brněnský ordinář Antonín Arnošt Schaffgotsche na rozdíl od svého vídeňského kolegy přivítal roku 1849 vznik katolických jednot. Jak jsme uvedli výše: biskupská konference ve Fuldě roku 1869 nepřiznala dělnické otázce zásadní prioritu.

⁸⁷⁸ Srov. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 41. Je otázkou, zda toto konstatování odráželo situaci ve všech zemích.

⁸⁷⁹ Česky vyšlo: *Kompendium sociální nauky církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.

„předložit kompletním, systematickým a zároveň souhrnným způsobem sociální nauku, která je výsledkem reflexe učitelského úřadu církve“ a výrazem péče Kristovy církve o lidstvo.⁸⁸⁰ Je zřejmé, že *Kompendium* s posunem 130 let odráží nejen dlouhý vývoj sociální nauky církve a teologické reflexe, ale zejména stav a komplexnost globalizovaného světa na počátku třetího tisíciletí, včetně ekologického rozměru života. Přitom je třeba dodat, že od té doby promyšlení společenských a ekologických vztahů pokračuje, naposledy v tzv. zelené encyklice *Laudato si'* papeže Františka z roku 2015.⁸⁸¹ Když se ve třetí čtvrtině 19. století brněnský teolog zabíral dělnickou otázkou, do jeho zájmu spadala „pouze“ Evropa na západ, případně na jih směrem od našich zemí a její společenské, ekonomické a politické změny v důsledku industrializace.

Než přistoupíme k detailnímu rozboru a srovnání, na první pohled uvidíme přinejmenším tři společné rysy. Za prvé: stejně jako kněz Procházka a papež Lev XIII., tak i autoři jmenovaného dokumentu se vyjadřují o urgentnosti a významu sociálních skutečností. *Kompendium* uvádí, že šíření sociální nauky představuje pastorační prioritu⁸⁸² a nutnou podmínku k interpretaci dnešního světa. Za druhé: mají společná východiska a cíle. Oba se shodují na Božím záměru s dějinami, jenž *Kompendium* prezentuje jako „humanismus⁸⁸³ integrální a solidární, který by byl schopen oduševňovat nový společenský, ekonomický a politický řád založený na důstojnosti a svobodě každé lidské osoby a který se má uskutečňovat v míru, spravedlnosti a solidaritě“.⁸⁸⁴ Za třetí: jsou jim společné prostředky či způsob směřování k cíli. Řešení sociálních problémů se má uskutečňovat morálním úsilím, rozvíjením ctností ze strany všech členů společnosti.⁸⁸⁵ Jak je pak vnímán vztah církve a světa, církve a světských skutečností? Dvoustrannost vztahu lze vyjádřit ve formě dvou požadavků. První z nich na základě *Kompendia* říká, aby svět uznal církev jako skutečnost a kvas dějin. Stejně zní i slova brněnského teologa, aby moderní společnost a její členové uznaly přínos křesťanských hodnot a víry světu a civilizaci a začaly uskutečňovat její návrhy. Následný požadavek byl vznesen až Druhým vatikánským koncilem a představuje zlom, který byl v mentalitě církve 19. století nemyslitelný: církev nemá zapomínat, co přijala od dějin a od rozvoje lidského rodu.⁸⁸⁶ Se sebepojetím církve Procházka století jako nadřazené vůči světu zásadně souvisí apologetický tón jejich reprezentantů, jenž je pak umocněn obranným postojem tváří v tvář novým myšlenkovým proudům, včetně agresivních forem ateismu a materialismu.

⁸⁸⁰ *Kompendium*, čl. 8.

⁸⁸¹ Česky vyšlo již ve druhém vydání. FRANTIŠEK. *Laudato si': encyklika o péči o společný domov*. 2., revidované vyd. Praha: Paulínky, 2018.

⁸⁸² Srov. *Kompendium*; čl. 7.

⁸⁸³ Matěj Procházka hovoří o tom, že křesťanství je zdrojem pokroku a přivádí společnost k vyšším útvarům humanity, tj. k civilizaci. Podobně i Procházkův žák Tomáš Garrigue Masaryk staví řešení otázky sociální a národní na ideálu humanitním. Více viz Exkurz 1.

⁸⁸⁴ *Kompendium*, čl. 19.

⁸⁸⁵ Srov. *Kompendium*, čl. 19.

⁸⁸⁶ Srov. *Kompendium*, čl. 18; DRUHÝ Vatikánský koncil. *Gaudium et spes*, čl. 44. Česky vyšlo na stranách knihy: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, s. 175–265.

IX.3. Hlavní témata, východiska, cíle a prostředky v díle *Otázka dělnická*

Při výběru témat jsme postupovali na základě *Kompendia sociální nauky církve* s ohledem na povahu a obsah díla *Otázka dělnická* z pera Matěje Procházky. V prvním pododdílu zasadíme dělnickou otázku jako určitý společenský problém do širšího kontextu dějin spásy. Druhý pododdíl nás provede několika základními pojmy dělnické otázky. V dalším se zaměříme na mravnost jako cestu k proměně společenským otázkám a hlavní ctnosti očekávané od jednotlivých činitelů ve věci dělnické či sociální otázky. Čtvrtý pododdíl se bude věnovat roli církve v řešení uvedených problémů. Vždy budeme sledovat, jak se o zmíněných pojmech a tématech vyjadřují oba spisy. Především, jak Matěj Procházka pracuje s Písmem. Jako jeho současníci cituje Písmo a odkazuje se na něj spíše proto, aby pouze potvrdil, upevnil předkládané argumenty, ale nebere ho jako přímý inspirační zdroj. I církevní otec a příklady z dějin církve předkládá jako oporu současného postoje církve. Naopak metoda nastíněná v dokumentu Druhého vatikánského koncilu *Optatam totius* a užívaná v *Kompendiu* staví svou argumentaci na Písmu, pokračuje přes církevní otec a reflektuje další vývoj teologického promýšlení tématu.⁸⁸⁷

IX.3.1. Boží záměr pro člověka a lidstvo

Společenské skutečnosti, jakou je i dělnická otázka, náleží, teologicky vzato, do širších souvislostí, totiž do kontextu dějin spásy. Ocitáme se na společném poli s teologií dějin spásy, soteriologií a morální teologií. Budeme znovu pohlížet na zúčastněné činitele – Boha, člověka a lidstvo vůbec. Opět se zde tudíž objevuje otázka po obrazu Boha.

Matěj Procházka se nevěnuje daným tématům v nějaké části přímo, nýbrž na různých místech svého textu vkládá úvahy o Božím zjevení, o pochopení lidských dějin a o sebezpochopení člověka. Klíčovým momentem pro Boží zjevení v dějinách je Kristova smrt na kříži, kdy Bohočlověk vyjevil světu nové Boží jméno: „*Bůh je láska!*“ čili „*Já jsem, který miluje*“.⁸⁸⁸ Tímto se podle našeho autora započalo skutečné působení Boží lásky a péče vůči lidstvu. Brněnský kněz ve srovnání se současnou sociální naukou nebere v potaz předchozí osvobozující jednání Boha v dějinách izraelského národa,⁸⁸⁹ ba spíše naopak jej staví do kontrastu se zjevením Hospodínova bázeň vzbuzujícího jména „*Já jsem, který jsem!*“.⁸⁹⁰ Na právě uvedeném příkladu lze vidět, že otec Procházka odkazuje na Písmo svaté tehdy, kdy potřebuje potvrdit prezentované stanovisko. Do úvahy přichází ještě otázka, zda neexistuje jistá souvislost mezi autorovým opomenutím starozákonních příkazů o práci a odpočinku a jeho určitou přezíravostí vůči soudobým Židům.

Opět si dovolíme kritickou poznámku na adresu stavu teologie 19. století a brněnského kněze. Dogmatická teologie zanedbávala reflexi vztahu ekonomické Trojice ke světu, tedy jak se v něm Otec, Syn a Duch Svätý projevoval rozlišeně. Proto také

⁸⁸⁷ Srov. DRUHÝ Vatikánský koncil. *Optatam totius*, čl. 16. Česky vyšlo na stranách knihy: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, s. 339–359.

⁸⁸⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 170.

⁸⁸⁹ *Kompendium* hovoří zejména o exodu, darování Desatera a příkazech o sobotním a jubilejním roce jako důležitých důkazech Boží péče o svůj lid Izrael. Srov. *Kompendium*, čl. 21–26 .

⁸⁹⁰ „*Dříve zjevoval se Bůh i svému vyvolenému lidu jménem postrašným: „Já jsem, který jsem!“ A lidé třesouce se padali.*“ PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 170.

zjevení lásky druhé božské osoby se u našeho autora neukazuje jako láska Otce v Duchu Svátém. Tehdejší teologie také nevnímala propojení imanentní Trojice, tedy společenství lásky božských osob, a lidského společenství ve všech jeho různých formách, tak jak to vidíme v textu *Kompendia*.⁸⁹¹

Jak gymnazijní profesor prezentuje křesťanský pohled na člověka, jaké je pojetí lidské osoby z hlediska křesťanství? Za pilíře, na nichž náš autor vystavuje křesťanskou antropologii, bychom označili následující pojmy: lidská důstojnost, stejná práva pro všechny, individualita, svoboda a duchovní rozměr člověka. Nyní se u každého z nich zastavíme.

Důstojnost lidské osoby bychom identifikovali jako nosný pilíř, o nějž se opírají ostatní výše zmíněné charakteristiky křesťanské antropologie. Dárcem a původcem důstojnosti člověka je Bůh. Důstojnost se týká všech lidí bez rozdílu a brněnský teolog jej explicitně odvozuje z první kapitoly *Genesis*.⁸⁹² Skutečnost, že všichni lidé jsou obrazem Božím, zakládá jejich rovnost a bratrství před Bohem.⁸⁹³ Pak se odkazuje na Kristovo evangelium, které je „blahověstí“⁸⁹⁴ chudých a přináší nauku o důstojnosti lidské osoby. Křesťanskému pohledu na člověka odporují stanoviska jak Platona a Aristotela, tak novodobé teorie komunismu, socialismu, liberalismu a vědy, která se obejde bez víry. Jmenovaní filozofové a představitelé uvedených směrů totiž redukuje člověka buď na pouhý živý stroj, nebo na živočicha. Pater Procházka tak podtrhuje, že lidská důstojnost není věc, která se prodává či kupuje.⁸⁹⁵

Již ve výše uvedených větách můžeme najít až obdivuhodně podobné formulace či společné myšlenky se současným sociálním učením církve. Brněnský kněz by se jistě podepsal pod slova, že Kristovo evangelium, zvěstované církví, chrání lidskou důstojnost a zajišťuje člověku svobodu a že důstojnost každého člověka před Bohem je nejhlubším základem rovnosti a bratrství mezi lidmi.⁸⁹⁶ *Kompendium* se dále vyjadřuje o stejné důstojnosti všech, nedotknutelné, nezczizitelné a transcendentní důstojnosti lidské osoby⁸⁹⁷ a pojmenovává dvě extrémní redukcionistické koncepce ideologického charakteru, které vidí člověka jako nástroj či jako molekulu ve větším organismu.⁸⁹⁸

Dalším pilířem křesťanské antropologie jsou stejná práva, kterým se těší každá lidská osoba. Ve větách roztroušených na stránkách spisu *Otázka dělnická* její autor přisuzuje každému člověku nezadatelná práva a připouští, že Velká francouzská revoluce přinesla kromě zla i dobro v podobě rovnosti občanů před zákonem.⁸⁹⁹ V praktických návrzích k řešení dělnické otázky se věnuje následujícím oblastem práva: právo osobního majetku souvisí s právem dědickým, tedy s možností nakládat se získaným majetkem

⁸⁹¹ Srov. *Kompendium*, zejména čl. 31–34.

⁸⁹² Srov. *Gn* 1, 26–27. Jde o jediný výslovný odkaz na Starých zákon v díle *Otázka dělnická*.

⁸⁹³ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 22.

⁸⁹⁴ Český výraz pro evangelium užívaný v 19. století.

⁸⁹⁵ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 23, 70.

⁸⁹⁶ Srov. např. *Kompendium*, čl. 576, 144.

⁸⁹⁷ Srov. např. *Kompendium*, čl. 105, 107, 132, 144.

⁸⁹⁸ Srov. např. *Kompendium*, čl. 48, 124, 125.

⁸⁹⁹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 20, 29.

podle své vůle;⁹⁰⁰ „právo práce“ se týká pravidel ohledně délky pracovní doby, odpočinku, mzdy, pracovního prostředí apod.; zákony koaliční a spolčovací umožňují dělníkům hájit ve spolcích společné zájmy.⁹⁰¹ Brněnský kněz se staví za to, aby všeobecné, přímé a tajné hlasovací právo náleželo i dělníkům.⁹⁰² Je pochopitelné, že výběr práv v Procházkově díle je zúžený na dělnickou otázku a že ve srovnání s *Kompendiem* jde o podmnožinu lidských práv a svobod, které byly v průběhu 20. století rozpracovány na mezinárodní úrovni a na něž posléze pozitivně odpovědělo církevní magisterium.

V reakci na rovnostářský přístup komunismu k vlastnictví a k prožívání života se Matěj Procházka vyslovuje k pilíři individuality či jedinečnosti lidské osoby. Rovnost lidí ještě neznamena, že lidé jsou stejní a mají totožné potřeby. Člověčenstvo sestává z rozmanitosti schopností, vloh a zvláštních potřeb jednotlivců, a proto vyžaduje jistou míru svobody, aby se individualita rozvinula, aby každý byl sám sobě mírou a tvůrcem svého osudu.⁹⁰³

Nyní se zastavíme u pojmu svobody, její spojitosti s křesťanstvím a s jejími konkrétními vyjádřeními. Pro brněnského kněze je křesťanské náboženství synonymem svobody.⁹⁰⁴ Pokud stát bude vybudován na křesťanských hodnotách, bude představovat záruku svobody.⁹⁰⁵ Jak již bylo řečeno v předchozím odstavci, svoboda je nutnou podmínkou pro rozvoj člověka a jeho zapojení do širšího lidského společenství. Zdá se, že současná sociální nauka dotahuje tento směr uvažování v následujících slovech: lidská osoba je protagonistou společenského života, není pouhým předmětem, ale jejím subjektem, základem a cílem.⁹⁰⁶ Brtnický rodák zdůrazňuje určitý aspekt svobody vyznání. Důrazně apeluje na továrníky, aby dělníkům nebrali víru v Boha, protože je to jejich nejvyšší majetek.⁹⁰⁷ Uvedený požadavek jasně koresponduje s *Kompendiem*, protože každý má mít svobodu se zaměřovat ke svému poslednímu cíli, k Bohu.⁹⁰⁸

Poslední bod v předchozím odstavci odkazuje k duchovnímu rozměru lidské osoby. Člověk na rozdíl od zvířete má nesmrtelnou duši. S tímto souvisí i vyšší povolání člověka, které spočívá v jeho nesmrtelnosti a věčnosti.⁹⁰⁹ Náš autor užívá pojem „duchovní blahobyť“, který podobně jako blahobyť hmotný, je nutné žít. Duchovní blahobyť spočívá v nábožnosti a mravní kvalitě neboli ctnosti.⁹¹⁰ Také současné sociální učení církve definuje lidskou osobu jako bytost otevřenou transcendenci, jedinečnou a neopakovatelnou a hovoří o integrálním lidství, jež zahrnuje všechny rozměry lidské

⁹⁰⁰ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 14, 105.

⁹⁰¹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 93.

⁹⁰² Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 96. V Předlitavsku bylo zavedeno všeobecné volební právo v roce 1896. Týkalo se všech mužů nad 24 let, přičemž dělníci a nemajetní volili v páté kurii do říšské rady nejmenší počet poslanců. Nešlo tedy o rovné volební právo, které přinesly reformy až v roce 1907.

⁹⁰³ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 10.

⁹⁰⁴ Srov. např. *Gal* 3, 26 – 4,7; *Jan* 8, 31–36.

⁹⁰⁵ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 169, 186, 23.

⁹⁰⁶ Srov. *Kompendium*, čl. 106.

⁹⁰⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 105.

⁹⁰⁸ Srov. *Kompendium*, čl. 34. K náboženské svobodě, k právu na svobodu svědomí a náboženskou svobodu srov. *Kompendium*, čl. 48, 155, 553.

⁹⁰⁹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, např. s. 92, 70, 10.

⁹¹⁰ Srov. např. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 115. Tělesné blaho a hmotný blahobyť srov. např. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 123.

existence a jako takové je voláno ke spáse. Důležitým prvkem je i v sociálním rozměru sebezpřekročení ve vztahu k druhému člověku,⁹¹¹ jak o tom hovoří dialogický personalismus. Tuto náležitost brněnský kněz přímo netematizuje, pojednává však široce o křesťanské lásce, která je významným projevem společenských vztahů.

Doposud jsme se více soustředili na jednotlivého člověka. Proto se nyní podívejme na Boží plán pro lidstvo a na pojetí dějin, jak je podává středoškolský profesor ve druhé polovině 19. století. Zde se setkáváme s výše nastíněnou teologií dějin spásy a již uvedenými Procházkovými slovy, že středem a osou dějin je Kristus.⁹¹² Ten svou smrtí na kříži zjevil Boží lásku, která po následujících devatenáct století v podobě lásky bratrské zaplavuje svět.⁹¹³ Křesťanská nauka a praktická láska jsou výraznými činiteli v sociální oblasti, v proměnách společnosti. Křesťanské učení o člověku, o jeho důstojnosti totiž zazářilo pohanskému Římu jako světlo „*v beznadějně noci sociálních zmatkův*“ a od té doby zůstává středem a pákou veškerých dějin, je nositelkou pokroku, který národy vede k vyšším útvarům humanity, k civilizaci. Také v rozřešení dělnické otázky představuje křesťanská láska dovršení všech snah. Právě Kristova uzdravující moc a jeho nauka pomohou moderní společnosti na nohy. Jinými slovy: Kristus chodí po světě jako milosrdný samaritán a činí dobro všem, kdo to potřebují.⁹¹⁴

Boží záměr lásky pro lidstvo tvoří rámec sociální nauky církve. Jím se *Kompendium* otvírá i uzavírá. Podobně jako v díle brněnského profesora hrají Kristus a láska praktikovaná jeho následovníky nejvýznamnější roli v řešení sociální otázky. Jedinou záchranou není nic jiného než Osoba a jistota toho, který řekl: „*Já jsem s vámi!*“ Program vedoucí k Božímu záměru je ukotven v evangeliu a v živé tradici. Jeho středem je sám Kristus, kterého mají křesťané poznávat, milovat a následovat, aby mohli žít životem Trojice a spolu s ním přetvářet dějiny. Láska má být přítomna ve všech sociálních vztazích. Je totiž jedinou silou, která může člověka a lidstvo přivádět k dokonalosti a k Bohem zamýšlenému cíli, jímž je civilizace lásky.⁹¹⁵

Na konci zmiňme drobný rozdíl mezi *Otázkou dělnickou* a současnou sociální naukou vzhledem k člověku, lidstvu a plánu spásy. Matěj Procházka ve svém pojednání nevěnuje pozornost prvotnímu hříchu a jeho následkům pro následující generace.⁹¹⁶ Spíše se zaměřuje na společenské zlo a všímá si jeho konkrétních podob v průběhu dějin.⁹¹⁷ Soudobé zlo vidí v nadvládě kapitálu, jemuž člověk sám nemůže odolat, a jeho původ v tom, že se společnost v politice a národním hospodářství odtrhla od církve.⁹¹⁸ V tomto bodě se podobá encyklice *Rerum novarum*, jež se sice zmiňuje o následcích prvotního

⁹¹¹ Srov. *Kompendium*, čl. 130, 131, 38.

⁹¹² Viz výše oddíl V.5.

⁹¹³ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 230, 170.

⁹¹⁴ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 22–23, 229–230.

⁹¹⁵ Srov. *Kompendium*, čl. 577, 580, 581.

⁹¹⁶ Srov. např. *Kompendium*, čl. 27.

⁹¹⁷ Kupříkladu mluví o zlu v germánských řádech, které svíraly společnost jako křeče.

Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 187.

⁹¹⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 47, 8.

hříchu, nicméně mnohem více se věnuje zlu společenskému.⁹¹⁹ Dnes bychom uvedený pojem definovali jako sociální hřích nebo hřích světa.

IX.3.2. Základní pojmy dělnické otázky

Nyní postupně probereme základní pojmy dělnické, respektive sociální otázky, které v Procházkově díle a v církevních dokumentech jsou ve vzájemném vztahu. Představují je práce a kapitál, chudoba a bohatství.

Pojem práce se vine celými dějinami sociální nauky církve. Práce představuje klíč k sociální otázce⁹²⁰ a je vázána na další skutečnosti a činitele: podmiňuje nejen ekonomický rozvoj, ale také mravní a kulturní růst osob, rodiny, společnosti a lidského rodu. *Kompendium* jí věnuje celou jednu kapitolu.⁹²¹

Matěj Procházka rozpracovává základní rysy pojmu práce, které můžeme vnímat jako zárodky pozdějšího zpracování v sociální nauce církve. Předkládá křesťanský pohled na práci, užívá biblických podkladů a zejména důkazů o hodnotě lidské práce v dějinách křesťanství. Začíná u Ježíše Krista, kterému nebyla práce cizí, neboť pracoval jako adoptivní syn Josefa v tesařské profesi, konal ji se ctí, a tak práci posvětil. Poskytl příklad „veselého a ochotného pracování“ jako povinnosti každého křesťana.⁹²² *Kompendium* se tomu věnuje v části nazvané „Ježíš jako muž práce“ a k Procházkovým argumentům připojuje ještě Kristovo veřejné působení a poslání, kdy kázal o práci a konal mocné skutky.⁹²³ Navíc, ve srovnání s *Otázkou dělnickou* jde *Kompendium* zpět do Starého zákona, ke stvoření člověka, kde se zastavuje u důležitého momentu stvoření člověka a jeho úkolu pracovat.⁹²⁴ Brněnský kněz pak činí další výslovné odkazy na sv. Pavla, který si sám vydělával na živobytí a káral: „*Kdo nechce pracovat, ať nejí.*“⁹²⁵

V poslední kapitole *Otázky dělnické* prochází náš spisovatel dějiny křesťanství a přináší důkazy o tom, co jmenované náboženství učinilo pro blaho lidstva. V případě práce mluví o tom, křesťanství ji povzneslo a dalo jí opět volnost. Co míní autor „volnou prací“? Jde o osvobození práce, aby totiž nebyla vnímána jako nezbytné zlo, jako něco nečestného, co snižuje člověka na úroveň otroka.⁹²⁶ Jaké charakteristiky práce vyzdvihuje Matěj Procházka ve svém spise? Za prvé ji považuje za úkol každého člověka a povinnost uloženou Bohem. Práce jej nemá zneuctit, nýbrž vést ke cti.⁹²⁷ Máme se podívat nad naprosto totožným vyjádřením v encyklice *Rerum novarum*?⁹²⁸ Za druhé práce směřuje

⁹¹⁹ Srov. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 2, 15, 45.

⁹²⁰ *Kompendium*, čl. 101; JAN PAVEL II. *Laborem exercens*, čl. 3. Dokument vyšel česky na stranách knihy: *Sociální encykliky (1891–1991)*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 297–350.

⁹²¹ Srov. *Kompendium*, kap. VI, zvláště čl. 269.

⁹²² Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 22, 180.

⁹²³ Srov. *Kompendium*, čl. 259–261.

⁹²⁴ Srov. *Kompendium*, čl. 255, 256.

⁹²⁵ *Sk* 20, 34; *2 Sol* 3, 10.

⁹²⁶ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 164, 179. Dále dokládá např. moment na přelomu starověku a středověku v řeholních komunitách, kde platil příkaz práce. Dále pod vlivem církve řemeslnická práce ve středověku nabyla vážnosti. Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 178, 25.

⁹²⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 22, 179.

⁹²⁸ „*Výdělečná práce ... není člověku k hanbě, nýbrž ke cti.*“ LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 16.

k výdělků a člověk má mít z ní zásluhy a prospěch.⁹²⁹ Za třetí lidská práce má mravní hodnotu. Je to „prostředek mravnosti“, což znamená, že člověk skrze ni roste v ctnostech a povznáší se k Bohu. Tváří v tvář drsné a tvrdé realitě tovární výroby brněnský kněz píše, že je nutné, aby dělníci měli ducha Kristova a zapřeli sami sebe, vzali na sebe svůj kříž a následovali sloužícího Syna člověka.⁹³⁰ Tímto dobrovolným plněním svých „svízelných povinností“ budou vzdávat oběť Bohu a přetvářet ji ve službu Boží.⁹³¹ Shrnout bychom to mohli Procházkovými slovy: Práce má svou hodnotu na základě toho, že ji koná člověk.⁹³²

Jaká podobná vyjádření ke zmíněným třem charakteristikám práce bychom našli v *Kompendiu*? Práci je třeba ctít, ale ne se jí klanět, protože je jen prostředkem k důstojnému životu a představuje zdroj bohatství. Mravní hodnota práce je přímo spjata s tím, kdo ji koná, tedy s osobou. Jinak řečeno: osoba je měřítkem důstojnosti práce.⁹³³ Sem patří také duchovní rozměr práce. *Kompendium* hovoří o spiritualitě práce, která obsahuje i aspekt spásy, protože skrze ni se člověk podílí na díle stvoření a vykoupení.⁹³⁴

Kompendium považuje za vrchol biblického učení o práci přikázání sobotního dne, který odkrývá horizont plnější svobody, a rozpracovává význam odpočinku, aby se člověk nestal dobrovolně či z donucení otrokem práce a nebyl vykořisťován.⁹³⁵ Tento biblický odkaz brněnský teolog neuvádí, ale věnuje se praktickým požadavkům shrnutým do „*řádu a právu práce*“: vedle vyměření pracovní doby požaduje svěcení neděle a svátků pro odpočnutí a zotavení na těle i na duchu.⁹³⁶ Bod, který náš autor nezná, je sociální rozměr práce, který dává příležitost pracovat s ostatními a pro ostatní, příležitost ke směně, vztahům a setkáním.⁹³⁷

Zatímco jsme věnovali značný prostor klíčovému pojmu sociální a dělnické otázky, u ostatních pojmů se zastavíme jen krátce, a to z důvodu, že je ani Matěj Procházka příliš nerozebírá. Komplementárním pojmem k práci je kapitál. Gymnaziální profesor jej nijak nevysvětluje a pojem používá v různých významech: jako výrobní kapitál či jako kapitál spolkových záložen, anebo jako zástupné slovo pro kapitalisty, tedy vlastníky kapitálu. Podobně *Kompendium* mluví na jedné straně o dvou faktorech produkce, na straně druhé o dvou konkrétních společenských třídách.⁹³⁸ Brněnský kněz konstatuje, že práce a kapitál nestojí proti sobě, ale že jeden bez druhého nemůže obstát.⁹³⁹ Kapitál může být využit i pro dobro dělníků, například na stavbu jejich bytů. Rozdíl mezi dvěma stavy či třídami není nepřekročitelný, protože skrze práci a výdělek se může dělník

⁹²⁹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 73, 84–85.

⁹³⁰ Srov. např. *Mk* 8, 34; *Mk* 10, 45.

⁹³¹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 22, 71, 74, 179.

⁹³² „*Práce dělníkova není pouhou věcí, pouhým towarem ... v práci jest člověk sám se svým tělem i s nesmrtelným duchem.*“ PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 92.

⁹³³ Srov. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 34: Práce nese v sobě dvojí charakter. Za prvé je osobní, tedy vynaložená síla je spojena s osobou a je jeho vlastnictvím. Za druhé je nutná, protože člověk potřebuje plody práce, aby si uhlíčil život.

⁹³⁴ Srov. zejména *Kompendium*, čl. 257, 263, 271.

⁹³⁵ Srov. *Kompendium*, čl. 258.

⁹³⁶ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 93–94.

⁹³⁷ Srov. *Kompendium*, čl. 273.

⁹³⁸ Srov. *Kompendium*, čl. 277.

⁹³⁹ Podobně má: LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 15.

stát kapitalistou.⁹⁴⁰ Současná sociální nauka církve se kapitálem zabývá mnohem více. Zdůrazňuje přednost práce před kapitálem i jejich komplementaritu, v nichž může být jejich protiklad překonán.⁹⁴¹

Nakonec postoupíme k dvojici pojmů chudoba a bohatství, jež v určitých vyjádřeních zastupují odlišné skupiny ve společnosti a jež korespondují s předchozí dvojicí pojmů „chudá pracovní síla“ a „duševně pracující kapitál“.⁹⁴² Společný jmenovatel chudoby a bohatství je vlastnictví či majetek, jenž představuje další klíčový pojem sociální otázky. Svrchovaným pánem všeho je Bůh, který svěřil člověku dočasné správcovství majetku.⁹⁴³ Již výše jsme viděli, že brněnský kněz se zásadně staví proti znásilnění práva na soukromé vlastnictví ze strany komunismu. Rozlišuje také majetek hmotný a duchovní, jímž míní víru.

Jak v *Otázce dělnické*, tak v *Kompendiu* se konstatuje, že chudí budou existovat stále,⁹⁴⁴ že chudobu nelze úplně odstranit.⁹⁴⁵ Oba spisy dokazují, že zájem o chudé patří bytostně k životu křesťanského společenství. Gymnaziální učitel vypisuje svědectví křesťanské lásky v průběhu dějin od první církve v Jeruzalémě přes církevní otce až po nejrůznější dobročinné spolky a aktivity doby 19. století. Za důležitý považuje pojem almužna. Rozvádí důvody, proč je nutná, a současně upozorňuje, že se má řídit moudrostí při rozdělování. Apeluje na podvojnost almužny jako hmotného daru a almužny duchovní.⁹⁴⁶ Dále náš autor ukazuje spojitost mezi soukromým majetkem, jež má člověk užívat podle míry svých oprávněných potřeb, a mezi nadbytkem, který patří chudým jako jejich podíl. Zde vychází ze slov papeže Řehoře Velikého, který celé církevní jmění nazval jménem chudých (*patrimonium pauperum*).⁹⁴⁷ Zmíněné tvrzení o chudých a potřebných propojila sociální nauka církve s principem tzv. univerzálního určení statků. Daná zásada vyžaduje, aby chudým byla věnována zvláštní pozornost a přednostně se rozhodovalo v jejich prospěch, a to skrze křesťanskou lásku a skutky tělesného a duchovního milosrdenství, o čemž svědčí celá církevní tradice. Právu univerzálního užívání statků, podle něhož má mít každý přístup k bohatství Země a užívat ji pro svůj plný rozvoj, je pak podřízeno právo na soukromé vlastnictví.⁹⁴⁸

IX.3.3. Křesťanská morálka a ctnosti jako způsob řešení dělnické otázky

Lze shrnout řešení dělnické otázky pod nějakého společného jmenovatele? Jak jsme již uvedli, Procházka klade důraz na mravnost a pěstování ctností podle křesťanského pojetí, protože nenáboženské teorie filantropismu jsou ve srovnání s tím jen „zmrzlé kvítky, trní a bodláčí“.⁹⁴⁹ V této věci ovšem s Procházkou asi plně souhlasit nebudeme, protože

⁹⁴⁰ Ke kapitálu a jeho vztahu k práci srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 13, 97, 139.

⁹⁴¹ Srov. *Kompendium*, čl. 277.

⁹⁴² Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 29.

⁹⁴³ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 106.

⁹⁴⁴ Srov. např. *Jan* 12, 8.

⁹⁴⁵ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 45; *Kompendium*, čl. 183.

⁹⁴⁶ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 166, 229. Naopak v *Kompendiu* je zmíněna na jediném místě. Srov. *Kompendium*, čl. 184.

⁹⁴⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 106, 176, 85.

⁹⁴⁸ Srov. *Kompendium*, čl. 171–182.

⁹⁴⁹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 31, 71, 84–86, 168–169.

i mimo církev se nacházejí lidé opravdu velmi dobré vůle a velkého srdce. Současné sociální učení církve se zakládá na tom, že teologická dimenze je nutná jak pro teoretické, tak pro praktické řešení společenských problémů. V *Kompendiu* stojí, že morální zásady osvícené vírou v Boha a v Ježíše Krista jsou „*jediným a nenahraditelným základem stability a pokojnosti veškerého ... soukromého i veřejného uspořádání, z něhož vyplývá a na němž také závisí prosperita států.*“⁹⁵⁰

Ve spisu *Otázka dělnická* se probírají konkrétní ctnosti všech činitelů, kteří přispívají k řešení dělnické otázky – dělníků, továrníků a křesťanských spolků či celkově církve. Brněnskému knězi nejde o jejich vyčerpávající a systematický výčet. Spíše se zdá, že nechává zaznít podněty ze spisů různých autorů. Proto nyní zdůrazníme jen několik charakteristických ctností, které by členové každé skupiny měli pěstovat.

Ctnosti dělníků bychom mohli vnímat ve dvou rovinách – společenské a individuální. K sociálním principům bychom zařadili „zásadu solidární záruky“. Ctnost solidarity,⁹⁵¹ jakéhosi společného a nerozdílného úsilí, spočívá ve vzájemné podpoře a pomoci, která vedle hmotného charakteru může mít i rozměr mravní. Jádrem a východiskem svépomocných spolků je spořivost, kterou náš autor nazývá křesťanskou hospodářskou ctností, s níž úzce souvisí pracovitost a střídmost. Spořivost znamená schopnost ušetřit pravidelně částku na živobytí, která je nutná pro jednotlivce a pro jeho rodinu, a souvisí se střídmostí, což téměř výhradně znamená schopnost odolat lákadlům alkoholu.⁹⁵² Pracovitost by se dala propojit s udatností k mužnému snášení ran a břemen při tvrdé práci v továrnách a souvisí se „sebezapíravostí“ a odříkáním. Nábožnost či zbožnost je ctnost, která proniká ostatní ctnosti. Víra a mravní základ jsou pokladem, který nemají podnikatelé dělníkům upírat, ale naopak jim dávat prostor, aby ho rozvíjeli.⁹⁵³

Na adresu továrníků a velkopřumyslníků zaznívají z úst brněnského teologa jak výzvy, tak výtky. Mnozí z kapitalistů se totiž nechali strhnout egoismem, kořistěním a krutostí. Ohledně zacházení s dělníky náš autor tvrdí, že právě židovští továrníci častěji lépe zacházejí s dělníky než zaměstnavatelé křesťanští. Ačkoli – jak jsme o židovské otázce pojednali na příslušných místech⁹⁵⁴ – vystupuje vůči židovským podnikatelům s určitou nedůvěrou a obezřetností, pravděpodobně chce provokovat, a proto dává za příklad někoho, od něž takové chování spíše nebylo očekáváno.⁹⁵⁵ Dalo by se to přirovnat k Ježíšovi, který dával za vzor Samaritána.⁹⁵⁶ Jaké křesťanské ctnosti by tedy měli pěstovat majitelé velkých podniků? Proti zmíněným neřestem staví ctnost mírnosti ve volné soutěži, slušnosti a spravedlnosti. Spravedlnost nepovažuje dělníka za stroj, ale ctí ho jako lidskou osobu a dává mu spravedlivě vyměřenou mzdu. Zaměstnavatele vybízí, aby byli

⁹⁵⁰ Srov. *Kompendium*, čl. 577, který cituje encykliku Pia XII. *Summi Pontificatus* z roku 1939.

⁹⁵¹ Protože slovo solidarita náš autor neužívá, vyvozujeme jeho význam z vysvětlení pojmu solidární.

⁹⁵² Opilství představovalo obrovský sociální problém 19. století a – jak jsme již viděli v předešlé kapitole – týkal se všech skupin obyvatelstva. V případech dělníků, kteří se v sobotu po skončení práce uchýlí do krčmy a propijí značnou část své týdenní mzdy, fungoval alkohol zejména jako anestetikum na obrovskou tíži, beznadějnou monotónnost a vztahovou vykořeněnost jejich života. V českých zemích to byl jeden z důvodů, proč církevní hierarchie začala brát vážně dělnickou otázku.

⁹⁵³ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 44, 45, 48, 49, 52–53, 71–75.

⁹⁵⁴ Viz oddíl V.6. a pododdíl VIII.1.1.

⁹⁵⁵ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 84, 86.

⁹⁵⁶ Srov. *Lk* 10, 30–37.

pravými otci svých dělníků a aby se, vedeni křesťanskou láskou a sebezapíravostí, starali o jejich tělesné i duchovní blaho.⁹⁵⁷

V průběhu dějin církev se svými charitativními spolky praktikuje dobročinnou lásku, která je projevem Krista-milosrdného samaritána, dcerou Boží a duší církve. Tato láska dovrší to, nač svépomoc, stát, ani továrníci nestačí. Záměrem křesťanské lásky je postihnout celého člověka a učinit jej pravým, bezúhonným a krásným obrazem Božím.⁹⁵⁸

Kompendium je protkáno zmínkami o nejrůznějších ctnostech, které se mají projevovat v oblasti rodinného, kulturního, pracovního, ekonomického a politického života. Adresáti zde často nejsou specifikováni, až na poslední kapitolu, kde se pojednává o službě věřícího laika ve zmíněných oblastech. S odkazem na našeho autora bychom zdůraznili solidaritu, spravedlnost a lásku.

Solidarita je významnou sociální ctností, protože je projevem jasného vědomí vzájemné závislosti jednotlivců i národů, podtrhuje rovnost a důstojnost a probouzí v lidech sounáležitost těch, kdo společně putují tímto světem. Spravedlnost je rozhodující kritérium mravnosti v oblasti meziosobních a společenských vztahů, musí však být korigována láskou. *Kompendium* rozvíjí pojem sociální spravedlnost. Láska pak je největším sociálním přikázáním, které má pronikat všechny společenské vztahy. Má být přehodnocena do nejvyššího a univerzálního kritéria celé sociální etiky, podle níž jsou vnímány ostatní ctnosti. Láska je paní a královnou všech ctností a s ostatními ctnostmi ji spojuje hluboká vazba. Mezi všemi cestami řešení sociální otázky má být „tou nejvzácnější cestou“, cestou, která je schopna proměnit člověka a která má dovést k cíli – k civilizaci lásky.⁹⁵⁹

IX.3.4. Role církve

Již několikrát jsme se dotkli nezastupitelné role církve a křesťanství pro řešení dělnické otázky. Také jsme poukázali na další skupiny ve společnosti, které se s církví na tomto úkolu spolupodílí – jak je to uvedeno v *Otázce dělnické* i v současné nauce církve. Nyní se zaměříme na následující otázky: Jaká je specifická role církve ve společnosti a jaké jsou její specifické dary? Jaké výzvy v tomto ohledu stojí před jejími členy?

Brněnský kněz považuje církev za nezastupitelného činitele. V ní se nalézají balzámy na hluboké rány lidstva,⁹⁶⁰ který má svůj zdroj v Kristu a jeho lásce. Jejím úkolem je vést k pravému lidství, humanitě založené na Kristu, vzdělávat mravní vědomí dělníků i továrníků a povzbuzovat k praktické lásce k bližním, zvláště k chudým. Přínos církve při nejrůznějších společenských změnách v průběhu dějin představují následující obrazy.

⁹⁵⁷ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 84–86, 107, 122, 162.

⁹⁵⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 162–171, 229.

⁹⁵⁹ Srov. *Kompendium*, čl. 193, 204, 201–208, 580–581, 583.

⁹⁶⁰ Srov. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 22, 45: Církev nabízí lék v podobě křesťanské nauky a morálních zásad.

Církev je matkou chudých, která se vždy projevovala dobročinností,⁹⁶¹ archou Páně, která zachovala trosky staré vzdělanosti, a holubicí, jež přinášela mír.⁹⁶²

Současná sociální nauka církve obsahuje v zásadě stejné důrazy, ale používá také nové pojmy a obrazy. V nich se odráží jak dlouhý vývoj reflexe, tak nové sebepojetí církve a jejího vztahu ke světu po Druhém vatikánském koncilu. Častým vyjádřením poměru křesťanského společenství ke světu a lidstvu je služba. Církev je povolána sloužit Božimu království ve světě tím, že hlásá univerzální a integrální spásu, tedy spásu pro všechny a spásu celého člověka, spásu, která proniká i do pozemských, časných skutečností.⁹⁶³ Církev je znamením Boží lásky, Lásky trojiční, která „je základem smyslu lidské osoby, společenství a lidské činnosti ve světě.“ Proto k přetvoření světa je nutné nové přikázání lásky.⁹⁶⁴

Církev, která se považuje za znalkyni lidství a která se současně snaží reflektovat proměnlivé skutečnosti života společnosti, chce všem lidem nabídnout integrální a solidární humanismus, v němž by se jednotlivci, společenství a celá lidská rodina snažili rozvíjet mravní a sociální ctnosti.⁹⁶⁵ V tomto „církev nabízí originální a nenahraditelný přínos, když se svou službou přivádí lidskou rodinu k větší lidskosti a staví jako štít proti každému pokušení totalitarismu,“ který nerespektuje integrální a definitivní povolání člověka.⁹⁶⁶ Stejně tak vystupuje i Procházka proti různým teoriím a praktickým excesům socialismu a komunismu. Jinými slovy: církev nesmí mlčet a má být dokonce žalobou hříchu, nespravedlnosti a násilí, především při obhajobě práva chudých a slabých.⁹⁶⁷

Slova předchozího odstavce jistě souvisí s rolí církve jako matky a učitelky, zmíněnou na jednom místě *Kompendia*. Otevřenost církve vůči člověku a jeho skutečným ve společnosti výstižně vyjadřuje také obraz Dobrého pastýře, který vychází hledat člověka tam, kde je, do jeho životních situací a podmínek.⁹⁶⁸

Zmíněná otevřenost se promítá do povolání církve spolupracovat s druhými a vstupovat do dialogu s těmi, kdo sdílejí zájem o dobro člověka a o obecné dobro.⁹⁶⁹ V tomto ohledu je náš gymnaziální profesor synem církve, která je výjimečnou znalkyní pravdy. Přestože se Procházka otvírá názorům z knih protestantských autorů věnovaných

⁹⁶¹ Srov. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 24: Církev je společnou matkou bohatých a chudých. Jejím úkolem je každodenně konat skutky dobročinnosti.

⁹⁶² Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 100, 160, 164, 175–178, 181–189, 228–229.

⁹⁶³ Srov. *Kompendium*, čl. 1, 38, 50, 51.

⁹⁶⁴ Srov. *Kompendium*, čl. 54.

⁹⁶⁵ Srov. *Kompendium*, čl. 19, 53, 81, 85.

⁹⁶⁶ Srov. *Kompendium*, čl. 51.

⁹⁶⁷ Srov. Dopis kardinála Angela Sodana předsedovi Papežské rady pro spravedlnost a mír, kardinálu Renatu R. Martinovi z června 2004. Dopis kardinála Angela Sodana. In *Kompendium sociální nauky církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 13; *Kompendium*, čl. 81.

⁹⁶⁸ Srov. *Kompendium*, čl. 86.

⁹⁶⁹ *Kompendium* hovoří o dialogu s občanskou společností a politickou obcí, ekumenické dialogu, dialogu s židy a věřícími jiných náboženství. Srov. *Kompendium*, čl. 534–537.

společenským otázkám, zdůrazňuje velikost či nadřazenost katolické církve a jejího působení,⁹⁷⁰ je mu však zatěžko přijmout kritiku do vlastních řad.

Vyzdvihnout chceme praktické návrhy, které otec Procházka adresoval do řad katolické církve, kde mnozí kněží zůstávali neteční a netušící velikost zla se nezajímali o daný společenský problém. Brněnský kněz cituje usnesení německých biskupů ve Fuldě z roku 1869, které apeluje na ty, kdo nesou zodpovědnost v církvi, aby obraceli pozornost duchovenstva k dělníkům a jejich nesnázím. Dále se v něm žádá, aby se dělnická otázka promítla do studia filozofie a pastorální teologie během kněžské formace a aby se někteří věnovali přímo studiu národního hospodářství a podnikli studijní cesty, a tak se inspirovali tím, jak se řeší situace a potřeby dělníků jinde.⁹⁷¹ Procházka také očekává od duchovenstva osvětovou činnost ve farnostech.⁹⁷² Zde se nabízí otázka, jak dalece se v tomto očekávání odráží dědictví josefinismu, kdy kněží měli vystupovat i ve věcech veřejného života, nebo zda přece jenom mnohostranná angažovanost duchovních v odborné a osvětové činnosti nepatřila k sebepojetí či identitě četných kněží a nevycházela tak vstřícně nejruznějším potřebám společnosti předminulého století, jak je to evidentní na činnosti členů družiny Sušilovy, k níž náš autor patřil.

Kompendium v tomto ohledu opět odráží pokoncilní sebepojetí církve. Jsou to v první řadě věřící laici, kteří mají být schopni plnit své úkoly v časných skutečnostech světa, a proto je sociální otázka vnímána jako neopomenutelná součást formace každého křesťana. Neméně důležité je začlenit sociální nauku do formace kněží a kandidátů kněžství.⁹⁷³

Poslední bod se týká poměru církve a státu. Ve svém díle se brněnský kněz nesoustředí na konkrétní popis ideální formy státu a spolupráce s církví, ale vyzdvihuje tzv. křesťanský stát, který pro něj představuje zřízení, jež je prodchnuto křesťanskými zásadami a morálkou. Z jiných jeho poznámek víme, že považoval vliv církve na školství a manželství v habsburské monarchii za dobré řešení a kritizoval liberální zákonodárství v životě společnosti. Ve svém spise podává několikabodový návrh, který se týkal státního zřízení, konkrétně toho, jaké prospěšné reformy by mohly být pro dělníky vykonány zvláště v oblasti zákonodárství, berní soustavy, úřadů a kontroly, finanční podpory a školství.⁹⁷⁴

Pohled církve na formy státu a na její zapojení do veřejného života prošlo dlouhým vývojem. V roce 1885 vydal papež Lev XIII. encykliku *Immortale Dei* o křesťanském zřízení státu, v němž staví na dělbě úkonů ve společnosti mezi státem a církví. *Kompendium* odráží současný stav, v němž se církev nesměšuje s politickou obcí a není

⁹⁷⁰ Uvedme příklad katolických dělníků v Belgii, kteří si vedou lépe než protestantští. Jejich „dobré chování, správnost a pravidelnost“ jsou ovocem pevného náboženského přesvědčení. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 72.

⁹⁷¹ Usnesení německých biskupů ve Fuldě doporučuje pro stipendijní cesty Francii, kde se věnují otázce náboženské a mravní. Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 9.

⁹⁷² Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 124.

⁹⁷³ Srov. *Kompendium*, čl. 528–533.

⁹⁷⁴ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 92–100.

vázána na žádný politický systém. Církev a stát jsou vzájemně nezávislé entity, které se mají snažit o spolupráci a harmonické soužití⁹⁷⁵

IX.3.5. Práva ženy⁹⁷⁶

Tíže industrializace a procesu tovární výroby se hluboce a přímo dotýkala vedle mužských dělníků i žen a dětí. Matěj Procházka se staví za to, aby v továrnách nepracovaly děti do patnácti let, což byla revoluční myšlenka nejen na svou dobu, ale v některých zemích ještě dlouho poté.⁹⁷⁷ Důvodem je starost o jejich tělesné zdraví, psychický a mravní růst, aby děti nebyly vystavovány nezdravému vlivu a chování ze strany dospělých dělníků.⁹⁷⁸

Náš autor se na několika místech vyslovuje ve věci práv a postavení žen pracujících v továrnách. Konkrétně ve čtyřech bodech či oblastech formuluje požadavky zejména vůči továrníkům a vůči státu. V dané problematice čerpá v zásadě ze dvou knih: *Les Cités ouvrières de Mulhouse et du département du Haut-Rhin* z pera Achilla Penota vydané roku 1867 a *Kapitalismus und Sozialismus* od Alberta Schäfflea z roku 1870. Domníváme se však, že prvotním impulzem pro jeho vnímavost k postavení žen-dělnic byla zkušenost z dob kooperátorské služby v Komárově a Zábrdovicích.

První požadavek se týká ohodnocení ženské práce. Mzda ženy by měla být dostatečná a měla by se co nejvíce blížit mužské.⁹⁷⁹ Druhý bod představuje ochranu pracujících dělnic před obtěžováním a zneužíváním ze strany mužů. Proto náš autor navrhuje zvláštní dozorce, jež by zajišťoval stát a kteří by nenadálými kontrolami pracoviště poskytovali ženám bezpečné pracovní prostředí. Případně by zde měl figurovat jako druhý dozorce kněz. Další variantou bylo připravovat pro tuto funkci samotné ženy dozorkyně anebo vůdkyně dělnic.⁹⁸⁰ Ve třetím požadavku se jedná o ochranu matek v období šestinedělí a těch, které mají kojence. Ženy by neměly pracovat alespoň čtyři týdny, lépe však šest týdnů po porodu a měly by v této době pobírat mzdu.⁹⁸¹ Čtvrtý požadavek se týká organizace dělnického města, kde by byl zřízen „puponát“ neboli jesličky pro kojence pro případ, že se matka o dítě neumí či nemůže starat. Fungovat by zde měly dva výbory, mužský a ženský, z nichž druhý by zajišťoval to, co souvisí

⁹⁷⁵ Srov. *Kompendium*, čl. 50, 424–427.

⁹⁷⁶ Zajímavé je, že i Procházkův žák Tomáš Garrigue Masaryk se angažoval v oblasti ženských práv. Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk irituující a fascinující*, s. 47, 213. Více viz Exkurz 1.

⁹⁷⁷ V habsburské monarchii platil obecně věkový limit pro zapojení do pracovního procesu, včetně továren, dvanáct let, tedy po dokončení povinné šestileté školní docházky. Novelizace živnostenského zákona z roku 1885 upravila mj. pracovní podmínky pro dělníky v továrnách. Nesměli zde pracovat děti do čtrnácti let a do šestnácti jen v případě lehčích prací při maximu jedenácti hodin denně. KIMMELOVÁ, Sandra. *Zákaz práce dětí: srovnání úpravy ČR s právní úpravou EU*. Plzeň, 2013. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta právnická, s. 35–36.

Procházka má ve srovnání s encyklikou *Rerum novarum* mnohem radikálnější požadavky. Encyklika neuvádí věkový limit pro zaměstnávání dětí, ale práci v továrně podmiňuje dostatečnou fyzickou vyspělostí a rozvinutými duševními schopnostmi dítěte. Srov. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 33.

⁹⁷⁸ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 94. Encyklika *Rerum novarum* neuvádí věkový limit pro zaměstnávání dětí, ale práci v továrně podmiňuje dostatečnou fyzickou vyspělostí a rozvinutými duševními schopnostmi dítěte. Srov. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 33.

⁹⁷⁹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 91, 122. Kupříkladu ženy zaměstnané v prádelnách pobíraly o třetinu až polovinu nižší plat než muži.

⁹⁸⁰ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 95, 121.

⁹⁸¹ Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 94, 145.

s povoláním matky: pečovat o čistotu a zdraví v bytech a v jiných zařízeních, vzdělávat ostatní ženy apod.⁹⁸²

Jak vidíme, brněnský kněz si byl jasně vědom specifity povolání ženy, jejích předností i její zranitelnosti. Jeho konkrétní požadavky, podle nichž má být ženě zajištěna ochrana v její znevýhodněné pozici v záležitosti mzdy, v roli matky a v možné agresi ze strany muže, ukazují na Procházkovu praktičnost a realismus. Uvedme malé srovnání s encyklikou *Rerum novarum*, která argumentuje tím, že pro ženu jsou některé práce méně vhodné, že je pro ni nejpřirozenější práce v domácnosti a péče o rodinu, jež chrání její důstojnost.⁹⁸³ Naproti tomu *Otázka dělnická* počítá s realitou a věnuje se konkrétním řešením ve prospěch dělnic.

V podobném obecném duchu se nesou i ostatní dokumenty církevního magisteria, které v zásadě podtrhují specifickou roli ženy, ačkoli ty chronologicky mladší nevyklučují její angažovanost v jiných oblastech života práce. Ve stručném přehledu zmiňme některé jejích myšlenky. Encyklika Pia XI. *Quadragesimo anno* z roku 1931 opět zdůrazňuje mateřskou roli ženy a doporučuje, aby pracovala doma, případně blízko domova.⁹⁸⁴ Roku 1971 se papež Pavel VI. ve svém apoštolském listě *Octogesima adveniens* podporuje zrovnoprávnění ženy v kulturním, hospodářském, společenském a politickém životě, přičemž z toho plynoucí svobody nesmějí ubírat prostor pro specifickou roli ženy v rodině a výchově dětí.⁹⁸⁵ O deset let později se Jan Pavel II. ve svých dvou dokumentech vyslovuje o potřebě uznávat práva žen v pracovní oblasti především z hlediska mezd, pojištění a zdravotní péče a požaduje rodinné a mateřské přídatky pro ženu, která je s rodinou.⁹⁸⁶ *Kompendium* shrnuje to, co již bylo vysloveno v jiných textech magisteria, a také zdůrazňuje, že „ženské vlohly jsou nezbytné ve všech výrazech společenského života, a proto je nutno zajistit přítomnost žen také v oblasti práce“. Řešení této problematiky je podle něj „měřítkem kvality společnosti“.⁹⁸⁷

IX.4. Procházkův vliv na další generace křesťanských socialistů

Jak již mohlo vyplynout z našeho dosavadního pojednání, Matěj Procházka byl prvním, kdo na základě vlastní reflexe soudobé situace a poznatků středoevropských a západoevropských autorů „vytyčil aktuální program sociální práce pro české prostředí“, v němž každému zapojenému činiteli vymezil akční prostor.⁹⁸⁸ Jeho *Otázka dělnická* byla

⁹⁸² Srov. PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 134.

⁹⁸³ Srov. LEV XIII. *Rerum novarum*, čl. 33.

⁹⁸⁴ Srov. PIUS XI. *Quadragesimo anno*, čl. 71. Dokument vyšel česky na stranách knihy: *Sociální encykliky (1891–1991)*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 57–112.

⁹⁸⁵ Srov. PAVEL VI. *Octogesima adveniens*, čl. 13. Dokument vyšel česky na stranách knihy: *Sociální encykliky (1891–1991)*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 261–296.

⁹⁸⁶ Srov. JAN PAVEL II. *Laborem exercens*, čl. 19; JAN PAVEL II. *Familiaris consortio*, čl. 24. Dokument vyšel česky: JAN PAVEL II. *Familiaris consortio: apoštolská adhortace o úkolech křesťanské rodiny v současném světě*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1992.

⁹⁸⁷ *Kompendium*, čl. 295.

⁹⁸⁸ MAREK, P. *Čeští křesťanští sociálové*, s. 280.

sice v době svého prvního vydání čtena,⁹⁸⁹ nenašel se však nikdo, kdo by na ni bezprostředně podobným úsilím navázal.

České a moravské katolické prostředí sice tepalo aktivitami, ale nepokračovalo v rozvíjení teoretické reflexe. K tomu došlo až o více než dvě desetiletí později. Prvním křesťansko-sociálním centrem v českých zemích se stal klášter benediktinů v Rajhradě, který od roku 1870 svým „apoštolátem tisku“ šířil mezi lidem katolickou literaturu a periodika. Později byla zakoupena tiskárna v Brně a založeno nakladatelství. V polovině osmdesátých let se zásluhou benediktina Placida Mathona⁹⁹⁰ a dalších sušilovců tzv. druhé generace výraznému zájmu těšila sociální otázka a rozvinuly se nové podniky směřující přímo do řad dělnictva, a to v podobě novin v českém a německém jazyce. Výrazně zde zapůsobila přítomnost Tomáše Josefa Jirouška, který tato periodika označil za první křesťansko-sociální noviny. Ve stejné době se začali bohoslovci brněnského alumnátu zajímat o sociální problematiku, scházeli se pravidelně k debatám a pokusili se o vlastní písemná pojednání k danému tématu. Vítězná práce od seminaristy Rainholda Wagnera byla pak otištěna na stránkách alumnátního časopisu *Museum*.⁹⁹¹ Penzionovaný gymnaziální profesor tentokrát ze zákulisí osobním kontaktem podporoval uvedené osoby, které se nejrůznějším způsobem angažovaly v drobné práci mezi dělnickým či jinak znevýhodněným katolickým lidem a zajímaly se o sociální problematiku. Studentům teologického učiliště pomáhal s korekturami textů pro jejich časopis. Podněcovatelem podobných aktivit a pozornosti k daným otázkám byl také profesor dogmatické a fundamentální teologie a zároveň známý filozof Josef Pospíšil, jenž si svého bývalého učitele zval ke konzultacím a byl s ním v užším kontaktu.

Nejen v českých zemích bylo výrazným impulzem pro umocnění zájmu o danou otázku vydání encykliky *Rerum novarum* roku 1891. Katoličtí duchovní v souvislosti s uvedeným počinem magisteria akceptovali její impulzy a rozvíjeli svépomocné, odborové a politické hnutí. Na brněnském učilišti ještě v témže roce začal o sociální otázce z křesťanského pohledu přednášet vyučující morálky Robert Neuschl, bývalý Procházkův žák z gymnázia.⁹⁹² Jmenovaný profesor pak etabloval obor vědecké sociologie a v posledních letech 19. století publikoval objemné dvousvazkové dílo *Křesťanská sociologie*.⁹⁹³ Ačkoli se na jeho stránkách se jménem gymnaziálního učitele a prvního křesťanského socialisty-teoretika nesetkáme, jeho myšlenkový odkaz je zřejmý. Zejména druhá polovina devadesátých let se nese v duchu řady návrhů a odborných pojednání k tématu sociální otázky a křesťanského socialismu. V tomto kontextu pak byl podruhé vydán Procházkův spis. Je až symbolické, že Neuschlův nástupce na katedře, první docent

⁹⁸⁹ Josef Tumpach četl Procházkovu pojednání jako bohoslovec. Srov. TUMPACH, Josef. Matěj Procházka. Otázka dělnická. *ČKD* 1899, roč. 40, sv. 2, s. 138.

⁹⁹⁰ Rajhradský benediktin Placid Mathon (1841–1888) je považován za schopného organizátora českého národního života a duši vydavatelských podniků svého kláštera.

⁹⁹¹ WAGNER, Rainhold. O socialismu, *Museum* 1886–87, roč. 21, s. 58–76.

⁹⁹² Robert Neuschl (1856–1914) pocházel z Jimramova, vystudoval brněnské gymnázium, kde jej učil Matěj Procházka, a bohosloví v Brně. Doktorát z teologie získal ve Vídni. Od roku 1889 byl jmenován profesorem morálky na teologickém brněnském učilišti, kde navíc od roku 1901 přednášel církevní právo. Za své zásluhy se mu dostalo titulu monsignora. Angažoval se ve veřejném životě. Srov. MAREK, P. *Čeští křesťanští sociálové*, s. 273–275.

⁹⁹³ NEUSCHL, Robert. *Křesťanská sociologie. Díl I. a II.* Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1898–1900.

praktické sociologie v habsburské monarchii Jan Šrámek⁹⁹⁴ bydlel od roku 1902 ve stejném bytě minoritského konventu jako dříve náš gymnaziální profesor.⁹⁹⁵

⁹⁹⁴ Jan Šrámek (1870–1956) byl vysvěcen na kněze v olomoucké arcidiecézi, v roce 1902 odešel do Brna, kde začal vyučovat na brněnském teologickém učilišti. Stal se docentem a později profesorem křesťanské sociologie a po Neuschlovi převzal uvedenou katedru. Jeho pozdější politické působení překročilo nejen hranice Moravy, ale i českých zemí. Výrazně se ve prospěch katolické církve a našich dějin podepsal svou politickou jasnozřivostí. Založil Moravsko-slezskou křesťansko-sociální stranu na Moravě a po roce 1918 Československou stranu lidovou. Díky němu politický katolicismus vystupoval až do roku 1948 jako jednoznačně státotvorná politická síla.

K této osobnosti více: MAREK, Pavel a kol. (ed.). *Jan Šrámek: kněz, státník, politik : [sborník konference : Olomouc 10.11. 9. 2003]*. Olomouc: Moneta – FM, 2004; MAREK, Pavel. *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011.

⁹⁹⁵ K dějinám křesťanského socialismu a protagonistů v řešení sociální otázky srov. MAREK, P. *Čeští křesťanští sociálové*, s. 81–94, 330; KUČERA, M. *Český politický katolicismus*, s. 91–99.

Část třetí

DRUHÝ ŽIVOT MATĚJE PROCHÁZKY

Tato část disertační práce obsahuje jedinou kapitolu, není tudíž třeba zdvojit úvody.

X. Od glorifikace k pozapomnění

Desátá a současně závěrečná kapitola disertační práce mapuje význam osobnosti Matěje Procházky z pohledu jeho současníků a následujících generací až po tu dnešní. Přitom se pokusíme zachytit proměny obrazu tohoto muže v průběhu času.

Již v Procházkově životopise jsme si mohli všimnout momentů, kdy mu jeho žáci, kolegové a další osoby vyjadřovali úctu v podobě oslav a různých ocenění. Z nich je zřejmé, že osobnost brněnského kněze vynikala nad mnohé jiné a působila jako vzor během pozemského života. K plnějším obrazu zbývá ještě přidat pohledy autorů několika životopisných nástinů, z nichž první se objevil již roku 1866.⁹⁹⁶

Po Procházkově smrti nastalo další období, jež zahrnuje bezmála 130 let. Během nich se proměňovala úcta k dané osobnosti a zájem o ni. Spolu s tím se měnily i důrazy a význam toho, kým byl pro danou dobu či skupinu lidí. Do této posmrtné piety se promítal širší, dobový kontext, tedy společenská a politická „nálada“, a skutečnost, zda se našel motivovaný jednotlivec či skupina, kteří by ji podporovali. Křivka zájmu o osobnost brněnského kněze má svůj vrchol v prvním desetiletí po jeho smrti, kdy byli nositeli piety lidé, kteří jej osobně znali a byli s ním propojeni nějakým konkrétním dílem. Přestože se postupně památka na něj umenšovala, v každé etapě našich dějin 20. a 21. století se našly důvody pro její vyjádření.

Jaké byly konkrétní projevy posmrtné piety k pateru Procházkovi? Můžeme si je rozdělit: za první na faktické činy v podobě vzpomínkových akcí, vystavení pomníku, pojmenování ulice či vydání Procházkovy knihy; za druhé na písemná vyjádření v podobě zpráv a vzpomínek uveřejněných v periodikách či v memoárové literatuře, konečně pak v podobě statí a pojednání v populárních i odborných publikacích.

Stávající kapitolu rozčleníme na čtyři části čili oddíly. Nejdříve představíme tři po sobě následující časové úseky. První oddíl pojedná o obrazu Matěje Procházky v životopisných nástinech z doby, kdy ještě žil. Druhý se zaměří na posmrtnou pietu k našemu významnému brněnskému knězi v průběhu přibližně dvou desetiletí po jeho smrti. Jejimi protagonisty byli Procházkovi spolupracovníci, přátelé a bývalí žáci. Ve třetí části kapitoly se budeme věnovat výrazům piety ze strany generací, které již brtnického rodáka osobně nepoznaly. Zde necháme promluvit žurnalisty, kněze, literární vědce a činitele veřejného života, s nimiž se projdeme zhruba jedním stoletím až do dnešních dnů. Ve čtvrtém oddílu se pokusíme o vykreslení osobnosti patera Procházky v jeho fyzických a povahových rysech.

Metoda v této kapitole bude opět převážně historická, přičemž v posledním oddílu se uplatní více interpretace směrem k rekonstrukci profilu jmenované kněžské osobnosti.

⁹⁹⁶ Viz oddíl X.I.

X.1. Pohled současníků za Procházkovu života

Matěj Procházka se stal veřejně činnou a známou osobou zvláště ve víru událostí revolučního roku 1848/49. První životopisný nástin věnovaný tomuto knězi se objevil na stránkách brněnského periodika *Besídka* v roce 1866.⁹⁹⁷ V naprosto stejném znění bylo pojednání otištěno o rok později v *Nejnovějším moravsko-slezském domácím příteli*, kalendáři vycházejícím taktéž v moravské metropoli.⁹⁹⁸ Autora životopisu bohužel neznáme. Proč právě v oné době bylo dobré představit českému čtenáři tuto osobnost moravské církve? Stačí zde připomenout již výše zmíněné události, které proměnily poměr sil na politické scéně střední Evropy ve prospěch Pruska a záhy na národnostní „mapě“ habsburské monarchie ve prospěch Maďarů. Z toho vyplývalo větší sebevědomí Němců a jejich zesílený odpor proti snahám o svobodné užívání českého jazyka a o zastoupení českého národa v rakouském politickém dění. Tuto odpověď potvrzuje zajímavá a ve srovnání s mnohými dalšími životopisy ojedinělá detailní poznámka o Matějových chlapeckých školních letech. Za vedení učitelů „kovaných Němců“ mu byl německý jazyk vnucován a bránil mu, aby ho škola bavila a aby opravdu rozuměl křesťanskému katechismu. Daný životopis je protkán důrazy na Procházkovu české národní cítění, na jeho literární aktivitu v tomto směru a má potvrdit názor, že „kněží jsou hlavní podporou slovanské národnosti“. Vedle spisovatelských zásluh neznámý autor připisuje otcí Procházkovu tři epitety: vzorný kněz, nadšený vlastenec a výtečný učitel. Již zde – bez zvláštního odkazu na Sušila – je zmíněna jeho nezištná láska k vlasti a církvi.

Z výše uvedeného zdroje čerpal i německy píšící autor slovinského původu Constant von Wurzbach,⁹⁹⁹ který neváhal zařadit „českého spisovatele“ do monumentálního *Biografického lexikonu významných osobností rakouského císařství* a uvedl s vykřičníkem zmínku o zapřísáhlém (*eingefleischt*) německém učiteli na triviální škole.¹⁰⁰⁰

Roku 1871 užilo pražské nakladatelství Dědictví sv. Prokopa pro Matěje Procházku významný titul, jehož předešlým nositelem byl profesor František Sušil. Jeho „nejvroucnější přítel“ brněnský gymnaziální profesor zdědil po „drahém mistru a soudruhu svém“ úřad patriarchy duchovenstva moravského.¹⁰⁰¹ Snad všichni následující životopisci Procházku tímto epitetem ověňují.

U příležitosti Procházkovu jmenování kanovníkem brněnské kapituly v roce 1878 vyšel v pražském obrázkovém týdeníku *Světovzor* krátký sloupek, jehož neznámý autor opět vyzdvihl význam našeho kněze jako jednoho z nejhornlivějších moravských

⁹⁹⁷ Matěj Procházka: nástin životopisný. *Besídka: ilustrované listy věnované zábavě, nauce a literatuře* 1866, roč. 5, s. 153–155.

⁹⁹⁸ Matěj Procházka, c. k. profesor na gymnasiu v Brně: nástin životopisný. *Nejnovější moravsko-slezský domácí přítel: všeužitečný občanský kalendář 1867*, roč. 26, s. 57–59.

⁹⁹⁹ Constantin Wurzbach rytíř von Tannenberg (1818–1893) byl slovinského původu. Jeho monumentální lexikon o významných osobnostech rakouského císařství narozených od roku 1750 vycházel v letech 1856 až 1891 a čítá šedesát svazků.

¹⁰⁰⁰ WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 23. Theil. (Podlaha – Prokesch-Osten und Nachträge). Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1872, s. 344–345.

¹⁰⁰¹ Předmluva. In SUŠIL, František. *Listové sv. Pavla apoštola. Díl II*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1871.

vlastenců.¹⁰⁰² Téhož roku se chopil pera i moravský zemský archivář Vincenc Brandl, který se osobně s profesorem a kanovníkem setkával. Jeho životopisný nástin v kalendáři *Moravan* obsahuje množství osobních vzpomínek a zajímavých detailů z Procházkovy života.¹⁰⁰³ Nechybí v něm ani pokus o jeho povahopis. Ačkoli Brandl nechtěl pouze chválit, nedokázal nevyzdvihnout Procházkovu křišťálovou povahu bez stínů a vad, osobnost, v níž se slova shodovala s činy, a k němuž zvlášť patřila skromnost a až „panenská ostýchavost“. Autor na mnoha místech oslavuje Procházkovu vlastenectví, jeho neúnavnost v bránění pravdy v životě i ve vědě a jeho zásluhy ve vzdělávání lidu a mládeže. Tak jen potvrzuje, že Procházka byl ctěn ve vlastním národě a milován moravskými kněžími, kteří k němu vzhlíželi jako ke svému patriarchovi.

Sedmdesáté narozeniny gymnazijního profesora zavadaly důvod Vladimíru Šťastnému, redaktorovi časopisu *Obzor*, aby připomněl význam této osobnosti pro český národ.¹⁰⁰⁴ Při vykreslování životopisného „obrázku“ Matěje Procházky věnoval nejvíce prostoru jeho učitelské a katechetické činnosti, přičemž vycházel mimo jiné ze svých vzpomínek jako gymnazisty. V jeho očích představoval tento kmet neúnavného dělníka na vinici Páně i národa.

Výčet biografických nástinů uzavírá pražský, nenábožensky profilovaný týdeník *Humoristické listy*. Titulní strana jednoho jeho květnového vydání v roce 1884 přináší vyobrazení našeho brněnského kanovníka a za ním následuje sloupek zachycující ve stručnosti Procházkův životopis.¹⁰⁰⁵ Z úvodu je zřejmý autorův záměr: vyzdvihnout zásluhy duchovenstva na znovuzrození českého národa, z nichž za nejvýznamnější považuje biskupy Jana Valeriána Jirsíka a Františka Saleského Bauera a dále moravského kněze Františka Sušila. Matěje Procházku zařadí mezi nejzasloužilejší ze soudobých pracovníků v týmu moravských kněží.

Doposud ve všech životopisech vystupoval Matěj Procházka v samostatné roli a jeho význam a velikost se projevovaly nezávisle na jeho příteli Františku Sušilovi. Po smrti zmíněného profesora bibliotiky roku 1868 dochází k prvnímu posunu v prezentování našeho kněze. Můžeme to ilustrovat na dvou epitetech, jimiž katolická veřejnost začala obě kněžské osobnosti moravské církve spojovat dohromady a jejichž význam je velmi podobný. Oba zmínění kněží, respektive jeden po druhém, stáli v úřadu patriarchy českého duchovenstva na Moravě a byli to otcové svých synů-následovníků. Toto druhé přirovnání použije Jan Soukop ve své básni k padesátému výročí Procházkovy kněžství roku 1884 a jedním dechem doplňuje, že si oba byli duchem i srdcem rovni.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰² Matěj Procházka. *Světlozor: obrázkový týdeník* 1878, roč. 12, č. 35, s. 433 (Procházkovy podobizna), 439.

¹⁰⁰³ Již výše jsme využili autorových osobních vzpomínek. BRANDL, Vincenc. Matěj Procházka: životopisný nástin. *Moravan* 1879, roč. 28, s. 28–32 (s Procházkovou podobiznou).

¹⁰⁰⁴ Srov. ŠŤASTNÝ, V. *Matěj Procházka*, č. 4, s. 49–50; č. 5, s. 65–67.

¹⁰⁰⁵ P. Matěj Procházka. *Humoristické listy* 1884, roč. 26, č. 20, s. 163–164.

¹⁰⁰⁶ Zde jsme vycházeli z básně z doby Procházkovy života. Srov. SOUKOP, Jan. K druhotinám kněžským P. T. pana kanovníka Matěje Procházky. *Moravská Orlice* 1884, roč. 22, č. 58, s. [1].

X.2. Pohled současníků po Procházkově smrti

Již zpráva o Procházkově náhlé a tragické smrti oběhla na stránkách deníků přinejmenším Čechy a Moravu.¹⁰⁰⁷ S velkou pravděpodobností se o tom dozvěděli i věřící v sousedních slovanských zemích a v diecézi chorvatského biskupa Strossmayera. Záhy byly v četných našich periodikách otištěny různě obsáhlé nekrology o zesnulém – nejen v katolických, ale i jinak zaměřených a odborných.¹⁰⁰⁸ Také Procházkův pohřeb se ukázal jako velký projev úcty, s nímž vzhlíželi současníci k tomuto patriarchovi moravského duchovenstva a nestorovi moravských spisovatelů.¹⁰⁰⁹ Ne bez důvodu byla tato událost srovnávána se slavným pohřbem Františka Sušila v roce 1868. Oba velikáni patřili v představách svých spolupracovníků, přátel a bývalých žáků nerozlučně k sobě a byli zahrnováni podobnými poctami. Protože oba zastávali funkci starosty nakladatelského spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, rozhodli se jejich mladší kolegové záhy po Procházkově smrti uctít jeho památku stejným způsobem jako v případě Františka Sušila. V periodikách a v Kosmákově *Kukátku* otiskli provolání s přáním postavit výtečnému knězi, učiteli a spisovateli Procházkově pomník hodný jeho zásluh.¹⁰¹⁰ Když se na podzim 1891, tedy za 21 měsíců, sešlo na sbírkách přes dva tisíce zlatých, dozrálo i nové řešení této otázky, totiž zbudovat oběma nerozlučným přátelům společný pomník,¹⁰¹¹ aby ti dva, kteří za života byli jedna duše, měli jeden hrob, kde by společně očekávali vzkříšení těla.¹⁰¹²

O dva roky později byl tento záměr zdárně uskutečněn. Během dopoledne 25. října 1893 došlo za účasti úzkého kruhu osob k vyzdvižení ostatků obou mužů. Sušilovy ostatky byly převezeny ze starého městského hřbitova na nový ústřední hřbitov a Procházkova rakev byla přenesena na nové společné místo, tvořené hrobovými čísly 39 až 41.¹⁰¹³ Dovršení tohoto tichého aktu připadlo na pondělí 30. října 1893. Zádušní slavnost se uskutečnila v katedrálním kostele na Petrově. Biskup Bauer při ní sloužil pontifikální rekviem. Poté se velký průvod kněží, bohoslovců a mnohých dalších osob odebral na hřbitov k novému hrobu s nově vztyčeným pomníkem.¹⁰¹⁴ Od té chvíle až dodnes pomníku vévodí mramorová socha vzkříšeného Krista s mírně rozpraženými pažemi. Nad ním se klene arkáda v novorománském stylu, na jehož vrcholu je umístěn kříž. Postava Krista stojí na tumbě, kterou zdobí bronzový medailon s podobiznami pohřbených kněží z profilu. Pod tumbou jsou vytesány jejich životopisné údaje a známé heslo Sušilovo: „*Dvě krásek spanilých duše mé ovládnulo stánek,/ zemská jedna, druhá s výšiny posla nebes,/ Církev a vlast, ty v mojich milují sestersky se nadrech,/ každá půl,*

¹⁰⁰⁷ V Praze uveřejnily zprávu *Národní listy* a *Hlas národa*. V Brně pak *Moravská Orlice* a *Hlas*.

¹⁰⁰⁸ Viz tištěné prameny.

¹⁰⁰⁹ Oba tituly obsahuje např. název nekrologu: † Dr. Matěj Procházka, patriarcha českoslovanského duchovenstva a nestor českého spisovatelstva na Moravě. *Hlas* 1889, roč. 41, č. 274, s. [1–2].

¹⁰¹⁰ Provolání. In KOSMÁK, Václav. *Kukátko čili Život v obrázcích. 4. díl*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1890, s. XXIX–XXX.

¹⁰¹¹ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 251–253.

¹⁰¹² NEUSCHL, Robert. Panegyricus při zádušní slavnosti přenesení ostatků † Fr. Sušila a M. Procházky. *Kazatel* 1894, roč. 1, č. 2, s. 294.

¹⁰¹³ Rakve byly umístěny jedna nad druhou do prostředního hrobu. Dnes se trojhrob nachází v sekci 28. Viz obrazová příloha.

¹⁰¹⁴ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 255–259. Viz obrazová příloha.

každá má moje srdce celé.“ V následujících desetiletích se o údržbu hrobu a placení místa starala hrobová nadace.¹⁰¹⁵

Také některé z Procházkových literárních počinů dále vzbuzovaly zájem u čtenářů i nakladatelů. Jsou to zejména překlady středoškolských učebnic, které sloužily i dalším generacím žáků, a jejichž kvalitu českého jazyka chválí i pozdější literární kritika.¹⁰¹⁶ Ještě v devadesátých letech pokračovalo pražské Koberovo nakladatelství ve vydávání Procházkových překladů dějin Božího zjevení, které poupravil Karel Vondruška. Šesté a sedmé vydání *Dějiny zjevení Božího v Novém zákoně* vyšlo ještě v letech 1911 a 1920. V úplném závěru 19. století bylo v Praze nově otištěno sociologické dílo *Otázka dělnická* a roku 1910 se tiskárna rajhradských benediktinů rozhodla publikovat zkrácenou verzi životopisu blahoslaveného Jana Sarkandra z pera našeho autora.¹⁰¹⁷

V předchozích odstavcích jsme představili přehled projevů úcty k osobnosti našeho brněnského kněze a zájem o jeho dílo. Jde o období, v němž povědomí o Procházce bylo stále silné. Proto se nyní ohlédneme a položíme si otázku výše zmíněnou: Kým vlastně byl otec Procházka pro generaci svých spolupracovníků, přátel a bývalých žáků po své smrti? Koho jim reprezentoval? V čem se posunula úcta k němu ve srovnání s dobou, kdy ještě žil?

Nejprve se zastavíme u několika epitet a přirovnání, jež pro Procházkovu osobnost použili a jež vložili do nekrologů, proslovů, básní a jiných písemně zachycených životopisů jejich autoři. Snad všechna epiteta a přirovnání nacházejí společného jmenovatele v ideálu, který náš kněz sdílel se svým přítelem Sušilem: v lásce k církvi a vlasti nebo jinak vyjádřeno ve spásce národa skrze Krista. Proto zmíněná generace mluvila nejčastěji o obou kněžích společně a mnohé vlastnosti a zásluhy přiřítali jim oběma. Samostatně vyzdvihl Procházkovu velikost jeho bývalý žák Vladimír Šťastný, jenž se po jeho smrti ujal vedení Dědictví sv. Cyrila a Metoděje. Učinil tak v básni, kterou přednesl v den pohřbu svého učitele, a v obsažném nekrologu na stránkách *Kukátka*, jehož vydávání Procházka velmi podporoval.¹⁰¹⁸ V zesnulém viděl proroka Eliáše, jenž se svatým ohněm v srdci bojoval proti nepravdám, ve své energii nebyl zasažen stářím a po jeho odchodu za ním hleděli jeho žáci. Označil jej za tichého génia v práci pro vlast, v němž se vjedno snoubila hluboká věda a prostá víra,¹⁰¹⁹ a pilnou včelu, která svým spíše bádavým než tvořivým duchem snášela neúnavně svému národu vše dobré a prospěšné.¹⁰²⁰

Další epiteta a přirovnání se týkají Františka Sušila a Matěje Procházky společně a vždy vyjadřují jejich přínos pro druhé. Jejich autoři a hlasatelé pocházeli z řad bývalých žáků a ze spolupracovníků těchto kněží. Pro Moravany představovali dvě krásné a mohutné lípy, mezi nimiž stál kříž. Nad křížem ti dva „splétali se“ svými myšlenkami,

¹⁰¹⁵ Srov. MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 281, 298, 300.

¹⁰¹⁶ Srov. např. HÝSEK, M. *Dva literární portréty. I. Matěj Procházka*, s. 2.

¹⁰¹⁷ Objem asi 320 stran se životopisem a oslavami svatořečení zkrátil kněz Tagliafero na 61 stran. TAGLIAFERO, Jan Evangelista – PROCHÁZKA, Matěj. *Blahoslavený Jan Sarkander*. Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1910.

¹⁰¹⁸ Sloupek zvaný Kukátko byl nejprve součástí týdeníku *Hlas*.

¹⁰¹⁹ Srov. ŠŤASTNÝ, V. *Nade hrobem ř. Monsign. Dra. Matěje Procházky*, s. 337.

¹⁰²⁰ Srov. ŠŤASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XIX.

tužbami a láskou k Bohu a vlasti. Jejich spolupracovníci a žáci byli jako včely, které k nim létaly a z jejich plodů odnášeli med moudrosti a lásky.¹⁰²¹ Byli to dva velikáni stavu kněžského a národa našeho, dvě žulové skály, které pozvedly a posílily národ k provedení vznešené úlohy, a dvě hvězdy na moravském nebi, které zářily jasně národu tak dlouho, až procitnul. Byli to mužové nevšedních vloh a ušlechtilých ctností, nerozluční druhové a duševní blíženci, vzor přátelství jako existoval mezi Davidem a Jonatanem¹⁰²² a mezi Cyrilem a Metodějem.¹⁰²³ Byli to učitelé slovem i příkladem,¹⁰²⁴ kteří se projevovali jako následovníci apoštola Pavla, jenž svým životem ukázal krásný vzor lásky k vlasti v duchu Kristově. Vedle rovného postavení obou jsou užívány obrazy, v nichž Sušil a Procházka vystupují v roli učitele a žáka, otce a syna.¹⁰²⁵ Zde bychom poukázali na jednu zajímavost ohledně původu obrazů a přirovnání. Některé z nich našli autoři zajisté u samotného Procházky, v jím sepsaných Sušilových životopisech a nekrolozích, a rozvinuli je novým způsobem a přisoudili oběma kněžím.¹⁰²⁶

A právě tato poslední informace nás přivádí na stopu určitému fenoménu, pro nějž Martin Cyril Putna použil označení novodobý „kulturní hrdina“ a ten, který plní funkci novodobého moravského národního světce. Uvedený autor mínil konkrétně kult Sušilův, který podle něj založil právě pater Procházka sepsáním Sušilova *Životopisného nástinu*. Ten postupně nabyl vážnosti kanonického textu pro další životopisce, kteří pokračovali v rozvíjení žánru hagiografie.¹⁰²⁷ Procházkovou smrtí se tedy začal podobný proces jako v případě jeho staršího přítele. K zesnulému Sušilovi přibyl do nebeského panteonu moravských přímluvců Matěj Procházka.¹⁰²⁸

Ke vznešeným přirovnáním a obrazům dvou přátel-kněží připojíme ještě jeden důležitý akcent, který se v jejich prezentování objevil v polovině devadesátých let předminulého století a který svědčí o zesílených antiklerikálních náladách¹⁰²⁹ a obviněních

¹⁰²¹ Srov. KOSMÁK, Václav. Pozdrav do věčnosti. In KOSMÁK, Václav. *Kukátko čili Život v obrázcích. 4. díl*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1890, s. VII.

¹⁰²² Toto přirovnání pochází z doby Procházkovy života. Srov. BRANDL, V. *Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. 30.

¹⁰²³ Srov. např. † *Dr. Matěj Procházka, patriarcha československého duchovenstva*, s. [1].

¹⁰²⁴ ŠŤASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XIX.

¹⁰²⁵ Téměř všechna výše zmíněná přirovnání počínaje „dvěma velikány“ má NEUSCHL, Robert. Panegyricus při zádušní slavnosti přenesení ostatků † Fr. Sušila a M. Procházky. *Kazatel* 1894, roč. 1, č. 2, s. 292–297, č. 3, s. 437–443.

¹⁰²⁶ Procházka se posmrtně vyjadřuje o Sušilovi jako hvězdě, která zapadla, o žulové skále, na níž dorážel příboj, a jako o pravém Pavlovu následovníku pro jeho lásku k národu, za jehož spásu by šel i na smrt. Srov. PROCHÁZKA, M. † *František Sušil, doktor a profesor theologie*, s. 290, 298; PROCHÁZKA, M. *František Sušil: životopisný nástin*, s. 411.

Považuje se za Sušilova žáka v českém jazyce a toho, komu byl Sušil otcem v mnohých vědách. Viz výše v oddíle II.5.1. a v části kapitoly III.1.

¹⁰²⁷ Srov. PUTNA, M. C. *Česká katolická literatura*, s. 218–219.

¹⁰²⁸ Srov. např. zvolání k Sušilovi a Procházkově: „*Proto orodujte za mne, Dědictví Cyrilla i Metoděje a za všechny členy jeho...*“ KOSMÁK, V. *Pozdrav do věčnosti*, s. VIII.

¹⁰²⁹ Ačkoli se pojem antiklerikalismus ještě u nás neužíval, existovaly ve společnosti nálady, které by do tohoto mnohvrstevnatého myšlenkového směru patřily: mj. intelektuální námitky proti papežství a jeho vztahu k moderní době, prožívaný rozpor mezi náboženským indiferentismem „rakouského typu“ a nároky evangelia, zažívaný rozpor mezi vědou a vírou atd. Srov. HANUŠ, Jiří. Krize a diferenciacie kněžské identity na přelomu 19. a 20. století. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno: Maticе moravská – Historický ústav AV ČR, 2009, s. 163.

Nejnověji vyšla na dané téma monografie BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek.

ze strany některých kruhů ve společnosti. Jak jsme viděli v předchozích Procházkových životopisných nástinech, nebyl to jev nový.¹⁰³⁰ Tentokrát se autoři životopisů explicitně brání proti tvrzením, že katoličtí kněží drží lid v temnotě a jako poručníci Říma nemohou být pravými vlastenci. Sušil a Procházka představují vzory národoveckých kněží, kteří šířili mezi lidem osvětu, vyváděli národ z temnoty a stavěli lásku k národu na křesťanských hodnotách.¹⁰³¹

X.3. Pohled následujících generací

V roce 1911 uplynulo sto let od narození Matěje Procházky, nabízela se tudíž příležitost si jeho postavu připomenout. Tehdy se chopil pera literární kritik Miloslav Hýsek¹⁰³² a na dané výročí upozornil svým fejetonem v *Literárních novinách*. Ve stejném roce vyšla jeho monografie *Literární Morava v letech 1849–1885*, v níž brtnickému rodákovi věnoval několik stran. Obě pojednání můžeme považovat za první kritické zhodnocení osobnosti a literárního díla našeho nestora moravských spisovatelů, které se lišilo od gloriolou ověřeného obrazu Procházkových ctitelů. Autor sice vyzdvihl velikost brněnského kněze jako spisovatele, profesora a člověka pro své současníky, ale většinu jeho literárních počínů označil za poblouznění, které se samo odsoudilo k zapomenutí. V jeho vyjádřeních si nelze nevšimnout protikatolického ostnu. Jako důkaz slabé paměti následujících generací dodal informaci, že ani brněnský *Hlas* se nechopil příležitosti připomenout svého zakladatele a ani *Časopis katolického duchovenstva* svého bývalého aktivního přispěvatele. V této věci se však Hýsek mýlil, protože deník *Hlas* vložil do denních zpráv hutný sloupek o životě a díle spisovatele a kanovníka Procházky. Neznámý autor zvláště a opakovaně zdůraznil jeho studium socialismu a finanční podporu pro zakoupení děl klasiků-sociologů do seminární knihovny.¹⁰³³

Postupme v časovém sledu do dvacátých a třicátých let 20. století a trochu napravme Hýskova chmurná konstatování a jeho předpovědi. Na Vysočině a v moravské metropoli se úcta k muži a vzpomínka na toho, jenž zde prožil rozdílně dlouhé etapy svého života, projevívaly různými formami. Roku 1921 byla založena pamětní kniha obce Brtnice a do ní byl vepsán medailonek o jejím čestném občanu Matěji Procházkově,¹⁰³⁴ jímž se stal již za svého života. Čtyřikrát během let 1929 až 1939 otiskla místní periodika medailonky k Procházkově osobě u příležitosti výročí jeho smrti. Chronologicky to byly časopis

Český antiklerikalismus: zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938. Praha: Argo, 2015.

¹⁰³⁰ Od revolučního roku 1848/49 se stále více užívalo svobody k veřejným proticírkevním projevům a aktivitám.

¹⁰³¹ Srov. NEUSCHL, R. *Panegyricus*; DRÁPAL, J. *Dr. Matěj Procházka*, s. 81–83.

V Brně tyto proticírkevní postoje možná souvisely s faktem, že právě tehdy získali vídeňskou radnici křesťanští sociálové a brněnští Němci namířili svou reakci na křesťanské kruhy. Nebo může jít o reakci na obrozený katolicismus počátku devadesátých let 19. století. Srov. např. BALÍK, S. – FASORA, L. – HANUŠ, J. – VLHA, M. *Český antiklerikalismus*, s. 174–175.

¹⁰³² Miloslav Hýsek (1885–1957) byl profesorem dějin české literatury, literární kritik a historik. Jeho badatelský zájem se soustředil na zapomenuté české a zejména moravské literáty.

¹⁰³³ Stejné výročí narozenin dra Matěje Procházky. *Hlas* 1911, roč. 63, č. 28, s. 2. Novinový příspěvek je podán mírně chaoticky a s menšími nepřesnostmi v životopise.

¹⁰³⁴ SOKA Jihlava, fond Archiv obce Brtnice, inv. č. 18A – Pamětní kniha obce Brtnice, s. 90.

Brtnický kraj, sborník *Od Horácka k Podyjí* a dvakrát týdeník *Jihlavské listy*.¹⁰³⁵ Všechna pojednání, vždy tvořená několika odstavci, ve stručnosti informují o životě a o různorodé činnosti brněnského kněze. Nadpisy článků a výběr podávaných informací zdůrazňují určité aspekty muže, jehož „*símě, které zasíval, vzešlo a vydalo bohaté klasy v činnosti nové generace*.“¹⁰³⁶ První aspekt je nasnadě. Otec Procházka byl velký krajan a významný brtnický rodák. Jeden z autorů ve svém článku vybízí k uctění jeho památky nějakým větším aktem, například umístěním pamětní desky na rodný dům a založením spolku, který by vzal vážně odkaz nejen našeho spisovatele, ale i všech slavných rodáků a občanů Brtnice. Druhý aspekt s tímto prvním souvisí. Procházka je opakovaně označen za vlasteneckého kněze a buditele, jehož národní uvědomění, ač v dětství ubito, se posléze v jeho životě a činnosti projevovalo několikerým způsobem. K umocnění významu a odkazu tohoto muže všichni autoři připojují pochvalné svědectví největšího Procházkovy žáka, prezidenta Osvoboditele. Ve zmíněných statích se nesetkáme ani s proticírkevní náladou ani s tendencí propagovat katolicismus. Otázka náboženství zde nebyla zásadní; není opomíjena ani se nezdůrazňuje. Proč právě výše zmíněné důrazy? Možná právě na konci třicátých let 20. století s narůstající hrozbou ze strany třetí německé říše měla tato postava vlasteneckého kněze povzbudit české národní, vlastenecké cítění.

V Brně se k pietě Matěje Procházky postavila koncem dvacátých let místní samospráva následovně. V roce 1927 byl společný Sušilův a Procházkův hrob na ústředním hřbitově vyhlášen za čestný a město Brno jej převzalo do vlastní správy. V Brně-Židenicích dostala jedna ulice jméno podle brtnického rodáka. Je dosti možné, že na to měl vliv kněz Emanuel Masák, tehdy působící jako katecheta v tamní městské části.¹⁰³⁷ Roku 1967 byla přejmenována na Taussigovu, což se ani po sametové revoluci nezměnilo.¹⁰³⁸

Za pozornost stojí obraz kněze a katechety Matěje Procházky v díle Zdeňka Nejedlého o Tomáši Garrigue Masarykovi. Obě vydání, z roku 1930 a 1949, se ve svém výkladu shodují. Literární historik se na četných místech zastavuje u osobnosti Masarykova učitele. Jeho obraz vykresluje zejména z pohledu Masarykova, ale nechává zaznít i své názory na život a dílo kněze. Je to obraz mnohvrstevnatý, v celkovém vyznění pochvalný a pozitivní. Za Masarykových brněnských studií „*byl [Procházka] po*

¹⁰³⁵ VOTAVA, J. P. Matěj Procházka: k 40. výročí jeho úmrtí. *Brtnický kraj: krajský časopis ku zvelebení domoviny* 1929, roč. 4, č. 1, s. 1–2; TOUFAR, František. Vlastenecký kněz – P. Matěj Procházka. *Od Horácka k Podyjí: vlastivědný sborník západní Moravy* 1934, roč. 11, č. 8–10, s. 151; TOUFAR, František. Vzpomínka. *Jihlavské listy: týdeník českého lidu na Českomoravské vysočině* 1938, roč. 41, č. 6, s. 3; P. Matěj Procházka z Brtnice: k 50. výročí úmrtí vlasteneckého kněze krajana. *Jihlavské listy: list Národního souručenství* 1939, roč. 42, č. 47, s. 3.

¹⁰³⁶ VOTAVA, J. P. *Matěj Procházka*, s. 2.

¹⁰³⁷ Emanuel Masák (1883–1964) byl vysvěcen na kněze 1907. Dlouhá léta vyučoval jako katecheta na školách v Brně-Židenicích a spolupracoval na tamní duchovní správě.

¹⁰³⁸ Přesný název se během oněch čtyřiceti let měnil pouze v detailech. Od 4. července 1927 to byla *ulice Procházkova* s variantou *Procházkgasse*, od 25. září 1946 pak *Matěje Procházky*. Vedle se dnes nacházejí ulice Procházkových spolupracovníků a známých Františka Skopalíka a Václava Kosmáka. *Matěje Procházky* [2017-08-05]. <http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_ulice&load=3269>. Pietní projevy vůči Františku Sušilovi byly četnější. V centru Brna byla roku 1929 nad vchodem do minoritského konventu umístěna pamětní deska na bydlíště Františka Sušila a jeho jméno nesla řada ulic v různých částech města Brna. *P. František Sušil* [2017-08-05]. <http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=368>.

celé Moravě velmi znám a ctěn, především jako vlastenecký kněz ve smyslu Sušilově, vedle něhož byl také všeobecně stavěn jako druh jemu nejbližší, ano rovnocenný.¹⁰³⁹ Pro Masaryka měl jeho učitel větší význam jako kněz než jako vlastenec se svými lidskými, dobrými charakterovými vlastnostmi a dále pak v jeho životě figuroval jako první socialista, kterého poznal.¹⁰⁴⁰ Zajímavá je kritická poznámka na adresu Sušila, který se podle Nejedlého uzavíral novodobé kultuře a světu jako dílu d'áblovu. Ve srovnání s ním představuje brněnského kněze, ačkoli ortodoxního katolíka, jako ducha nemálo pokrokového a otevřeného novému životu, který znal nejrůznější vědy a filozofii.¹⁰⁴¹

Po nástupu komunistické strany k moci by se mohlo zdát, že již pro brtnického rodáka, Sušilova přítele a vlasteneckého kněze není v nové etapě budování socialistické společnosti místo.¹⁰⁴² A právě posledně jmenovaná charakteristika se stala klíčem pro pochopení významu nejen Procházkovy osobnosti. Československá republika potřebovala vzory pro katolické duchovní, kteří přináleželi k hnutí vlasteneckých kněží.¹⁰⁴³ Tito měli aktivně přispívat k plodné součinnosti státu a církve a plnit své jedinečné poslání ve vlastním národě. Měli nejen vykonávat duchovní péči o věřící, ale také chápat tužby lidu a rozhodně se angažovat v okolnostech a problémech své doby.¹⁰⁴⁴ Uvedený program se mimo jiné odrážel na stránkách měsíčníku *Duchovní pastýř*.¹⁰⁴⁵ V něm vyšel životopis Matěje Procházky dvakrát. V roce 1955 jej sepsal Josef Beneš, vůdčí osobnost kněžského hnutí,¹⁰⁴⁶ a pak roku 1986 Otto Šrůtek.

V roce 1964 začlenil Josef Beneš svůj příspěvek¹⁰⁴⁷ do knihy *Ač zemřeli ještě mluví*, v níž představil medailonky asi padesáti vlasteneckých kněží žijících v období od 17. do první poloviny 20. století. V doslovu knihy se píše, že tito poctiví dělníci církve i národa sledovali velké cíle, nemysleli na sebe, nehledali přízeň své doby a nenechali se odradit osočováním ze strany Vídně a Říma ve svém nadšení a dobré víře, že podstupují boj o samu existenci národa. Tamtéž se sugestivně a neodkladně táže autor svých spolubratří v kněžské službě, zda sledují tyto věrně zářící příklady z minulosti a přispívají do pokladnice církve, vlasti i lidu.¹⁰⁴⁸ Jako by dvojice slov „církve a národ“ a „církve a vlast“ vycházela přímo z úst samotného Sušila, Procházky a dalších jejich

¹⁰³⁹ NEJEDLÝ, Z. *T. G. Masaryk*. 2. vyd., s. 266.

¹⁰⁴⁰ Srov. NEJEDLÝ, Z. *T. G. Masaryk*. 2. vyd., s. 267–268, 272–273, 284.

¹⁰⁴¹ Srov. NEJEDLÝ, Z. *T. G. Masaryk*. 2. vyd., s. 272–273.

¹⁰⁴² Jak jsme uvedli výše: jediné z brněnských ulic, která kdy nesla jméno Matěje Procházky, bylo dáno jméno komunistického funkcionáře.

¹⁰⁴³ Od roku 1951 neslo hnutí název Celostátní mírový výbor katolického duchovenstva, od roku 1966 pak Mírové hnutí katolického duchovenstva. Po jejím zániku během událostí Pražského jara a s nástupem normalizace vznikla v roce 1971 nová organizace – Sdružení katolického duchovenstva *Pacem in terris*, která ideově na předchozí hnutí navázala, ale na rozdíl od předešlého uskupení počítala s pevnou členskou základnou.

¹⁰⁴⁴ Srov. PLOJHAR, Josef. Doslov. In BENEŠ, Josef. *Ač zemřeli ještě mluví: medailonky českých katolických vlasteneckých kněží*. 1. vyd. Praha: Česká katolická charita – Ústřední církevní nakladatelství, 1964, s. 443, 447.

¹⁰⁴⁵ *Duchovní pastýř: měsíčník katolického duchovenstva* vycházel v letech 1951 až 1990 jako tiskový orgán zmíněného hnutí a posléze sdružení. Název si vzal z časopisu *Pastýř duchovní: časopis kněžstva československého* z let 1881 až 1893.

¹⁰⁴⁶ Josef Beneš (1905–1979) byl generálním tajemníkem sdružení až do jeho zániku roku 1968.

¹⁰⁴⁷ BENEŠ, Josef. P. Matěj Procházka: vlastenecký kněz, novinář, spisovatel. *Duchovní pastýř* 1955, roč. 5, č. 10, s. 194–195.

¹⁰⁴⁸ Srov. PLOJHAR, J. *Doslov*, s. 440–441.

spolupracovníků! Žel autor medailonků Josef Beneš ani u Sušila, „prvního buditele Moravana“, ani u brtnického rodáka nikde nezmínil jejich životní heslo, které jakoby korespondovalo s programem komunistickým režimem režírovaného uskupení. Podobnost by to však byla jen zdánlivá a byla by účelově využita. Zatímco Sušilův obraz dvou krás, které se společně v jeho srdci snoubí v jakési harmonické jednotě a vždy vycházejí z křesťanského ideálu, životopisec dvou přátel-kněží staví náboženský a vlastenecký cíl vždy vedle sebe jako dva úmysly. V autorově pojetí Procházka „*opustil seminář s pevným životním programem vzdělávat lid nábožensky a uvědomovat národnostně*“ a vždy pracoval ve službě lidu uvědoměle, ať už nábožensky nebo buditelsky.¹⁰⁴⁹ O poměru k Sušilovi se vyjadřuje, že Procházka v něm „*vždy uznával svého učitele a předchůdce, jehož ideje s houževnatostí uváděl v život.*“¹⁰⁵⁰ Vedle sečtělosti, informovanosti o katolickém kulturním dění v cizině a houževnaté pracovitosti si Beneš na něm cení jeho pronikavé kritiky, řízné polemiky a přiléhajícího poučení, konkrétně k církevnědějinným tématům.¹⁰⁵¹

Ve stejném časopise vyšel v polovině osmdesátých let medailonek k 175. výročí narození zakladatele Dědictví sv. Cyrila a Metoděje.¹⁰⁵² Otto Šrůtek, kněz královéhradecké diecéze,¹⁰⁵³ představil čtenářům v hutné a kompaktní podobě Procházkův život, jeho velký spisovatelský záběr a jeho další činnost. Všiml si mimo jiné jeho „*nevšední vzdělanosti, široké informovanosti a úžasné pracovitosti*“, s níž vedl týdeník *Hlas* a postavil jej na úroveň zahraničních periodik. Charakteristiku vlasteneckého kněze propojil úzce s užíváním českého jazyka a s podporou českých studentů. Autorovi šlo ještě o jeden důraz, a to cyrilometodějský a velehradský. Brtnický rodák přispěl k uctívání svatých Cyrila a Metoděje na Velehradě a k povýšení metropole Velké Moravy na slovanský Řím. Hodilo se rok po velkých slavnostech na Velehradě připomenout spojitost s místem, které bylo programově využíváno jako symbol v propagaci kolaborujícího duchovenstva?¹⁰⁵⁴

V období od sametové revoluce po dnešní dny se Procházko jméno objevovalo pouze v ojedinělých případech. Roku 1991 se v Jihlavě dočkal nového vydání naším autorem sepsaný životopis Augustina Strobacha, jihlavského rodáka a jezuitského misionáře. Alois Šimka, majitel malého regionálního vydavatelství, představil čtenářům útlou brožuru nazvanou *Smrt na ostrově*, dílo „*psané kultivovaným osobitým jazykem*“ předminulého století.¹⁰⁵⁵

Na začátku února 1996 připomněl brněnský deník *Rovnost* 185. výročí od narození brtnického rodáka.¹⁰⁵⁶ Hlavním poselstvím krátkého novinového sloupku se zdá být

¹⁰⁴⁹ BENEŠ, J. *Ač zemřeli ještě mluví*, s. 222.

¹⁰⁵⁰ BENEŠ, J. *Ač zemřeli ještě mluví*, s. 222.

¹⁰⁵¹ Srov. celý medailonek BENEŠ, J. *Ač zemřeli ještě mluví*, 220–227.

¹⁰⁵² ŠRŮTEK, Otto. K 175. výročí Matěje Procházky – zakladatele Dědictví CM. *Duchovní pastýř* 1986, roč. 35, č. 5, s. 98.

¹⁰⁵³ Žil v letech 1922 až 2008.

¹⁰⁵⁴ Předchůdkyní mírového hnutí vlasteneckých kněží byla konference na Velehradě v červenci 1950, která se odehrála při tzv. národní pouti.

¹⁰⁵⁵ Citace ŠIMKA, Alois. Úvodem. In PROCHÁZKA, Matěj – ŠIMKA, Alois (ed.). *Smrt na ostrově: život a mučednická smrt misionáře Augustina Strobacha*. 1. vyd. Jihlava: Domov a svět, 1991, s. 3–5.

¹⁰⁵⁶ [BÁR] Průkopník obrození Matěj Procházka: Masarykův učitel. *Rovnost: brněnský deník* 1996, roč. 6, č. 33, s. 9.

Procházkova průkopnická role v národním obrození na Moravě a jeho schopnosti dané do služeb národa. Vedle vlastenecké činnosti vyzdvihl autor opět jeho neobyčejnou sečtělost, informovanost a šíři záběru. Aby upoutal pozornost čtenáře, vložil do nadpisu podtitul „Masarykův učitel“.

Ke konci tohoto přehledu uvedeme ještě dvě publikace, které pojednávají o osobnosti a díle Matěje Procházky v širším kontextu literatury druhé poloviny 19. století na Moravě. Martin Cyril Putna ve své *České katolické literatuře 1848–1918* přináší svěží a kritické hodnocení sušilovské družiny i samotného Procházky jako jejího člena. Osobě našeho spisovatele věnuje autor knihy jeden odstavec a několik dalších příležitostných poznámek. Vykresluje ho jako někoho, kdo stál u zrodu kultu Sušilovy osobnosti a mýtu kolem něj a kdo se pokládal za Sušilova nejoddanějšího žáka, „Mistrovo pravé alter ego“.¹⁰⁵⁷ Sám Procházka dal tedy podněty k tomu, aby si katolická Morava a následovníci těchto moravských kněží-buditelů vytvořili obraz jednoho velikána a druhého praktika, který uskutečňoval Sušilův ideový program.¹⁰⁵⁸

Na stránkách *Literární Moravy*, svazku z řady Vlastivědy moravské, se o knězi Procházkovi píše na dvou místech. Tento Sušilův nejbližší spolupracovník vynikal činorodostí a všestrannou vzdělaností, měl smysl pro nejsoučasnější problematiku. Celkově kladné hodnocení podtrhuje i autorův povzdech nad tím, že brtnický rodák spolu s dalšími třemi sušilovci vynikal nad mnohé jiné a svými schopnostmi byl předurčen k nadprůměrným výkonům. Bohužel jim sušilovská duchovní atmosféra nakonec svázala ruce.¹⁰⁵⁹

V roce 2011 přešlo dvoustleté výročí od narození našeho nestora českých spisovatelů na Moravě a patriarchu moravských kněží bez povšimnutí. Současník však má příležitost navštívit hrob na brněnském ústředním hřbitově. Pomník má stejnou podobu jako na konci 19. století. Nedaleko se nacházejí hroby Václava Kosmáka a dalších osobností národního života druhé poloviny předminulého století. Ani návštěvník malebného města Brtnice nepřijde zkrátka. O spisovateli s pseudonymem Brtnický se dozví v krátké popisce k několika fotografiím v rámci muzejní expozice *Z dávných i nedávných dob Brtnice a okolí*, která sídlí v místním informačním centru. Jinak však Brtničtí nevyslyšeli prosbu pisatele předválečných *Jihlavských listů* a více na svého rodáka nepamatovali. Na místě Procházkova rodného stavení se nyní nachází proluka mezi domy a druhá adresa, na níž jako dítě bydlel, nese stejné č. p. 242 v dnešní ulici Legionářské.¹⁰⁶⁰ Nejnovější turistický průvodce a současně brožura k dějinám města z roku 2006 připomíná patera Procházku podobiznou a jedním odstavcem vedle dalších pěti významných rodáků a osobností.¹⁰⁶¹ Pokud nechceme vyrazit po geograficky vzdálených stopách o tomto brtnickém rodákovi a knězi brněnské diecéze, stručné informace o něm

¹⁰⁵⁷ Odkaz na znázornění na pomníku: lice jednoho na líci druhého.

¹⁰⁵⁸ Srov. PUTNA, M. C. *Česká katolická literatura*, s. 218–219, 223.

¹⁰⁵⁹ Srov. KUBIČEK, Tomáš a kol. (eds.). *Literární Morava*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2002, s. 97, 112–113.

¹⁰⁶⁰ Viz fotografie v obrazové příloze.

¹⁰⁶¹ Turistický průvodce vydaný k 772. výročí od první zmínky Brtnice. *Brtnice: rodiště Josefa Hoffmanna*. [Brtnice]: s. n., [2006], s. 42–43.

nám poskytnou internetové stránky města Brtnice, Internetová encyklopedie dějin Brna a další jiné zdroje.

Nesmíme však zapomenout zmínit důležitou stopu po brněnském profesorovi a čestném kanovníkovi brněnské kapituly, která je k dispozici laickému i profesionálnímu badateli v jihlavském okresním archivu. Zde uložená písemná pozůstalost, sestávající zejména z písemností úřední povahy, přešla patrně na sestru Annu, provdanou Jelínkovou. Její rodina ji pravděpodobně předala do Okresního archivu v Třebíči nebo ještě předtím jiné tamní instituci. Ze zmíněného archivu pak v roce 1964 byla zaslána do pobočky Okresního archivu v Jihlavě se sídlem v Brtnici. Po zrušení pobočky v roce 1974 byly archiválie převezeny do Jihlavy.¹⁰⁶²

X.4. Portrét a povahopis

Nyní se pokusíme nastínit to, jak Matěj Procházka vypadal, a pojednáme o jeho povahových vlastnostech, a o jeho talentech i zálibách. Fyzickou podobu našeho kněze v různém věku nám zprostředkovávají dvě fotografie a čtyři podobizny. Co se týká jeho osobnosti, máme v zásadě k dispozici dva způsoby pohledu. První pohled je ze strany vnějších pozorovatelů a je obsažen v hodnocení učitelů, zkoušejících, představených v alumnátě či církevních nadřízených, dále ve vyjádřeních z dochované korespondence a nakonec na stránkách publikovaných pamětí a Procházkových životopisů. Druhý pohled nám poskytuje Procházka sám skrze svá vlastní slova. Například v dopisech či v recenzích sám pisatel zanechává explicitní poznámky a postřehy o své osobě, o druhých, o světě, případně o něm něco vysvětluje mezi řádky.

Pokus o sestavení povahopisu nepovažujeme za nadbytečné úsilí alespoň ze tří důvodů. Ačkoli z velké části shrneme to, co se již objevilo roztroušeně na stránkách předkládané práce, souhrn nyní doplníme o některé drobné postřehy, které nemohly v předchozím textu vyniknout nebo být náležitě využity. Interpretací života tohoto dávno zesnulého kněze můžeme vnímat dotyčného nově pohledem člověka 21. století, a tak přidat na větší bohatosti k obrazu, který již nám zanechali Procházkovi současníci a který dál zpracovávaly další generace. Doufáme, že se nám přitom podaří rozpoznat některé hagiografické rysy, díky nimž měl sloužit jako vzor ctnostného kněze své doby, a upozornit na některé stereotypy či očekávání, jež patřily k obrazu dobrého duchovního a katolíka v druhé polovině 19. století.

Začněme fyzickou konstitucí a fyziognomií našeho kněze. Od jeho současníků víme, že otec Procházka byl na rozdíl od svého staršího přítele Sušila drobnější postavy. Dochované fotografie a podobizny jej vždy zachycují pouze v portrétu. Dvě fotografie jej představují v černém kněžském oděvu s kolárkem v mladší a starší verzi pravděpodobně

¹⁰⁶² V Přírůstkovém protokolu z let 1960–1974 je přírůstek zapsán pod číslem 19. Údaje poskytl PhDr. Vlastimil Svěrák z jihlavského okresního archivu a zaměstnanci Okresního archivu v Třebíči a Muzea Vysočina Třebíč.

před rokem 1878.¹⁰⁶³ Podobizny ve čtyřech různých provedeních zobrazují Procházku jako kanovníka brněnské kapituly, tj. po roce 1878, v kanovnické mozetě a s příslušným křížem. První dvě podobizny pocházejí z roku 1879 a mohly mít společnou předlohu.¹⁰⁶⁴ Další dvě zobrazují našeho monsignora u příležitosti padesátého výročí jeho primice v roce 1884.¹⁰⁶⁵ Z daných vyobrazení můžeme zachytit následující rysy a podobu. Brtnický rodák má oválný obličej, delší, rovný nos, větší uši a širší ústa. Nad tmavými očima se mu klene husté obočí. Tmavé, vlnité a vcelku husté vlasy pokrývají i ve starším věku téměř celou hlavu. Na všech vyobrazeních se kněz a kanovník tváří velmi vážně, jak patřilo k dobovému zvyku. Pro vyvážení použijeme úsměvné přirovnání z jedné básně k Sušilovým jmeninám. Neznámý ctitel vykreslil přátelství obou mužů takto: „*Procházka se pousmívá, / jako choť když s chotí dlívá.*“¹⁰⁶⁶ Z toho vyvozujeme, že se i tento kněz usmíval a smál, kterážto vlastnost se v mentalitě předminulého století velmi nezdůrazňovala.

Nyní se budeme věnovat povahovým rysům, schopnostem a darům, které Matěj Procházka uplatňoval v mezilidských vztazích a ve vztahu k sobě. V posledně jmenovaném si na jedné straně držel jistou disciplínu, aby si uspořádal chod dne mezi kněžské povinnosti, další práci a odpočinek. Na druhé straně z jeho opakovaných žádostí o přeložení víme, že nemohl obstát v nikdy nekončících a náročných úkolech duchovenské služby v městských a příměstských farnostech a musel brát v úvahu své křehké fyzické zdraví. Ve svých dopisech vyjádřil obavu z cestování v dešti či v noci, poněvadž mu hrozilo nachlazení.¹⁰⁶⁷ Proto odpočinek a pravidelné procházky začlenil do každodenního rytmu během školního roku a o velkých prázdninách pak odjížděl z centra Brna na venkov.

Mezi Procházkovými vlastnostmi byla uváděna skromnost, ctnost vyzdvihovaná v katolickém prostředí a očekávaná zejména od duchovního. Lze ji nějak dokázat? Domníváme se, že jedním příkladem jsou jeho slova vyjádřená ve vzpomínkách na přátelství se Sušilem. Sám se cítil v pozici toho, kdo byl dán Sušilovi v náhradu za zemřelého Tomáše Procházku.¹⁰⁶⁸ Skromnost v jeho případě nestála proti zdravé hrdosti.

¹⁰⁶³ Fotografie s mladším Procházkou přináší MASÁK, E. *Dějiny Dědictví*, s. 18. Druhou fotografii, kterou pravděpodobně před rokem 1878 pořídilo studio F. Tertscheka a J. v. Czakanyho z Brna, má NEJEDLÝ, Z. *T. G. Masaryk*. 2. vyd., mezi s. 254 a 255.

¹⁰⁶⁴ Perokresby od A. M. Klíče a od J. L. Šichana doprovázely životopisné nástiny: BRANDL, V. *Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. 29; Matěj Procházka. *Světlozor* 1878, roč. 12, č. 35, s. 433.

¹⁰⁶⁵ První podobizna od N. Vilímka se nachází v pozůstalosti v jihlavském archivu. Je to fotografie perokresby z úvodní strany *Humoristických listů*. SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 55/a – Podobizna z r. 1884; P. Matěj Procházka. *Humoristické listy* 1884, roč. 26, č. 20, s. 163.

Druhá pochází od jiného autora s těžko čitelným autogramem a byla uveřejněna až roku 1896 v *Našem domově*. Zdá se být variantou předchozí. DRÁPAL, J. *Dr. Matěj Procházka*, s. 81.

¹⁰⁶⁶ Blahopřání k Sušilovým jmeninám. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 547–548.

¹⁰⁶⁷ Dopisy č. 250 a 251. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 359–361.

¹⁰⁶⁸ PROCHÁZKA, M. *† František Sušil, doktor a profesor theologie*, s. 302.

Tomáš Procházka (1803–1858) působil spolu s Františkem Sušilem ve farnosti Olbramovice. V té době jej Sušil podnítl k národně buditelské práci. Byl to tento kněz, kdo v roce 1835 přihlásil Sušila do konkurzu na profesorskou pozici novozákonního biblisty na teologickém učilišti. Od roku 1831 až do své smrti sloužil Procházka jako kooperátor v Ivančicích.

Nejméně dvakrát se ohradil, aby uvedl na pravou míru mylné informace, které se týkaly jeho pracovních zásluh.

Procházkovi současníci se shodují na tom, že to byl muž ušlechtilý. V čem mohla ušlechtilost spočívat? Tato vlastnost se nám jeví jako vhodné vyjádření pro jeho schopnosti a talenty, které se projevovaly ve vztahování se k druhým. Z několika svědectví vysvítá, že brněnský kněz a učitel projevoval autentický zájem o jednotlivého člověka, přistupoval k němu s citlivostí vůči jeho jedinečnosti a se snahou neposuzovat jen na základě obecných mravních měřítek. Jeho darem nesporně bylo, že dokázal navázané vztahy udržovat. A to mohlo platit jak pro přátelství s kněžími, vazby pracovního charakteru nebo vztahy s osobami, jež mu byly svěřeny do péče – žáci, farníci, brněnští bohoslovci a členové katolických spolků. Byl to také muž štedrý na finanční podporu – jak pravidelnou a dlouhodobou, tak jednorázovou tam, kde šlo o pomoc v nouzi, o růst člověka po stránce vzdělání a o českou národní věc.

O Procházkových schopnostech výchovně působit mezi mužskou středoškolskou mládeží se již výše vyjádřili ve svých vzpomínkách jeho bývalí žáci. Jistě nebylo v silách jednotlivce-kněze věnovat osobní čas každému ze stovek studentů, kteří mu každý rok byli svěřováni. Přesto měl ve své pozici katechety značný vliv a prostor je na straně jedné oslovit v exhortacích a při vyučování, na straně druhé se s drtivou většinou mohl setkat při svátosti smíření, jakkoli osobní či formální jejich rozhovor byl. Každopádně doba jednacího let, po níž působil na německém brněnském gymnáziu, a oblíbenost ze strany mnoha studentů svědčí o jeho lidských kvalitách i o faktu, že svým životem vydával svědectví.

V dávných i současných životopisech se opakuje určité srovnání, které nazývá Procházku praktikem a Sušila teoretikem. Využijeme to jako podnět, na nějž se dá pohlížet z více stran a který nám umožní krátké srovnání zmíněných osobností. Hned na začátku je třeba uvést námitku, že žádný z těchto dvou kněží nebyl čistý praktik, či naopak čistý teoretik. Oba kombinovali zmíněné přístupy k realitě. Zeptejme se spíše, v čem byl Procházka „praktičtější“? Nabízíme tři možnosti pohledu skrze různé charakteristiky, které s tímto označením souvisejí, totiž: schopnosti řečnické, organizační, flexibilita a pohotovost reakce na nově nastalé situace.

Za prvé: ačkoli Sušil i Procházka byli označováni za nesmělé, působili v rolích, které vyžadovaly proslovy na veřejnosti a přednášení studentům. Přestože Procházkovy ústní výstupy u farářských a jiných zkoušek nebyly hodnoceny jednoznačně výborně, zdá se, že od začátku své duchovenské služby tento kněz vykazoval vlohy pro řečnictví a že je s novými zkušenostmi rozvíjel. Sušil na rozdíl od něj tento dar postrádal. Mluvil rychle a nedokázal se držet jedné myšlenkové linie, což často působilo chaoticky. Nicméně dokázal uvedený nedostatek kompenzovat svým zápalem, hloubkou výkladu a živostí. V případě obou kněží tedy jejich přednášení a kázání zanechávalo významnou stopu v těch, k nimž hovořili.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁹ K Sušilovým řečnickým schopnostem srov. ŠMERDA, H. *František Sušil*, s. 130.

Za druhé: ani jeden z těchto mužů neměl podle jejich životopisců vynikající organizační schopnosti. Oba se vždy angažovali v podnicích, do nichž se zapojili i ostatní lidé, zvláště z družiny Sušilovy. I zde se setkáváme s paradoxem: Sušil nebyl organizátor, přesto se kolem něj shromáždila skupina spolupracovníků a po dlouhá léta stál v čele nakladatelského spolku Dědictví sv. Cyrila a Metoděje. Nefiguroval v ní spíše jako „animátor“ než vůdce? V případě brtnického rodáka se organizační schopnosti projeví výrazněji například v revolučním roce 1848/49, kdy stál u zrodu brněnské Katolické jednoty a později na jejích schůzích dával podněty ke konkrétním činům.

Třetí bod se zdá být asi tím, který nejlépe vystihuje rozdíl mezi oběma kněžími. Procházkovými dary byla pohotovost či připravenost reagovat na nové situace, jeho otevřenost konfrontovat se s novými myšlenkovými směry, zvědavost a touha získávat nové informace a jimi sloužit a také odvaha pouštět se do potřebných podniků. Domníváme se, že k jeho flexibilitě přispívalo i gymnazijní prostředí, v němž se setkával s mladými lidmi a jejich otázkami a potřebami. V tomto smyslu v něm měla katolická církev svého vytrvalého apologetu a český národ odvážného zastávce svých práv. Církvě i národu přinášel to, co životodárného v danou dobu potřebovaly. K Sušilovi dlužno říci, že nebyl pravým opakem toho, co zde zaznělo o Procházkovi. Na jedné straně se sbíráním lidových písní angažoval v oživení českého jazyka a prakticky využíval svou znalost originálních novozákonních textů a jejich starověkých i novodobých exegetů, když vyzýval bohoslovce a kněze, aby pravidelně čerpali z Písma svatého. Na druhou stranu jeho intelektuální záběr nevykazoval takovou šíři jako v Procházkově případě a například při tvorbě českého jazyka a užívání podoby písma byl spíše konzervativní.

Pro hodnocení Procházkových intelektuálních a odborných kvalit najdeme nesčetné podklady. Jeho současníkům i pozdějším literárním kritikům imponovala jeho sečtělost, rozhled a informovanost. Náš kněz se zajímal o dění doma a v zahraničí, nechával si posílat knihy a studijní materiál i z ciziny. Všechna dochovaná vysvědčení od dětství až po ta ze zkoušek skládaných v dospělém věku svědčí o jeho schopnosti podat výkon na vysoké úrovni, očekávaný podle tehdejších standardů. Z toho všeho není nesporné vyvodit, že brtnický rodák měl vynikající paměť, zvědavost a vpravdě heroickou vytrvalost.

Spektrum oborů, o něž se pater Procházka zajímal, se rozevírá doširoka, zapojuje různé dary a rozvíjí schopnosti jednotlivce. Jeho zájem o jazyky a odbornou lingvistiku ukazuje na zálibu tvoření skrze jazyk. Ta se projevila v básnické tvorbě a jeho prozaickém vyjadřování, které oplývá bohatstvím výrazů a obrazných přirovnání. Rád také vyhověl prosbám svých přátel o komentáře k jejich písemným formulacím. Na druhou stranu přílišná pečlivost a smysl pro detail, bez nichž by nevytvořil svá díla, se našemu autorovi stala i kamenem úrazu. Tomuto „důkladnému učenci“ pozdější kritici vytýkali až neproduktivní zaujetí podrobnostmi a neschopnost zkrátit psaný text do stručnější podoby.

Jeden z jeho přátel dává „horlivého profesora“ Procházkovi za vzor vytrvalosti v pracovním nasazení.¹⁰⁷⁰ Tato vlastnost sehrála významnou roli v jeho činnosti

¹⁰⁷⁰ Dopis č. 32. In VYCHODIL, P. J. (ed.). *Z doby Sušilovy*, s. 47–48.

badatelské, spisovatelské, v přístupu k výuce a k jakýmkoli úkolům a povinnostem. Jeho neutuchající energie a aktivní přístup k životu se projevil v jeho osmasedmdesáti letech, kdy se krátce před smrtí vyslovil: „*Nemám jiného přání, než aby mi Pán Bůh síly a chuti ku práci až do konce života, ať jest to kdykoli.*“¹⁰⁷¹

Na úplný závěr podtrhneme ještě jeden aspekt, který se netýkal jen otce Procházky, ale domníváme se, že patřil k duchu Sušilovy družiny. Mezi těmito kolegy a přáteli fungovala vzájemná pomoc a týmová spolupráce. Náš gymnazijní učitel se neváhal zapojit do společných děl, pomáhal svými dary, povzbuzoval a podporoval druhé v dobrých dílech, nejen své bývalé žáky, ale i další osoby.¹⁰⁷² Nešlo mu o něj samotného, o jeho osobní slávu, ale o věc samotnou. Procházka byl tudíž důsledně nesebestředný. Ačkoli jeho myšlení, jak jsme vícekrát konstatovali, nebylo trinitární, jeho spiritualita vyzářovala tajemství Trojjediného.

¹⁰⁷¹ ŠŤASTNÝ, V. *Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin*, s. XXVI.

¹⁰⁷² Podpořil ve studiu např. Antonína Konstantina Vitáka, vlastence a bývalého piaristu, učitele na gymnáziu v Kroměříži. FIŠER, Zdeněk. Dva dopisy Matěje Procházky, profesora z Brna. *Zpravodaj Muzea Kroměřížska* 1991, č. 2, s. 19–20.

Exkurz 1. Matěj Procházka a Tomáš Garrigue Masaryk

Čas umí zavát stopy svědčící o protnutí lidských příběhů. A právě tím mohou být také na první pohled nepatrná semínka zasetá kněžskými a učitelskými autoritami do srdcí a myslí studentů. Teprve pokračování životních příběhů do dospělého věku přeje dozrávání plodů a tušení vlivu dávných setkání. Závěrečným exkurzem si dovolíme upozornit na netušené souzvuky mezi dvěma příběhy – učitele a žáka. Matěj Procházka a Tomáš Garrigue Masaryk, dvě osobnosti, dělící od sebe bezmála dvougenerační odstup, reprezentují odlišné životní role a životní osudy, v nichž se však nachází mnoho společného. Na základě svého studia a vnímání brněnského kněze bychom chtěli vést dialog s některými Masarykovými spisy a s prezentací života prezidenta zakladatele v publikaci teologa Ctirada Václava Pospíšila *Masaryk iritující a fascinující*.¹⁰⁷³ Kniha vydaná u příležitosti stého výročí založení československého státu přináší nové hodnocení Masarykových náboženských postojů a ukazuje jejich zásadní roli v životě jmenované osobnosti.

Na první pohled vidíme dva muže-praktiky, kteří měli oči otevřené k realitě světa, neváhali si vyhrnout rukávy a pustit se do drobné, vytrvalé práce na poli veřejného života. Oba zastávali profesi učitele a věnovali se mimoškolní přednáškové činnosti. Oba stáli u zrodu tiskových orgánů či periodik, psali knihy a vyjadřovali se publicistickou formou. Oba měli srdce soucitné a solidární s potřebami druhých, nezištně pomáhali psychicky a finančně. Jeden byl poctivý církevní křesťan, zatímco ten druhý poctivý necírkevní křesťan.¹⁰⁷⁴

Jaké hodnoty formovaly jejich pohled na realitu světa, stály za jejich jednáním a podněcovaly k angažovanosti? Dovolíme si tvrdit, že pro oba byla nejvýznamnější hodnotou jejich náboženská víra ve smyslu životního postoje (*fides qua*), víra autenticky prožívaná, víra reflektovaná a vyzařující do všeho, co psali, říkali a konali. Oprávněně bychom mohli použít starozákonní charakteristiku, že oba byli muži spravedliví před Bohem. Zatímco brněnský kněz a učitel o prožívání své osobní víry snad přímo nikde nepíše, vysokoškolský profesor se o ní zmiňuje při různých příležitostech, ač spíše nerad. V čem se rozcházel, byla jejich příslušnost ke společenství církve a přilnutí k obsahu křesťanské víry (*fides quae*). Masaryk dospěl k odklonu od církevní instituce a od hlavních pravd víry v Trojici a v Kristovo božství. Jeho vztah s Bohem spočívá v neomezeném obdivu a úctě, ne však na lásce. Nedokáže být vůči němu dítětem. Písmo svaté a vzor člověka Ježíše jej však provází každým dnem, jakož i nahlížení svého životního příběhu a velkého příběhu dějin *sub specie aeternitatis*, v důvěře v Boží prozřetelnost.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷³ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Masaryk iritující a fascinující*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018.

¹⁰⁷⁴ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 28–29.

Hodnotu charity ukazují např. Masarykova slova: „... *dnes láska znamená: nemít klidu a pokoje pro bidu fyzickou a mravní stále, dnes láska znamená pracovat stále s otevřenými očima proti té bídě, i když ji nevidíme...*“ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Otázka sociální: základy marxismu filosofické a sociologické*. Sv. druhý, 6. vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000. Spisy T. G. Masaryka, s. 150.

¹⁰⁷⁵ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 34–42, 69–135.

Na jakých oborových polích a v jakých oblastech myšlení můžeme srovnávat jejich pohledy a vidět podobnosti a odlišnosti mezi nimi? Vybrali jsme zvláště tři témata, která jsou vzájemně propojena: smysluplnost a „teologie“ dějin, česká národní otázka a otázka sociální.

Oba naši autoři vnímají kosmický a historický vývoj pod zorným úhlem Prozřetelnosti, oba tento pojem užívají, Masaryk také vícekrát užívá obrat *sub specie aeternitatis*. Již jsme pojednali o tom, jak generace Procházkových současníků, protagonistů materialismu a darwinismu mířila bodavým ostnem nahodilosti evoluce proti filozofickému a náboženskému pojetí smysluplného vývoje čili teleologii. Když se na konci 19. století Masaryk jasně přiklání na stranu příčinnosti, má na mysli ještě navíc dalšího odpůrce smysluplnosti dějin, a to Comteho pozitivismus. Současně dodává, že chápe odpůrce teleologie, protože zastaralou verzi jejího výkladu sám nesdílí. V hovorech s Karlem Čapkem o několik desetiletí později pak opakuje, že se ve věci původu a vývoje přírody drží hypotézy stvořitelské proti Darwinově mechanické nahodilosti. Přitom byl ale evolucionista, nikoli revolucionář především na rovině sociologické. Procházka i jeho mladší souputník jednomyslně a důrazně varují před směřováním darwinismu v přírodě a pokroku ve společenské oblasti, které by mohlo být zneužito k ospravedlňování bestiálního chování mezi lidmi.¹⁰⁷⁶

Když se Procházka a Masaryk dívají na lidské dějiny, vnímají v nich „světový plán“ Prozřetelnosti, větší příběh „osudů člověčenstva“, do něhož je zasazen příběh českého národa. Proto si dovolíme tvrdit, že oba vypracovávají určitou „teologii“ dějin, přičemž u Masaryka bychom ji označili za její „necírkevní, občanskou“ verzi.¹⁰⁷⁷ Tzv. česká otázka je v očích vysokoškolského profesora hledáním smyslu a identity českého národa. Jeho slovy je „otázkou svědomí“, tj. pozváním a úkolem k rozlišování, aby národ *místo své v tomto plánu poznal a určil a podle toho poznání co možná s nejlepším a nejjasnějším vědomím postupoval při vši práci, i politické*.¹⁰⁷⁸ Úsilí jednoho národa, všech jeho členů je spoluprací s ostatními národy na společném cíli. Tím si i sebemenší národ zajišťuje své místo mezi nimi a utváří svou individualitu. Proto nemůže být žádnou silou zničen, ba naopak se má opírat o Boží pomoc.¹⁰⁷⁹ Nepřipomíná nám to trinitární vzorec nahlížení skutečnosti, o němž jsme psali výše? Nenaráží se zde na princip různosti v jednotě a univerzalismu v odlišnosti individuality, v němž práce pro druhé vede jednotlivce a národ k vlastní hlubší identitě?

O jakém cíli Masaryk hovoří? Cílem jak pro lidstvo, tak pro národ je humanita čili humanitní ideál. V jeho centru zájmu stojí člověk, jenž je bytostí duchovní, sestávající

¹⁰⁷⁶ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 35, 93, 190–191, 197–200.

¹⁰⁷⁷ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 178.

¹⁰⁷⁸ Parafraze Masarykových slov z předmluvy k prvním vydání *České otázky*. MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 11.

¹⁰⁷⁹ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 169.

„Opírejte se s mocí svou, mocí dobrou proti zlým mocnostem, a mějme pevnou důvěru, že neodolá moc zlého moci dobré. Přičiňme se, pomáhejme si sami a Bůh nám pomůže.“ ... „Žádná moc tohoto světa, a byť se i s celým peklem spojila, neudrží národ vzdělaný, ušlechtilý a statečný v poddanosti, v otroctví.“ MASARYK, T. G. *Karel Havlíček*, s. 115.

z těla a nesmrtelné duše, a jemuž náleží důstojnost a nezadatelná práva. Jednotlivec, potažmo národ je pozván k životu *sub specie aeternitatis* neboli k životu v zodpovědnosti, v němž vezdejší konání má již platnost věčnosti. Tento způsob života spočívá na opravdové zbožnosti a mravnosti, na autentickém křesťanském chování určeném evangelijním zlatým pravidlem: *Nečiň druhému to, co nechceš pro sebe*. Takový způsob života náš autor shrnuje pod pojem náboženství, které nazývá ústřední a vůdčí duchovní životní silou, utvářející nové a vyšší duchovní hodnoty. U obou myslitelů hraje náboženství důležitou, konstitutivní roli pro růst a identitu národa. Procházka vybízí k návratu ke křesťanským kořenům a v případě českého národa uvědomění si jeho zvláštní vyvolenosti. Pro Masaryka se má národ angažovat ve službě ideálu humanity neboli člověčenství, který spočívá ve vzdělanosti a mravnosti, potažmo v práci politické. Dotyčný však důsledně odmítal ideu vyvolenosti jakéhokoli národa, a to i židovského. Brněnský kněz a učitel také silně podtrhuje jmenované dva pilíře: mravní hodnoty a vzdělanost. Velkým ohrožením humanity, proti němuž oba muži vedli urputný boj, byl alkoholismus, rapidně se šířící nemoc jejich doby a symptom ztráty zbožnosti a smyslu života.¹⁰⁸⁰

Na rozdíl od brněnského teologa a historika Masaryk sebekriticky a v duchu rovnosti všech národů tvrdí: „*V národy zvláště vyvolené nevěřím. Nemám potřeby snižovat národy jiné, aby můj tím vynikal. Poznávám také chyby jiných národů, ale ty mne tak nepálí jako chyby národa mého – mne samého.*“¹⁰⁸¹ Ani nesouhlasí se zvláštní, zprostředkující rolí Čechů mezi Východem a Západem.¹⁰⁸² Dalšího rozdílu si pak všimneme v pohledu na smysl a koncepci českých dějin. Procházka interpretuje dějiny v období romantizujícího národního obrození, je ovlivněn Šafaříkovou a Palackého glorifikací počátků Slovanů s hodnotami demokracie a mírumilovnosti, střetáváním živlu německého a slovanského a formován tehdy ještě nezpochybněnými podvrhy Rukopisů královédvorského a zelenohorského. Vysokoškolský profesor naopak upřednostňuje demytologizující obraz původu Slovanstva, *poznává pořád lépe, že charakterem jsou Slovanům nejbližší Germáni*, což nestojí v cestě svébytnosti české identity, a současně varuje před přílišným sblížováním s Rusy a Poláky.¹⁰⁸³ V neposlední řadě neváhá upřednostnit historickou pravdu před malou národní pravdou o podvržených rukopisech. Co se týká výkladu českých dějin, Masaryk staví na Palackého ideálu reformačním, v němž vynikají osobnosti Jana Husa, Jana Žižky a Petra Chelčického. Právě v české reformaci hledá kořeny českého humanitního ideálu s jeho láskou k bližnímu a sociální spravedlností, zatímco protireformační katolicismus, vnucený národu po Bílé hoře, považuje za nositele mravního i intelektuálního úpadku.¹⁰⁸⁴ Ve svém proslovu v Ženevě roku 1915 pak jasně spojuje protireformaci a ideu rakouskou, která stojí v opozici k české

¹⁰⁸⁰ K humanitnímu ideálu srov. např. MASARYK, T. G. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, s. 73, 105; MASARYK, T. G. *Otázka sociální. Sv. druhý*, s. 149; POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 36–37, 47, 164, 177, 213.

¹⁰⁸¹ MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 53.

¹⁰⁸² Srov. MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 98.

¹⁰⁸³ MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 54; MASARYK, T. G. *Karel Havlíček*, s. 162.

¹⁰⁸⁴ Srov. MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 135, 149; MASARYK, Tomáš Garrigue. *Jan Hus: naše obrození a naše reformace*. In MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000, s. 316; POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 179.

reformační myšlenky.¹⁰⁸⁵ Budoucí prezident se také vyjadřuje k cyrilometodějství. Ačkoli je vůči jeho hlavní myšlenky kritický, přiznává oprávněnost katolického pojetí i v duchu unionismu. Odmítá však její zpolitizování stranou mladočechů, kteří ji chtěli využít panslavisticky a rusofilsky.¹⁰⁸⁶

Otázku národní a národnostní jistě můžeme uzavřít jednou podobností. Oba muži se v různých dějinných kontextech angažovali pro užší česko-slovenskou vzájemnost. Pro brněnského kněze hrála v jeho době významnou roli zejména blízkost jazyková, jež se nesla v duchu spolupráce se Slováky. Hodonínský rodák českého a slovenského původu se ve spádu událostí první světové války odhodlal k odvážnému politickému a státotvornému podniku, jímž propojil osudy dvou sousedících slovanských národů.

Významným tématem, s nímž se mladý student Masaryk seznamoval na Procházkových přednáškách pro brněnskou Katolickou jednotu, byla otázka dělnická a sociální. V dospělosti se jeho zájem projevil až s nástupem devadesátých let 19. století. Nutno důrazně podtrhnout, že byl vlastně prvním českým politikem, který ač nepatřil k sociální demokracii, postřehl, že národní program musí brát velmi vážně tzv. otázku dělnickou. V roce 1891 měl proslov v říšské radě¹⁰⁸⁷ a začal sociální otázku prezentovat i literárně, a to na stránkách periodik,¹⁰⁸⁸ ve spisu *Česká otázka* z roku 1895 a nakonec v knize *Otázka sociální* z roku 1898. Spíše než teoretikem, byl praktikem a politikem, jenž reagoval na aktuální a proměňující se skutečnosti dané problematiky. Z toho důvodu nevypracoval nějaké ucelenější řešení sociální otázky.¹⁰⁸⁹ To však neznamená, že náš autor nenastínil základní směr, kterým by se mělo postupovat, a že nepřinesl na dobovou scénu něco úplně nového. Masarykova *Otázka sociální*, která vyšla záhy i v německém překladu, je totiž vůbec jedna z prvních takto systematických a podrobných kritik marxismu z filozofického pohledu nejen u nás, ale i mezinárodně. Dále jeho přístup k sociální otázce byl nový v tom, že na ni pohlížel z hlediska filozofického a sociologického, současně ale také etického a religiózního. Masaryk čelí hrozbě nástupu marxismu jako ideologie, zatímco Procházkoví jde primárně a konkrétně o ulehčení situace dělníků. Nicméně i brněnský kněz se hrozí možného uskutečnění myšlenek Marxova radikálního socialismu. Se svým středoškolským učitelem se vysokoškolský profesor protnul v přístupu náboženském a etickém.¹⁰⁹⁰ Proto si nyní dovolíme vyzdvihnout několik hlavních motivů, které jsme při letmém prozkoumání Masarykových výroků a stanovisek k dané problematice rozpoznali jako rezonující s Procházkovými.

¹⁰⁸⁵ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 255.

¹⁰⁸⁶ Srov. MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 145–147. Za ohnisko ideje cyrilometodějské má Brno a za hlavní propagátory Františka Sušila a Matěje Procházku.

¹⁰⁸⁷ MASARYK, Tomáš Garrigue. Řeč a rezoluce k dělnické otázce a sociálnímu zákonodárství (26. 6. 1891). In MASARYK, Tomáš Garrigue. *Parlamentní projevy: 1891–1893*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001, s. 76–89.

¹⁰⁸⁸ Roku 1890 v časopise *Čas* a roku 1898 v periodiku *Naše doba* vydal kritickou studii na adresu marxismu.

¹⁰⁸⁹ K Masarykovu pohledu na sociální otázku více: ŠTAIF, Jiří. Die soziale Frage, der Kapitalismus und die intellektuellen Eliten vor 1914: T. G. Masaryk und die anderen. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sozial-reformatorisches Denken in den böhmischen Ländern 1848–1914*. München: Meidenbauer, 2010, s. 109–150; MUSIL, Jiří. Masarykova Otázka sociální, socialismus a soudobý komunitarismus. *Sociologický časopis* 1998, roč. 34, č. 4, s. 391–402.

¹⁰⁹⁰ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 193–203.

Profesor Masaryk tvrdí, že otázka sociální není pouze dělnickou záležitostí, ale je otázkou všech a je třeba ji rozřešit celou a pozitivně, což spočívá v důrazu na mravnost oproti nemravnosti, účinné humanity oproti násilí, jinými slovy: reformy oproti revoluci.¹⁰⁹¹ Stejně jako v jeho ideálu humanitním, tak i ve správném socialismu nelze uspět bez náboženství a s ním spojeným mravním rozměrem života.¹⁰⁹² Vysokoškolský profesor si jasně uvědomuje důležitost navázání na stávající hodnoty: „*Pokud znám dělnictvo naše, otázka náboženská je mu rozhodně nejdůležitější, je mu opravdu otázkou životní, zajímá ho více než Marxův Kapitál.*“¹⁰⁹³ Oba muži nevěřili v rychlá řešení násilných převratů a revolucí, nýbrž v solidární, sociálně spravedlivý stát, který by zaručoval jednotlivcům svobody a práva, včetně jejich podílu na politickém rozhodování.¹⁰⁹⁴ Oba také kladli důraz na vzdělávání dělníků, na zvyšování jejich sebevědomí a na jejich náboženství.

Když pak Masaryk srovnává své postoje v dané věci s ostatními politickými názory a socialistickými směry, vymezuje se samozřejmě proti liberalismu a marxismu. Ačkoli kritizuje křesťanský či katolický socialismus,¹⁰⁹⁵ připouští, že vyniká nad politickými snahami staročechů a mladočechů.¹⁰⁹⁶ Výsostnou výjimkou je „upřímný křesťanský socialista“ Matěj Procházka. Profesor Masaryk se o něm vyslovuje s respektem ve svých přednáškách o socialismu¹⁰⁹⁷ a stejně tak ve své krátké recenzi pro časopis *Nová doba* k opětovnému vytištění *Otázky dělnické* roku 1899. Pochvalu za nové vydání jmenované práce doprovází velmi kladným hodnocením jak spisu, tak osobnosti svého bývalého profesora. Píše, že dotyčný šel v mnohých názorech dál než vůdcové katolického socialismu v posledním desetiletí 19. století.¹⁰⁹⁸ Není jistě nezajímavé, že Masaryk se osobně znal s Pavlem Vychodilem, autorem Procházka životopisu připojeného k novému vydání, což svědčí o určitém napojení na moravské katolické kruhy.

Další podobností mezi bývalým učitelem a žákem je jejich pozornost vůči postavení žen a jejich práv. Brněnský kněz na problémy s tím spojené poukázal v rámci své *Otázky dělnické*. Ačkoli tak učinil jen v několika bodech pod vlivem spisů cizích autorů, zdá se pravděpodobné, že jeho vnímavost v dané věci utvářel také kontakt s realitou moravského Manchesteru a s tamními ženami-dělnicemi. Jak jsme viděli výše, svými požadavky totiž překračoval tradiční katolický pohled na úlohu ženy.¹⁰⁹⁹ Přístup

¹⁰⁹¹ Srov. MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 156.

¹⁰⁹² „*Mé pak je přesvědčení, že nemůže být docela správného ideálu humanitního, nemůže být správného socialismu bez základu náboženského.*“ MASARYK, T. G. MASARYK, T. G. *Otázka sociální. Sv. druhý*, s. 149.

¹⁰⁹³ MASARYK, T. G. *Otázka sociální. Sv. druhý*, s. 138.

¹⁰⁹⁴ Srov. POSPÍŠIL, C. V. *Masaryk iritující a fascinující*, s. 194.

¹⁰⁹⁵ Masaryk nesprávně píše o socialismu, jenž pochází z klerikalismu a od klerikálních vůdců.

¹⁰⁹⁶ Srov. MASARYK, T. G. *Česká otázka*, s. 159.

¹⁰⁹⁷ Jak praví nakladatel Procházkovy knihy v roce 1899. In PROCHÁZKA, M. *Otázka dělnická*, s. 240.

¹⁰⁹⁸ Masaryk uvádí dvě konkrétní věci: Procházka neváhal vznést požadavek, aby dělníkům bylo přiznáno všeobecné hlasovací právo, a věřil žalobě Engelse a jiných autorů ohledně hrozivé situace, v níž proletáři žijí a pracují. Jako správný recenzent připojí kritickou poznámku na adresu vydavatele knihy, který nevyužil příležitost opravit Procházkovy drobné věcné omyly.

Srov. MASARYK, T. G. *M. Procházka: Otázka dělnická*, s. 314–315.

¹⁰⁹⁹ Viz pododíl IX.3.5.

pana profesora a prezidenta zakladatele ve věci zrovnoprávnění žen je zřejmý jak v jeho rodinném životě, tak ve společnosti. K danému tématu se zejména po přelomu století vyslovoval v různých přednáškách. Nehovořil však o ženské otázce, protože podle něj šlo o širší pojetí, a to o otázku celé společnosti. Žena a muž jsou si ve všem rovni, rozumově i citově, snad jen s výjimkou pohlavních funkcí a fyzické konstituce. V jeho očích se má moderní žena stejně jako muž angažovat ve veřejných a společenských úkolech. Masaryk vyzývá k překonání „katolického ideálu asketického“, který od ženy neočekává jen její roli matky, plnění úkolů v domácnosti a čistoty ve fyzickém smyslu. Tímto ji však snižuje k nižší hodnotě.¹¹⁰⁰

Co říci závěrem? Obvykle se interpreti Masarykova díla spokojují s konstatováním, že Tomáš Garrigue Masaryk relativně často a velmi uctivě vzpomíná na vzorného kněze Matěje Procházku.¹¹⁰¹ Výčet souzvuků, který jsme předložili, může ukazovat na mnohem hlubší souvislosti mezi oběma historickými postavami. Zvýšený důraz na člověka, jeho důstojnost a nezadatelná práva, zvláštní pozornost k právům ženy, boj proti alkoholismu, mravní a sociální zodpovědnost, důležitost náboženství pro život jednotlivce a společnosti, odpor k násilné revoluci, teologické vnímání dějin, podpora vzdělání a mravnosti jako dvou pilířů svěbytného národa ... Nechce se ani věřit, že nic z toho by přinejmenším podvědomě Masaryk „nenasál“ od svého oblíbeného středoškolského profesora.

¹¹⁰⁰ Srov. Masarykovu řeč vyslovenou roku 1904 v přednáškovém cyklu pořádaném Dívčí akademií. Otištěno pak: MASARYK, Tomáš Garrigue. *Moderní názor na ženu*. Brno: Zemská organizace pokrokových žen moravských, 1930.

¹¹⁰¹ V případě jednoho životopisce je třeba učinit zadost. Zdeněk Nejedlý evidentně prostudoval Procházkův spis *Otázka dělnická* a články k materialismu z roku 1866 a hledal kořeny Masarykova myšlení i u jeho gymnaziálního učitele. Mimo jiné vyzdvihuje Procházkův velký vliv na Masarykův prokřesťanský postoj k životu, který staví proti postoji liberalistickému. Srov. NEJEDLÝ, Z. *T. G. Masaryk*. 2. vyd., s. 275, 281, 283–284.

Celkový závěr: přínosy k poznání Matěje Procházky

Na konci každého dlouhého úsilí je třeba se ohlédnout za procesem bádání a teologické reflexe, pojmenovat plody vykonané práce a nechat čtenáře posoudit, zda a jak jsme dostáli vytyčeným úkolům: přispět k hlubšímu poznání života, díla a osobnosti Matěje Procházky. Jinými slovy se ptáme, zda jsme doplnili mezeru v historiografickém bádání k dějinám církve a národního obrození na Moravě ve druhé polovině 19. století, zda jsme představili v šíři a hloubce Procházkovo literární dílo, jak jsme vstoupili v kontakt s teologickým odkazem a křesťanským myšlením moravského katolicismu předminulého století a v neposlední řadě jak jsme osvětlili tzv. druhý život našeho brněnského kněze, který se vyvíjel od glorifikace až k pozapomnění.

Současně žádáme o shovívavost, protože nikdo od nás nemůže čekat definitivní odpovědi a hodnocení a plnou fundovanost v každém jednotlivém oboru, do něhož náš autor zasáhl. Je nutné přiznat, že otázky zůstanou, a snad námi formulované otázky je pomohou v budoucnu lépe rozřešit. S vědomím vlastní nedostatečnosti a různých úskalí, na něž jsme nemohli nenarazit, nyní vyzdvihneme přínosy této disertační práce.

Co podstatného přineslo naše historické bádání k životu Matěje Procházky? Přestože bylo v minulosti sepsáno několik kratších či delších životopisů jmenované osobnosti, předložená biografie je překonává svým rozsahem a hloubkou, a to proto, že její autorka se pokusila o důsledné vyhledání a vyhodnocení dostupných archivních a publikovaných pramenů. Zrekonstruovaný životní příběh přináší mimo jiné celou řadu podrobností k Procházkově rodině, jeho studijním létům, k prostředím, v nichž působil jako kooperátor a jako gymnazijní učitel, k jeho vztahům, dobročinnosti a finanční situaci.

Když se ohlédneme za Procházkovým životním příběhem, můžeme si všimnout dvou odlišně dynamických etap, jež byly do značné míry ovlivněny tehdejší politickou a společenskou situací. Zatímco v první etapě se život brtnického rodáka ubíral cestou „vzorného“ studenta a „poslušného“ kněze v pastorační službě různých farností, s nástupem revolučního roku 1848/49 nabral dynamiku a rozšířil se o nové rozměry. Povzbuzen svým okolím začal otec Procházka investovat své dary a schopnosti do četných veřejných aktivit a vstupovat do kontaktu s lidmi z nejrůznějších prostředí. K jeho osobnímu rozkvětu nepochybně přispěla i nová pozice vyučujícího a katechety na brněnském gymnáziu. Tato druhá etapa jeho života zahrnula čtyři desetiletí až do jeho tragické smrti na závěr roku 1889. Během uvedeného období se brněnský kněz profiloval a vystupoval v četných rolích: v roli národovce, církevního historika a hagiografa, apologety, teologa v dialogu s přírodovědnými a filozofickými směry, křesťanského socialisty, redaktora a žurnalisty, překladatele a spisovatele, básníka a literárního vědce, organizátora spolkového života, vzdělavatele a popularizátora. Zmíněné aktivity – aniž bychom si dělali nárok na úplnost výčtu – byly Procházkovou odpovědí na nové situace, v nichž viděl úkoly a výzvy pro církev a pro český národ. Jazykem Druhého vatikánského koncilu bychom řekli, že dokázal číst „znamení doby“ a přistupoval k nim s tvořivou praktičností a intelektuální zvědavostí, přičemž si uchovával kritický pohled věrný katolickému učení. Podle slov současného papeže Františka měl odvahu „vyjít ven“

z uzavřenosti církevních struktur a jistot, angažovat se v širším společenském kontextu a svými dary sloužit církvi, českému národu a potřebným.

Bibliografie uvedená na konci disertační práce představuje skutečný vědecký přínos, neboť nikde jsme takto kompletní soupis nenalezli. Při jejím sestavování jsme vycházeli jednak z písemných pramenů úřední povahy, které obsahují seznamy Procházkových děl,¹¹⁰² jednak z pozdějších, posmrtných bibliografických soupisů: z *Bibliografie české katolické literatury* od Josefa Tumpacha a Antonína Podlahy,¹¹⁰³ z *Lexikonu české literatury*,¹¹⁰⁴ které jsme doplnili jednotlivostmi z příslušného hesla z *Ottova slovníku naučného*¹¹⁰⁵ a z Hýskovy *Literární Moravy*.¹¹⁰⁶ O řadu časopiseckých článků jsme tento soupis obohatili díky systematickému průzkumu brněnského periodika *Hlas*. V případě monografie o Janu Kapistránovi jsme připsali Procházce částečné autorství. Několik příspěvků nebylo možné dohledat kvůli nedostatečným bibliografickým údajům. Některá Procházka díla nejsou k dispozici v žádné z našich knihoven. Z uvedených důvodů ani naše bibliografie nemůže být považována za vyčerpávající a definitivní, přesto však představuje výrazný krok na cestě ke kýženému ideálu.

Zatímco jsme se již nemohli přesvědčit o řečnickém nadání brněnského kněze a pedagoga a zaslechnout jeho mluvený projev, jeho literární schopnosti a lingvistické znalosti jsme prozkoumali na základě značného množství písemných textů a neopomeli je bez hlubšího ohodnocení. Vědomi si autorovy publikační bilingvnosti, věnovali jsme pochopitelně nejvíce pozornosti češtině, kterou otec Procházka považoval za něco mnohem více než za pouhý komunikační prostředek. Lásky k rodnému jazyku se u něj snoubila s láskou k národu; v jazyku viděl duši národa, jeho život. Ačkoli jeho úsilí bylo zasazeno do širších souvislostí zápasu českého národa o svébytnost jazykovou a politickou, nemůžeme se ubránit dojmu, že uvedená autorova slova jsou adresována i naší generaci. Jako by nám brtnický rodák kladl otázky po tom, jak užíváme svůj rodný jazyk, jak o něj pečujeme v globalizovaném světě, zda jsme na něj hrdí a vážíme si jej jako součásti své národní identity.

Co tedy můžeme vyzdvihnout na Procházkově práci s českým jazykem? Veškerá jeho činnost spisovatelská, korektorská, redaktorská a překladatelská byla nesena základními principy: úsilím o srozumitelnost, funkčnost a estetickou stránku jazyka. Matěj Procházka se spolu s ostatními národovci podílel na utváření moderní české řeči s její odbornou terminologií, větnou skladbou apod. Jeho přístup lze vnímat jako tvoření, umění

¹¹⁰² Soupisy se nacházejí v Procházkově pozůstalosti z roku 1875 a ve spisech děkanátu olomoucké teologické fakulty z roku 1883. SOkA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

ZAO, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 1430, ev. j. 268 – Spisy děkanátu teologické fakulty 1883; inv. č. 1431, ev. j. 268 – Spisy děkanátu teologické fakulty 1884.

¹¹⁰³ TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do konce roku 1913. Část 1.* Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1912; TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od 1828 až do nynější doby. Část 2–5.* Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1913–1923.

¹¹⁰⁴ PEŠTA, Pavel. Matěj Procházka. In OPELÍK, Jiří a kol. (eds.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 3, sv. 2 (P – Ř).* Praha: Academia, 2000, s. 1102–1004.

¹¹⁰⁵ JEŽEK, Jan. *Procházka, Matěj*, s. 739.

¹¹⁰⁶ HÝSEK, M. *Literární Morava*, s. 71–75.

a hru. Svoje texty staví mimo jiné na obrazech a přirovnáních, čímž je činí snadnějšími pro pochopení a zapamatování, a to díky vlivu na čtenářovu představivost. V některých odbornějších pojednáních se projevuje autorův přehnaný smysl pro detail, který mnohdy činí jeho texty neúměrně dlouhými, což jde na úkor čtivosti. Celkovou vysokou úroveň písemného projevu potvrzují jak jeho současníci, tak literární kritici první i druhé poloviny minulého století. Máme za to, že Procházkův způsob vyjadřování může být přitažlivý i pro čtenáře 21. století. Zní sice archaicky, ale když se odpoutáme od sebe, můžeme čerpat z implicitní poetičnosti a některá slova použít a inovovat. Navíc nás autorova tvořivá hra s jazykem může zvát ke kreativnímu způsobu komunikace skrze obrazy a přirovnání.

Výsledky publikační činnosti Matěje Procházky jsme představili v pěti tematických okruzích, a to na poli církevních dějin a hagiografie, apologetiky, dialogu s přírodními vědami a se soudobými filozofickými směry, v oboru mravouky a asketiky a ohledně dělnické otázky. Vyhodnocení jednotlivých tematických okruhů se objevuje v dílčích závěrech jednotlivých kapitol druhé části této monografie. Dlužno důrazně podtrhnout, že zatím nikdo takto rozsáhle a analyticky Procházkův myšlenkový odkaz nevyhodnotil, takže se jedná o nesporné novum.

Závěr nám umožňuje jakoby poodstoupit a nahlédnout celek života a díla našeho autora. V celkovém obrazu vystupují do popředí hlavní linie: obraz Boha, člověka, církve a světa. Ačkoli disertační práce má ráz historický a zabíhá do mnoha teologických disciplín, právě konstatované plně ospravedlňuje její dogmatickoteologické ladění.

Procházkova prožívaná a reflektovaná víra se utvářela v jeho rodině, v prostředí dalších mezilidských vztahů a také pod vlivem dobové teologie. Značný zájem o fundamentální teologii ve smyslu apologetiky a její rozvíjení kontrastovaly s nedostatky a stagnací dogmatické teologie, v níž Trojjediný zůstával více předmětem spekulativní úvahy než záležitostí života věřícího. Prezentovaný obraz Boha, který vystupoval ve vztahu ke světu, se jevil spíše jako jednoosobový, zejména v roli Otce, jehož rysy dosti připomínaly starozákonní Boží vlastnosti. Taková představa o Bohu se zákonitě odrážela v pohledu na jednotlivce, církve, společnost či státní zřízení. Stejně tak je nutné říct, že stav církve a společnosti zpětně utvrzoval stávající pohled na Boha. Tento spíše monarchicky pojímaný Bůh „garantovaný“ církví nedával prostor pro svobodu v různosti při zachování jednoty. V Procházkových zejména církevnědějinných a asketických textech si láskyplný a milosrdný Bůh zachovával rysy přísného a trestajícího soudce, k němuž se člověk vztahoval i se strachem a s pocity viny. Nabízí se otázka, zda vykreslený obraz Boha, který nedával dostatečný prostor svobody osobní volbě ve věci víry a svědomí, vlastně nebyl živen právě strachem ze ztráty věřících a neměl probouzením strachu a viny sloužit k jejich udržení v církvi. Nápomocným nástrojem byla jistě povinná zpověď praxe. Na ctnostech postavená morálka a asketika spojená s vyžadovanou zpovědí vytvářela jasně vymezený prostor pro duchovní život katolíka a pro jeho rozlišování a volby. Otec Procházka byl sice tímto povědomím determinován, nicméně často a rád ho překračoval, když opakovaně vyzýval své čtenáře a posluchače k aktivnímu a tvořivému přístupu k vlastnímu životu, k autenticitě křesťanské existence, aby se probudili z vlažnosti a lhůstivosti, k hrdinnému svědectví, aby se hlásili k církvi a postavili se za ni.

Tím se tedy dostáváme k Procházkově obrazu člověka čili k jeho pojetí humanity. Ostatně autorovu antropologii z křesťanského pohledu považujeme za jednu z nejsilnějších stránek jeho teologické reflexe, v níž se podle nás odráží vzájemné „oplodňování“ teorie a praxe. Brněnský kněz ji tedy buduje na praktickém základě tváří v tvář novým společenským proměnám a nejvýslovněji ji vyjadřuje ve spojitosti s dělnickou otázkou. Silný akcent klade na důstojnost člověka, kvalitu jeho pozemského života po duchovní a hmotné stránce a na uplatňování občanských práv a svobod. Vyzývá členy různých společenských vrstev, aby se tváří v tvář životním situacím chopili své svobody, stali se aktéry svého života a usilovali o vezdejší štěstí.

Pozornost, jakou věnoval právům dětí a žen zvláště v dělnickém prostředí, si zaslouží opětovného vyzdvižení právě pro jeho pokrokovost i ve srovnání s pozdějšími dokumenty církevního magisteria. Je třeba zdůraznit, že brněnský kněz a kanovník apeloval na vzdělávání kněží v sociální problematice a jejich přímou angažovanost mezi proletariátem a že jeho vliv se projevil zejména mezi brněnskými bohoslovci, v jejich formaci a také mezi ostatními duchovními v prostředí moravského Manchesteru. Na základě porovnání můžeme konstatovat, že pater Procházka ve své *Otázce dělnické* nejenom zachytil hlavní témata obsažená v první sociální encyklice *Rerum novarum*, ale také předjímal základní východiska, cíle a prostředky současné sociální nauky církve.

Nyní budeme věnovat pozornost obrazu církve, jak se jevil ve spisech našeho kněze. Struktura církve zrcadlila jak monarchickou představu o Bohu a jeho vztah ke světu, tak monarchicky či absolutisticky pojímané státní zřízení s větší či menší úspěšností udržované v tehdejších evropských poměrech. Zcela zřetelně se to ukazuje na vlastním sebepojetí, podle nějž církev upřednostňovala jednotu před možností plodného pluralismu. Ten ostatně po dlouhá staletí církev a společnost vlastně nezakusila, protože se naučila žít v příliš těsné symbióze spojení „trůnu a oltáře“. Důraz na jednotu se opíral o charakteristiku církve, v níž jedna víra, jeden křest a jeden Bůh a Pán Ježíš Kristus představovali oporu primátu Petrova nástupce. Papež figuroval jako monarcha nad katolíky i nad ostatními křesťany a církvemi. Otřesy starých společenských řádů, existenční a existenciální nejistoty zasahující různým způsobem všechny společenské vrstvy a nebývale bujně a všesměrně kritické kvašení ve vědeckém světě působily u mnohých věřících jako katalyzátor strachu a snahy se opevnit v bezpečí vlastní pravdy.

Procházkovy texty nám mohou poskytnout klíč k pochopení obranných, apologetických postojů ze strany církve vůči jiným světonázorům, stanoviskům jiných křesťanských církví a vůči některým výzvám z vědeckého světa. Než se konkrétněji zaměříme na daný jev, dlužno přiznat, že mezi proticírkevními a protikřesťanskými náladami se v evropském i rakouském prostoru šířila také agresivní, nenávistná reakce, kterou náš spisovatel nazývá „pandémonismem“.

Pro vztahy církve a věřících s okolním světem Matěj Procházka používal pojmy jako boj, zápas a obrana. Je zřejmé, že se v uvedených reakcích odráží biblická či novozákonní mentalita v duchu janovského dualismu, černobílého vidění skutečnosti, jež jsou představovány dvěma vzájemně zápasícími tábory, které se opírají o sílu Boha a satana. Proč však je toto myšlení aktuální v době, o níž hovoříme, co je podporuje? Nabízí se více

pohledů, jež se mezi sebou nemusejí vylučovat. Do jaké míry bychom mohli v boji ve smyslu duchovního úsilí o mravnost a ctnost identifikovat rysy či projevy specifického přístupu v duchovním životě, který je vlastnější mužům, tedy co dnes nazýváme mužskou spiritualitou? Do jaké míry mohl být výše zmíněný přístup podporován monarchickým obrazem Boha, církve a společnosti? Jinak řečeno: není monarchismus otcem dualismu, principem, který staví do opozice církev a svět, katolickou církev a jiná křesťanská společenství? A do jaké míry je daný obraz podporován strachem z neznámého a ze ztráty bezpečí a jistot, podobně jako to můžeme pozorovat u některých současných katolíků, kteří se vracejí k obrazu církve a světa Procházka století?

Dlužno konstatovat, že prezentované vnímání světských a duchovních skutečností, ačkoli se jeví platné v obecných rysech, nelze v případě otce Procházky aplikovat bez výjimky. U našeho autora nepřevládla slepá odmítavost vůči všemu, co bylo jiné. Rozlišoval mezi jednotlivcem a skupinou, do níž dotyčný přináležel, podle „přinášeného ovoce“ a vykazoval značnou otevřenost vůči společenským změnám a intelektuálním výzvám své doby. V následujících odstavcích si dovolíme vyzdvihnout některé příklady a oblasti, v nichž svými postoji a názory prolamoval ideologické horizonty a společenské stereotypy.

Brněnský kněz nazýval evangelíky svými spolubratry a znal ty, jejichž názory byly hodnotné či blízké katolickým. Navzdory odlišnostem choval úctu k historikovi a politikovi Františku Palackému a netajil se kladným, souhlasným postojem k jeho názorům. Do určité míry překračoval hranice soudobého církevního antijudaismu, jež v jistém smyslu odrážel černobílou dobovou mentalitu. Na jedné straně otec Procházka zůstal v zajetí představ o antijudaistickém Božím záměru, tj. o odnětí přízně vyvolenému národu, jež byla v církevním prostředí živena po necelá dvě tisíciletí. Na straně druhé i přes nedůvěru se na základě osobní zkušenosti dokázal částečně vymanit ze stereotypních pohledů na Židy, vnímal totiž také jejich dobré stránky, ba dokonce je dával křesťanům za příklad určitého ctnostného jednání.

Domníváme se, že brtnický rodák může být inspirací ke smíření a k otevřenosti při zachování zdravé kritičnosti vůči novým skutečnostem i pro dnešní dobu. S obavou někdy sledujeme reakce některých katolických duchovních a laiků, kteří svou identitu definují postojem „my“ versus „oni“, pravost své víry vyvozují z odmítavých reakcí „světa“ a cestu vpřed vidí v ještě větší askezi a morálním snažení.

Za jeden z nejvýraznějších přínosů myslitele Matěje Procházky považujeme jeho dialog s přírodními vědami a materialistickým světonázorem. Na jedné straně to byly zvědavost a zájem, které našeho autora udržovaly v kontaktu s proměňujícími, posouvajícími se pohledy a teoriemi ve jmenované oblasti, na straně druhé se jednalo o výzvu a úkol, jak se vyrovnávat se vším, co ovlivňovalo víru jeho a ostatních věřících, případně ji mohlo ohrozit. Gymnazijní učitel opírá své postoje o solidní argumentaci, zbrkle nepřijímá hypotézy s chabými podpůrnými argumenty, a současně se nebojí přitakávat tomu, co je podložené, a proměňovat svůj vlastní názor. Co nového v dané problematice přinesla disertační práce? Ve srovnání s Pospíšilovou monografií *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost* jsme pročetli a zpracovali veškeré relevantní texty

z pera brtnického rodáka. Přitom jsme prohloubili závěry a výstupy jmenovaného současného teologa, vynesli jsme na světlo další myšlenky a témata z Procházka „repertoáru“ a dospěli jsme k překvapivému zjištění, že brněnský kněz vlastněrazil metodologický agnosticismus. Tím se ukazuje jeho nadčasovost, neboť nezávisle na něm k požadavkům metodologického agnosticizmu u přírodovědců dospívá i zmíněný teolog Ctirad Václav Pospíšil. Jde o to, že přírodovědec s ateistickým přesvědčením nemá předstírat, že přírodověda vyvrací Boží existenci. Totéž ale musí platit u přírodovědce s křesťanským světonázorem, který by neměl předstírat, že jeho vědní disciplína přináší důkazy o Bohu. Pro jednoho i druhého leží otázka existence Boha mimo kompetenci jejich vědního oboru. Patera Procházku můžeme v českém kontextu právem řadit ke katolickým teologům, kteří přitakali evoluci v kosmu a v živé přírodě. V otázce původu člověka však podobně jako téměř všichni teologové v jeho době nebyl s to otevřít se možnosti evoluční varianty jeho stvoření. Na obhajobu našeho autora i jemu podobných je třeba podotknout, že paleoantropologie začala v tomto směru poskytovat spolehlivé údaje až zhruba v prvním desetiletí 20. století. Jedním ze silných argumentů proti zapojení lidského tvora do biologické evoluce bylo nebezpečí přenesení Darwinovy evoluční teorie na společnost. Oprávněnost těchto obav potvrdily dějiny minulého století.

Podnícen soudobým překotným rozvojem přírodních věd otec Procházka obhajoval „velký příběh“ světa a kosmu, v němž rozpoznával Boží záměr. Vyburcován situací českého národa a katolické církve pohlížel do minulosti jako do zrcadla, z něhož čerpal inspiraci pro současnost a budoucnost. Seznamování se s novými přírodovědnými objevy jej přivádělo k úžasu nad Boží velikostí. Je zcela evidentní, že Boží prozřetelnost pro něj neznamovala osudovost, která by omezovala svobodu a eliminovala odpovědnost jednotlivce, národa a lidstva.

V Procházkových církevnědějinných a apologetických textech, v pojednáních o dělnické a národní otázce se můžeme setkat s implicitní, ne zcela rozvinutou teologií dějin spásy. Zmíněné „myšlenkové pole“ našeho autora jsme prozkoumali ve světle současné teologické reflexe a dovolili jsme si rozvést Procházkovy intuice. V souhrnu uveďme, jaká předznamenání jsme mezi nimi zahlédli. V první řadě šlo o aktivní Boží konání v dějinách a Kristovu ústřední roli v nich. Zvláště výrazné místo v díle brněnského kněze zaujímal národ jako kolektivní osoba, jeho příběh, identita a úloha v širším dějinném kontextu. Zde se opíral o paralelu vyvolenosti mezi českým a izraelským národem, jakkoli nebyla v našem prostoru nová. Za konstitutivní a podstatnou součást národní identity považoval duchovní přesah, křesťanskou víru, tedy přináležitost ke Kristu. Brtnický rodák usiloval o rovnoprávnost národů jak v habsburské monarchii, tak v rámci křesťanského církevního společenství. V období „zapomenuté Trojice“ u něj můžeme vnímat implicitní požadavek plurality v jednotě, vzájemné potřebnosti jedněch pro druhé, a to jak v politickém, tak církevním kontextu.

Ve smyslu teologicko-dějinném můžeme říci, že pater Procházka se interpretací dějin a „vyprávěním“ historie podílel na formování moderního českého národa a účinně přispíval k utváření jeho osobitého, jedinečného příběhu. Národní světcí měli hrát příkladnou roli k povzbuzení a k podobným krokům v odvaze a pravdě. Z historických prací našeho badatele vyzdvihneme zvláště jedno dílo, které nese dvojí prvenství.

Z Procházkova pera totiž vzešel první seriózně historicky podaný životopis holešovského faráře a olomouckého mučedníka Jana Sarkandra, jehož rozsáhlý úvod představuje první české vědecké zpracování českých dějin od Jagellonců do Bílé hory. Ve věci národní je pro nás inspirací, abychom pohlíželi na vlastní historii jako na součást své identity a vyrovnávali se s jejími stinnými stránkami. Dále se domníváme, že svou teologicko-dějinnou intuíci nastoluje stále aktuální otázku, zda ztráta křesťanských hodnot nevede k oslabování naší kolektivní identity.

Druhý život Matěje Procházky, ponecháme-li stranou jeho souběh s prvním životem našeho autora, zahrnuje 130 let. Jeho zpracování představuje absolutní novum. Shromáždili jsme informace o projevech úcty k našemu knězi, uvedli pohledy a postřehy nejruznějších autorů, od jeho současníků až po dnešní generaci, a sledovali jsme, jak se proměňoval zájem o jeho osobu a jeho dílo.

Je nesporné, že osobnost „nestora českých spisovatelů na Moravě“¹¹⁰⁷ a jednoho ze dvou „patriarchů moravského duchovenstva“¹¹⁰⁸ znamenala nejvíce pro svou vlastní dobu a také posmrtně silně ovlivňovala generaci těch, kdo ho osobně znali. Uvedené čestné tituly odrážejí přinejmenším následující skutečnosti: Brtnický rodák se účinně nasazoval pro své současníky; své čtenáře a posluchače vzdělával, zval k hledání a nalézání pravdy a přitahoval k duchovním ideálům; zaujímal výjimečné postavení v kontextu Sušilovy družiny, jež bylo zdůrazněno funkcí starosty nakladatelského spolku Dědictví a napojením na Františka Sušila; svou fundovaností, šíří svého záběru a počtem publikovaných děl vynikal nad ostatní česky píšící moravské spisovatele, z nichž většina byli také kněží. Je zjevné a zároveň inspirativní, že otec Procházka nebyl osamělým běžcem. Spolupracoval s kněžími a laiky ze Sušilovy družiny, s odborníky napříč vědeckými obory a s podporovateli českého národního života v Čechách, na Slovensku, ve Vídni, s katolíky ze slovanských zemí v habsburské monarchii i z jiných evropských zemí. Mezi přáteli pak nacházel zakotvení a lidskou oporu. I v daném ohledu by pro nás mohl být inspirativní.

V životním příběhu Matěje Procházky si nelze nepovšimnout nerozlučného a snad až výjimečného přátelství, které se utvořilo mezi ním a Františkem Sušilem. Pro oba kněze představovalo vzájemnou podporu po lidské, intelektuální a duchovní stránce. V určitých charakterových vlastnostech se v různé míře podobali, v jiných se doplňovali. Zastavili jsme se u tvrzení o praktikovi Procházkově a teoretikovi Sušilovi, jež se stalo až stereotypně opakovanou frází. Na základě podrobnějšího zkoumání jsme usoudili, že je třeba vhodněji formulovat otázku: V čem a v jakém smyslu byl otec Procházka praktičtější? Brtnický rodák na rozdíl od svého staršího kolegy tváří v tvář problémům a výzvám své doby projevoval značnou otevřenost, flexibilitu a pohotovost a chápal se nabízených příležitostí, jak jasně ukazuje jeho činnost.

¹¹⁰⁷ Deset let po Procházkově smrti píše Josef Tumpach, že brněnský profesor patří „*k nejlepším a nejdůmyslnějším spisovatelům českým*“ a že jeho práce, zejména pak apologetické, jsou velmi cenné a neztrácejí na působivosti ani po letech. Srov. TUMPACH, J. *Matěj Procházka. Otázka dělnická*, s. 138.

¹¹⁰⁸ Podle slov literárního historika Miloslava Hýska představovali Sušil a Procházka nejvlivnější pracovníky mezi českým lidem na Moravě, kteří nebyli politiky. Srov. HÝSEK, M. *Dva literární portréty. I. Matěj Procházka*, s. 1.

V souvislosti s uvedeným přátelstvím se nabízí otázka, kdy se osobnost gymnaziálního profesora „ztratila ve stínu“ svého přítele. Zesnulý Sušil se totiž záhy stal ikonou, symbolem vlasteneckých a náboženských snah družiny sušilovců a zastánců cyrilometodějské ideje. K jeho glorifikaci značnou měrou přispěl sám pater Procházka právě sepsáním oslavného životopisu, v němž sebe postavil do role žáka. Smrt brtnického rodáka tento nepoměr do jisté míry napravila, neboť z dvojice kněží učinila rovné partnery v roli nebeských přímluvců, k nimž jejich kolegové a žáci mohli vzhlížet. Rovněž uložení tělesných ostatků do společného hrobu opět podtrhlo jejich nerozlučitelnost. Nicméně se nám zdá, že přílišné zdůrazňování jejich nerozborného přátelství mohlo bránit, aby byl Matěj Procházka vnímán samostatně se svým osobitým a bohatým přínosem pro církevní a společenské dění na Moravě i v širším kontextu habsburské monarchie.

První cílovou skupinou Procházkovy působení byla mužská gymnaziální mládež. Jakou stopu zanechal v srdcích stovek ba tisíců studentů, kteří jej během 31 let potkávali, můžeme spíše tušit. Nebyl to zdaleka jen Tomáš Garrigue Masaryk, jehož tak zásadně ovlivnilo svědectví života patera Procházky. Přesto právě naše srovnávací sonda do životních příběhů bývalého učitele a žáka vykazuje značné množství souzvuků, které se týkají různých témat v rámci smysluplnosti či „teologie“ dějin, české národní otázky a otázky sociální. U kterých z nich se jedná o hlubší souvislost, u kterých o pouhou vnější podobnost se možná nikdy nedopátráme. Nicméně si dovolíme nabídnout myšlenku, že některá semínka zasetá brněnským knězem, pedagogem a křesťanským socialistou klíčila a dozrála v postojích a krocích našeho prvního prezidenta.

Na úplný závěr chceme vznést otázku po tom, kam vlastně náleží odkaz Matěje Procházky dnes a kdo by se k němu mohl vracet. Po čtyřletém putování po stopách našeho kněze, pročítání a promýšlení jeho spisů, se domníváme, že dotyčný nereprezentuje jen příslušníka kléru či člena katolické církve, nebo především rodáka Brtnice, vlasteneckého kněze či učitele prvního československého prezidenta. Odvažujeme se tvrdit, že Procházkovy velikosti spočívá v tom, že překračuje jednoduché kategorie jak ve svých různorodých rolích a činnostech, tak ve svém myšlení. Odkaz otce Procházky patří všem, kdo mají touhu žít a být pro druhé, naslouchat Bohu a číst „znamení času“, a těm, kteří chtějí navázat na kulturní a duchovní odkaz svých předků.

Seznam použitých zkratk

AMB	Archiv města Brna
c. k.	císařsko-královský
ČKD	Časopis katolického duchovenstva
DABB	Diecézní archiv Biskupství brněnského
dig.	strana v digitalizovaném dokumentu
ev. j.	evidenční jednotka
inv. č.	inventární číslo
MZA	Moravský zemský archiv v Brně
nestr.	nestránkováno
sign.	signatura
SOkA	Státní okresní archiv
ZAO	Zemský archiv Opava

Zkratky biblických knih jsou uváděny podle českého liturgického překladu.

A. Bibliografie Matěje Procházky

Předkládaná bibliografie představuje doposud nejkompletnější soupis Procházkových děl. Při jejím sestavování jsme vycházeli jednak z písemných pramenů úřední povahy, které obsahují seznamy Procházkových děl,¹¹⁰⁹ jednak z pozdějších, posmrtných bibliografických soupisů: z *Bibliografie české katolické literatury* od Josefa Tumpacha a Antonína Podlahy,¹¹¹⁰ z *Lexikonu české literatury*,¹¹¹¹ které jsme doplnili jednotlivostmi z příslušného hesla z *Ottova slovníku naučného*¹¹¹² a z Hýskovy *Literární Moravy*.¹¹¹³ O řadu časopiseckých článků jsme tento soupis obohatili díky systematickému průzkumu brněnského periodika *Hlas*.¹¹¹⁴ V případě monografie o Janu Kapistránovi jsme připsali Procházkoví částečné autorství. Několik příspěvků nebylo možné dohledat kvůli nedostatečným bibliografickým údajům. Některá Procházková díla nejsou k dispozici v žádné z našich knihoven.

Bibliografie je rozdělena do devíti skupin podle vědních oborů nebo podle témat.¹¹¹⁵ V rámci oboru mohou být jednotlivé položky roztrženy na vlastní díla, recenze a překlady. V jiné skupině mohou být oddíly dělené tematicky. Řazení v každém oboru či tématu je chronologické, od nejdříve vydaného díla po nejmladší. Názvy děl ponecháváme v původním znění a nepřepisujeme je podle současné ortografie.

1. Církevní dějiny české a obecné, hagiografie, životopisy a nekrology
2. Apologetika a věrouka
3. Přírodní vědy zejména ve vztahu k víře
4. Aktuální témata: zprávy ze života církve a společnosti, národnostní otázka, unionismus a vztah katolické církve k jiným církvím, dělnická otázka, příležitostné
5. Morálka a asketika
6. Témata z různých konkrétních teologických disciplín: homiletika, liturgika, církevní zpěv a hudba, katechetika, recenze teologických prací a jiných spisů s duchovní tematikou
7. Filozofie
8. Literární věda a jazykověda
9. Poezie

¹¹⁰⁹ Soupisy se nacházejí v Procházkově pozůstalosti z roku 1875 a ve spisech děkanátu olomoucké teologické fakulty z roku 1883. SOKA Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

ZAO, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 1430, ev. j. 268 – Spisy děkanátu teologické fakulty 1883; inv. č. 1431, ev. j. 268 – Spisy děkanátu teologické fakulty 1884.

¹¹¹⁰ TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do konce roku 1913. Část 1*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1912; TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od 1828 až do nynější doby. Část 2–5*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1913–1923.

¹¹¹¹ PEŠTA, Pavel. Matěj Procházka. In OPELÍK, Jiří a kol. (eds.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 3, sv. 2 (P – Ř)*. Praha: Academia, 2000, s. 1102–1004.

¹¹¹² JEŽEK, Jan. *Procházka, Matěj*, s. 739.

¹¹¹³ HÝSEK, M. *Literární Morava*, s. 71–75.

¹¹¹⁴ Nejprve vycházel jedenkrát týdně, od roku 1875 dvakrát týdně až se z něj na závěr roku 1885 stal deník.

¹¹¹⁵ Při členění na skupiny jsme se inspirovali bibliografií od Josefa Tumpacha a Antonína Podlahy.

1. Církevní dějiny české a obecné, hagiografie a životopisy

1.1. Vlastní spisy

Církev katolická v Anglicku. *Hlas* 1851, roč. 3, č. 14, s. 53–55; č. 15, s. 57–59; č. 17, s. 65–67; č. 18, s. 67–69; č. 19, s. 73–75; č. 21, s. 81–83; č. 22, s. 85–87; č. 25, s. 97–99; č. 26, s. 101–103; č. 27, s. 105–107; č. 28, s. 109–111; č. 32, s. 125–127; č. 33, s. 129–131; č. 37, s. 145–147; č. 38, s. 149–151; č. 39, s. 153–156; č. 40, s. 157–158; č. 41, s. 161–163; č. 42, s. 165–167; č. 45, s. 177–179; č. 47, s. 185–187; č. 48, s. 189–192; č. 49, s. 193–195; č. 50, s. 197–198.

Církev katolická ve Švédsku. *Hlas* 1852, roč. 4, č. 30, s. 119–120; č. 31, s. 121–122; č. 32, s. 125–128; č. 33, s. 129–131; č. 37, s. 146–147.

WALOUC, František – [PROCHÁZKA, Matěj]. *Životopis swatého Jana Kapistrána*. Brno: Dědictví SS. Cyrilla a Methodia, 1858. Biblioteka životů Swatých č. 3.

Život jeptišky Alžběty, kněžny Goliciny. (Z *Gazety Cerkovné* č. 2 r. t.). *Hlas* 1858, roč. 10, č. 10, s. 44–45; č. 14, s. 60–61; č. 15, s. 63–64.

Jan Sarkander. *Hlas* 1859, roč. 11, č. 10–24; *Hlas* 1860, roč. 12, č. 1–19.*

Vilém Prusinovský z Vičkova, biskup Olomoucký (1565–1572). *Hlas* 1861, roč. 13, č. 1, s. 2–3; č. 2, s. 9–10; č. 3, s. 17–19; č. 4, s. 26–29; č. 5, s. 33–35.

Stanislav Pavlovský. *Hlas* 1861, roč. 13, č. 15–36.* (*Stručný životopis Stanislava II. Pavlovského, knížete biskupa Olomouckého*. Brno: Antonín Nitsch, 1861.)

Život bl. Jana Sarkandra mučeníka. Brno: Dědictví sv. Cyrilla a Methodia, 1861. Biblioteka životů Swatých č. 6.

Zbyněk II. z Dubé a Lipého. (Vyňato ze životopisu blah. Jana Sarkandra). *Blahověst* 1861, roč. 11, č. 16, s. 248–250.

Vznik utrakvismu. (Zlomek ze životopisu Jana Sarkandra). *Blahověst* 1861, roč. 11, č. 21, s. 325–328.

Po bitvě Bělohorské. (Výňatek ze životopisu Jana Sarkandrova). *Blahověst* 1861, roč. 11, č. 22, s. 340–343.

Jan Sarkander, pravý mučeník Páně. (Ze životopisu Jana Sarkandrova). *Blahověst* 1861, roč. 11, č. 24, s. 370–373.

Synoda církevní r. 1591 v Olomouci. *Hlas* 1862, roč. 14, č. 1, s. 1–2; č. 2, s. 9–10; č. 3, s. 17–18; č. 4, s. 25–26.

* Pro zjednodušení neuvádíme strany, protože se tento rozsáhlý článek stal součástí záhy vydané monografie.

Inkvisice církevní vůbec a inkvisice španělská zlášť. *Hlas* 1863, roč. 15, č. 10, s. 73–75; č. 11, s. 81–83; č. 12, s. 89–90; č. 13, s. 97–99; č. 14, s. 105–107. (Inkvisice. *Blahověst* 1863, roč. 13, č. 21, s. 328–332; č. 22, s. 345–349.)

Mikuláš Sarkander, bratr blahosl. Jana Sarkandra. *Hlas* 1865, roč. 17, č. 16, s. 121–123; č. 17, s. 129–130; č. 18, s. 137–139.

Balthasar Hubmaier. *ČKD* 1867, roč. 8, sv. 6, s. 453–460.

Jindřich Zdík, biskup Moravy. *Moravan* 1868, roč. 17, s. 26–48.

Tisíciletá památka založení biskupství pro Moravu. *Hlas* 1868, roč. 20, č. 19, s. 145–146.

O starožitných obrazích s cyrillskými nápisy v Římě se nacházejících. *Sborník Velehradský* 1880, roč. 1, s. 196–201.

Metropole sv. Methoda, apoštola Slovanův. *ČKD* 1880, roč. 21, sv. 8, s. 561–582.

Vznik a zánik metropole sv. Methoda, apoštola Slovanův. *Sborník Velehradský* 1881, roč. 2, s. 143–176.

Kde odpočívá nyní tělo sv. Cyrilla, apoštola Slovanů? *Sborník Velehradský* 1881, roč. 2, s. 290–291.

O posvátných obrazích v Římě s prastarými nápisy slovanskými. *Sborník Velehradský* 1881, roč. 2, s. 292–295.

Jakou liturgií přeložili sv. Cyrill a Method pro Slovaný, latinskou-li či řeckou? *ČKD* 1881, roč. 22, sv. 10, s. 589–613.

Doplňk k pojednání: Jakou liturgií přeložili sv. Cyrill a Method pro Slovaný, latinskou-li či řeckou? *ČKD* 1882, roč. 23, sv. 1, s. 33–41.

Zánik metropole sv. Methoda a jeho slovanské liturgie v bývalé říši velkomoravské. *ČKD* 1882, roč. 23, sv. 3, s. 129–144; sv. 4, s. 212–226; sv. 7, s. 397–405; sv. 8, s. 466–479; sv. 9, s. 524–539; sv. 10, s. 590–605; *ČKD* 1883, roč. 24, sv. 1, s. 25–35; sv. 2, s. 78–88; sv. 4, s. 209–218; sv. 5, s. 262–275; sv. 9, s. 525–538.

Příčiny zániku metropole sv. Methoda a její slovanské liturgie v bývalé říši Velkomoravské. *Sborník Velehradský* 1883, roč. 3, s. 107–137.

Obležení a osvobození Vídně r. 1683. *ČKD* 1883, roč. 24, sv. 7, s. 385–406; sv. 8, s. 464–485.

Život svat. Methoděje, apoštola říše Velkomoravské a Slovanů vůbec. In *Sborník Svatomethodějský: přípravné poučení k roku jubilejnímu 1885 sepsané od rozličných spisovatelů*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1884, s. 5–232.

Život sv. Methoda, apoštola říše Velkomoravské a Slovanů vůbec. 2., obšírnější, kritickými doklady a ozdobnými nákresy opatřené vyd. na důstojnou oslavu roku 1885. Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1885.

Kde umřel sv. Method, na Velehradě či v Mosburku? *ČKD* 1885, roč. 26, sv. 3, s. 156–168.

Papež Řehoř VII. a zánik slovanské liturgie v Čechách i na Moravě. *Sborník Velehradský* 1885, roč. 4, s. 4–44.

Velmi závažný důkaz katolických Rusínů pro tvrzení, že slovanská liturgie sv. Cyrilla a Methoda byla překladem řecké. *Sborník Velehradský* 1885, roč. 4, s. 89–93.

Poznámka ke kritice článku: papež Řehoř VII. a zánik slovanské liturgie atd. v Athenaeji. *ČKD* 1885, roč. 26, sv. 10, s. 602–612.

Byl-li sv. Cyrill, apoštol Slovanů, biskupem? *ČKD* 1886, roč. 27, sv. 1, s. 31–46; sv. 2, s. 79–92; sv. 3, s. 146–165; sv. 6, s. 345–356.

Missie jesuitské vůbec a missie P. Aug. Strobacha z T.J. zvlášť. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoděje, 1886. Bibliotéka spisů poučných č. 20.

TAGLIAFERO, Jan Evangelista – PROCHÁZKA, Matěj. *Blahoslavený Jan Sarkander*. Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1910. Duchovní knihovna.

PROCHÁZKA, Matěj – ŠIMKA, Alois (ed.) *Smrt na ostrově: život a mučednická smrt misionáře Augustina Strobacha*. 1. vyd. Jihlava: Domov a svět, 1991. ISBN 80-900366-4-3.

1.2. Životopisy a nekrology

Antonín Martin Slomšek. *Hlas* 1862, roč. 14, č. 30, s. 233–237.

Antonín Martin Slomšek. *Moravan* 1864, roč. 13, s. 210–226.

Veledůst. p. jubilant Bonaventura Zdura. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 25, s. 177–181.

John Newman. *Hlas* 1867, roč. 19, č. 14, s. 110–112; č. 15, s. 118–119; č. 16, s. 126–127; č. 24, s. 189–190.

† František Sušil, doktor a profesor theologie. *ČKD* 1868, roč. 9, sv. 4, s. 290–304.

František Sušil, narozen dne 14. června 1804, zemřel dne 31. května 1868; nekrolog. S.l.: s.n., 1868.

Antonin Janežić. *Hlas* 1869, roč. 21, č. 30, s. 234–235.

František Sušil, první starosta Dědictví ss. Cyrilla a Metoda. *Moravan* 1869, roč. 18, s. 163–175.

František Sušil: životopisný nástin. In *Listové sv. Pavla apoštola. Díl II.* Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1871, s. 411–447.

Dodatek k životopisu Sušilovu. *ČKD* 1871, roč. 12, sv. 8, s. 603–604.

PROCHÁZKA, Matěj – KYNICKÝ, František. *Životopis Františka Sušila s vyobrazením: na památku odhalení pamětní desky na domě, kde František Sušil v Bystřici pod Hostýnem svůj věhlasný život v Pánu dokonal.* Brno: Fr. Kynický, 1872.

† Karel Šmídek. *ČKD* 1878, roč. 19, sv. 7, s. 510–516.

† Karel Šmídek. *Časopis Matice moravské* 1878, roč. 10, s. 171–176.

Friedrich Graf von Sylva-Tarouca: zur mähr.-schles. Biographie 155. *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* 1881, Jhg. 61, Nro. 9, s. 65–68.

1.3. Recenze děl k církevním a obecným dějinám

Frant. Xav. Hošek: Balthaser Hubmaier a počátkové novokřesťanstva na Moravě. *ČKD* 1867, roč. 8, sv. 5, s. 396–398.

Beda Dudík: Statuten des ersten Prager Provinzial-Konzils v. 11 u. 12 Novemb. 1349. *ČKD* 1872, roč. 13, sv. 8, s. 623–629.*

Beda Dudík: Synodalstatuten des Bischofs Ernest von Pardubitz für die Prager Diözese v. 18 Okt. 1343. *ČKD* 1872, roč. 13, sv. 8, s. 623–629.

Beda Dudík: Correnspondenz Kaisers Ferdinand II. und seiner erlauchten Familie mit P. Martinus Becanus und P. Wilhelm Lamormaini kaiserl. Beichtvätern S.J. *ČKD* 1877, roč. 18, sv. 1, s. 59–65.*

Beda Dudík: Dějiny knihtiskařství na Moravě od vzniku jeho až do roku 1621. *ČKD* 1877, roč. 18, sv. 1, s. 59–65.

Beda Dudík: Karl's von Žerotín böhmische Bibliothek in Breslau. *Časopis Matice moravské* 1877, roč. 9, s. 179–181.

Beda Dudík: Mährens allgemeine Geschichte. VIII. Bd. *ČKD* 1878, roč. 19, sv. 3, s. 232–238.

Beda Dudík: Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650. *ČKD* 1879, roč. 20, sv. 2, s. 141–145.

Antonín Dudík: Zazděný G. čili církev v klášteřích. *ČKD* 1879, roč. 20, sv. 7, s. 553–556.

* Označená kniha je recenzována spolu s následující knihou. Proto se strany v bibliografickém záznamu u těchto děl shodují.

Jan Kr. Votek: Sv. Vojtěcha hrob a ostatky na hradě Pražském. *Hlas* 1880, roč. 32, příloha k č. 38, (nestr.).

Beda Dudík: Mährens allgemeine Geschichte. IX. Bd. *ČKD* 1881, roč. 22, sv. 6, s. 371–378.

Hynek Krch: Obrana kněžny Drahomíry, matky sv. Václava. *Obzor* 1882, roč. 5, č. 15, s. 254–256; č. 16, s. 270–272.

Hynek Krch: Kritické úvahy o starších dějinách našich. II. Na obranu kněžny Drahomíry. *Obzor* 1883, roč. 6, č. 15, s. 255.

Hynek Krch: O knížeti Václavu svatém. (Kritické úvahy o starších dějinách našich III.). Otisk z Besedy učitelské. *Obzor* 1883, roč. 6, s. 350.

Beda Dudík: Mährens allgemeine Geschichte. X. Bd. *ČKD* 1883, roč. 24, sv. 5, s. 307–310; sv. 6, s. 375–378; sv. 7, s. 434–437; sv. 8, s. 506–510; sv. 9, s. 563–568.

Vincenc Brandl: Život Josefa Dobrovského. *Obzor* 1884, roč. 7, č. 3, s. 46–48.

Franciscus Zeibert: Compendium historiae ecclesiasticae. *ČKD* 1884, roč. 25, sv. 9, s. 561–566; č. 10, s. 611–619.

František Zeibert: Příruční kniha církevních dějin. *Obzor* 1884, roč. 7, č. 19, s. 288.

František Zeibert: Příruční kniha církevních dějin. *Obzor* 1889, roč. 12, č. 17 a 18, s. 268–269.

Josef Svoboda: Katolická reformace a mariánská družina v království Českém. Sv. I. Doba první od roku 1552–1620. Sv. II. Doba druhá od roku 1620–1655. *Obzor* 1889, roč. 12, č. 1, s. 13–15; č. 2, s. 29–32; č. 3, s. 46–47.

Beda Dudík: Mährens allgemeine Geschichte. XII. Bd. *ČKD* 1889, roč. 30, sv. 2, s. 107–114; sv. 3, s. 185–192; sv. 4, s. 249–256; sv. 5, s. 316–320; sv. 6, s. 379–384; sv. 7, s. 445–448; sv. 9, s. 559–560.

Franciscus Zeibert: Compendium historiae ecclesiasticae. Editio altera. *ČKD* 1889, roč. 30, sv. 8, s. 499–506.

1.4. Překlady učebnic biblických a církevních dějin

Dějiny zjevení Božího v Starém Zákoně: pro mládež gymnasiální v císařství Rakouském. 1. vyd. Praha: I. L. Kober, 1866. (2. vyd. Praha: I. L. Kober, 1873; 3., nezměn. vyd. Praha: I. L. Kober, 1880; 4. nezměn. vyd. Praha: I. L. Kober, 1887; 5. vyd. upravil Karel Vondruška. Praha: I. L. Kober, 1893.)

Dějiny zjevení Božího v Novém zákoně: pro mládež gymnasiální v císařství Rakouském. 1. vyd. Praha: I. L. Kober, 1866. (2. vyd. Praha: I. L. Kober, 1874; 3., nezměn. vyd. Praha: I. L. Kober, 1881; 4. nezměn. vyd. Praha: I. L. Kober, 1891; 5. vyd. upravil Karel

Vondruška. Praha: I. L. Kober, 1898; 6. oprav. vyd., Praha: I. L. Kober, 1911; 7. nezměn. vyd. Praha: I. L. Kober, 1921)

FESSLER, Joseph. *Dějiny církve Christovy pro vyšší gymnasia. Díl I.* Praha: I. L. Kober, 1865.

FESSLER, Joseph. *Dějiny církve Christovy pro vyšší gymnasia. Díl II.* Praha: I. L. Kober, 1866.

2. Apologetika a věrouka

2.1. Apologetické a věroučné články

Der Philosoph und die frommen Kinder. *Weckstimme zum gottseligen Leben in der katholischen Kirche und zur Vertheidigung derselben wider die Angriffe ihrer Gegner in Wahrheit und Liebe* 1849, [Jhg. 1], Nro. 40, s. 337–339.

Vzkříšení Páně a vzkříšení Církve. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 13, s. 49–51.

Některým dopisovatelům Moravských novin. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 16, s. 61–62; č. 17, s. 65–67.

Kdo lehce věří, lehko sklamán bývá. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 19, s. 74–75.

Obrana náboženství katolického proti úsudkům jiných věřících. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 26, s. 102–103; č. 27, s. 105–107; č. 28, s. 109–111; č. 29, s. 113–114; č. 30, s. 117–119; č. 31, s. 121–122.

Bůh soudce národů. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 49, s. 193–195.

Papežové největší dobrodinci člověčenstva. *Cyrill a Method* 1855, roč. 4, č. 40, s. 313–317.

Spis Engerův o přechodu Marie. *Cyrill a Method* 1855, roč. 4, č. 51, s. 402–403.

Samolet. *Hlas* 1857, roč. 9, č. 15, s. 67–69.

Z Brna: Národní Listy proti klášterům. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 18, s. 140–142; č. 19, s. 147–150.

Vzmužme se! *Hlas* 1868, roč. 20, č. 1, s. 2–4; č. 2, s. 10–12; č. 5, s. 33–35; č. 7, s. 49–52; č. 11, s. 82–83; č. 12, s. 89–91.

Victor Hugo. *Hlas* 1868, roč. 20, č. 13, s. 104; č. 14, s. 112.

2.2. Příklady svatého života a naučná pojednání

Svatá pokora. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 23, s. 92.

Mše svatá v Katakombách. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 3, s. 9–11.

Milosrdná sestra. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 4, s. 13–14.

Mocná Marie Panny ochrana v životě Anděliky Kaggiolové. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 37–43. (*Ochrana Marie*. Brno: František Poimon, 1856.)

Mocná Marie Panny ochrana v životě Moravanův. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 44–45. (*Ochrana Marie*. Brno: František Poimon, 1856.)

3. Přírodní vědy zejména ve vztahu k víře

3.1. Vlastní spisy

Lovení velryb. *Moravan* 1855, roč. 4, s. 97–101.

Vtělení Páně a astronomie. *Cyrill a Method* 1856, roč. 5, č. 4, s. 25–29; č. 5, s. 33–36; č. 6, s. 41–44.

Z Brna: nauka Darwinova a „Květy“. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 16, s. 124–127.

Nauka Darwinova a „Květy“. *Blahověst* 1866, roč. 16, č. 17, s. 264–270.

Materialismus a křesťanství s ohledem na přírodovědecké časopisectví české. *ČKD* 1866, roč. 7, sv. 7, s. 502–521; *ČKD* 1867, roč. 8, sv. 1, s. 28–56; sv. 2, s. 119–138; sv. 5, s. 358–387.

Materialismus a křesťanství s ohledem na přírodovědecké časopisectví české – darvinismus. *ČKD* 1868, roč. 9, sv. 1, s. 1–22; sv. 2, s. 95–122; sv. 4, s. 270–290; sv. 5, s. 332–356; sv. 6, s. 421–447.

Hypotéza Darwinova a učení katolické církve, *ČKD* 1868, roč. 9, sv. 2, s. 122–129.

Jak soudí Mazzini o materialismu. *ČKD* 1869, roč. 10, sv. 4, s. 302–304.

Materialismus a křesťanství. Darvinismus v úpadku. *ČKD* 1869, roč. 10, sv. 8, s. 561–575.

Materialismus a křesťanství. Účelosloví čili teleologie v přírodovědách. *ČKD* 1870, roč. 11, sv. 1, s. 45–59.

Materialismus a křesťanství. Astronomie. *ČKD* 1870, roč. 11, sv. 3, s. 161–176; sv. 4, s. 266–284; sv. 5, s. 352–369; sv. 6, s. 438–455.

Opět o darvinismu. *ČKD* 1871, roč. 12, sv. 5, s. 321–340.

Materialismus. *ČKD* 1875, roč. 16, sv. 4, s. 254–269; sv. 5, s. 321–331; *ČKD* 1876, roč. 17, sv. 1, s. 26–41; sv. 2, s. 112–126.

Hmyzožravé rostliny dle Darvina. *ČKD* 1876, roč. 17, sv. 5, s. 337–345; sv. 6, s. 417–426; sv. 7, s. 493–508.

Geneageneze svědčí proti darvinismu. *ČKD* 1877, roč. 18, sv. 4, s. 279–284; sv. 5., s. 345–351.

Účelnost ve všemmíru. *ČKD* 1877, roč. 18, sv. 7, s. 481–492; sv. 8, s. 569–588.

Papršlek čili znaménko střízlivosti. *ČKD* 1878, roč. 19, sv. 2, s. 102–109; sv. 3, s. 178–190; sv. 4, s. 268–287; sv. 5, s. 346–354; sv. 6, s. 420–450.

Účelnost v přírodě. (Dle spisu Dr. Aug. Böhnera „Leben und Weben der Natur“). *Obzor* 1878, roč. 1, č. 16, s. 244–247.

Otáčnost (circumnutace) rostlin dle Darwina. *ČKD* 1881, roč. 22, sv. 8, s. 449–460.

Mendelejeva klasifikační zákon lučebných žvlů. *Obzor* 1883, roč. 6, č. 18, s. 289–291.

3.2. Recenze

Filip Heusler: Vědy přírodní a Bible. *ČKD* 1888, roč. 29, sv. 2, s. 117–123; sv. 3, s. 187–192; sv. 4, s. 246–251; sv. 5, s. 309–315.

Filip Heusler: Vědy přírodní a bible. *Obzor* 1888, roč. 11, č. 4, s. 63–64.

3.3. Překlad

MELION, Josef Vincenc. *Lázeň Dobrá Voda u Mrákotína*. Brno: Náklad vlastní, 1864.

4. Aktuální témata

4.1. Zprávy ze života církve a společnosti

Církev v minulém roce. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 1, s. 2–3; č. 2, s. 5–7; č. 3, s. 9; č. 4, s. 14–15; č. 5, s. 18–19; č. 6, s. 21–23.

Podrobné církevní zprávy./ Zprávy církevní. *Hlas* 1850, roč. 2, č. 1–41.*

Řím. (Vyňato z nákresu Hurterova). *Hlas* 1855, roč. 7, č. 29, s. 119–120.

Z Gorice. *Hlas* 1859, roč. 11, č. 9, s. 71–72.

Samovražda. *Hlas* 1859, roč. 11, č. 6, s. 45.

Záhodno i dlužno, časopisectví katolické všemožně podporovati. *Hlas* 1859, roč. 11, č. 4, s. 25–27.

Smrt misionáře Vavřince Lavtižara. *Hlas* 1859, roč. 11, č. 9, s. 65–67.

Ze Záhřebu. *Hlas* 1860, roč. 13, č. 2, s. 14.

* Zde neuvádíme čísla stránek kvůli velkému množství příspěvků.

Mravný a náboženský stav Francouska. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 28, s. 204–205; č. 29, s. 218; č. 31, s. 237.

Návraty do církve katolické. *Hlas* 1867, roč. 19, č. 3., s. 21–22; č. 5, s. 39–40.

Svatocyrillský rok. *Hlas* 1869, roč. 21, č. 1, s. 2–4.

Památka osmnáctistoleťá umučení knížat apoštolských v Římě dne 28. a 29. června 1867. *Moravan* 1869, roč. 18, s. 90–106.

Kněžské druhotiny papežské Pia IX. dne 11. dubna 1869. *Moravan* 1870, roč. 19, s. 100–105.

Cesta J. V. císaře ku slavnému otevření průplavu Suezského dne 17. listopadu 1869. *Moravan* 1872, roč. 21, s. 71–87.

Změna stanov Dědictví sv. Cyrilla a Methoděje. *ČKD* 1879, roč. 20, č. 7, s. 546.

4.2. Národnostní otázka

BRTNICKÝ, Matěj. Morava věrná družka Čech. *Obrazy života* 1861, č. 2, s. 68–70.

BRTNICKÝ, Matěj. Zákon sněmu jeneralního v Praze r. 1615 o zachování starožitného jazyka českého a vzdělání jeho. *Obrazy života* 1861, č. 4, s. 123–126.

Hlas Moravana o koruně české. *Národní listy* 1861, roč. 1, č. 86, s. [1–2]; č. 87, s. [1–2]; č. 88, s. [1–2].

Národnost vůbec a slovanská zvlášť z křesťanského stanoviska: psáno v čas sněmu zemského na sklonu r. 1865. *Moravan* 1867, roč. 16, s. 167–169.

Volební zprávička z roku 1861. *Hlídky* 1906, roč. 23, č. 12, s. 957.

4.3. Unionismus a vztah katolické církve k jiným církvím

Katolická Církev v Arménii a bratř Mechtaristův. *Cyrill a Method* 1853, roč. 2, č. 20, s. 155–156; č. 21, s. 162; č. 22, s. 170–171; č. 23, s. 177–178; č. 24, s. 185–186; č. 193–194.

K výročné slavnosti modlitebného spolku sv. Cyrilla a Methodia. *Hlas* 1857, roč. 9, č. 14, s. 63–64.

Ruská sekta Duchoborcův: podle Pravoslavného Sobesědníka v Kazani 1859. *ČKD* 1861, roč. 2, sv. 1, s. 51–56; sv. 2, s. 122–128.

Návěští o nových pracech bohosloveckých: z Brna. *ČKD* 1860, roč. 1, sv. 5, s. 382–384.

Jiní rozkolníci ruští za Kavkaze: Duchovníci, Sobotníci, Obščíci. (Dle kazaňského časopisu Pravoslavnyi Sobesědník). *ČKD* 1861, roč. 2, sv. 3, s. 203–210.

Pohyby ve východní nesjednocené církvi. *Hlas* 1869, roč. 21, č. 4, s. 25–26; č. 5, s. 33–34.

Potřeba smíru mezi východní a západní církví: primát sv. Petra. *ČKD* 1879, roč. 20, sv. 2, s. 81–104; sv. 3, s. 196–224; sv. 5, s. 351–377; sv. 6, s. 429–459; sv. 8, s. 575–601; *ČKD* 1880, roč. 21, sv. 1, s. 20–42; sv. 4, s. 255–276.

Předchozí vyjednávání o smír mezi Ruskem a Vatikánem. *ČKD* 1879, roč. 20, sv. 6, s. 459–465.

Církevno-statistická data ze západního Ruska. *ČKD* 1879, roč. 20, sv. 8, s. 621–624.

Veliké zásluhy sv. Otce Lva XIII. o národy slovanské. *ČKD* 1887, roč. 28, sv. 2, s. 104–113; sv. 4, s. 220–234; sv. 5, s. 284–303; sv. 7, s. 398–417; sv. 8, s. 472–482; sv. 9, s. 524–534; sv. 10, s. 577–593.

4.4. Dělnická otázka

Otázka dělnická. *ČKD* 1872, roč. 13, sv. 1, s. 37–56; sv. 2, s. 130–151; sv. 3, s. 179–209; sv. 4, s. 253–264; sv. 5, s. 359–370; sv. 6, s. 445–464; sv. 7, s. 497–520; sv. 8, s. 561–578; *ČKD* 1873, roč. 14, sv. 2, s. 103–121; sv. 3, s. 188–210; sv. 5, s. 321–345. (*Otázka dělnická*. Praha: Vzdělávací kroužek křesťansko-socialní, 1898.)

4.5. Recenze různých periodik

Věstník: ročenka pro učitelstvo národních škol na rok 1870. *Hlas* 1870, roč. 22, č. 4, s. 64; č. 5, s. 84; č. 6, s. 100.

Časopis Matice moravské: ročník osmý. *ČKD* 1877, roč. 18, sv. 2, s. 146–149.

Kalendář Moravan na rok přestupný 1880. *Hlas* 1879, roč. 31, č. 72, (nestr.).

Kalendář Moravan na rok přestupný 1881. *Hlas* 1880, roč. 32, č. 71, (nestr.).

Moravan: kalendář na rok 1885. *Zprávy apoštolátu tisku* 1884, roč. 1, č. 9, s. 130–135.

4.6. Příležitostné

Přání k jmeninám Štěpánovi Červenkovi dne 26. prosince 1861. S.l.: s.n., 1861.

5. Morálka a asketika

5.1. Vlastní články

Růže Jerišská. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 28, s. 109–110.

Palma. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 30, s. 117–119.

Cedr. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 32, s. 125–126. (Cedr. *Moravan* 1863, roč. 15, s. 190–193.)

Balsam. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 34, s. 133–135. (Balsam. *Moravan* 1862, roč. 14, s. 197–200.)

Myrrha. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 1, s. 2–3. (Myrrha. *Moravan* 1863, roč. 15, s. 186–188.)

Yzop. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 5, s. 20–21.

Sodomská jablka. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 9, s. 38–39.

Nard. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 12, s. 50–51.

Aloe. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 14, s. 57–58.

Pýcha a pokora. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 29, s. 121.

Výborná odpověď. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 29, s. 121.

Pravý křesťan svatě žije. *Hlas* 1855, roč. 7, č. 45, s. 185.

Nelži! *Hlas* 1855, roč. 7, č. 46, s. 189.

Humanistická a křesťanská láska. *Cyryll a Method* 1855, roč. 4, č. 39, s. 306–308; č. 41, s. 321–323; č. 43, s. 338–340.

Zdaliž svědomí jest hlas boží? *Cyryll a Method* 1855, roč. 4, č. 45, s. 354–356; č. 50, s. 393–395.

Buďme střídmi. *Hlas* 1866, roč. 18, č. 1, s. 1–3; č. 2, s. 9–12; č. 3, s. 17–20; č. 6, s. 41–44; č. 9, s. 65–69, č. 11, s. 81–84. (Buďme střídmi. *Moravan* 1867, roč. 16, s. 137–164.)

Slovo studující mládeži. *Hlas* 1872, roč. 24, č. 4, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 17.* (*Slovo studující mládeži*. Brno: Hlas, 1872.)

5.2. Recenze

Bedřich Geissler: Perly posvátného řečnictví. Vybral a k tisku upravil Karel Bačák. *ČKD* 1888, roč. 29, sv. 8, s. 503–507.

Bedřich Geissler: Perly posvátného řečnictví. Vybral a k tisku upravil Karel Bačák. *Obzor* 1888, roč. 11, č. 23, s. 350–351.

5.3. Překlady

MARTIN, Konrad. *Katolická mravověda pro vyšší učebné ústavy rakouské*. Praha: I. L. Kober, 1864. 184 s. (2., opr. a mnohými vysvětlivkami opatřené vyd. Praha: I. L. Kober, 1874; 3. poopr. vyd. Praha: I. L. Kober, 1881)

Duchovní zrcadlo pro řeholnice. Opava: Kongregace sester terciárek v Opavě, 1867.

MARCHAL, Victor. *Křesťanský muž: zrcadlo pro křesťanské pohlaví mužské*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1875. Bibliotéka poučná č. 12.

* Zde uvádíme zjednodušenou citaci, protože spis je dostupný v samostatném vydání.

6. Různé teologické disciplíny

6.1. Homiletika

Kázanj na Neděli Růžencowau. S.l.: s.n., 1843. (*Kázanj na neděli růžencowau, držáno w Zábrdowicjch 1843.* 2. vyd. Brno: A. Hauptmann, 1847.)

6.2. Liturgika, církevní zpěv a hudba

Proč Církevní rok počíná dříve nežli obyčejný. *Hlas* 1853, roč. 5, č. 2, s. 5–7.

Kraslice čili červená vejce. *Moravan* 1853, roč. 2, s. 43–50.

PROCHÁZKA, Matěj – KOLÍSEK, František – LEHNER, Ferdinand J. – OPLETAL, Jakub. Příští jubileum Velehradské. *Cyrril: časopis pro katolickou hudbu posvátnou v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* 1884, roč. 11, č. 5, s. 35–36.

6.3. Katechetika

O učebných knihách náboženských na gymnasiích vůbec a o učebných knihách pro III. a IV. třídu zvláště. *Blahověst* 1866, roč. 16, č. 13, s. 203–205; č. 14, s. 216–220.

6.4. Recenze teologických prací a jiných spisů s duchovní tematikou

Zpráva o církevním ruském časopisu „Christianskoje čtenie“ od r. 1859. *ČKD* 1860, roč. 1, sv. 3; s. 226–228; sv. 4, s. 297–303.

Návěští o nových pracech bohosloveckých: z Brna. *ČKD* 1860, roč. 1, sv. 5, s. 380–381.

Almanach bohoslovců slovanských v Rakousku. Na památku kněžských druhotin sv. Otce Lva XIII. blahořečení J. Klem. M. Dvořáka (Hofbauera). *ČKD* 1888, roč. 29, sv. 7, s. 444–448; sv. 10, s. 616–621.

Eugen Kadeřávek: O atheismu čili bezbožectví. *ČKD* 1878, roč. 19, sv. 5, s. 383–384.

7. Filozofie

7.1. Vlastní texty

Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského: napsal dr. Josef Pospíšil. *Obzor* 1883, roč. 6, č. 13, s. 193–194; č. 14, s. 209–212.

Nominalismus a realismus podle filosofie sv. Tomáše Akv. *Obzor* 1883, roč. 6, č. 20, s. 321–323.

Shakespearův filosoficko-světový názor. *Obzor* 1880, roč. 3, č. 1, s. 1–4; č. 3, s. 33–40; č. 6, s. 81–86; č. 7, s. 98–103.

7.2. Recenze

Josef Pospíšil: Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského. *Obzor* 1883, roč. 6, č. 3, s. 48; č. 4, s. 63–64; č. 6, s. 94–96.

8. Literární věda a jazykověda

8.1. Vlastní spisy

[MORAVSKÝ KNĚZ]. Novověká literatura: práce z roku 1860 a 1861. *Věstník bibliografický* 1870, roč. 2, č. 2, s. 18–20; č. 10, s. 164–166; *Věstník bibliografický* 1871, roč. 3, č. 8, s. 134–136; č. 9, s. 152–154; *Věstník bibliografický* 1872, roč. 4, č. 6, s. 133–135; č. 7, s. 155–158; č. 10, s. 222–224; č. 12, s. 260.

Předmluva. In MARCHAL, Victor. *Křesťanský muž: zrcadlo pro křesťanské pohlaví mužské*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1875, s. 1–4.

Glagolita Clozianus. *Obzor* 1880, roč. 3, č. 16, s. 249–254; č. 17, s. 273–279; č. 18, s. 289–295; č. 19, s. 308–312; č. 20, s. 321–325; č. 21, s. 337–340; č. 22, s. 353–357.

8.2. Recenze spisů

Jan Ev. Kosina: Hovory Olympské. Díl 1. Hovory o jazyku a literatuře. *ČKD* 1879, roč. 20, sv. 4, s. 315–318.

Passional: vydal M. Blažek. *Obzor* 1880, roč. 3, č. 11, s. 174–175; *Obzor* 1881, roč. 4, č. 16, s. 266–267; č. 17, s. 281–284; č. 18, s. 296–298.

František Vymazal: Počátky slovanštiny a litevštiny. *Obzor* 1884, roč. 7, č. 18, s. 269–270; č. 19, s. 287–288; č. 319–320.*

František Vymazal: Gramatické základy jazyka srbského čili charvátského. *Obzor* 1884, roč. 7, č. 18, s. 269–270; č. 19, s. 287–288; č. 319–320.*

František Bačkovský: Zevrubné dějiny českého písemnictví doby nové. Díl I. Období předbřeznové. *Obzor* 1885, roč. 8, č. 12, s. 189–191; č. 13, s. 206–207; č. 14, s. 229.

Básně a nápisy slavně panujícího papeže Lva XIII. V Brně 1888. *Obzor* 1888, roč. 11, č. 10, s. 157–159.

John Newman: Kallista. *Obzor* 1888, roč. 11, č. 1, s. 14–16; č. 2, s. 30–32.

František Bačkovský: Rukopis Královédvorský a Zelenohorský ve světle pravděpodobném. *Obzor* 1889, roč. 12, č. 4, s. 62–64; č. 5, s. 77–80.

František Bačkovský: Jak znamenitým učencem byl by padělatel rukopisu Královédvorského a Zelenohorského. *Obzor* 1889, roč. 12, č. 7, s. 109–111.

* Obě knihy Františka Vymazala jsou recenzovány v jednom článku.

9. Poezie

9.1. Vlastní básně

SUŠIL, František – KULDA, Beneš Metod – PROCHÁZKA, Matěj – PROCHÁZKA, Tomáš – SOUKOP, Jan Nepomuk – ŠIMBERA, Tomáš – OBDRŽÁLEK, Peregrin – BÍLÝ, Jan Evangelista. *Uvítání císaře krále. apostolských veličenství Františka Josefa I. císaře rakouského a Elišběty císařovny o nejvyšší jejich návštěvě v Brně dne 1., 2. a 3. června 1854 od Ústřední jednoty katolické*. Brno: s.n., [1854].

Nesyt a havran. *Hlas* 1854, roč. 6, č. 40, s. 159–160. (Nesyt. *Moravan* 1862, roč. 14, s. 200.)

Víra. *Cyrrill a Method* 1855, roč. 4, č. 38, s. 297.

Palma. *Cyrrill a Method* 1855, roč. 4, č. 45, s. 353–354.

Nehádanka. *Cyrrill a Method* 1855, roč. 4, č. 50, s. 393.

Svatý Jan Kapistrán. In WALOUCH, František – [PROCHÁZKA, Matěj]. *Životopis swatého Jana Kapistrána*. Brno: Dědictví SS. Cyrilla a Methodia, 1858, s. 656–659.

Kdy jest jeho pravý svátek? *Moravan* 1859, roč. 8, s. 185.

Chudý jazyk. *Moravan* 1859, roč. 8, s. 185.

Roděnice. *Moravan* 1860, roč. 9, s. 154–155.

Blahoslavený Jan Sarkander ke dni 23. září 1860. *Hlas* 1860, roč. 12, č. 19, s. 161–162.

Zkamenělý lovec. *Moravan* 1864, roč. 13, s. 64.

O tisícileté památce ss. Cyrilla a Metoděje. *Moravan* 1864, roč. 13, s. 116.

Morava o Sylvestrové noci k r. 1863. *Moravan* 1864, roč. 13, s. 141–142.

Lípa u Kněžic v Jihlavsku. *Moravan* 1866, roč. 15, s. 140–142.

Dávejte chudým. *Besídka: ilustrované listy věnované zábavě, nauce a literatuře* 1866, roč. 5, s. 281. (Dávejte chudým. *Moravan* 1868, roč. 17, s. 98–99.)

Chléb. *Beseda: listy zábavné a poučné* 1875, roč. 2, č. 6, s. 41.

9.2. Překlady

Překlad I. zpěvu Odyssée. In *Programm des k.k. Gymnasiums in Brünn für das Schuljahr 1855*. Brünn: s.n., 1855, s. 16–20.

VYMAZAL, František. *Slovanská poezije: výbor z národního a uměleckého básnictva slovanského v českých překladech*. Brno: Matice Moravská, 1878.

9.3. Recenze

Sarkander Navrátil: Konvalinky. *ČKD* 1872, roč. 13, sv. 8, s. 623–624.

B. Archivní prameny

Archiv města Brna

fond N 46 Německé státní gymnázium:

inv. č. 4848 – Hlavní katalog posluchačů filozofického učiliště 1823–1838.

inv. č. 4849 – Příruční katalog posluchačů filozofického učiliště 1826–1837 (sešity 1827/28 a 1828/29).

inv. č. 4851 – Hlavní katalog posluchačů přírodovědy na filozofickém učilišti 1825/26–1830/31.

inv. č. 4855 – Hlavní katalog posluchačů zemědělství 1824/25–1834/35.

inv. č. 4857 – Příruční katalog posluchačů zemědělství 1824/25–1834/35 (sešit 1832/33).

inv. č. 4863 – Příruční katalog posluchačů dějin 1826/27–1841/42 (sešit 1828/29).

inv. č. 4958 – Hlavní katalog IVa. třída 1867/68.

inv. č. 4974 – Hlavní katalog V. třída 1868/69.

inv. č. 5869 – Matrika posluchačů filozofického učiliště 1809–1831.

inv. č. 5871 – Kronika posluchačů filozofického učiliště 1808–1821.

inv. č. 5873 – Kronika žáků gymnázia 1850–1881/82.

inv. č. 5884 – Výpůjční záznam knihovny gymnázia 1879–1902/03.

inv. č. 5903 – Záznam o vyhláškách pro studenty na brněnském filozofickém učilišti 1821/22–1827.

fond A 1/59 Sčítání lidu 1850–1910:

Dostupné na Internetu: <<http://digiarchiv.brno.cz/search>>

Sčítací operáty 1850, inv. č. 2690, 2819.

Sčítací operáty 1880, inv. č. 2713.

Sčítací operáty 1890, inv. č. 2720.

Diecézní archiv Biskupství brněnského

fond Biskupská konzistoř Brno:

inv. č. 4, ev. j. 4 – Kniha farářských zkoušek 1830–1911.

inv. č. 5124, sign. G 44, ev. j. 1371, 1381 – Obsazování far 1779–1949.

inv. č. 8751, sign. P 337, ev. j. 2059 – Matyáš Procházka, katecheta 1833–1881.

fond Biskupský ordinariát Brno:

inv. č. 170, sign. A 43/2b, ev. j. 77 – Katalogy teologů 1832–1835.

inv. č. 178, sign. S 43/3, ev. j. 84 – Konduitní listina teologů 1831–1918.

inv. č. 181, sign. A 43/6, ev. j. 85 – Instrukce pro alumny, prefekta, knihovníka, magistra atd. 1807–1837.

inv. č. 184, sign. A 43/9, ev. j. 85 – Představení alumnátu 1817–1950.

inv. č. 395, sign. B 1/10b, ev. j. 111 – Jmenování čestných kanovníků 1797–1918.

inv. č. 760, sign. C 2/8, ev. j. 128 – Biskupská konzistoř v Brně: jmenování radou, předsedícím a auditorem konzistoře 1807–1906.

inv. č. 4814, sign. T 10, ev. j. 638 – Chronologicky seřazené spisy 1792–1906.

Moravský zemský archiv v Brně

fond E 67 Sběrka matrik:

Dostupné na Internetu: <<http://actapublica.eu/hledej>>*

sign. 6276 – Matrika pokřtěných, oddaných a zemřelých Brtnice 1760–1784.

sign. 6280 – Matrika narozených a pokřtěných Brtnice 1804–1852.

sign. 6291 – Matrika oddaných Brtnice 1804–1837.

sign. 6301 – Matrika zemřelých Brtnice 1804–1856.

sign. 6411 – Matrika narozených a pokřtěných Jihlava-sv. Jakub 1817–1826.

sign. 6412 – Matrika narozených a pokřtěných Jihlava-sv. Jakub 1827–1833.

sign. 6477 – Matrika oddaných Jihlava-sv. Jakub 1817–1834.

* Pro snadnější hledání na Internetu uvádíme v poznámkovém aparátu také digitální stranu.

- sign. 6515 – Matrika zemřelých Jihlava-sv. Jakub 1815–1833.
sign. 6516 – Matrika zemřelých. Jihlava-sv. Jakub 1834–1848.
sign. 6518 – Matrika zemřelých Jihlava-sv. Jakub 1858–1866.
sign. 6999 – Matrika zemřelých Telč-město 1862–1894.
sign. 10515 – Matrika pokřtěných Kněžice 1769–1815.
sign. 16988 – Matrika zemřelých Brno-sv. Janů 1853–1921.
sign. 17501 – Matrika narozených a pokřtěných Brno-Komárov 1821–1850.
sign. 17510 – Matrika oddaných Brno-Komárov 1784–1840.
sign. 17517 – Matrika zemřelých Brno-Komárov 1805–1860.

fond D 9 Stabilní katastr-indikační skici:

Dostupné na Internetu: <<http://www.mza.cz/indikacniskici/index.php#>>

- sign. 0231 – Brtnice 1835
sign. 0845 – Jihlava 1835.
sign. 1139 – Brno-Křížová 1825.
sign. 1780 – Horní Heršpice 1825.
sign. 2487 – Brno 1843.

Státní okresní archiv Jihlava

fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky:

- inv. č. 49/a – Dva křestní listy 1821–1881.
inv. č. 50 – Studijní vysvědčení 1828–1853.
inv. č. 51 – Církevní dekrety 1833–1878.
inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.
inv. č. 53 – Dekret děkanátu c. k. bohoslovecké fakulty v Olomouci o jmenování doktorem bohovědy 1884.
inv. č. 54 – Poslední vůle a její provedení 1882–1890.
inv. č. 55 – Výtisk „Dzien v Pradze“ s věnováním 1882.

inv. č. 55/a – Podobizna z r. 1884.

fond Archiv obce Brtnice:

inv. č. 18A – Pamětní kniha obce Brtnice.

inv. č. 132 – Úřední spisy 1812.

fond Národní škola Brtnice:

inv. č. 829 – Protokol o vyučovací látce v 1. třídě brtnické triviální a farní školy 1828–1859.

inv. č. 841 – Kniha ctná 1819–1889,

fond Latinské a německé gymnázium Jihlava, I. úřední knihy:

inv. č. 11 – Matrika žáků 1776–1849.

inv. č. 39 – Třídní výkaz, gramatikální, I. tř., 1. pol. 1820–1821.

inv. č. 41 – Třídní výkaz, gramatikální, I. tř., 2. pol. 1820–1821.

inv. č. 67 – Třídní výkaz, gramatikální, II. tř., 1. pol. 1821–1822.

inv. č. 69 – Třídní výkaz, gramatikální, II. tř., 2. pol. 1821–1822.

inv. č. 94 – Třídní výkaz, gramatikální, III. tř., 1. pol. 1822–1823.

inv. č. 96 – Třídní výkaz, gramatikální, III. tř., 2. pol. 1822–1823.

inv. č. 119 – Třídní výkaz, gramatikální, IV. tř., 1. pol. 1824–1825.

inv. č. 121 – Třídní výkaz, gramatikální, IV. tř., 2. pol. 1824–1825.

inv. č. 148 – Třídní výkaz, humanitní, I. tř., 1. pol. 1825–1826.

inv. č. 150 – Třídní výkaz, humanitní, I. tř., 2. pol. 1825–1826.

inv. č. 166 – Třídní výkaz, humanitní, II. tř., 1. pol. 1826–1827.

inv. č. 167 – Třídní výkaz, humanitní, II. tř., 2. pol. 1826–1827.

fond Cech pekařů Jihlava, II. spisy:

inv. č. 7 – Mistrovské listy 1821–1838.

inv. č. 8 – Spisy týkající se udělování mistrovského práva 1810–1858.

Státní okresní archiv Uherské Hradiště

fond Farní úřad Velehrad:

inv. č. 31, karton č. 3 – Kalich věnovaný Matějem Procházkou 1890.

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc

fond Univerzita Olomouc:

inv. č. 951, ev. j. 951 – Podací protokol teologické fakulty 1873–1883.

inv. č. 1000, ev. j. 952 – Podací protokol teologické fakulty 1884–1889.

inv. č. 1430, ev. j. 268 – Spisy děkanátu teologické fakulty 1883.

inv. č. 1431, ev. j. 268 – Spisy děkanátu teologické fakulty 1884.

C. Tištěné prameny k životu Matěje Procházky*

† Dr. Matěj Procházka, patriarcha československého duchovenstva a nestor českého spisovatelstva na Moravě. *Hlas* 1889, roč. 41, č. 274, s. [1–2].

† Monsignore Dr. M. Procházka. *Hlas* 1889, roč. 41, č. 273, s. [2].

ADAMEC, Antonín. *Jakub Procházka: životopisný nástin*. Brno: [s.n.], 1894.

BÍLÝ, František. Vincenc Brandl. *Zlatá Praha* 1902, roč. 19, č. 11, s. 130–131.

BOROVÝ, Klement. † Dr. Matěj Procházka, kanovník, emer. c. k. prof. gymn. v Brně. *ČKD* 1889, roč. 40, sv. 10, s. 628–629.

BRANDL, Vincenc. Matěj Procházka: životopisný nástin. *Moravan* 1879, roč. 28, s. 28–32.

Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Brunensis. Brunae: s.n., 1808–1833.

Catalogus venerabilis cleri dioeceseos Brunensis anno reparatae salustis. Brunae: Episcopalis Consistorium, 1869–1890.

ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem*. 1. souborné vyd. Praha: Československý spisovatel, 1990. ISBN 80-202-0170-X.

Dr. Matěj Procházka (Nekrolog.). *Blahověst* 1889, roč. 39, č. 34, s. 544.

DRÁPAL, Jan. Dr. Matěj Procházka. *Náš domov* 1896, roč. 5, sešit 5, s. 81–83.

GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského a) z uplynulých století b) z 18. a 19. století*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1891.

Jiří Josef Strossmayer: biskup d'akovský. *Besídka: ilustrované listy věnované zábavě, nauce a literatuře* 1866, roč. 5, s. 70–72.

KOSMÁK, Václav. Pozdrav do věčnosti. In KOSMÁK, Václav. *Kukátko čili Život v obrázcích. 4. díl*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1890, s. VII–VIII.

MASARYK, Tomáš Garrigue. M. Procházka: Otázka dělnická. Z *Časopisu Katol. duchovenstva* 1872 a 1873. 1899. *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální* 1899, roč. 6, s. 314–315.

Mat. Procházka. *Blahověst* 1884, roč. 34, č. 8, s. 127.

Matěj Procházka, c. k. profesor na gymnasiu v Brně: nástin životopisný. *Nejnovější moravsko-slezský domácí přítel: všeužitečný občanský kalendář* 1867, roč. 26, s. 57–59.

Matěj Procházka. *Světobzor: obrázkový týdeník* 1878, roč. 12, č. 35, s. 433, 439.

* Sem jsme zařadili prameny z doby Matěje Procházky, které vyšly tiskem, a zprávy jeho současníků, jež vypovídají o této osobě.

Matěj Procházka: nástin životopisný. *Besídka: illustrované listy věnované zábavě, nauce a literatuře* 1866, roč. 5, s. 153–155.

Nestor moravského spisovatelstva kanovník Matěj Procházka mrtev. *Moravská Orlice* 1889, roč. 27, č. 273, s. [2].

NEUSCHL, Robert. Panegyricus při zádušní slavnosti přenesení ostatků † Fr. Sušila a M. Procházky. *Kazatel* 1894, roč. 1, č. 2, s. 292–297; č. 3, s. 437–443.

O závěti mnsgr. kanovníka Matěje Procházky. *Moravská Orlice* 1889, roč. 27, č. 279, s. [2].

P. Matěj Procházka. *Humoristické listy* 1884, roč. 26, č. 20, s. 164 (podobizna s. 163).

P. Matěj Procházka. *Moravská Orlice* 1889, roč. 27, č. 274, s. [1].

Památka na slavnost padesátiletého jubilea kněžského Matěje Procházky, dne 9. března 1884 v Brně. Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1884.

PÁTEK, Alois Josef. *Brtnice Trhová a zboží brtnické.* Velké Meziříčí: Náklad vlastní, 1887.

Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit des Bisthums in Mähren im Jahre. Brünn: [Brünner bischöflichen Consistorium], 1834–1868.

POSPÍŠIL, Josef. *Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského. Část I. Materiální logika, noetika a všeobecná metafysika.* Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1883.

PROCHÁZKA, Matěj. † František Sušil, doktor a profesor theologie. *ČKD* 1868, roč. 9, sv. 4, s. 290–304.

PROCHÁZKA, Matěj. † Karel Šmídek. *ČKD* 1878, roč. 19, sv. 7, s. 510–516.

PROCHÁZKA, Matěj. František Sušil: životopisný nástin. In *Listové sv. Pavla apoštola. Díl II.* Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1871, s. 411–447.

PROCHÁZKA, Matěj. Friedrich Graf von Sylva-Tarouca: zur mähr.-schles. Biographie 155. *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* 1881, Jhg. 61, Nro. 9, s. 65–68.

Provolání. In KOSMÁK, Václav. *Kukátko čili Život v obrázcích. 4. díl.* Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1890, s. XXIX–XXX.

Předmluva. In SUŠIL, František. *Listové sv. Pavla apoštola. Díl II.* Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1871.

Slavnost Procházková. *Moravská Orlice* 1881, roč. 19, č. 28, s. 2.

Slavnost Procházkova. *Moravská Orlice* 1881, roč. 19, č. 45, s. 2.

SOUKOP, Jan. K druhotinám kněžským P. T. pana kanovníka Matěje Procházky. *Moravská Orlice* 1884, roč. 22, č. 58, s. [1].

ŠŤASTNÝ, Vladimír. Dr. Matěj Procházka: životopisný nástin. In KOSMÁK, Václav. *Kukátko čili Život v obrázcích. 4. díl*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Methoda, 1890, s. IX–XXVIII.

ŠŤASTNÝ, Vladimír. Matěj Procházka. *Obzor* 1881, roč. 4, č. 4, s. 49–50; č. 5, s. 65–67.

ŠŤASTNÝ, Vladimír. Nade hrobem † Monsign. Dra. Matěje Procházky. *Obzor* 1889, roč. 12, č. 23, s. 337.

Úmrtí. *Časopis vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 1889, roč. 6, č. 24, s. 170–171.

Úmrtí. *Literární listy* 1889/90, roč. 11, č. 1, s. 18.

Úmrtí. *Literární listy* 1889/90, roč. 11, č. 2, s. 41.

Úmrtí. *Národní listy* 1889, roč. 29, č. 328, s. [2].

Úmrtí kanovníka M. Procházky. *Moravská Orlice* 1889, roč. 27, č. 274, s. [2].

VYCHODIL, Pavel Julius (ed.). *Z doby Sušilovy: sbírka dopisů*. Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, [1917].

VYCHODIL, Pavel Julius. *František Sušil: životopisný nástin*. Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1898.

VYCHODIL, Pavel. Doslov. In PROCHÁZKA, Matěj. *Otázka dělnická*. Praha: Vzdělávací kroužek křesťansko-socialní v Praze, 1898, s. 231–240.

WELZL, Hans. Mathias Procházka: zur mähr.-schles. Biographie 278. *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* 1890, Jhg. 70, Nro. 2, s. 9–10.

WOLNÝ, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. I. Abt., Olmützer Erzdiocese, 2. Bd.* Brünn: Selbstverlag, 1857.

WOLNÝ, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. II. Abt., Brünner Diocese, 1. Bd.* Brünn: Selbstverlag, 1856.

WOLNÝ, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. II. Abt., Brünner Diocese, 3. Bd.* Brünn: Selbstverlag, 1860.

WOLNÝ, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. II. Abt., Brünner Diocese, 4. Bd.* Brünn: Selbstverlag, 1861.

WURZBACH, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*.
23. Theil. (Podlaha – Prokesch-Osten und Nachträge). Wien: Hof- und Staatsdruckerei,
1872, s. 344–345.

Z Moravy [O redaktorech Hlasu M. Procházkovi, Fr. Poimonovi, K. Šmídkovi]. *Blahověst*
1858, roč. 4, díl 2, sv. 1, s. 212.

Ze soudní síně. *Moravská Orlice* 1890, roč. 28, č. 26, s. [4].

D. Spisy Procházkových současníků*

BOLZANO, Bernard. *O pokroku a dobročinnosti*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1951. Politická knihovna Čs. strany lidové.

CUVIER, Georges – PRESL, Jan Svatopluk. *Barona Gjřjho Cuviera Rozprawa o přewratech kůry zemnj a proměnách w žiwočistwu gimi způsobených, w ohledu přírodopisném a děgopisném*. Praha: Knjžecj arcibiskupská knihtiskárna, 1834.

Dělnictvo a katolická církev. *Hlas* 1873, roč. 25, č. 13, s. 100–101; č. 14, s. 107–108.

DVOJÍ, Josef [ŠMEJKAL, Josef – KURDĚJ, Josef]. *Rukověť křesťanského socialismu: politické úvahy sociální*. České Budějovice: Česká sekce diecévního komitétu, 1910.

HAVRÁNEK, František Xaver. O hvězdových obyvatelích. *ČKD* 1852, roč. 25, sv. 12, s. 335–363.

K otázce chudobinské, *Hlas* 1870, roč. 22, č. 4, s. 49–52.

K ruchu dělnickému v Brně. *Hlas* 1875, roč. 27, č. 51, (nestr.).

KLÁCEL, František Matouš. *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu otištěné z Morawských nowin*. Brno: [s.n.], 1849.

KOTT, František Štěpán. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl I–VII*. Praha: František Šimáček, 1878–1893.

KUBÍČEK, Antonín. Církev a Židé. *ČKD* 1898, roč. 39, sv. 2, s. 110–111.

LENZ, Antonín. *Socialismus v dějinách lidstva a jeho povaha a církev katolická jedině schopná ku řešení sociální otázky*. Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví, 1893.

LEV XIII. Rerum novarum. In *Sociální encykliky (1891–1991)*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 19–57. ISBN 80-7113-154-7.

Literatura. *Hlas* 1868, roč. 20, č. 1, s. 2.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000. Spisy T. G. Masaryka. ISBN 80-902659-3-6.

MASARYK, Tomáš Garrigue. *Karel Havlíček: snahy a tužby politického probuzení*. 4. vyd. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996. Spisy T. G. Masaryka. ISBN 80-86142-00-0.

MASARYK, Tomáš Garrigue. M. Procházka: Otázka dělnická. Z *Časopisu Katol. duchovenstva 1872 a 1873*. 1899. *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální* 1899, roč. 6, s. 314–315.

* Sem jsme zařadili tištěnou produkci 19. století a počátku 20. století, která spoluutváří kontext Procházkovy literární činnosti.

- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Moderní názor na ženu*. Brno: Zemská organisace pokrokových žen moravských, 1930. Brožury a letáky příležitostné.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Otázka sociální: základy marxismu filosofické a sociologické*. Sv. I. 6. vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000. Spisy T. G. Masaryka. ISBN 80-902659-9-5.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Otázka sociální: základy marxismu filosofické a sociologické*. Sv. II. 6. vyd. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000. Spisy T. G. Masaryka. ISBN 80-86495-00-0.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Parlamentní projevy: 1891–1893*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001. Spisy T. G. Masaryka. ISBN 80-86495-10-8.
- Matěj Procházka: Slovo studující mládeži. *ČKD* 1872, roč. 13, sv. 4, s. 320.
- Něco o židech. *Hlas* 1875, roč. 27, č. 4, (nestr.).
- NEUSCHL, Robert. *Křesťanská sociologie. Díl I. a II.* Brno: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1898–1900.
- Palacký o náboženství. *Hlas* 1873, roč. 25, č. 43, s. 341–342.
- PRESL, Jan Svatopluk. *Nerostopis, čili, Mineralogia: rukověť saustavná k poučenj vlastnjmu*. Praha: Jan Spurný, 1837.
- PRESL, Jan Svatopluk. *Ssawectwo: rukověť saustavná k poučenj vlastnjmu*. Praha: Kronberger a Weber, 1834.
- PRESL, Jan Svatopluk. *Wšeobecný rostlinopis. Díl I.* Praha: Museum království Českého, 1846. Novočeská bibliotéka.
- Proticírkevní armáda. *Hlas* 1871, roč. 23, č. 49, s. 615–617.
- PRVNÍ VATIKÁNSKÝ KONCIL. *Pastor aeternus*. In *Dokumenty I. vatikánského koncilu: Dei Filius, Pastor aeternus*. Kosoř: AMDG, 2013. ISBN 978-80-260-3928-0.
- REDAKCE. [Předmluva]. *Sborník Velehradský* 1880, roč. 1, s. I–VIII.
- REDAKCE. [Předmluva]. *Sborník Velehradský* 1881, roč. 2, s. 5–20.
- REDAKCE. Otázka židovská se stanoviska biblického. *ČKD* 1880, roč. 21, sv. 5, s. 373–374.
- SCHEICHER, Josef. *Duchovenstvo a sociální otázka*. Brno: Benediktinská tiskárna, 1884.
- SKOČDOPOLE, Antonín. *Snahy sociální revoluce a úloha církve*. *ČKD* 1871, roč. 12, sv. 1, s. 1–18; sv. 2 s. 111–137.
- TUMPACH, Josef. Asemitismus P. M. Morawského T. J. *ČKD* 1896, roč. 37, sv. 8, s. 449–457; sv. 9, s. 544–553; sv. 10, s. 602–614.

TUMPACH, Josef. Matěj Procházka. Otázka dělnická. *ČKD* 1899, roč. 40, sv. 2, s. 138–139.

VŘEŠŤÁL, Antonín. *Katolická mravouka. Díl I.* Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1909.

ZAHRADNÍK, Vincenc. Pojednání o principu ethiky. In ČÁDA, František (ed.) *Filosofické spisy Vincence Zahradníka. Díl IV.* Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1917. Filosofická bibliotéka.

Zbrojnice proticírkevní armády. *Hlas* 1871, roč. 23, č. 50, s. 629–630; *Hlas* 1872, roč. 24, č. 1, s. 2–5.

E. Ostatní použitá literatura

[BÁR]. Průkopník obrození Matěj Procházka: Masarykův učitel. *Rovnost: brněnský deník* 1996, roč. 6, č. 33, s. 9. ISSN 0862-7967.

ALTMAN, Karel. *Úvod do studia dějin národopisu na Moravě*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6576-5.

ANZENBACHER, Arno. *Křesťanská sociální etika: úvod a principy*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004. ISBN 80-7325-030-6.

BALÍK, Stanislav – FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – VLHA, Marek. *Český antiklerikalismus: zdroje, témata a podoba českého antiklerikalismu v letech 1848–1938*. Praha: Argo, 2015. ISBN 978-80-257-1373-0.

BENEŠ, Josef. *Ač zemřeli ještě mluví: medailonky českých katolických vlasteneckých kněží*. 1. vyd. Praha: Česká katolická charita – Ústřední církevní nakladatelství, 1964.

BENEŠ, Josef. P. Matěj Procházka: vlastenecký kněz, novinář, spisovatel. *Duchovní pastýř* 1955, roč. 5, č. 10, s. 194–195. ISSN 0323-2573.

BOSÁKOVÁ, Zdenka. *České knižní kalendáře 19. století*. Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2015.

Brtnice: rodiště Josefa Hoffmanna. [Brtnice: Město Brtnice, 2006]. ISBN 80-254-1426-4.

CERMAN, Ivo (ed.). *Habsburkové: 1740–1918 : vznikání občanské společnosti*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-483-6.

CURRAN, Charles E. *The Development of Moral Theology: Five Strands*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 2013. ISBN 978-1-62616-019-4.

Dopis kardinála Angela Sodana. In *Kompendium sociální nauky církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 11–13. ISBN 978-80-7195-014-1.

DOUGLAS, J. D. (ed.) *Nový biblický slovník*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1996. ISBN 80-85495-65-1.

DRTINA, František – KREJČÍ, František. *Vývoj školství v XIX. století: dle přednášek prof. Dra Drtiny*. [Praha]: s.n., 1907.

DRUHÝ Vatikánský koncil. *Gaudium et spes*. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1995, s. 175–265. ISBN 80-7113-089-3.

DRUHÝ Vatikánský koncil. *Lumen gentium*. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1995, s. 29–100. ISBN 80-7113-089-3.

DRUHÝ Vatikánský koncil. *Optatam totius*. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1995, s. 339–359. ISBN 80-7113-089-3.

DULLES, Avery Cardinal. *A History of Apologetics*. Ignatius Press: San Francisco, 2005. ISBN 978-0-89870-933-9.

FARRUGIA, Edward G. – AMBROS, Pavel (eds.). *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2010. Prameny spirituality. ISBN 978-80-7412-019-0.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Člověk na Moravě 19. století*. 2., opr. a dopl. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-147-5.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno: Matice moravská – Historický ústav AV ČR, 2009. ISBN 978-80-86488-55-4.

FASORA, Lukáš. Brněnské textilní dělnictvo 1765–1914. In BŘEZINOVÁ, Andrea – ZAPLETAL, Tomáš. *Brno – moravský Manchester*. 1. vyd. Brno: Moravská galerie, 2014, s. 36–47. ISBN 978-80-7027-277-0.

FASORA, Lukáš. *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010. ISBN 978-80-7325-233-5.

FIŠER, Zdeněk. Dva dopisy Matěje Procházky, profesora z Brna. *Zpravodaj Muzea Kroměřížska* 1991, č. 2, s. 18–20. ISSN 0231-5319.

FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Liturgika*. 2. dopl. vyd. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936.

FRANTIŠEK. *Laudato si': encyklika o péči o společný domov*. 2., revidované vyd. Praha: Paulínky, 2018. ISBN 978-80-7450-280-4.

GABRIEL, Jiří. Matěj Procházka. In GABRIEL, Jiří (ed.) *Slovník českých filosofů*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, s. 471–472.

Hagiografie. In *Masarykův slovník naučný. Díl 3, H-Kn*. Praha: Československý Kompas, 1927.

HANUŠ, Jiří. Cyrilometodějství: nesamozřejmá tradice. In JUNEK, Marek (ed.). *Cyrlometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvětu i snah o umlčení*. Praha: Karlova univerzita v Praze, 2013, s. 15–22.

HANUŠ, Jiří. Krize a diferenciacie kněžské identity na přelomu 19. a 20. století. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno: Matice moravská – Historický ústav AV ČR, 2009, s. 161–168. ISBN 978-80-86488-55-4.

HANUŠ, Jiří. Matěj Procházka und die christliche Lösung der sozialen Frage. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sozial-reformatorisches Denken in den*

böhmischen Ländern 1848–1914. München: Meidenbauer, 2010, s. 95–108. ISBN 978-3-89975-192-5.

HOFFMANN, Alois Karel. *Městys Brtnice na Moravě*. Brtnice: Josef Birnbaum, 1925.

HÝSEK, Miloslav. Dva literární portréty. I. Matěj Procházka. *Lidové Noviny* 1911, roč. 19, č. 115, s. 1–2.

HÝSEK, Miloslav. *Literární Morava v letech 1849–1885*. Praha: Moravsko-slezská revue, 1911.

CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Brněnský alumnát: výchova a vzdělávání duchovenstva v Brně v letech 1807–1950 : vydáno k 200. výročí založení Biskupského alumnátu v Brně*. Brno: Biskupství brněnské, 2007. ISBN 978-80-239-7366-2.

CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. Církevní dějiny v brněnském alumnátě. In MAČALA, Pavol – MAREK, Pavel – HANUŠ, Jiří. *Círky 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, s. 121–125. ISBN 978-80-7325-218-2.

CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. Hlas v mlčení: Jan Sarkander, farář a mučedník. In *Kněz a mučedník Jan Sarkander: sborník ke svatořečení*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1994, s. 6–73.

CHAROUZ, Jindřich Zdeněk. *Pohledy do dějin brněnské diecéze*. Brno: Biskupství brněnské, 2006. ISBN 80-239-6713-4.

CHYLÍK, Jindřich. Statistika vývoje brněnského továrního podnikání v letech 1763 až 1938. *Časopis Matice moravské* 1950, roč. 49, s. 83–93.

IGNÁC Z LOYOLY. *Duchovní cvičení*. 3., rev. vyd., Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2005. Societas. ISBN 80-86715-37-X.

JAN PAVEL II. *Familiaris consortio: apoštolská adhortace o úkolech křesťanské rodiny v současném světě*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1992. ISBN 80-7113-067-2.

JAN PAVEL II. *Laborem exercens*. In *Sociální encykliky (1891–1991)*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 297–350. ISBN 80-7113-154-7.

JANÁK, Jan. *Dějiny Moravy*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1999. ISBN 80-85048-89-2.

JANČÍK, Josef. Katolické jednoty na Moravě. *Hlídky* 1932, roč. 49, č. 7, s. 217–229; č. 8, 249–263; č. 9, s. 285–301; č. 10, s. 321–329; č. 11, s. 353–368; č. 12, s. 393–404.

JAROŠ, Zdeněk. Židé a Jihlava v době od 15. do poloviny 19. století. In *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska : sborník k výstavě*. 1. vyd. Jihlava: Muzeum Vysočiny, 1998, s. 25–29. ISBN 80-901715-4-0.

- JEŽEK, Jan. Procházka, Matěj. In *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. 20. díl (Pohora – Q. v.)*. Praha: Jan Otto, 1903, s. 739.
- JIROUŠEK, Tomáš Josef. *Dějiny sociálního hnutí v zemích koruny české od roku 1840–1903. Díl 1 a 2*. Praha: Družstvo Vlast', 1900.
- JONOVÁ, Jitka. Cyrilometodějská jubilea na Velehradě ve druhé polovině 19. století pohledem Svatého stolce. In JUNEK, Marek (ed.). *Cyrilometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvětu i snah o umlčení*. Praha: Karlova univerzita v Praze, 2013, s. 31–45.
- KABELÍK, Jan. Moravská Národní Jednota. *Časopis Matice moravské* 1909, roč. 33, s. 225–252, 321–355.
- KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. (Reprint vyd. z r. 1987.) Praha: Zvon, 1991. ISBN 80-7113-003-6.
- KIMMELOVÁ, Sandra. *Zákaz práce dětí: srovnání úpravy ČR s právní úpravou EU*. Plzeň, 2013. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta právnická.
- Kompendium sociální nauky církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-7195-014-1.
- KOZLOVÁ, Věra. *4. národní škola Jihlava: inventář*. Jihlava: SOKA, 1974.
- KOZLOVÁ, Věra. *III. německá obecná škola chlapecká: inventář*. Jihlava: SOKA, 1974.
- KRAVÁČEK, František. „Křesťanský socialismus“ a dělnictvo na Moravě koncem 19. a na počátku 20. století. *Časopis Matice moravské* 1947, roč. 93, s. 146–151.
- KŘESADLO, Karel. Historie školy. In KOZLOVÁ, Věra. *Latinské a německé gymnasium Jihlava 1626–1939/1945/: inventář*. Jihlava: SOKA, 1977, s. 1–12.
- KUBÍČEK, Tomáš a kol. (eds.). *Literární Morava*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2002. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada. Sv. 11. ISBN 80-7275-038-0.
- KUČA, Karel. *Brno: vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. 1. vyd. Praha: Baset, 2000. ISBN 80-86223-11-6.
- KUČERA, Martin. Český politický katolicismus před první světovou válkou. *Český časopis historický* 2000, roč. 98, č. 1, s. 83–117.
- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-252-9.
- LENDEROVÁ, Milena a kol. (eds.). *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*. 1. vyd. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. ISBN 80-7194-756-3.

- MAREK, Pavel. *Čeští křesťanští sociálové: příspěvek k problematice programových a organizačních základů českého politického katolicismu v letech 1894–1938*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2011. ISBN 978-80-244-2970-0.
- MAREK, Pavel a kol. (ed.). *Jan Šrámek: kněz, státník, politik : [sborník konference : Olomouc 10.11. 9. 2003]*. Olomouc: Moneta – FM, 2004. ISBN 80-900965-1-4.
- MAREK, Pavel. *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011. ISBN 978-80-7325-252-6.
- MASÁK, Emanuel. *Dějiny Dědictví sv. Cyrila a Metoděje v Brně 1850–1930*. Brno: Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, 1932.
- MASÁK, Emanuel. Účast brněnského alumnátu na národním a literárním probuzení Moravy. *Museum: časopis bohoslovců československých* 1907, roč. 41, s. 109–116.
- MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *Sensus fidei v životě církve*. Praha: Krystal OP, 2015. ISBN 978-80-87183-82-3.
- MIGNE, Jacques Paul (ed.). *Patrologia graeca. Tomus 31*, Parisiis: [s.n.], 1885.
- MORIARTY, Glendon L. – HOFFMAN, Louis (eds.). *God Image. Handbook for Spiritual Councelling and Psychoteraphy: Research, Theory, and Practice*. New York – London, Routledge, 2013. ISBN 13-978-0-7890-3440-3.
- MUSIL, Jiří. Masarykova Otázka sociální, socialismus a soudobý komunitarismus. *Sociologický časopis* 1998, roč. 34, č. 4, s. 391–402. ISSN 0038-0288.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *T. G. Masaryk. Kniha 1. Masarykovo mládí 1850–1876*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1949. Sebrané spisy Zdeňka Nejedlého.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *T. G. Masaryk. Kniha první. 1850–1882*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1930.
- NEVŘIVA, Osvald. Sociální poměry brněnského dělnictva v l. 1850–1875. *Vlastivědný věstník moravský* 1958, roč. 13, s. 119–122. ISSN 0323–2581.
- OVEČKA, Libor. „Člověče, bylo ti oznámeno, co je dobré--“: česká katolická morální teologie 1884–1948. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1957-6.
- P. Matěj Procházka z Brtnice: k 50. výročí úmrtí vlasteneckého kněze krajana. *Jihlavské listy: list Národního souručenství* 1939, roč. 42, č. 47, s. 3.
- PÁTEK, Alois Josef. *Brtnice Trhová a zboží brtnické*. Velké Meziříčí: Náklad vlastní, 1887.
- PAVEL VI. *Octogesima adveniens*. In *Sociální encykliky (1891–1991)*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 261–296. ISBN 80-7113-154-7.
- PEŠA, Václav – DŘÍMAL, Jaroslav (eds.). *Dějiny města Brna I*. 1. vyd. Brno: Blok, 1969.

- PEŠA, Václav – DŘÍMAL, Jaroslav (eds.). *Dějiny města Brna II*. 1. vyd. Brno: Blok, 1973.
- PEŠTA, Pavel. Matěj Procházka. In OPELÍK, Jiří a kol. (eds.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. Díl 3, sv. 2 (P – Ř)*. Praha: Academia, 2000, s. 1102–1104.
- PIUS XI. *Quadragesimo anno*. In *Sociální encykliky (1891–1991)*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1996, s. 57–112. ISBN 80-7113-154-7.
- PLEVOVÁ, Marie. Farářské zkoušky v brněnské diecézi se zaměřením na jejich formování do poloviny 19. století. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia historica Brunensia* 2015, roč. 62, č. 1, s. 471–479. ISSN 0231-7710.
- PLOJHAR, Josef. Bernard Bolzano jako sociální myslitel. In BOLZANO, Bernard. *O pokroku a dobročinnosti*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1951, s. 7–12.
- PLOJHAR, Josef. Doslov. In BENEŠ, Josef. *Ač zemřeli ještě mluví: medailonky českých katolických vlasteneckých kněží*. 1. vyd. Praha: Česká katolická charita – Ústřední církevní nakladatelství, 1964, s. 440–449.
- POJAR, Miloš. *T. G. Masaryk a židovství*. Praha: Academia, 2016. Historie. ISBN 978-80-200-2571-5.
- POLÁK, Stanislav. *T. G. Masaryk: za ideálem a pravdou 1 (1850–1882)*. 2., opr. a rozš. vyd. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2000. ISBN 80-902659-5-2.
- POLÁK, Stanislav. *T. G. Masaryk: za ideálem a pravdou 2 (1882–1893)*. 1. vyd. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2001. ISBN 80-86495-02-7.
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. 2. vyd. Praha: Krystal OP, 2010. Teologie. ISBN 978-80-87183-14-4.
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi: náčrt trinitární teologie*. 3. vyd. Praha: Krystal OP, 2017. Teologie. ISBN 978-80-7575-020-4.
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš Kristus – Pravda dějin: trojiční a christocentrická teologie dějin*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009. Teologie. ISBN 978-80-7195-369-2.
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 4. vyd. Praha: Krystal OP, 2010. Teologie. ISBN 978-80-87183-21-2.
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Masaryk iritující a fascinující*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-4052-5.
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Průkopníci a jejich odpůrci: světová katolická teologie 1871–1910 a evoluční vznik-stvoření člověka*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Teologie. ISBN 978-80-246-4051-8.

- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Různé podoby české trinitární teologie a pneumatologie 1800–2010: tvářnosti české katolické trojiční teologie a pneumatologie 1800–1989 : komentovaná bibliografie 1800–2010*. 1. vyd. Olomouc: L. Marek, 2011. ISBN 978-80-87127-37-7.
- POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost: česká katolická teologie 1850–1950 a výzvy přírodních věd v širším světovém kontextu*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017. Teologie. ISBN 978-80-246-3441-8.
- PUTNA, Martin Cyril. *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha: Torst, 1998. ISBN 80-7215-059-6.
- RADIMSKÝ, Jiří. Dělnické bouře v Brně roku 1843. *Český lid* 1949, roč. 4, č. 1–2, s. 9–13.
- RÁDL, Emanuel. *Dějiny biologických teorií novověku. Díl II. Dějiny evolučních teorií v biologii 19. století*. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1394-6.
- RAŠTICOVÁ, Blanka – POJSL, Miloslav – ČOUPEK, Jiří a kol. (eds.). *Velehrad: dějiny obce*. Velehrad: Obec Velehrad, 2006. ISBN 80-239-7490-4.
- ROSENBAUMOVÁ, Jindřiška a kol. (eds.). *Berounsko a jeho Židé*. Beroun: Machart, 2018. ISBN 978-80-87938-68-3.
- RUDOLECKÝ, František. Z dějin brněnského alumnátu. *Obzor* 1905, roč. 28, č. 15 a 16, s. 217–222; č. 17 a 18, s. 245–248; č. 19, s. 265–269; č. 20, s. 283–287; č. 21, s. 299–302; č. 22, s. 315–318; č. 23, s. 332–334; č. 24, s. 346–348.
- RUSE, Michael. *Charles Darwin: filosofické aspekty Darwinových myšlenek*. Praha: Academia, 2011. Galileo. ISBN 978-80-200-1901-1.
- ŘÍČAN, Rudolf. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957.
- SAMSOUR, Josef. *Dějiny alumnátu brněnského: k stoletému výročí jeho trvání*. Brno: Náklad vlastní, 1907.
- SCHUCK, Michael J. The Catholic Church and the Movements: Revisiting the History of Catholic Social Thought. *Journal of Catholic Social Thought* Summer 2013, Vol. 10, No. 2, s. 242–257. ISSN 1548-0712.
- SLATER, Thomas. *A Manual of Moral Theology for English-speaking Countries. Vol I*. 5th and revised edition. London: Burns Oates & Washbourne Ltd. 1925.
- Sté výročí narozenin dra Matěje Procházky. *Hlas* 1911, roč. 63, č. 28, s. 2.
- SUTOR, Bernhard. *Politická etika*. Praha: Oikúmené, 1996. ISBN 80-86005-17-8.
- ŠKODOVÁ, Milada – POSPÍŠIL, Ctirad Václav. Náčrt životního příběhu Jan Evangelisty Bílého (1819–1888) a připomínka jeho tvorby. *Studia theologica* 2014 jaro, roč. 16, č. 1, s. 88–102. ISSN 1212-8570.

ŠKODOVÁ, Milada. Životní pouť Jana Evangelisty Bílého (18191888) a christologická analýza jeho spisu „Život Pána našeho Ježíše Krista“. Olomouc, 2012. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Cyrilometodějská teologická fakulta.

ŠMERDA, Hynek. *František Sušil: život, dílo a odkaz budoucím generacím*. České Budějovice, 2011. Disertační práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta.

ŠPAČEK, Michal. Instituce velehradské tradice. In ALTRICHTER, Michal – AMBROS, Pavel – BEDNAŘÍKOVÁ, Silvie (eds.). *Velehrad na křižovatkách evropských dějin*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2016, s. 31. ISBN 978-80-7412-240-8.

ŠRŮTEK, Otto. K 175. výročí Matěje Procházky – zakladatele Dědictví CM. *Duchovní pastýř* 1986, roč. 35, č. 5, s. 98. ISSN 0323-2573.

ŠTAIF, Jiří. Die soziale Frage, der Kapitalismus und die intellektuellen Eliten vor 1914: T. G. Masaryk und die anderen. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sozial-reformatorisches Denken in den böhmischen Ländern 1848–1914*. München: Meidenbauer, 2010, s. 109–150. ISBN 978-3-89975-192-5.

TENORA, Jan – FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Bl. Jan Sarkander: jeho doba, život a blahoslavení*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1920.

TOUFAR, František. Vlastenecký kněz – P. Matěj Procházka. *Od Horácka k Podyjí: vlastivědný sborník západní Moravy* 1934, roč. 11, č. 8–10, s. 151.

TOUFAR, František. Vzpomínka. *Jihlavské listy: týdeník českého lidu na Českomoravské vysočině* 1938, roč. 41, č. 6, s. 3.

TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do konce roku 1913. Část 1*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1912.

TUMPACH, Josef – PODLAHA, Antonín (eds.). *Dějiny a bibliografie české katolické literatury náboženské od 1828 až do nynější doby. Část 2–5*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1913–1923.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1982.

URBÁNEK, Rudolf. Český mesianismus ve své době hrdinské. In *Od pravěku k dnešku: sborník prací z dějin československých : k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře. Díl I*. Praha: Historický klub, 1930, s. 262–284.

VEBER, Tomáš. *Teolog – polemik Antonín Lenz (1829–1901): počátky teologické antropologie v českých zemích v 19. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2008. Scientia. ISBN 978-80-7394-147-5.

VILÍMEK, Ladislav. Židé v Brtnici. In *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska : sborník k výstavě*. 1. vyd. Jihlava: Muzeum Vysočiny, 1998, s. 67–72. ISBN 80-901715-4-0.

Vlnářská centra Evropy: Brno – Jihlava : od počátků do 20. století. Brno: Archiv města Brna, 2008. ISBN 978-80-86736-08-2.

VOTAVA, J. P. Matěj Procházka: k 40. výročí jeho úmrtí. *Brtnický kraj: krajský časopis ku zvelebení domoviny* 1929, roč. 4, č. 1, s. 1–2.

VYTISKA, Josef. Brněnská průmyslová oblast v první polovině 19. století. *Brno v minulosti a dnes* 1963, roč. 5, s. 311–389. ISSN 0524-689x.

WINDELL, George Gordon. *The Catholics and German Unity, 1866–1871.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1954.

WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh.* Brno, 1935. Edice Akordu.

WINTER, Eduard. *Leben und geistige Entwicklung des Sozialethikers und Mathematikers Bernard Bolzano, 1781–1848.* Halle: Niemeyer, 1949. Hallische Monographien.

ZAORALOVÁ, Marie – JANÁK, Jan. Přejít od feudalismu ke kapitalismu. In JANÁK, Jan (ed.). *Dějiny Brtnice a připojených obcí.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1988, s. 179–212.

ZLÁMAL, Bohumil. *Průručka českých církevních dějin V. Doba barokní katolicity (1650–1750). Doba osvícenská (1750–1848).* 1. vyd. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2008. ISBN 978-80-7266-301-9.

ZLÁMAL, Bohumil. *Průručka českých církevních dějin VI. Doba probuzenského katolicismu (1848–1918).* 1. vyd. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2009. ISBN 978-80-7266-323-1.

F. Internetové zdroje*

I. Evoluce a evoluční biologie [2019-05-08].

<<https://is.muni.cz/el/1431/jaro2007/Bi8150/um/Uvod.pdf>>

Brtnice [2017-08-05]. <<https://cs.wikipedia.org/wiki/Brtnice>>.

Historie Kongregace milosrdných sester III. řádu sv. Františka. [2018-12-22].

<<http://www.smfo.cz/cs/historie>>.

Josip Juraj Strossmayer [2017-11-06].

<https://en.wikipedia.org/wiki/Josip_Juraj_Strossmayer>.

KONEČNÝ, Michal – KALÁBOVÁ, Lenka. *Uherčice, zámek - Odoardo III. Collalto e San Salvatore (1747 – 1833)* [2016-05-16]. <<http://ftp.npu.cz/pro-navstevniky/temata-sezony/temata-minulych-let/romanticky-sen/morava/vypis/detail/32/>>.

Matěj Procházka [2017-11-06]. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Matěj_Procházka>.

Matěje Procházky [2017-08-05]. <http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_ulice&load=3269>.

P. František Sušil [2017-08-05]. <http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=368>.

PIUS IX. *Quanta cura.* [2019-05-08].

<<http://www.papalencyclicals.net/pius09/p9quanta.htm>> .

PIUS IX. *Syllabus errorum.* [2019-05-08].

<<http://www.papalencyclicals.net/pius09/p9quanta.htm>> .

PRVNÍ Vatikánský koncil. *Pastor aeternus.* [2019-05-08].

<<https://w2.vatican.va/content/pius-ix/la/documents/constitutio-dogmatica-pastor-aeternus-18-iulii-1870.html>>.

Řehoř XVI. *Mirari vos.* [2019-05-08].

<<http://www.papalencyclicals.net/greg16/g16mirar.htm>>.

Řehoř XVI. *Probe nostis.* [2019-05-08].

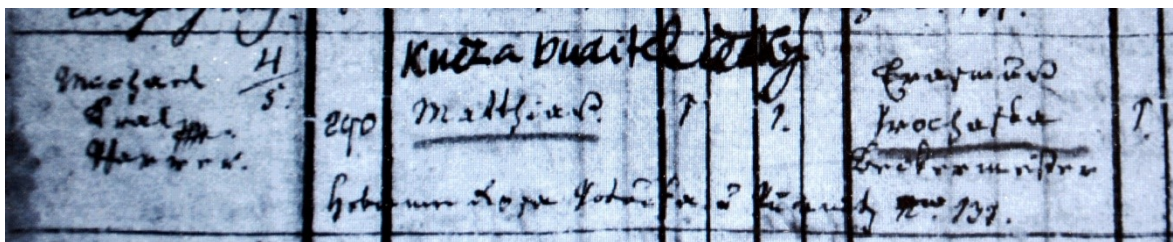
<<http://www.papalencyclicals.net/greg16/g16probe.htm>>.

SMUTNÁ, Kateřina. *Historie archivu.* [2018-12-28]. <<http://www.mza.cz/historie-archivu>>.

Vincenc Brandl [2017-08-05]. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Vincenc_Brandl>.

* Sem jsme zařadili všechny internetové zdroje, které jsme při zpracovávání tématu použili.

Obrazová příloha

Matriční záznam o narození a křtu Matěje Procházky 4. a 5. února 1811.

Ke jménu „Matthias“ neznámý badatel připsal slova „kněz a buditel český“.

MZA, fond E 67 Sbíрка matrik, sign. 6280 – Matrika narozených a pokřtěných Brtnice 1804–1852, s. 58/dig. 31.

V místě Procházkova rodného domu v Brtnici pod zámeckým bastionem je dnes proluka mezi domy. Původně dům s č. p. 290 byl přečíslován na č. p. 100.

(fotografie z autorčina archivu)

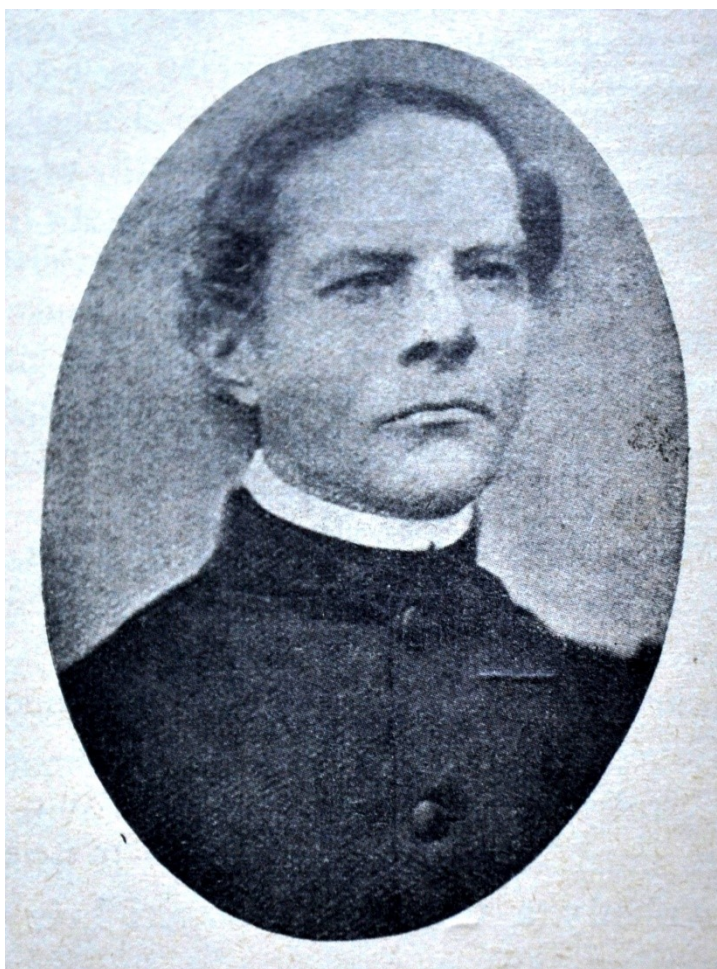

Dnešní dům v Brtnici v ulici Legionářská č. p. 242 stojí na místě původního, do něž se rodina Procházkova přestěhovala před jarem 1818.

(fotografie z autorčina archivu)

Pravděpodobně nejstarší fotografie zachycující kněze Matěje Procházku.

MASÁK, Emanuel. *Dějiny Dědictví sv. Cyrila a Metoděje v Brně 1850–1930*. Brno: Dědictví sv. Cyrila a Metoděje, 1932, s. 18.

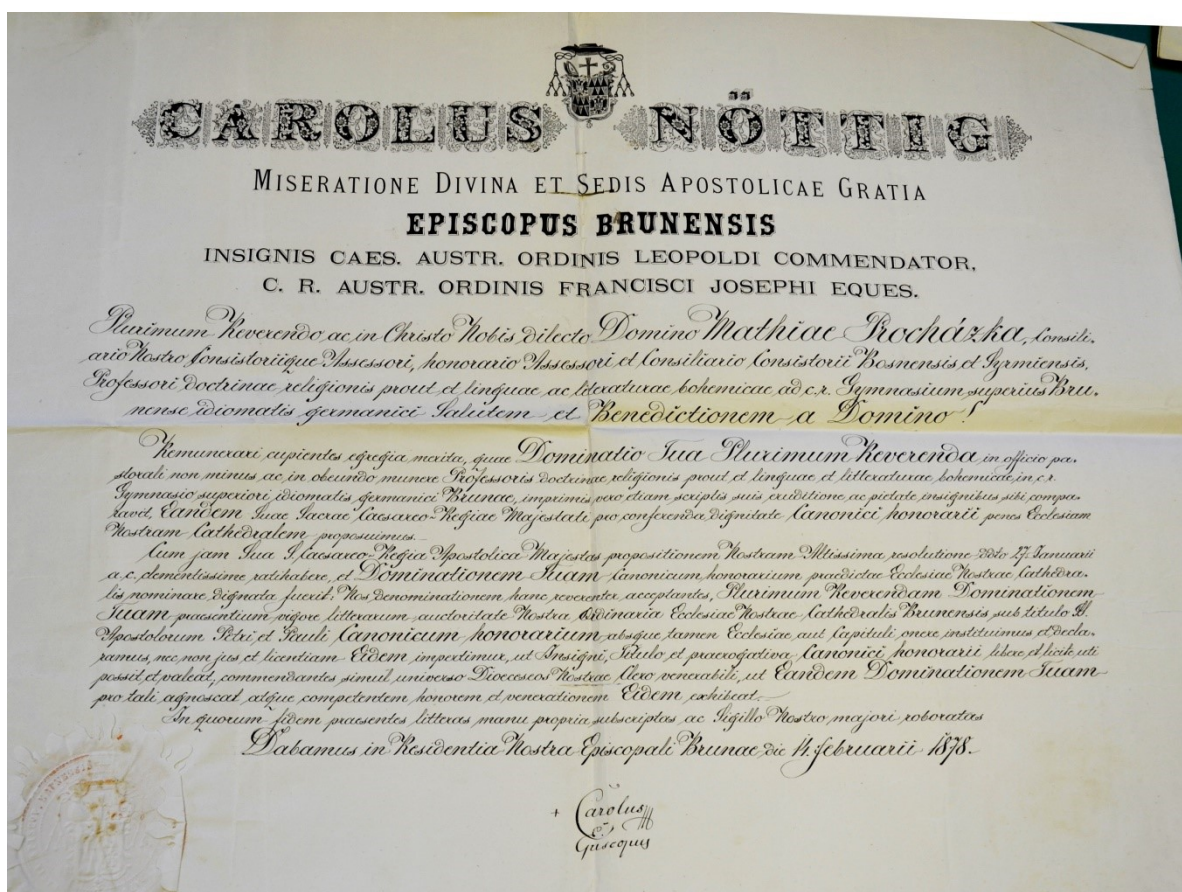
Fotografie ze studia F. Tertscheka a J. v. Czakanyho z Brna (pravděpodobně před rokem 1878).

NEJEDLÝ, Zdeněk. *T. G. Masaryk. Kniha 1. Masarykovo mládí 1850–1876*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1949, příloha mezi s. 254 a 255.

Matěj Procházka
St. Gymnasium in Brno.

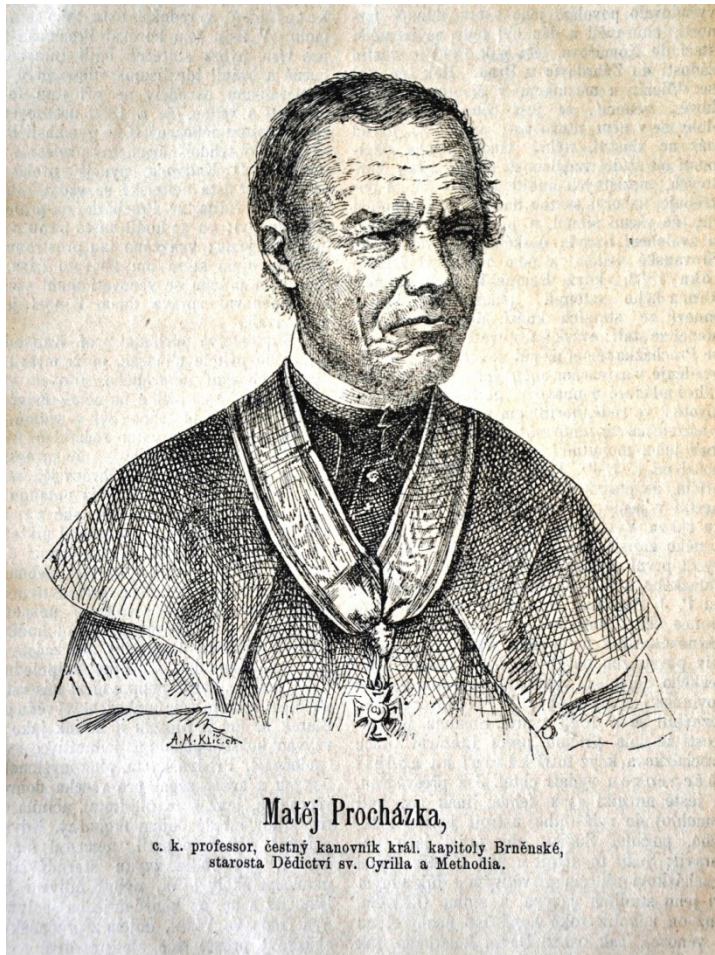
Podpis Matěje Procházky, profesora na brněnském c. k. gymnáziu.

SOka Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884.

Jmenovací dekret z ledna 1878, jímž brněnský biskup Karel Nöttig jmenoval svého bývalého spolužáka z alumnátu Matěje Procházku čestným dómským kanovníkem.

SOka Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 51 – Církevní dekreta 1833–1878.

Perokresba od A. M. Klíče.

BRANDL, Vincenc. Matěj
Procházka: životopisný nástin.
Moravan 1879, roč. 28, s. 29.

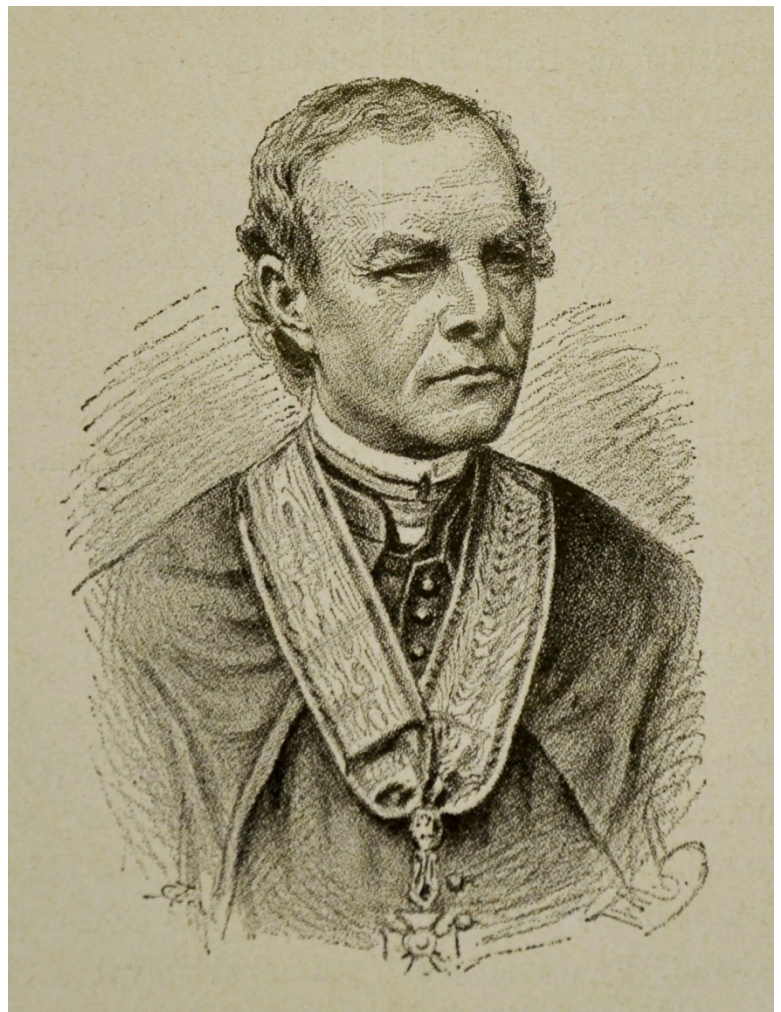
Podobizna od J. L. Šichana

Matěj Procházka. *Světazor:*
obrázkový týdeník 1878,
roč. 12, č. 35, s. 433.

Podobizna od N. Vilímka.

P. Matěj Procházka.
Humoristické listy 1884,
roč. 26, č. 20, s. 163.

Podobizna od autora s těžko
čitelným podpisem.

DRÁPAL, Jan. Dr. Matěj
Procházka. *Náš domov* 1896,
roč. 5, sešit 5, s. 81.

Uvažuje a oceňuje zásluhy Vaše v oboru literárním usnesl se professorský sbor c. k. bohoslov. fakulty na tom, povýsiti Vás na hodnost akademickou - Doctora bohovědy, kterého usnešení Jeho Veličenství, nejmilosti, vější císař a král náš nejvyšším rozhodnu, tím ddt: 7. března t. r. schváliti ráčil.

Na doklad toho odevzdává Vám c. k. bohoslov. fakulta příslušný veřejný diplom a vyslovuje zároveň své nejsrdcičejší blahopřání.

V Olomouci dne 9. března 1884

L. Melichar Mlčoch
s. c. děkan.

Dopis z března 1884, jímž děkan olomoucké teologické fakulty oznamuje Matěji Procházce udělení čestného doktorátu z teologie.

SOka Jihlava, fond Drobné písemné pozůstalosti Brtnice, Z pozůstalosti Matěje Procházky, inv. č. 52 – Různé písemnosti úřední a soukromé 1840–1884; inv. č. 53 – Dekret děkanátu c. k. bohoslovecké fakulty v Olomouci o jmenování doktorem bohovědy 1884.

26	November	17	L. Mathias Procházka	/	.	/	.	78
29	Sollergasse		ehrendom herr und k. k.					
			Gymnasial Professor im					
			Pension					

Matriční záznam o úmrtí a pohřbu čestného kanovníka a penzionovaného gymnazijního profesora Matěje Procházky 26. a 29. listopadu 1889 ve věku 78 let.

MZA, fond E 67 Sběrka matrik, sign. 16988 – Matrika zemřelých Brno-sv. Janů 1853–1921, s. 206/dig. 104.

Společný hrob Františka Sušila a Matěje Procházky na brněnském ústředním hřbitově (trojhrob tvořený čísly 39 až 41 v sekci 28). Pomník z roku 1893.

(fotografie z autorčina archivu)

Detail tumby s podobiznami obou kněží a Sušilovým mottem.

(fotografie z autorčina archivu)